

QAZAQSTAN ULTTYQ BANKI

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ ЕСЕБІ

2018 – 2019 1Ж

АЛМАТЫ, 2020

МАЗМҰНЫ

НЕГІЗГІ ТҰЖЫРЫМДАР	4
I. Макроэкономикалық жағдайлар	8
1.1 Сыртқы жағдайлар	10
1.2 Сыртқы шоттар	11
1.3 Экономикалық өсім	14
1.4 Фискалдық саясат	18
1.5 Ақша-кредит саясаты және валюта нарықтары	23
1.6 Кредиттік белсенділік	37
1.7 Корпоративтік сектор	39
1.8 Үй шаруашылықтары	43
II. Мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы	48
2.1. Кірістілік қисығының әртүрлі учаскелерінде инвесторларды сегменттеу	49
2.2. Ұлттық Банктің ноттарының нарығы	52
2.3. ҚР Қаржыминінің МБҚ нарығы	54
2.4. МБҚ ұстаушылары арасында шоғырлануды арттыру	57
2.5. ҚР Қаржыминінің ішкі борышын тарту саясаты	59
Қорландыру құнының төмен болуы салдарынан ҚР Қаржыминінің сыртқы қаржыландыру көздеріне басымдық беруі.	64
III. Жылжымайтын тұрғын үй нарығы	65
3.1. Жылжымайтын мүлік нарығындағы бағалар	65
3.2. Тұрғын үйдің қолжетімділігі және ипотекалық кредиттеу	67
3.3. Тұрғын үй құрылысы	70
3.4. Демография	72
3.5. Жүйелік тәуекелдер	74
IV. Кредиттік тәуекел	75
4.1 Несие портфелінің сапасы	77
4.2 Кредиттік шешімдердің сапасы және есептіліктің сапасы	80
4.3 Корпоративтік портфель	87
4.4 Бөлшек портфель	91

V. Қорландыру тәуекелдері 103

5.1 Өтімділік тәуекелдері	104
5.2 Қорландыру тәуекелдері	109
5.3 Долларландыру тәуекелдері және валюталық тәуекелдер	112
5.4 Пайыздық тәуекел	117

VI. Қаржы секторының шоғырлануы 121

VII. Банктерді тәуекелге бағдарланған қадағалау және реттеу бойынша заңнамалық реформалар 125

7.1 Тәуекелге бағдарланған қадағалау және уәжді пайымдау	126
7.2 Төлем жасауға қабілетсіз банктерді анықтау және реттеу тетігін жетілдіру	128

VIII. Корпоративтік банкроттық 131

IX. Қазақстан Республикасының қаржылық тұрақтылығы және қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңестің қызметі 137

9.1 Кеңестің 2018 жылғы – 2019 1-жарты жылдығы аралығындағы қызметі	138
9.2 Қаржы секторын реттеудің институционалдық моделін өзгерту аясында Кеңестің рөлін күшейту	139

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН АББРЕВИАТУРАЛАРДЫҢ ТІЗІМІ:

АҚ	акционерлік қоғам
ҚҚА	Қазақстан Республикасының қаржылық қадағалау агенттігі
ЕДБ	екінші деңгейдегі банк
БҚБК	Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті
ІА	ішкі активтер
ІЖӨ	ішкі жалпы өнім
ЖӨА	жоғары өтімді активтер
ІМ	ішкі міндеттемелер
МКС	мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор
МБ	мемлекеттік бағдарламалар
МӘСҚ	«Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры» АҚ
МБҚ	мемлекеттік бағалы қағаздар
АҚС	ақша-кредит саясаты
БЖЗҚ	«Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ
ҚТҮҚЖБ/ Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі	«Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ
АВР	алтын-валюта резервтері
ССҚ	соңғы сатыдағы қарыздар
ИТҮҚ	ипотекалық тұрғын үй қарызы
ИҮ	ипотекалық ұйым
ШТИ	шетелдік тікелей инвестициялар
ТБИ	тұтынушылық бағалар индексі
ІБ	ірі бизнес
ІАК	банктер қаражатының бір бөлігін ішкі активтерге орналастыру коэффициенті
ҚР Қаржымині МКК	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті
КМС	квазимемлекеттік сектор
ҚМГ	«ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ
ҚР ҰЭМ СК	Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика министрлігінің Статистика комитеті
ҚҚБ/КASE	Қазақстан қор биржасы
ҚДКҚ	«Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ
ХВҚ	Халықаралық валюта қоры
ЖАО	жергілікті атқарушы орган
МКҮ	микрокредиттік ұйым
ШК	шағын кәсіпорындар
АЕК	айлық есептік көрсеткіш
ЕРТ	ең төменгі резервтік талаптар
ШОБ	шағын және орта бизнес
ҚР Қаржымині	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі
ХҚҮ	халықаралық қаржы ұйымдары
ҚРҮБ/ҚҮБ/Ұлттық Банк	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
ҰК	ұлттық компания
ҮШҚКЕҮ	үй шаруашылықтарына қызмет көрсететін коммерциялық емес ұйымдар
НҚА	нормативтік құқықтық акт
ҚР ҰҚ	Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры

АВП	ашық валюталық позиция
НБ	негізгі борыш
САБҰ	бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктің еншілес ұйымы
ФҚО	федералдық қарыз облигациялары
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
ЗҚ	зейнетақы қоры
ТҚҚ	туынды қаржы құралдары
РБ	Республикалық бюджет
ЕАВ	еркін айырбасталатын валюта
СҰ	сақтандыру ұйымы
ҚТК	Қазақстан Республикасының қаржылық тұрақтылығы және қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңес
ЖТ	жеке тұлғалар
ПКҚ	«Проблемалы кредиттер қоры» АҚ
ЖҚ	Жалақы қоры
ФСҚЖ	АҚШ федералдық сақтық қор жүйесі
БҚОД	«Бағалы қағаздар орталық депозитарийі» АҚ
ЗТ	заңды тұлғалар
AQR	банк активтерінің сапасын тәуелсіз бағалау (asset quality review)
Bail-in	міндеттемелерді қайта құрылымдау
HNI	Херфиндаля-Хиршмана индексі
LCR	өтімділікті өтеу коэффициенті (liquidity coverage ratio)
LIBOR	Лондон банкаралық ұсыныс мөлшерлемесі (London Interbank Offered Rate)
LTV	кредит сомасының кепілдің нарықтық (немесе бағалау) құнына қатынасы (Loan-to-value ratio)
NDF	жеткізілімсіз валюталық форвард (non-deliverable forward)
NPL/NPL 90+	негізгі борыш және/немесе есептелген сыйақы бойынша 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар (non-performing loan)
NSFR	нетто тұрақты қорландыру коэффициенті (net stable funding ratio)
P&A	дәрменсіз банктің активтері мен міндеттемелерін басқа банкке беру жөніндегі операциялар
ROAA	орташа активтердің рентабельділігі (return on average assets)
SREP	Supervisory review and evaluation process
\$/bbl.	мұнайдың бір баррелі үшін АҚШ доллары
ж/ж	жылға қатысты жыл
ш.м.	шаршы метр
млн	миллион
млрд	миллиард
пт	пайыздық тармақ
трлн	триллион
мың	мың
ад.	адам

НЕГІЗГІ ТҰЖЫРЫМДАР

МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТ

Қазақстан бұрынғысынша мұнай бағасына тәуелді болып қалады, бірақ соңғы жылдары макроэкономикалық тұрақтылықты арттыру және өзгермелі айырбастау бағамына өтудің арқасында циклділіктің төмендеуі экономикаға сыртқы күйзелістерге барынша тиімді ден қоюға мүмкіндік берді. Макроэкономикалық саясатта қабылданатын реформалар тәуелділікті және барынша орнықты дамуды азайту үшін негіз жасайды. Орнықтылықты одан әрі арттыру барынша контрациклді және болжамды фискалдық саясатты қабылдауды, сондай-ақ құрылымдық реформаларды жүргізуді талап етеді.

Экономика Үкіметтің ұзақ мерзімді нысаналы бағдарына сәйкес және жаһандық экономикадан айтарлықтай оза отырып, жылына 3,9-4,1% аралығында өсуді жалғастырды. Өсім көбінесе мемлекеттік және квазимемлекеттік шығыстармен қамтамасыз етілді. 2019 жылғы 1-жартыжылдықта жиынтық өсудің төрттен үш бөлігін қамтамасыз еткен сауда-саттық жүргізілмейтін сектордың ІЖӨ-ге салымы ұлғайды. Күрделі инвестициялар, әсіресе сауда-саттық жүргізілетін шикізат емес секторға салынатындары шектеулі болып қалады. Инвестициялардың негізгі көлемі жобалары инвестициялық жобадан өндірістік фазаға ауысатын мұнай-газ секторына тиесілі.

Инфляция бірте-бірте төмендеді және 2019 жылғы 1-жартыжылдықта 5,4%-ды құрады, бірақ инфляцияның құбылмалылығы жоғары болып қалуда, әсіресе оның құрамдастары, ал қалдық тәуекелдер пайыздық мөлшерлемелер саясатындағы консервативтілік үшін негіз береді. Базалық мөлшерлеме ақша-кредит саясатының индикаторы ретінде инфляцияның болжамы мен перспективаларына, оның ішінде сыртқы күйзелістермен байланысты қолайлы әрекет етті. Базалық мөлшерлеме мен инфляция болжамы арасындағы спред экономикалық өсу қарқынынан біршама төмен болып 3,0-3,5 пайыздық тармақ деңгейінде қолдау тапты.

Ақша-кредит саясатының пайыздық және кредиттік арналары пайыздық мөлшерлемелер саясатына аз әсер ететін болды. Пайыздық арнаның пәрменділігін арттыру үшін теңгемен мемлекеттік бағалы қағаздардың (МБҚ) неғұрлым өтімді және тиімді нарығы қажет. Сұраныс жағында бұл институционалдық инвесторлардың шоғырлануын төмендетуді, каптивті инвесторлардың рөлін қысқартуды,

ал ұсыныс жағында – мемлекеттік қарызды тарту саясатын ұтымды етуді талап етеді. 2020 жылға жоспарланған зейнетақы активтерінің бір бөлігін жеке басқарушы компанияларға беру МБҚ нарығының өтімділігін арттыруға ықпал етуі мүмкін. Кредиттік арна арқылы трансмиссия сапалы кредит беру үшін қажетті кредит төлеуге қабілетті сұраныстың жетіспеушілігімен шектелді.

Ақша-кредит саясаты трансмиссиясының негізгі арнасы айырбастау бағамының арнасы болып қалды. 2018 жылғы 2-жартыжылдық және 2019 жылғы 1-тоқсанда байқалған USDKZT құбылмалылығының төмендеуі өзгермелі бағам саясатын берік ұстануын көрсетіп, 2019 жылғы 1-жартыжылдықта өсті. Валюта нарығы салыстырмалы түрде төмен болып қала береді, онда әкелулердің шоғырлануы өте жоғары. Баға белгілеудің тиімділігі нарыққа қатысушылардың әлеуетті маркетмейкерлер үшін қиын және тым массивті болып қалатын нарықтық қарқынды реттеу үшін ашық позицияларды алуға шектеулі дайындығымен және мүмкіндіктерімен тежеледі.

Айырбастау бағамының өтуіне және баға күтімдерін кейіннен бекітуге байланысты инфляциялық тәуекелдер қалыпты болып қалады, бірақ теңгеге сенімді одан әрі арттыру үшін өзгермелі бағам саясатын ұстануды сақтауды және теңгемен активтерді ұстаушылар үшін тәуекел үшін қажетті сыйлықақыны қолдауды талап етеді.

Қазақстанның фискалдық ұстанымы 2018 жылы айтарлықтай жақсарды – мұнайға жатпайтын тапшылық ІЖӨ-нің 12,7%-ынан 7,6%-ына дейін қысқарды. Үкіметтің халықаралық активтері 2019 жылғы 1-жартыжылдықта өсіп, 60 миллиард АҚШ доллары деңгейінде тұрақтанды. Ұзақ мерзімді макроэкономикалық тәуекелдер негізінен бюджет шығыстарының басыңқы өсуімен байланысты болды (соңғы үш жылда жылына орташа 13% және 2019 жылы 19%). Мемлекеттік шығындардың тиімділігін арттыру және Қазақстан экономикасының шикізат цикліне тәуелділігін әлсірету үшін нақты айырбастау бағамын бәсекеге қабілетті деңгейде тұрақтандыру қажет, бұл жиынтық сұранысты қалыптастырудың анағұрлым маңызды факторы ретінде барынша тәртіпті және контрациклді фискалдық саясатты жүргізу қажеттілігін білдіреді.

ЭКОНОМИКАҒА КРЕДИТ ЖӘНЕ СІҢІРУ ҚАБІЛЕТІ

Экономикаға кредит абсолюттік мәнде шамалы өсті және ІЖӨ-ге қатысты қысылып қалды. Корпоративтік портфельдің қысылуы және үй шаруашылықтарына кредиттің тез өсуі аясында кредит портфелінің стагнациясы. Корпоративтік портфельдің қысылуы дәрімсіз және жосықсыз қарыз алушылардың қарыздарын есептен шығару немесе жүйеден шығару нәтижесінде болды және жұмыс істеп тұрған бизнесті кредиттеуді тоқтатумен байланысты болмады. Үй шаруашылықтарына кредиттеудің өсуі мемлекеттік қолдау алған ипотекамен және тұтынушылық кредиттеумен қамтамасыз етілді.

Еріксіз қайта қаржыландыруды қоспағанда бизнеске кредит беру соңғы үш жыл ішінде өсті, бірақ өсім жақсы капиталдандырылған банктерде шоғырланды. Қаржылық есептілікте байқалмайтын капиталдың жеткіліктілігі бойынша банктердің біркелкілігі төмендеді, бірақ жоғары болып қалды.

Экономикалық капиталдың жеткіліктілігінен басқа, сапалы кредиттің өсуі қарыз алушы кәсіпорындардың меншікті капиталының жетіспеушілігімен тежеліп отыр. ШОБ секторында 2018 жылы кәсіпорындардың 39%-ы төмен немесе теріс капиталға ие болды. 2018 жылы қаржылық-тұрақсыз кәсіпорындарға 2015–2017 жылдардағы сияқты банктер алдындағы ШОБ борышының 79%-ы тиесілі болды. Мұндай кәсіпорындардың өз міндеттемелеріне қызмет көрсету қабілеті өте төмен, ал

оларға кредит беру банктер үшін ақталмаған тәуекелге алып келеді. Дәрімсіз кәсіпорындардың орнықты жоғары үлесі құрылымдық (бәсекеге қабілеттіліктің төмендігі), циклдік (2014–2015 жылдар шегіндегі мұнай бағасының төмендеуі) және институционалды (банктік андеррайтингтің төмен сапасы, корпоративтік банкроттық рәсімдерінің тиімсіздігі) факторлармен байланысты.

2018 жыл – 2019 жылғы 1-жартыжылдық аралығында тұрғын үй нарығында белсенділік артты және 2019 жылғы 1-жартыжылдықта алғаш рет үш жылда баға өсті. Тұрғын үй нарығы нарықтық кредиттеуді алмастыратын және баға белгілеуді бұрмалайтын, бірақ тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыратын және оның құрылысын қолдайтын тұрғын үй сатып алуды қаржыландыруды субсидиялаудың мемлекеттік бағдарламаларына тәуелді болып келеді.

Тұтынушылық қарыздар тәуекелдері қалыпты болып қалуда, алайда тұтынушылық кредитке кіріп кетудің артуы және қарыз алушылардың төлемге қабілеттілігін бағалауда барынша консервативтік тәсілсіз үй шаруашылықтарының борыштық жүктемесінің өсуі жүйелік сипатқа ие болуы мүмкін. 2019 жылы борыштық жүктемеге қойылатын талаптар күшейтілді, халықты кредиттеуді реттеу ауқымы кеңейтілді, сондай-ақ халықтың жекелеген топтарына олардың борыштық жүктемесін төмендету үшін мемлекеттік қолдау көрсетілді.

КРЕДИТТІК ТӘУЕКЕЛ

2018 жылы және 2019 жылғы 1-жартыжылдықта банктердің несие портфелі бойынша кредиттік тәуекел тарихи проблемалық портфельді қысқарту және кредиттік шешімдер сапасын жақсарту нәтижесінде төмендей бастады. 2018 жылға дейін сияқты кредиттік портфельдің сапасы, негізінен, субсидияланған қорландыру немесе қарыздарды сатып алу нысанындағы мемлекеттік қолдаудың арқасында және жекелеген жағдайларда акционерлік капитал немесе кредиторлар есебінен жақсарды. Проблемалық портфельдің қысқаруы қарыздар бойынша, оның ішінде Банктердің орнықтылығын арттыру бағдарламасы шеңберінде шығындарды тану; қарыздарды есептен шығару; мемлекетке және мамандандырылған компанияларға қарыздарды сату; дәрімсіз банктер жүйесінен шығару есебінен болды.

Корпоративтік портфель сапасы бөлшек портфельден айтарлықтай төмен болып қалуда. Корпоративтік қарыздар бойынша жоғары тәуекелдер қарыз алушылардың неғұрлым жоғары шоғырлануын, жиі байланыстылығын, жоғары кредиттелуін және олар ұсынатын сауда-саттық жүргізілмейтін сектордың тоқырауын көрсетеді. Корпоративтік сектордың кредитке қабілеттілік сұранысы сауда-саттыққа жатпайтын сектор үшін сауда талаптарының нашарлауынан және сауда-саттық секторындағы төмен базадан туындаған құрылымдық

өзгерістер аясында шектеулі болып қалады. Мемлекеттік бағдарламалардың корпоративтік және бөлшек кредиттеудегі рөлі күшейе түсті. Субсидияланған өнімдер нарықтық талаптардағы кредитті ығыстырды. Мемлекеттік бағдарламалар бойынша берілген корпоративтік қарыздардың сапасы төмен, бірақ нарықтық талаптардағы қарыздардың сапасына қарағанда жоғары болып қалуда.

Бөлшек портфельде кредиттік тәуекелдер, негізінен, жанама байланыс белгілері бар ірі қамтамасыз етілген қарыздарға шоғырландырылды. Аталған қарыздардың көлемі 2018 жылы таратылған банктер есебінен айтарлықтай қысқарғанмен, жоғары болып қалуда. Мемлекеттік бағдарламаларға барынша тәуелді бөлшек ипотекалық және автокредиттер сапасы салыстырмалы түрде жоғары болды.

Несие портфелі сапасының жақсаруы қаржылық есептіліктің нақтылығын арттырумен бірге жүргізілді. Осы бағыттағы бұдан былайғы ілгерілеу банктердің шығындарды реттеу бойынша шектеулі мүмкіндіктерімен тежеледі. Реттеу қабілеті жеткіліксіз жекелеген банктер шығындарды тануды барынша азайту үшін өтеу кестесін өзгерту, сыйақыны капиталдандыру, әртүрлі тәсілдермен қайта қаржыландыру арқылы бұрынғы-

сынша мерзімін өткізіп алу мәртебесін белсенді түрде басқаруда. Есептілік сапасын банк секторының қаржылық тұрақтылығы мен функционалдығын қамтамасыз ету үшін қажетті деңгейге дейін арттыру қаржылық есептіліктің барлық тізбегін реттеушілік пайымдаудың және ұдайы қадағалаудың сапасы мен уәждемесінің одан әрі артуын талап етеді.

2019 жылдан бастап тәуекелге бағдарланған қадағалауға көшу банк тәжірибесіндегі ең өрескел бұзушылықтарды жоюға және тәуекелдерді басқару-

дың ішкі жүйелеріне қойылатын талаптарды күшейтуге мүмкіндік берді. 2019 жылы активтердің сапасын тәуелсіз бағалауды аяқтау банктердің кредиттік портфельдерінің сапасын саралауға және жұмыс істеуге қабілетсіз банктерді анықтау және реттеу мәселесінде қадағалап пайымдаудың сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Активтердің сапасын одан әрі жақсарту банктердің кредиттік шешімдердің сапасын көтеру жөніндегі жұмысын жалғастыруды, сондай-ақ банк басшылығы мен акционерлердің, аудиторлар мен бағалаушылардың жауапкершілігін арттыруды талап етеді.

ҚОРЛАНДЫРУ ТӘУЕКЕЛДЕРІ

Қаржылай дәрменді банктердің өтімділік тәуекелдері бірқалыпты төмен күйінде қалды. Орнықты банктердің көпшілігі жоғары өтімді кірістілік активтерінің елеулі қорын қолдайды. Олар жүйенің жиынтық активтерінің үштен астамын құрайды. Ұлттық Банк базалық мөлшерлемелерінің пайыздық дәлізі шегінде ақша нарығының мөлшерлемелерін ұстау мақсатында ноттар шығару және үздіксіз қолжеткізу операциялары арқылы артық өтімділікті реттеуін жалғастырды. Пайыздық мөлшерлемелердің тұрақтылығы, болжанбайтын жағдайлардағы алғашқы қарыз өтімділігіне қол жеткізу және сапалы қамтамасыз етудің артық көлемінің болуы банктерге өзін өтімділік тәуекеліне ұшыратпай, резервтік активтердің балансын үнемдеуіне мүмкіндік береді.

Банктердің балансындағы валюталық алшақтықты кеңейтетін және валюталық тәуекел мен өтімділік тәуекелі арасындағы таңдауын күшейтетін банктердің міндеттемелерін жоғары долларландыру қорландырудың негізгі жүйелік тәуекелі болып қалады. Осы тәуекелді жаппай іске асырған жағдайда Ұлттық Банктен ұзақ мерзімді валюталық своптарды сатушының рөлін орындау талап етіледі. Аталған тәуекелді барынша азайту және долларландыруды одан әрі төмендету үшін өзгермелі бағамға және пайыздық мөлшерлемелер саясатына, сондай-ақ контрциклдық фискалды

саясатқа ұшырағыштығын қоса алғанда, сенімді макроэкономикалық саясатты жүргізуді талап етеді.

Тікелей валюталық тәуекелдер шамалы болып қалады. Бірақ валюталық қарыздар бойынша танылмаған шығындармен байланысты жанама валюталық тәуекелдер валюталық қарыздар үлесінің 27%-дан 19%-ға дейін қысқаруына қарамастан, жоғары болып қалады.

Қорландырудың төмен орнықтылығы банктердің осалдығының маңызды факторы болып қалады. Бұл кредиторлардың, әсіресе мемлекеттік сектордың жоғары шоғырлануында және мерзімді қорландырудың төмен үлесінде көрінеді. Депозиттердің мерзімді нарығын қалыптастыру үшін 2018 жылы нарықтық бенчмаркке байланыстырылған тәуекелдерге қарамастан, халықтың депозиттері бойынша шекті мөлшерлемелердің жаңа тетігі енгізілді.

Қорландырудың орнықтылығын ары қарай арттыру өтімділіктің пруденциялық нормативтері (LCR, NSFR) шеңберінде тәуекелдерді барынша дәл көрсетуді, пайыздық мөлшерлеме бойынша есептілік сапасын арттыруды, сондай-ақ Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитетінің (Pillar 2) талаптарына сәйкес «қадағалап бағалау» шараларын кеңінен қолдануды талап етеді.

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ШОҒЫРЛАНУЫ

2018 жылы дәрменсіз банктерді қайта құру және тарату нәтижесінде банк секторының шоғырлануы нығая түсті. Шоғырланудың өсуі жағдайында банктерді жүйелік маңызы барға жатқызу, капиталдың жеткіліктілігі мәселесін алдын ала шешпей, жақсы капиталдандырылған банктердің бірігуіне жол бермеу, проблемалық банктерді анықтау және реттеу тетіктерінің тиімділігін арттыру мәселелері барынша өзекті болып отыр.

Сақтандыру компанияларын шоғырландыру тоқтаусыз өсіп, банктердің деңгейіне жетті. Басқарушы компаниялардың шоғырлануы да қаржы секторының функционалдық дамуы үшін мүмкіндіктерді шектеумен аса жоғары күйінде қалады.

БАНКТЕРДІ ТӘУЕКЕЛГЕ БАҒДАРЛАНҒАН ҚАДАҒАЛАУ ЖӘНЕ БАНКТЕРДІ РЕТТЕУ

2018 жылы тәуекелге бағдарланған қадағалауды және уәжді пайымдау қағидаттарын енгізе отырып, Ұлттық

Банктің қадағалау мандатын күшейту мақсатында заңнамалық реформа жүзеге асырылды. Қадаға-

лаудың тепе-теңдігі қағидаты енгізілді, ол қаржы ұйымдарының мөлшерін, маңыздылығын, күрделілігін және тәуекелдерін ескере отырып, шаралар қолдануды көздейді. Қадағалау шараларын қолдануға ұсынымдық сипаттағы шаралардан бастап оларды анықталған тәуекелдер жойылмаған жағдайда кейіннен күшейтуге кезең-кезеңімен қарау тәсілі заңнамалық түрде бекітілген. Ресми құқықтық өлшемшарттармен шектелмей, экономикалық белгілер негізінде банктердің байланысты тараптарды анықтауы үшін «байланыстылық презумпциясы» енгізілді.

Жүйелік салдар мен мемлекеттің шығындарын барынша азайтуды ескере отырып, төлемге қабілетсіз банктерді анықтаудың және оларды реттеудің жаңа тетігі енгізілді. Проблемалық банктерді олардың қаржылық жағдайына байланысты жіктеумен сәйкестендіру және реттеу процесі регламенттеледі. Заң деңгейінде осындай банктердің капиталын жақсартудың триггерлері мен мерзімдері анықталды. Бұл қадағалау шаралары мен реттеу шараларын бөлуге, сондай-ақ төлемге қабілетсіз банктер бойынша шешім қабылдаудың шұғылдығын арттыруға мүмкіндік берді.

КОРПОРАТИВТІК БАНКРОТТЫҚ

Корпоративтік банкроттықтың тиімсіз институты қаржылық тұрақтылықты шектейтін фактор болып қала береді. Бұл дәрменсіз қарыз алушылардың ресурстарын экономикалық айналымға тартуға кедергі келтіреді, құнды жоғалтуға қолайлы жағдай туғызады, банктердің кредиттік тәуекелдерін арттырады және бизнестің дамуына кедергі келтіреді.

Атап айтқанда, оңалту және банкроттық рәсімдері кредиторлардың бастамасымен басталмайды, бақыланбайды және кредиторлардың ұжымдық мүдделеріне сәйкес келмейді. Олар кеш бастайды, кешіктіріледі, негізсіз қымбат, айқын емес, активтерді шығаруға мүмкіндік туғызады. Заңнама және құқық қолдану практикасы, әсіресе оңалту кезінде кепілдік кредиторлардың құқықтарын қорғау қағидаттарына сәйкес келмейді. Дәрменсіздікті реттеудің ең қарапайым нысандары басым. Тарату жағдайлардың 90%-дан астамын құрайды. Кредиторлардың бақылауында қайта құрылымдау мүмкіндіктері іс жүзінде жоқ.

Реттеушіге міндеттемелерді мәжбүрлеп қайта құрылымдауды қоса алғанда, реттеудің толық құралдары берілді (bail-in). Реттеу акционерлермен және кредиторлармен келісу қажеттілігінсіз кредиторлар кезектілігінің басымдылығы мен банк мүлкін міндетті тәуелсіз бағалауды ескере отырып жүзеге асырылады. Бұдан басқа, банктің таратылуы жүйелік тәуекелдерге ұшырайтын жағдайда ғана мемлекеттің қатысуына шектеулер енгізілді. Реттеушінің сот тәртібімен банктің төлемге қабілетсіздігі қарсаңында жасалған активтерді шығару белгілері және жекелеген кредиторлардың басымдықпен шығару белгілері бар мәмілелердің күшін жою негіздері енгізілді.

2019 жылы банк активтерінің сапасын тәуелсіз бағалау қадағалаудың жаңа режиміне толық көшудің негізгі кезеңі болып табылады. Бұл банктердің нақты жағдайын анықтауға, үстеме капиталдандыруға қатысты реттеушілік талаптарды негіздеуге және банк секторын қалыпқа келтіруге қажетті шараларды қабылдауға мүмкіндік береді.

Банкроттық рәсімдердің тиімділігін арттыру арқылы кәсіпорындарды қалпына келтіру үшін жағдайлар жасау қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің басым міндеті болып табылады. 2019 жылғы 1-жартыжылдықта заңнама банкроттық шеңберіндегі кепілдік кредиторларға абсолюттік басымдық берді, бірақ проблемалардың көпшілігі шешілмеген күйінде қалды. Реформа тәртібіндегі ең айқын мәселе кепілдік кредиторларды қоса алғанда, кредиторлардың мүдделерін іске асыруды ескере отырып, банкроттық рәсімдері мен мерзімдерін оңтайландыру, уақытша басқару тетіктерін ретке келтіру және басқарушылардың кредиторлар алдындағы жауапкершілігі мен есеп беруге міндеттілігін арттыру болып табылады. Заңнамадағы өзгерістерден бөлек, реформа заңға тәуелді актілерді жетілдіруді; банкроттық рәсімдеріне барлық қатысушылардың біліктілігін арттыруды; Жоғарғы Соттың түсіндірулерін қоса алғанда, құқық қолдану тәжірибесін дамытуды; басқарушылар жүргізетін қаржылық талдау бойынша әдістемелік нұсқаулықтар мен оларға қойылатын талаптарды әзірлеуді; сот шешімдерін міндетті түрде негіздеуді қамтуы тиіс.

ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЖӨНІНДЕГІ КЕҢЕСТІҢ РӨЛІН КҮШЕЙТУ

2018 жылы және 2019 жылғы 1-жартыжылдықта Қазақстан Республикасының Қаржылық тұрақтылығы және қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңес (ҚТК) тоқсан сайын қаржылық тұрақтылық, жүйе тәуекелдерін азайту және қаржы секторын дамыту жөніндегі ең өзекті мәселелерді қарап отырды. 2019 жылғы 1-жартыжылдықта Ұлт-

тық Банк пен қадағалаушы органның 2020 жылдан бастап бөлінуін көздейтін институционалды реттеу моделінің реформасы бойынша заңнамалық түзеулер әзірленді. Осыған байланысты қаржылық тұрақтылық мәселелері жөніндегі ведомствоаралық алқалы орган ретінде ҚТК рөлі күшейтілетін болады.

1.

**МАКРО-
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЖАҒДАЙЛАР**

Соңғы бір жарым жыл ішінде жаһандық экономиканың жай-күйі ұдайы құлдырап отырды, ал өсу перспективалары мен кәсіпкерлік сенімділіктің индикаторлары 2019 жылғы 2 тоқсанды қоспағанда, әр тоқсанда әлсірей түсті. Экономикалық белгісіздіктің өсуіне инвесторлардың болжамына түзетулер енгізген сауда алауыздығы түрткі болды. Геосаяси тәуекелдердің кезеңдік күшеюі, сауда дауларының шиеленісуі, популистік көңіл-күйдің өсуі көрініс бергенде дамыған елдердің экономикалық саясаты мен олардың алдында тұрған құрылымдық проблемалар арасындағы сәйкессіздік барынша айқын біліне бастады. Соңғы онжылдықта борыштық қаржыландыруға негізделген жиынтық сұраныстың өсуі үй шаруашылықтарының борышын орнықтылық шекарасының деңгейіне дейін ұлғайтуға алып келді. Процестердің барынша көп мөлшерін автоматтандыру жұмыссыздықтың одан әрі артуын және кірістердің тепе-теңсіздігін, әлеуметтік ұтқырлықтың төмендеуін, жаһандық баяулау негізінде көрініс берген экономикалық өсу қарқындарындағы айырма мен басқа теңгерімсіздікті болдыруы мүмкін.

Соңғы онжылдықтың барынша жеңіл ақша-кредит саясаты осымен байланысты тәуекелдерді реттеуге мүмкіндік берді, алайда ең төменгі мөлшерлемелердің көмегімен сұранысты ынталандыру әлеуеті іс жүзінде сарқыла бастады. Осы проблемаларды орнықты шешу күрделі шешімдер қабылдауды, бұрынғысынша экономикалық саясат дискурсы шегінде қалып қоятын танымал емес құрылымдық реформаларды жүргізуді талап етеді. Мәніне қарай құрылымдық болып табылатын барынша ұзақ мерзімді тәуекелдер ақша-кредит саясатының құралдары есебінен толық көлемде шешіле алмайды.

Өсудің ұзақ мерзімді бағытын тұрақтандыру үшін құрылымдық реформаларды жүргізу және инфрақұрылымдық инвестициялар деңгейін арттыру қажет. Ахуал фискалдық саясат тарапынан қолдаудың болмауына қарай күрделенеді, бұл монетарлық, фискалдық және құрылымдық саясаттардың мақсаттарын үйлестіруді қамтамасыз ететін теңгерімді экономикалық саясатты жүргізу маңыздылығын білдіреді.

Қазақстан үшін ішкі экономиканың дамуына ауқымды тәуекелдер әсерінің негізгі арнасы бұрынғысынша мұнай және басқа экспорттық шикізат нарығы болып қалады.

Қазақстанда соңғы екі жарым жылда ІЖӨ-нің нақты өсуі жылына 4% деңгейінде сақталды. Жүргізілетін ақша-кредит саясаты шеңберінде инфляция 2018 жылы 5,3% деңгейіне жетіп, орнықты түрде төмендеуде және 2019 жылдың ортасында 5,4% деңгейінде нысаналы дәліз шекарасында қалуын жалғастыруда. 2018 жылы инфляциялық процестердің баяулауына қарамастан, 2019–2020 жылдары қалдық тәуекелдер жоғары болып қалуда. 2019 жылы ҚРҰБ инфляцияның нысаналы

деңгейін ақырындап төмендетуді жалғастырды. Базалық мөлшерлеме нақты мөлшерлеме бойынша қорды ескере отырып, 3,0 – 3,5% деңгейінде қалыптастыруын жалғастыруда. ҚРҰБ-тың валюта нарығына қатысуы өте төмен болып қалды. Айырбастау бағамы құбылмалылығының төмендеуі 2018 жылдың соңынан бастап оны 2014 жылдың деңгейіне жуықтатты, бірақ 2019 жылдың 1-жартыжылдықтың соңына таман оның ішінара қалпына келтірілуі байқалды.

Есепті кезеңде 2019 жылғы 1-жартыжылдықта ІЖӨ өсімінің шамамен төрттен үш бөлігін қамтамасыз еткен сауда-саттық жүргізілмейтін сектордың үлесі ұлғайды.

Жеке сектордың үйлесімді өсуі кәсіпорындардың меншікті капиталы жетпеуімен тежелді, ол тиімсіз кредиттеудің ақталмаған тәуекелін жасаусыз экономикаға кредиттің кеңеюі мүмкіндігін де тежеді.

Нәтижесі ретінде, Қазақстанның сыртқы күрт өзгерістерге осалдығының жоғары дәрежесі, экономикалық белсенділіктің мұнай бағасына тәуелділігі және ішкі өндірістің нашар бәсекеге қабілеттілігі сақталды.

Бұрынғыдай инвестициялардың негізгі көлемін капиталды қажет ететін өндіру салалары тартуда. Сауда-саттық жүргізетін сектордың өндірушілері үшін 2015 жылы сауда талаптарының жақсаруына қарамастан, сауда жүргізілетін шикізат емес секторларға капиталды инвестицияларды ұсыну шектеліп қалуда, бұл сектордың төмен базасы сияқты шикізатқа тәуелділікті төмендету үшін институционалдық және құрылымдық кедергілерді де көрсетеді.

2018 жылы мұнайға жатпайтын тапшылық ІЖӨ-нің 12,7%-нан ІЖӨ-нің 7,6%-на дейін қысқарған және Ұлттық Қордың активтері түріндегі қолданыстағы буфердің 2018 жылдың қорытындысы бойынша ІЖӨ-нің 32%-нан астам болған Қазақстанның фискалдық позициясының жақсаруына қарамастан, фискалдық саясат ел экономикасына елеулі әсер етуін жалғастыруда. Мысалы, мемлекеттік шығыстардың проциклдылығы макроэкономикалық орнықтылықты төмендетеді және фискалдық кеңістіктің тарылуына алып келуі мүмкін, бұл өнімділігінің өсуімен қамтамасыз етілмеген мемлекеттік шығыстардың өсу қарқындарының күшеюі аясында фискалдық реформаны жүргізу қажеттілігін белгілейді. Сыртқы активтер бойынша елеулі таза позицияның болуына қарамастан, қағидалардың, құрылымның болмауы және бюджет тапшылығын қаржыландыру үшін оларды пайдалану бойынша шешімдерді қабылдаудың еріктілігі фискалдық кеңістікті тарылту және сыртқы қарыз алулар кезінде сыйлықақыны арттыру тәуекелін тудырады.

1.1. СЫРТҚЫ ЖАҒДАЙЛАР

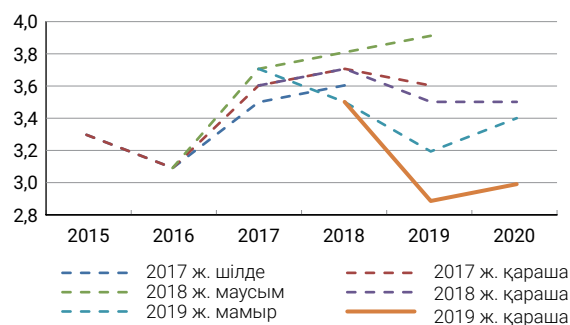
Өсу перспективаларының жаһандық баяулауы және нашарлауы жинақталып жатқан құрылымдық теңгерімсіздіктер мен қарама-қайшылықтарға байланысты болды. Жеңіл ақша-кредит саясаты қорландыру мен кредиттеу үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз етеді, бірақ фискалдық саясат пен барынша қатаң реформалардың қолдауынсыз кірістердің өсіп жатқан теңсіздігі мен борыш деңгейі проблемаларын шешуге қабілетсіз. Бұл жерде қолдаушылық пен экономикалық ұлтшылдықтың күшеюі жаһандық өсу қарқынын төмендету себебі емес, жауап реакциясы болып табылады.

2019 жылы әлемдік ІЖӨ өсуінің жалғасып келе жатқан төмендеу үрдісі байқалды. Жаһандық экономиканың даму перспективаларына шолуларға

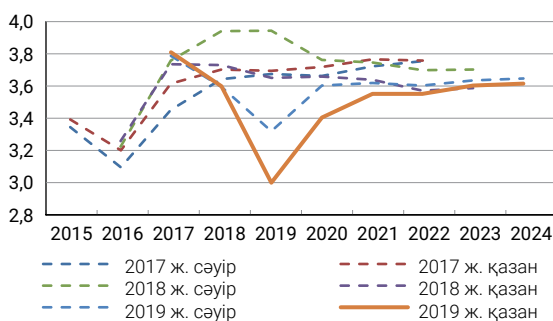
сәйкес ХВҚ және ЭЫДҰ әлемдік өсудің баяулауын болжайды. Мысалы, ЭЫДҰ бағалаулары бойынша 2019 жылы әлемдік ІЖӨ өсу қарқыны 2,9% деңгейінде, ал 2020 жылы 3,0% деңгейінде қалыптасады, бұл 2018 жылы жарияланған болжамнан 0,5% төмен (1.1-график). Жаһандық тәуекелдер мен белгісіздікті арттырудың негізгі факторы сауда қарсылығы болып қалуын жалғастырады. Мысалы, 2019 жылы сауда белгісіздігінің индексі өзінің тарихи көп шамасына жетті, ең бастысы бұл АҚШ пен Қытай экономикаларының сауда қарсылығынан орын алды. Сонымен қатар Іfo сарапшыларының өткізген сауалнамасы қатарынан бес тоқсан ішінде ағымдағы экономикалық ахуалды бағалаудың, сол сияқты әлемдік экономиканы одан әрі дамыту бойынша күтулердің нашарлауын көрсетеді.

1.1-график **Ғаламдық белгісіздіктің көтерілуі байқалып отыр**

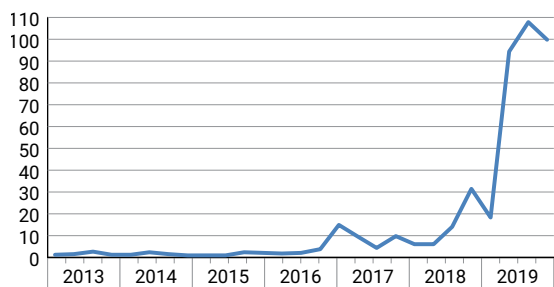
ЭЫДҰ әлемдік экономиканың бәсеңдеуін болжап отыр

ХВҚ да әлемдік ІЖӨ өсуінің 2019 – 2020 арналған болжамын төмендеу жағына қарай қайта қарады

Сауда белгісіздігі индексінің өсуі байқалады

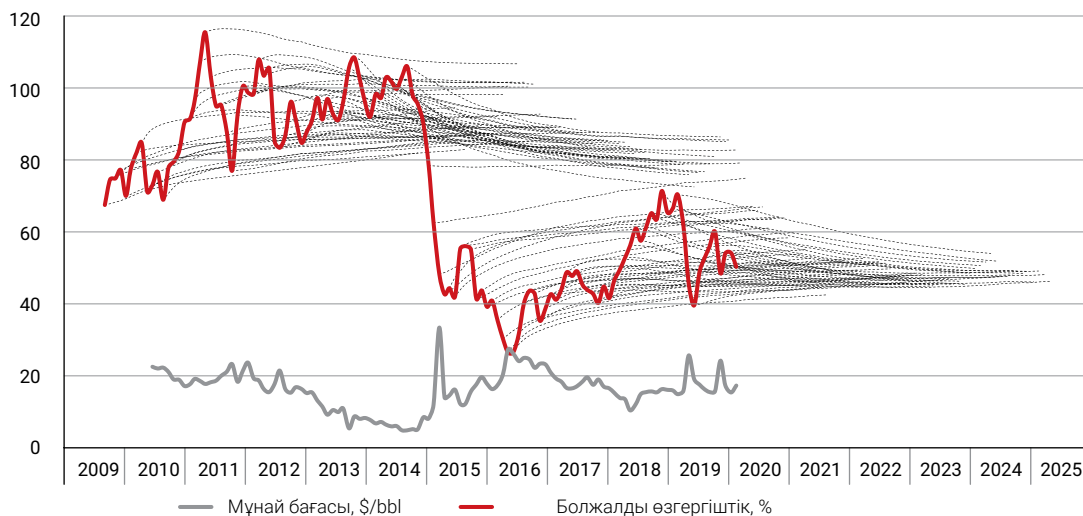
Дереккөзі: IMF World Economic Outlook, OECD World Economic Outlook

Мұнай нарығының жаңа баға болмысына және бағалардың айтарлықтай тоқырауына өткеннен кейін

2018 жылы орта мерзімді перспективада күтілетін бағалардың кең ауқымы көрсеткен бағалардың күтілетін қалпына келуі орын алды. Нарықтық күтулер мұнай баррелі үшін 50-60 доллар аралығында орта мерзімді күтулердің жинақтылығын көрсетеді (1.2-график).

Геосаяси шиеленістік еуразиялық өңір үшін де тәуекел тудыруын жалғастырады. Қазақстанның ірі сауда әріптестерінің бірі РФ-ға қарсы жаңа санкциялар топтамасын қабылдау рубльдің әлсіреуіне, РФ сауда әріптестері елдерінің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне алып келді. Санкциялық қысымның бұдан былайғы күшеюінің күтілуі валюта нарығындағы алып-сатарлық белсенділіктің артуын көрсетті.

1.2-график Мұнай нарығында фьючерстер мұнай бағасы бойынша орта мерзімді күтулерді бір баррель үшін 50-60 доллар аралығында көрсетіп отыр
Brent маркалы мұнайдың фьючерстік бағасы

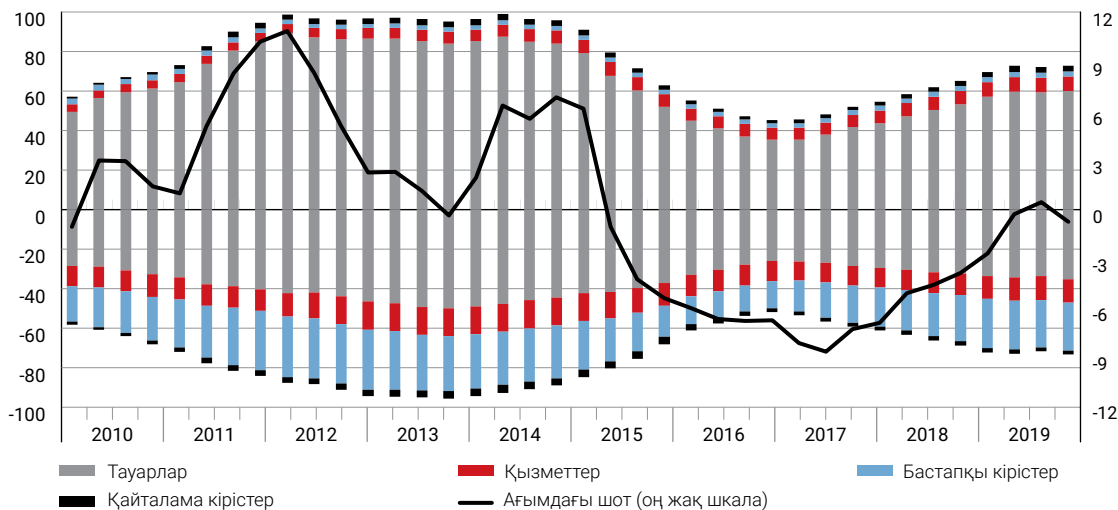
Дереккөзі: Bloomberg

1.2. СЫРТҚЫ ШОТТАР

2019 жылғы 1 жартыжылдықта мұнай бағасының төмендеуі тауарлар экспортының қысқаруына алып келді, тауарлар импортының ұлғаюы аясында 2019 жылғы 1 жартыжылдықта -\$1,4 млрд мөлшерінде ағымдағы шоттың тапшылығына алып келді.

2018 жыл -0,2% ІЖӨ немесе -\$289 млн деңгейінде аяқталып, ағымдағы шот шамамен теңгерімді болды. Оның жақсаруына мұнай бағасының өсуі, оны өндіру көлемдерінің ұлғаюы және сауда әріптестері елдерінің тарапынан тұрақты сұранысқа ықпал етті. Атап айтқанда, Brent сұрыпты мұнайдың орташа жылдық бағасы 2018 жылы баррель үшін \$72 болды.

1.3-график Ағымдағы шоттың 2019 1 ж/ж нашарлауы
Ағымдағы шот (+ дебет, - кредит), млрд АҚШ доллары, 4-тоқсандағы сома

Дереккөзі: Ұлттық Банк

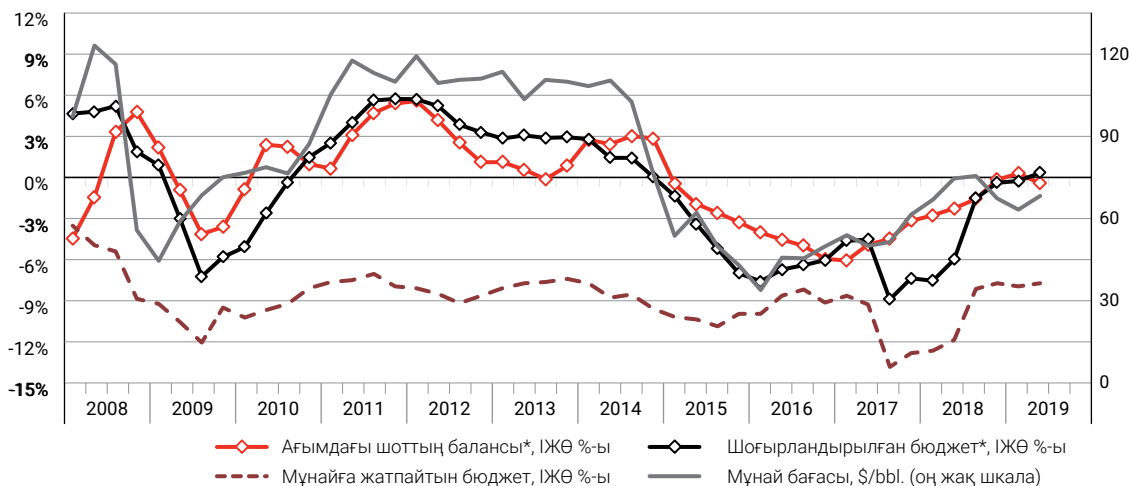

Ағымдағы шот сыртқы кірістерді айқындайтын экспорттық кірістердің ықпалымен қалыптасуын жалғастыруда. Бейрезиденттердің сыртқы кірістері қызметтер импортына және инвестициялық тауарларға өзгеріп кетеді.

Резиденттердің сыртқы кірістері ағымдағы шотты тұрақтандырады, негізінен мемлекеттік сектор шығыстарының ұлғаюы арқылы тұрақтандырады, алайда фискалдық саясаттың проциклдылығын күшейтеді (1.4-график, 1.5-график).

1.4-график Қосарланған дефицит мұнай бағасының өсуімен қысқарады

4-тоқсандағы сома

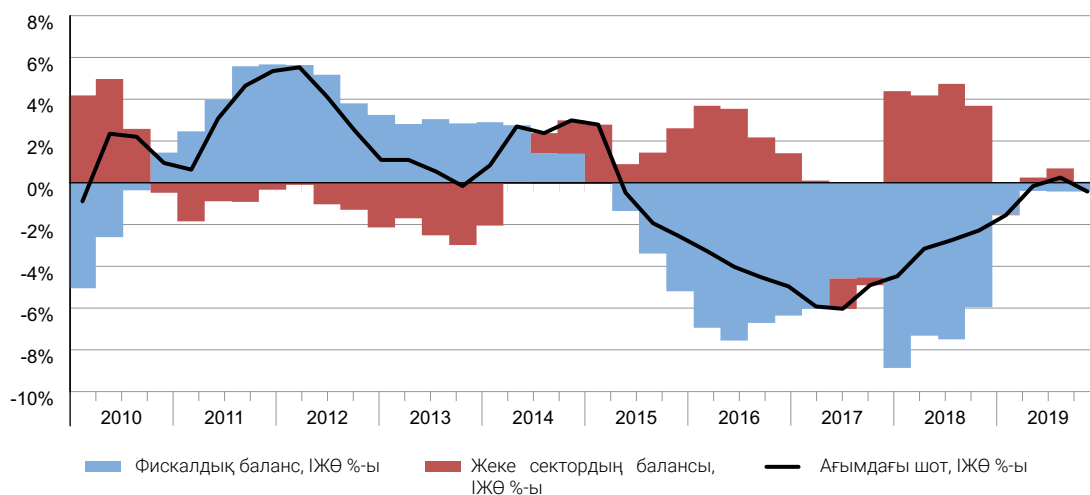
Дереккөзі: ҚР Қаржымині, Ұлттық Банк, Ұлттық Банктің бағалауы

Атап айтқанда, инвестициялық тауарлар импортының өсімі мұнай өндіру және өңдеу бойынша өндірістік қуаттың кеңеюі мен күрделі жөнделуімен байланысты болды.

шама әсер етуді жалғастырды. Халықтың сатып алу мүмкіндігін тікелей қалыптастыратын мемлекеттік шығыстардың артық өсуі жиынтық сұраныстың өсуіне ықпал етті, ол шектелген ұсыныс аясында бюджет пен ағымдағы шоттың қосарлы тапшылығын күшейтеді.

Мемлекеттік субсидиялау бағдарламалары инвестициялық және тұтынушылық сұранысқа бір-

1.5-график Ағымдағы шот серпінінің негізгі факторы мемлекеттік шығыстардың кеңеюі болып табылды

Дереккөзі: ҚР Қаржымині, Ұлттық Банк

Ескертпе: Жеке сектордың жинақ ақша-инвестициялау балансы (КМС қоса алғанда) қалдық қағидаты бойынша есептелді; барлық көрсеткіш ІЖӨ өзгермелі мәніне қарағанда 4-тоқсандағы өзгермелі сома ретінде берілді

Фискалдық және квази-фискалдық операциялар қаржы шотында да көрсетілді. Атап айтқанда, ҚМГ (1,6 млрд АҚШ доллары) және ҚазАгро (1,1 млрд

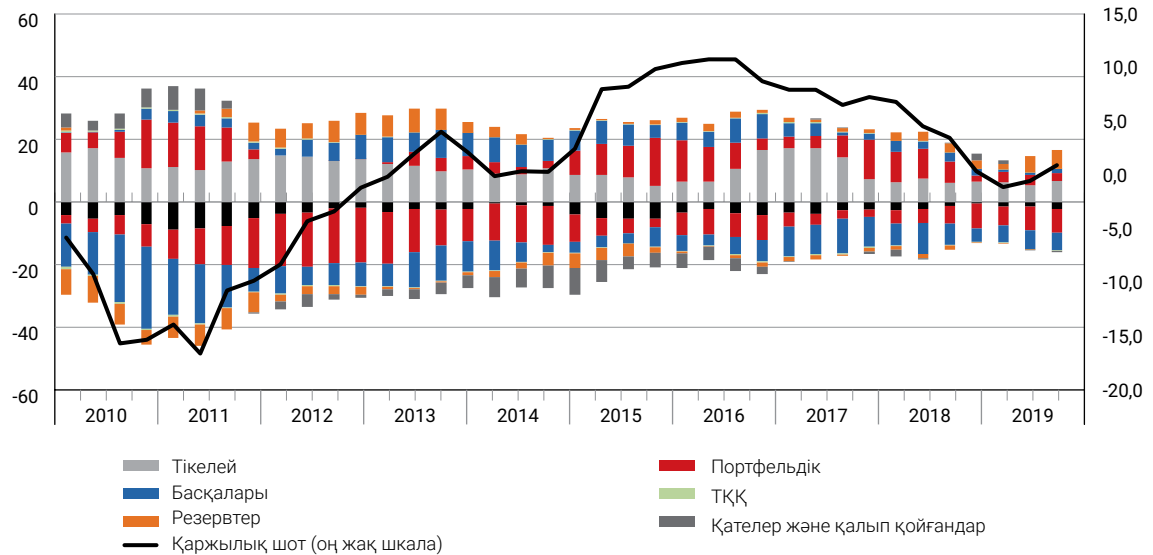
АҚШ доллары) еурооблигацияларын өтеу төлем балансына қысымды күшейтті. Сонымен қоса, 2018 жылғы 1-тоқсанда «ҚазМұнайГаз Барлау-

Өндіру» АҚ акциялар мен жаһандық депозитарлық қолхаттарын кері сатып алды. Осы операциялар

нәтижесінде портфельдік инвестициялар бойынша капиталдың әкетілуі байқалды.

1.6-график **Капиталдың әкетілуі аясында ағымдағы шоттың дефициті резервтер есебінен қаржыландырылды**

Қаржылық шот (+ әкеліну/ – әкетілу), млрд АҚШ доллары, 4-тоқсандағы сома

Дереккөзі: Ұлттық Банк

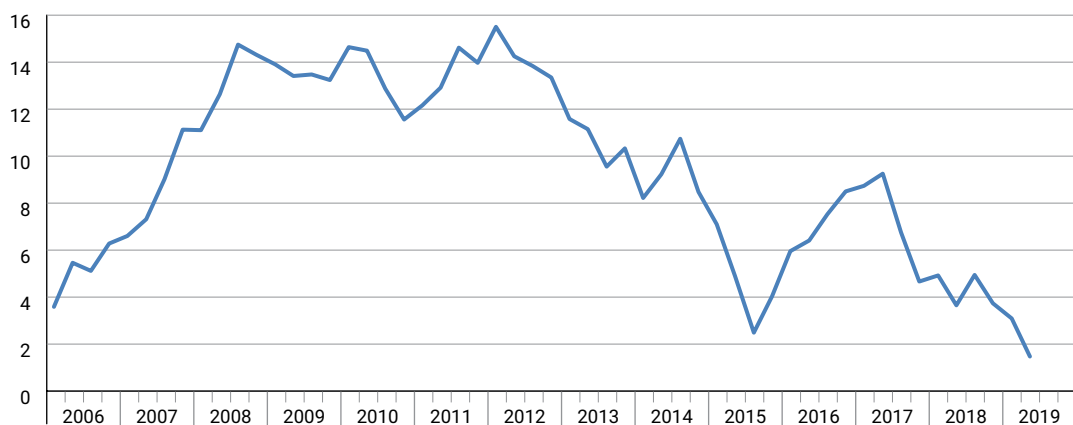
Іс жүзінде ағымдағы шотты қаржыландырудың негізгі көзі ағымдағы тапшылықты ішінара қаржыландыруға және мемлекеттік және жеке сектордың шетел валютасына сұранысын жабуға мүмкіндік берген тікелей шетелдік инвестициялардың ағыны болып табылды.

Қазақстанға ТШИ әкелінуі негізінен басым бөлігі пайдалы қазбаларды өндіруге жанама немесе тіке-

лей байланысты секторларда қызмет ететін тікелей шетелдік инвесторлар кірістерінің қайта инвестиция салуымен қамтамасыз етілді. Қазақстанда жоспарлы және мерзімінен бұрынғы төлемдер аясында сыртқы қаржыландыруға байланысты ірі ауқымды жобалардың болмауы мұнай мен металл бағасының өсуіне негізделген кейбір бағалардың өсуінен кейін баяулай бастаған тікелей шетелдік инвестициялардың серпінін түсіндіреді.

1.7-график **Мұнай бағасының көтерілуіне қарамастан тікелей инвестициялардың әкелінуі бәсеңдеді**

ШТИ таза әкелінуі, млрд АҚШ доллары, 4-тоқсандағы сома

Дереккөзі: Ұлттық Банк

1.3. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМ

Соңғы бірнеше жылда экономикалық өсу қарқыны жылына 4% деңгейінде сақталуда. Фискалдық ынталандыру 2019 жылғы 1-жартыжылдықта сауда-саттық жүргізбейтін салалардың өсуіне негізгі себеп болды. Сауда-саттық жүргізетін сектор салымының төмендеуі аясында сауда-саттық жүргізбейтін сала салымдарының орнықты түрде артуы байқалуда. Сауда-саттық жүргізетін мұнайға жатпайтын секторларға капиталды инвестициялардың ұсыну шектеулі болып қалды, ал инвестициялардың негізгі көлемін капиталы ауқымды өндіруші салалар тартады.

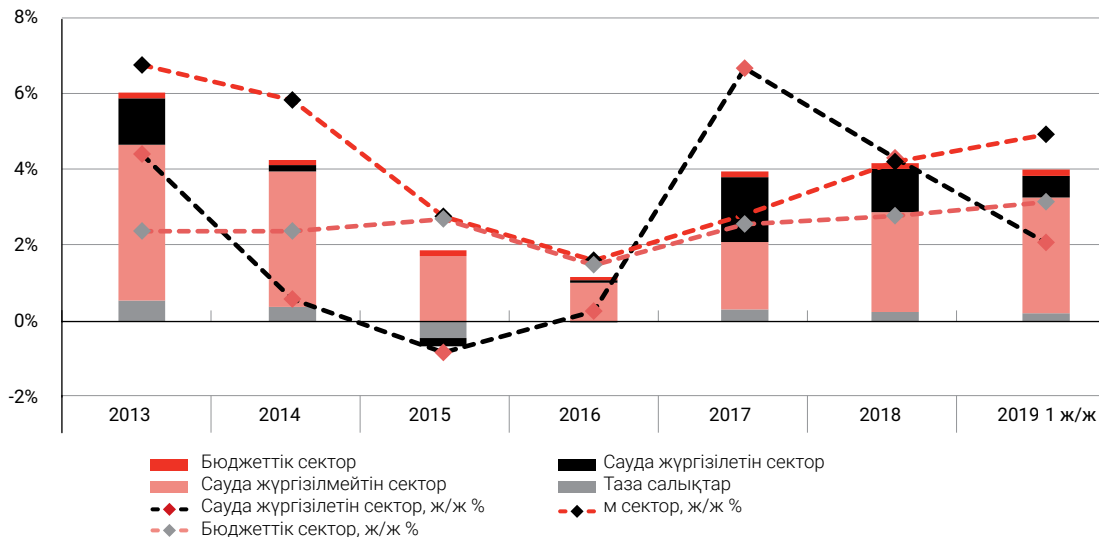
Инфляциялық таргеттеу және өзгермелі айырбастау бағамы режиміне өту Қазақстанның экономикасына сыртқы факторлардың әсерін жеңілдетуге ықпал етті, алайда ол оның өсімінің бейімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жеткілікті жағдай жасай алмайды. Сауда талаптары 2015 жылы нашарлауы сауда-саттық жүргізетін секторлардың ролін күшейту үшін жағдай жасады, алайда жиынтық сұранысты, оның ішінде импортты фискалдық ынталандыру жергілікті өндірістің бәсекеге қабілеттілігін қалпына келтіруді шектеді.

Соңғы екі жыл ішінде сауда-саттық жүргізбейтін сектор өсімінің жеделдеуі аясында экономиканың сауда-саттық жүргізілетін секторларының өсімі баяулай бастады. 2018 жылы нақты өсу негізінен мұнайдың әлемдік бағасының көтерілуі, мемлекеттік шығыстардың кеңеюі және тұтынушылық нарықтың жандануы аясында өскен сауда-саттық жүргізбейтін салалар есебінен қамтамасыз етілді (1.8-график). Жиынтығында бұл 2018 жылы ІЖӨ-нің 4,1% деңгейінде өсу қарқынының сақталуына ықпал етті.

Сонымен қатар, сауда-саттық жүргізетін салалардың өсуі 2017 жылғы 6,6%-бен салыстырғанда 2018 жылы 4,3%-ға дейін баяулады. Өсуге кедергі келтірген негізгі фактор тау-кен өндіру және өңдейтін өнеркәсіптегі өнеркәсіптік өндірістің баяулауы болды.

2019 жылдың бірінші жартысында сауда-саттық жүргізетін сектор өсімінің баяулауы жалғаса берді, ол сауда-саттық жүргізбейтін секторға жататын құрылыс саласы өсімінің жеделдетілуімен орны жабылды.

1.8-график Тауар нарықтарындағы бағаның өсуі экономиканың өсуіне негіз болды ІЖӨ өсуіне үлес

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

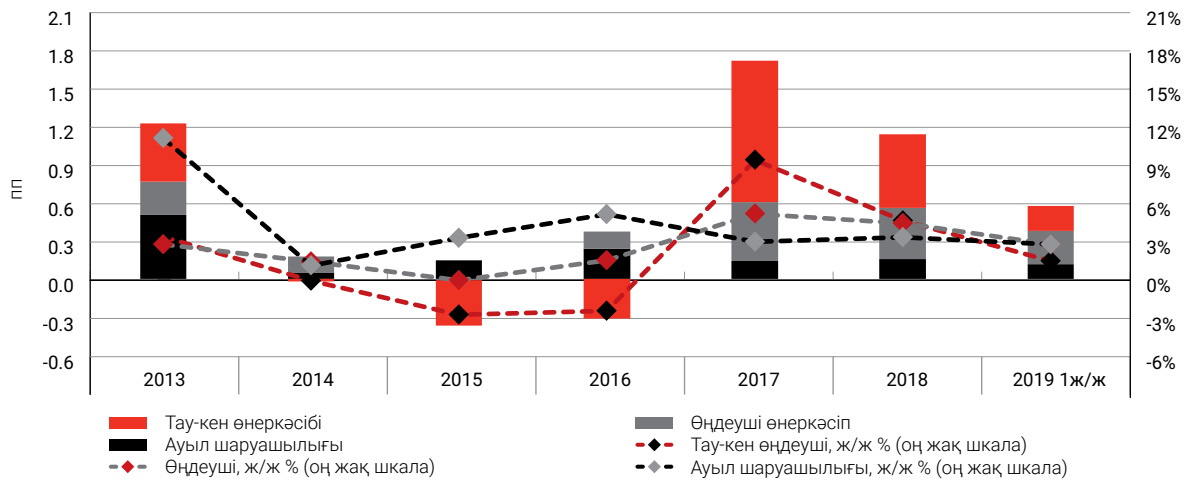
Ескертпе: Сауда жүргізетін сектор – ауыл шаруашылығы, тау-кен және өңдеуші өнеркәсіп; Бюджеттік сектор – білім беру, мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау, сондай-ақ әлеуметтік қызметтер; Сауда жүргізбейтін сектор – сауда жүргізетін және бюджеттік секторға кірмейтін қалған барлық сала. 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтағы ІЖӨ өсуіне үлес 2018 жылғы бірінші жартыжылдыққа қатысы бойынша есептелді.

2018 жылы ең көп мөлшері 90 млн тоннаға жеткен мұнай өндірудің ұлғайғанына қарамастан, тау-кен өндіру саласының өсуі баяулады (1.9-график). Сыртқы сұраныстың қысқаруы түрлі-түсті металдар рудаларын өндірудің 7,6%-дан бір жыл бұрын 4,3%-ға дейін баяулауына алып келді. 2019 жылдың

бірінші жартысында тау-кен өндіру өнеркәсібінің өсімі баяулады, бұл ірі кен орындарында техникалық жұмыстарды жүргізу кесірінен мұнай өндірудің төмендеуіне байланысты болды.

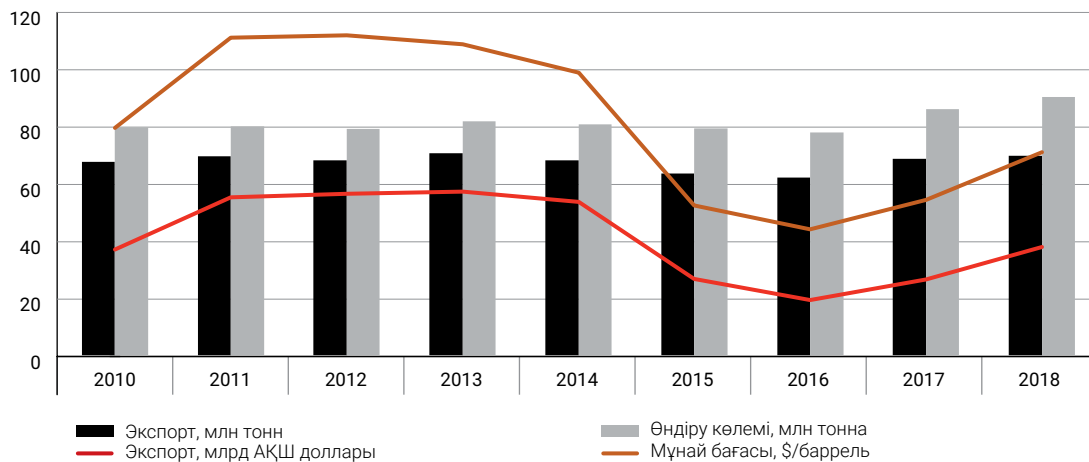
1.9-график Тау-кен өнеркәсібіндегі өндіріс көлемінің бәсеңдеуі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 2019 жылғы бірінші жартыжылдық үшін өсу 2018 жылғы тиісті кезеңмен салыстырылып есептелді

2018 жылы экспорт 42,2%-ға өсті, бұл ретте негізгі үлесті шикі мұнай мен газдың экспорты қамтамасыз етті (1.10-график).

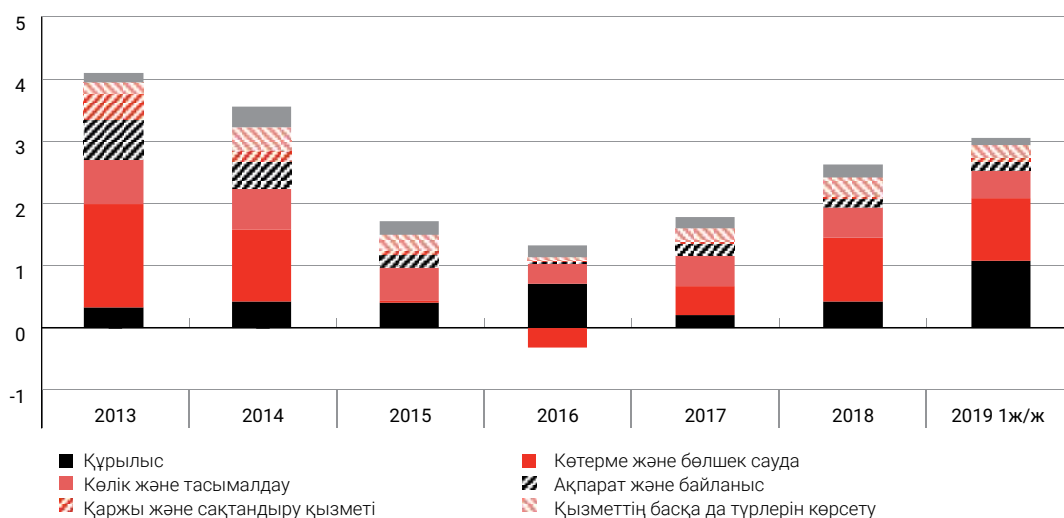
1.10-график Қазақстанның мұнайға өте тәуелді болуы жалғасып отыр
Шикі мұнайдың экспорты және өндіру

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Сауда-саттық жүргізбейтін сектордың өсуіне 2018 жылы бөлшек және көтерме сауда негізгі үлес қосты (1.11-график). Жалақының өсуі аясында тұтынушылық кредиттеуді кеңейту бөлшек сауданың айтарлықтай өсуіне ықпал етті. Жалпы алғанда, 2018 жылы сауданың өсуі экономиканың жалпы өсуінен біршама асып кетті. Тауарларды сату көлемінің өсуі көтерме сауда есебінен, оның ішінде мұнайды саудаға салудың өсуі есебінен қалыптастырылды.

2019 жылдың бірінші жартысында фискалдық ынталандыру, оның ішінде мемлекеттік тұрғын үй құрылыс бағдарламаларының есебінен ынталандыру құрылыс саласының өсуіне алып келді. Құрылыстың ІЖӨ-нің өсуіне қосқан үлесі 1 пайыздық тармақтан астам болды және бөлшек және көтерме сауда үлесінен асып түсті.

1.11-график Мұнай өнімдерімен сауда және құрылыс жұмыстарын жандандыру ІЖӨ өсуіне негізгі үлес қосты
ІЖӨ өсуіне үлес

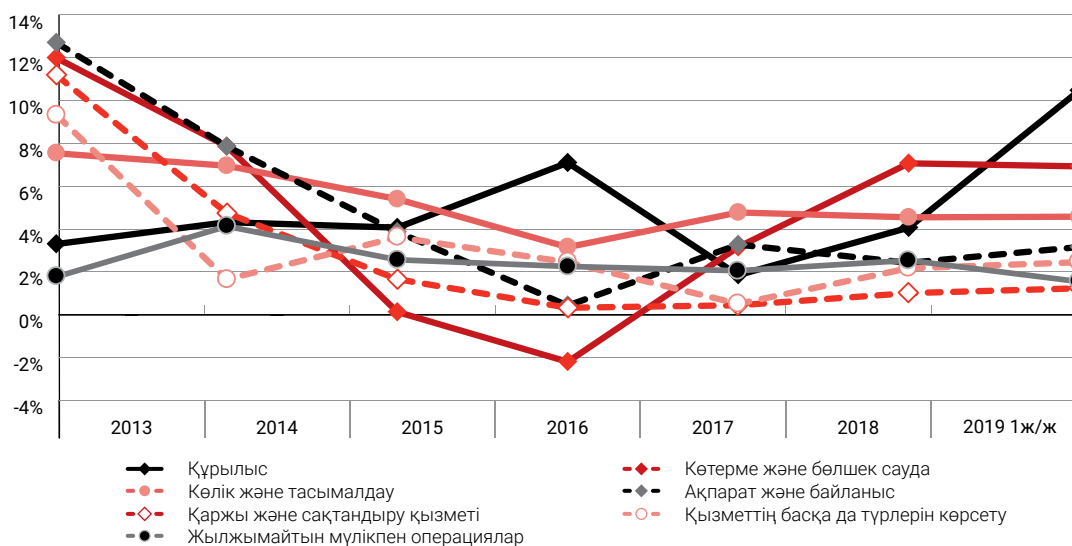
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтағы ІЖӨ өсуіне үлес 2018 жылғы бірінші жартыжылдыққа қатысты есептелді.

Құрылыс саласы 2018 жылы бір жыл бұрынғыдан екі есе тез, 4,1%-ға ж/ж және 2019 жылғы 1 жартыжылдықта екі есе баяу өсті (1.12-график). Осы

аяда жылжымайтын мүлікпен операциялардың өсімі баяулады.

1.12-график Сауда-саттық жүргізбейтін сектор салаларының өсуі, ж/ж

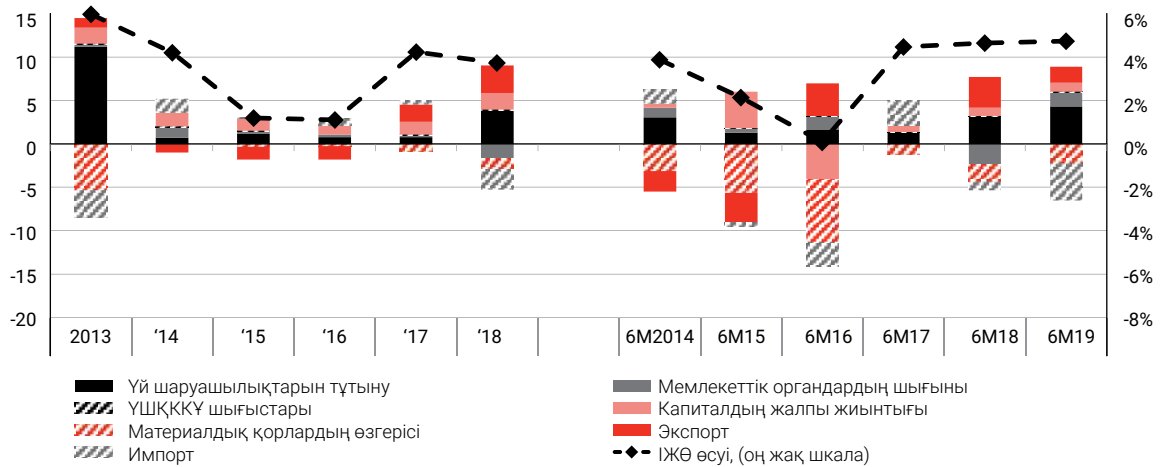

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

2018 жылы ІЖӨ ақырғы пайдалану әдісімен тұтынушылық сұраныстың кеңеюі есебінен өсті. Мысалы, үй шаруашылықтарының тұтынушылық өсуі 6,1% (2017 жылы 1,2% ж/ж) болды. Соған байланысты үй шаруашылықтарын тұтыну ІЖӨ-нің өсуіне ең көп үлес қосты (1.13-график). Тұтынушылық сұраныстың өсу факторларының бірі халықтың нақты ақша кірістерінің ұлғаюы болды. Атап айтқанда, 2018 жылы нақты жалақының өсуі 2017 жылғы 2,1% ж/ж құлдырауына қарсы 2,4% ж/ж болды. Тұтынушылық сұраныспен қатар ІЖӨ

өсіміне оң үлес қосу соңғы пайдалану әдісімен экспорттың өсуі арқылы қамтамасыз етілді, ол көбінесе энергия тасымалдаушылар бағаларының қалпына келуіне байланысты орын алды.

2019 жылдың бірінші жартысында жиынтық сұраныс үй шаруашылықтарын тұтынудың өсуіне және мемлекеттік шығыстардың өсуіне негізделді. Импорт өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 21%-ға өсті.

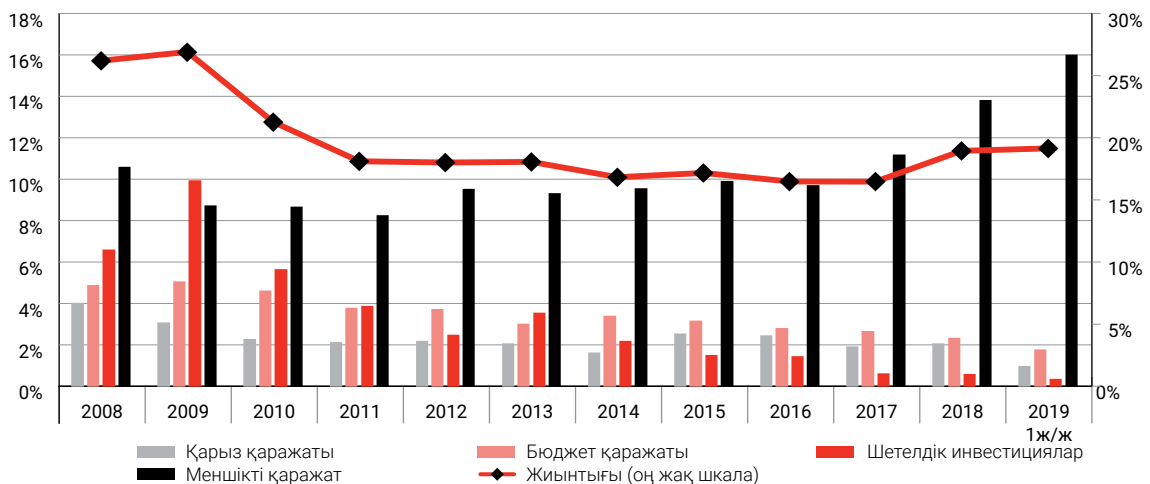
1.13-график **Жиынтық сұраныс құрауыштарының ІЖӨ өсуіндегі үлесі, ж/ж**

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

2018 жылдан бастап инвестициялық белсенділіктің өсуі байқалды, бірінші жартыжылдықтың қорытындысы бойынша инвестициялардың ІЖӨ-ге арақатынасы 19,2% болды (1.14-график). Бұл ретте орташа алғанда соңғы жеті жылда инвестициялардың ІЖӨ-ге арақатынасы 17,4% деңгейінде қалды. Инвестициялардың айтарлықтай өсуіне инвестициялардың басқа да шығындарға 101,6% ж/ж (2017 жылы 0,3% ж/ж) ұлғаюы негіз болды, бұл олардың үле-

стерін инвестициялардың жалпы құрылымында 14,0%-дан бастап 23,4%-ға дейін өсіруді қамтамасыз етті.

Сонымен қоса, бюджет есебінен негізгі капиталға инвестицияларды қаржыландыруды төмендетудің ұзақ мерзімді үрдісі байқалады, ол мемлекеттік шығыстардың күрделі шығындардан ағымдағы шығыстарға қайта бағдарлануын көрсетеді.

1.14-график **Негізгі капиталға инвестициялардың құрылымы**

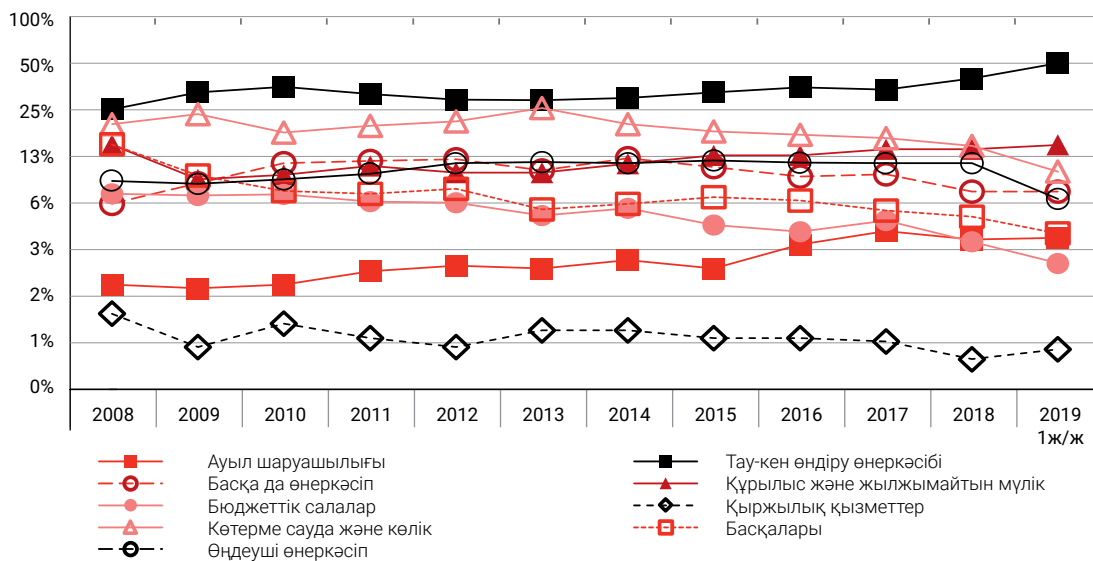
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Инвестициялардың өсуі оң фактор болып табылады, алайда ол ең алдымен мұнай саласына инвестициялардың өсуімен қамтамасыз етілген, бұл экономиканы әртараптандырудың артуына байланысты проблемаларды шеше алмайды. Негізгі капиталға инвестициялардың көлемі бойынша тау-кен өндіру саласы көшбасшы болып қалуда. Номиналды көрсетуде 1,5 есе өскен инвестициялар, бұл ретте инвестициялардың нақты көлемінің индексі ж/ж 40,4%-ға өсті. Экономика салалары бойынша инвестициялардың жалпы құрылымында

тау-кен өндіру 40,4% тиесілі болды, бұл ретте олардың 85,4%-ы мұнай мен газды өндіруге инвестицияланды. 2019 жылғы 1 жарты жылдықта тау-кен өндіру өнеркәсібіне инвестициялардың үлесі жартысынан асты, бұл мұнай-газ жобаларының инвестициялық фазадан белсенді өндірістік фазаға ауысу салдары болып табылады.

1.15-график Инвестицияларды негізгі капиталға жіберу

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: деректер логарифмдік шкаламен көрсетілген

Жалпы алғанда, 2018 жылы және 2019 жылғы 1-жартыжылдық Қазақстан экономикасы үшін оң болып қалыптасты. Ең алдымен экономиканың сауда-саттық жүргізілмейтін салаларының, атап айтқанда құрылыс пен сауда салаларының өсуімен

қамтамасыз етілді. Аталған салалардың өсуі мұнай бағасының көтерілуімен және мемлекеттік шығыстардың көбеюімен қамтамасыз етілді, сондықтан мұндай өсудің орнықтылық мәселесі ашық болып қалуда.

1.4. ФИСКАЛДЫҚ САЯСАТ

2018 жылғы шоғырландыру фискалдық позицияны жақсартты. Мұнайға жатпайтын тапшылық ІЖӨ-нің 12,7%-нан ІЖӨ-нің 7,6%-на дейін қысқарды. 2018 жылдың соңында Ұлттық қордың халықаралық активтері түріндегі фискалдық буфер ІЖӨ-нің 32%-нан астамын құрады. Қазақстанның фискалдық кеңістігі мемлекеттік шығыстар мен кепілдіктер есебінен өсімді ынталандыру үшін кең мүмкіндіктер береді, олар әдеттегідей сауда-саттық жүргізбейтін секторға қысқа мерзімді және тұрақсыз әсері және сауда саттық жүргізетін секторға ұзақ мерзімді басым әсері болады.

2018 жылы – 2019 жылғы 1-жартыжылдықта байқалған ең алдымен мұнай кірістерінің өсуі есебінен қамтамасыз етілген экономикалық тұрақтану мұнайға жатпайтын сектордың проблемаларын және барынша реттелген және контрициклды фискалдық саясатты жүргізу қажеттілігін бүркемелейді.

Қазақстан мұнай нарығына жоғары тәуелді шикізат экономиканың классикалық мысалы болып табылады. Мұнайға тәуелділік мұнай бағасы төмендеген кезде сыртқы және фискалдық позицияға қысымды айтарлықтай күшейтеді және ол көтерілген кезде голландиялық аурдың белгілерін асқындырады.

Мұның бәрі фискалды саясаттың ақша-кредит саясатымен үйлесуін қоса алғанда, макроэкономикалық тұрақтандырғыш ретінде оның рөлін күшейтеу мақсатында оны реформалау қажеттілігін арттырады. Бюджеттің ресми тапшылығы фискалды позицияны түсіну тұрғысынан ақпаратты аз береді, себебі бұл ретте ҚР ҰҚ қаражаты есебінен қаржыландыруды қоспай, борыш есебінен қаржыландырылатын тапшылықты ғана қамтиды.

Фискалдық позиция туралы классикалық түсінуге сәйкес келетін бюджеттің шоғырландырылған тапшылығы 2018 жылы біршама жақсарып,

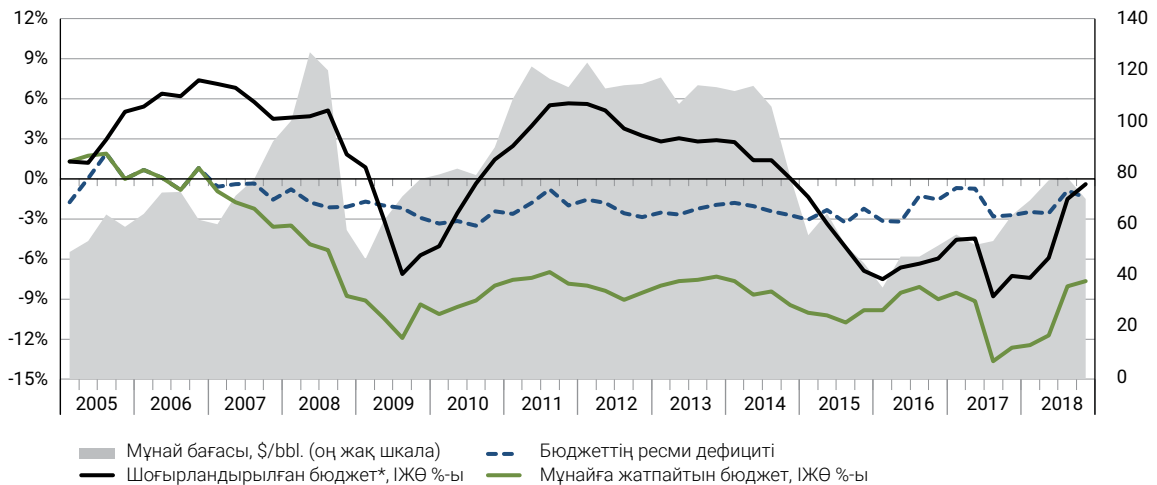
2019 жылдың басында тапшылық аумағынан шықты. 2018 жылы бюджеттің шоғырландырылған тапшылығын төмендету ең алдымен ҚР ҰҚ-қа мұнай түсімдерінің өсуі және шығыстардың төмендеуі есебінен орын алды. Барынша ақпарат беретін жағдай ағымдағы шығыстарды талдау кезінде қалыптасады. 2017 жылғы 3-тоқсандағы банктерді қолдауға арналған біржолғы шығыстар 2017 жылғы қомақты фискалдық ынталандырудың және 2018 жылғы күрт шоғырланудың жалған әсерін білдіреді. Біржолғы шығыстардың әсерін қоспаған кезде фискалдық саясаттың тапшылықты қысқарту жағына бағытталуы барынша нақты білінеді: 2017 жылы бюджеттің

шоғырланған тапшылығы 2,6 пт және 2018 жылы 2,9 пт төмендеді.

Фискалдық баланстың және сыртқы позицияның жақсаруына қарамастан, мұнайдың бағасы құлдырауымен байланысты фискалдық тұрақтылық тәуекелдері жоғары болып қалуда.

Ағымдағы кезеңде ҚР ҰҚ-тан алынатын трансфертер қайта бөлу тетіктері рөлін атқарады, алайда олардың тиімділігі шығыстардың жеткіліксіз контрициклдылығынан, фискалдық қағидаларды сақтаудың тәртібі төмен болуымен және тұтынушылық сұраныс пен сауда-саттық жүргізбейтін секторды қолдауға басым бағытталудан шектелген.

1.16-график Жоғары мұнайға жатпайтын тапшылық және шоғырландырылған тапшылықтың жеткіліксіз контрициклдығы

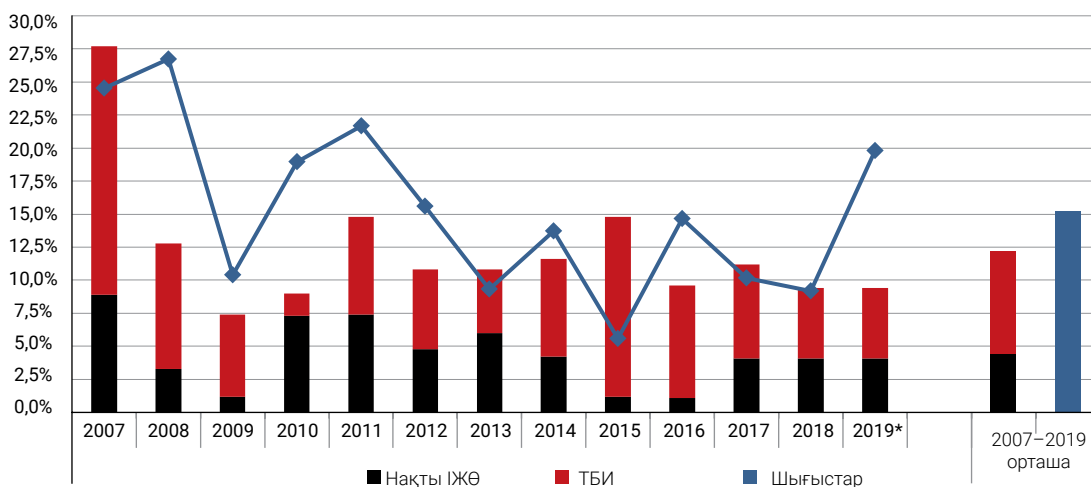
Дереккөзі: ҚР Қаржымині, Ұлттық Банк, ХВҚ, авторлардың есептері

Сонымен қоса, ең алдымен мемлекеттік борыштың ағымдағы құрылымына негізделген мемлекеттік қарыз алуларға қызмет көрсетуге және оларды өтеуге бағытталған шығыстардың өсуі байқалды. Алдыңғы 3 жылда негізгі борышты өтеу көлемін арттыру есебінен мемлекеттік борышпен байланысты шығыстардың көтерілуі күтіледі. Борышқа қызмет көрсетуге және оларды өтеуге бөлінген шығыстар мыналарды: теңгелік, сол сияқты валюталық бөлігін қамтитынын атап өткен жөн. Егер борыштың теңгедегі бөлігі айтарлықтай тәуекел тудырмаса, онда валюталық бөлігі валюталық тәуекелге ұшырайды, ол теңге бағамының құнсыздануы кезінде борышқа қызмет көрсету шығыстарының елеулі түрде ұлғаюына алып келеді.

Мемлекеттік шығыстардың өсуі қарқындарын нақты ІЖӨ мен инфляцияның өсуі қарқындарымен салыстыру айтарлықтай дифференциалдың бар екендігін, әсіресе мұнай бағасының өсуі кезінде бар екендігін көрсетеді (1.17-график). Бұл инфляцияны ұлғайтатын қысымды білдіретін мемлекеттік шығыстардың проциклдылығын баса көрсетеді. Мемлекеттік шығыстар инфляция деңгейін төмендету жөніндегі монетарлық саясаттың мақсаттарымен үйлестірілуі тиіс. Мысалы, мемлекеттік шығыстардың номиналдық деңгейінің өсуі инфляция мен нақты ІӨ жиынтық өсуінен аспауы тиіс.

1.17-график Мұнай бағасы көтерілген кезеңдерде мемлекет шығыстары инфляция мен нақты ІЖӨ өсу қарқынынан жылдам өседі

Мемлекеттік шығыстардың өсуі, ІЖӨ-нің нақты өсуі және инфляция

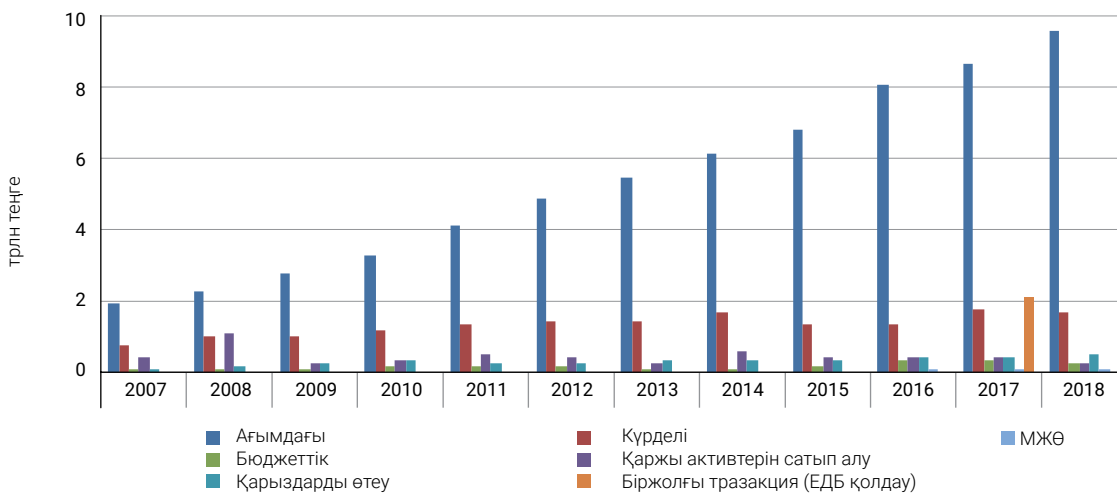
Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Ескертпе: Мемлекеттік бюджеттің шығыстары 2017 жылы ЕБД-ге көмек көрсетуге арналған біржолғы транзакциялар есепке алынбай берілген; *2019 жылғы шығыстардың деңгейі ретінде 2019 жылғы түзетілген бюджеттің жоспарлы мәні пайдаланылды; инфляцияның деңгейі және ІЖӨ нақты өсуі 2018 жылғы деңгейде белгіленген.

Экономикалық жіктеу бойынша мемлекеттік шығыстарды талдау ағымдағы шығыстарды кеңейту пайдасына қарай төмендетілетін капиталды шығыстардың жоқ екендігін көрсетеді. Ағымдағы шығы-

стар ағымдағы тұтынуды тұрақтандыратынына қарамастан, олар ұзақ мерзімді экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін жағдай жасамайды.

1.18-график Мемлекеттік шығыстар құрылымында ағымдағы шығыстардың күрделі шығыстарды ығыстыруы байқалып отыр

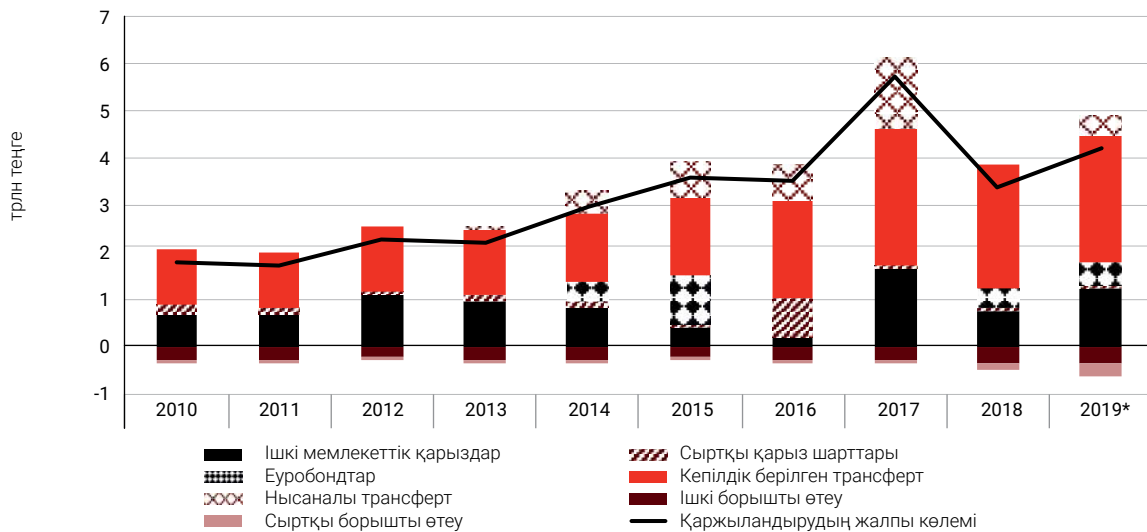
Дереккөзі: ҚР Қаржымині

ҚР ҰҚ-тан алынатын трансферт шоғырланған тапшылықты қаржыландырудың негізгі көзі болып қалуын жалғастыруда, ал ішкі борыштың үлесі төмендеуде (1.19-график). 2018 жылы үкімет 2017 жылға қарағанда нысаналы трансфертті пайдаланған жоқ. 2019 жылы ұлғайған шығыстарды қаржыландыру үшін 370 млрд теңге нысаналы трансфертті қоса алғанда, 3,07 трлн теңгеге дейін ұлғайтылды.

Трансферттің, оның ішінде нысаналы трансферттің мөлшерін айқындаудың нақты қағидалары болмауы фискалдық саясаттың контрциклдығы мен орнықтылығын бәсеңдетеді.

1.19-график ҚР ҰҚ-дан трансферттер дефицитті қаржыландырудың негізгі көзі болып қалады

Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Ескертпе: *ішкі және сыртқы борышқа қызмет көрсету жөніндегі деректер 2019 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша берілген

ҚР ҰҚ тұжырымдамасында¹ үш негізгі фискалдық қағидалар: мұнайға жатпайтын тапшылықтың нысаналы деңгейлері, ҚР ҰҚ-тан алынатын трансферттердің шекті мөлшері және ІЖӨ-ден үлес ретінде ҚР ҰҚ активтерінің ең аз мөлшері бекітіледі.

Бұл қағидалар мұнай кірістерінің бюджет шығыстарына ықпалын оларды сыртқы активтерде сақтау және бюджетте пайдалану үшін тұрақты соманы сату арқылы реттеуге арналған, бірақ олар жеткілікті түрде контрциклды емес. Атап айтқанда, қолданыстағы қағидалар мұнайдың жоғары бағасы кезінде шығыстардың тәртібін сақтау үшін жеткілікті түрде қатаң емес; мұнай бағасының уақытша төмендеуі кезінде тапшылықты қаржыландыру үшін жеткілікті түрде икемді емес; мұнай бағасы ұзақ уақыт құлдырауына қатысты жеткіліксіз түрде бейімді емес; және қорлардың таусылуына қарай мұнай өндірісінің жоспарлы түрде төмендеуін есепке алу үшін жеткілікті түрде ұзақ мерзімді емес.

Ұзақ мерзімді фискалдық бағдарларды қайта қарау не бюджетті қалыптастыру және орындау кезеңінде қысқа мерзімді мақсаттарды түзету мүмкіндігі бюджет тәртібінің деңгейін төмендетеді және бюджеттік шығыстардың проциклдылығын арттырады.

Фискалдық шоғырландыру бойынша бірінші кезеңдегі жоспарларды жеңілдету байқалады. Мысалы, жоспарлау барысында мұнайға жатпайтын тапшылық нысаналы деңгейден жоғары (2017, 2018) болып салынады, ал 2019 жылы нысаналы деңгейдің өзі қайта қаралды. Сонымен қоса, ҚР ҰҚ-тан трансферттардың көлемі ұлғайды. Транс-

ферт көлемі 2019 жылы бастапқы 2,3 трлн теңге көлемінен 2,7 трлн теңге деңгейіне дейін ұлғайды, ал 2020 жылы трансферт бастапқы 2 трлн теңге деңгейінен 2,7 трлн теңгеге дейін ұлғайды.

Жиынтығында бюджеттік процеске және қолмен басқару элементтеріне нысаналы трансферттер нысанында Тұжырымдамамен белгіленген шектеулердің жеткіліксіз ықпалдасуы экономиканың бейімділік ықтималын төмендетеді және ҚР ҰҚ активтерін пайдалануды жеделдету тәуекелін арттырады. Ұзақ мерзімді перспективада ҚР ҰҚ активтерін төмендету жүргізіліп отырған фискалдық саясаттың сенімділігін төмендетеді және сыртқы инвесторлардың ел бойынша тәуекелдерінің деңгейін қабылдауға айтарлықтай ықпал етеді.

Контрциклды фискалдық саясатты әзірлеуде бюджеттік процестің бөлінбейтін бөлігіне жататын экономикалық ауысымға және автоматты түрде түзету тетігін енгізуді көздейтін мұнайдың ұзақ мерзімді бағаларына тәуелді бюджет шығыстарына қажеттілік бар.

Мұндай саясат фискалдық кірістер бойынша сыртқы күйзелістерді ҚР ҰҚ активтері көлемінің шектелуін және құрылымын ескере отырып, теңгемен көрсетілген шығыстарды тұрақтандыру үшін қажет. Мысалы, мемлекеттік шығыстар бәсекеге қабілетті нақты айырбастау бағамын ұстап тұруға мүмкіндік беретін деңгейде тұрақтандырылуы және ҚР ҰҚ-та қаражат жинақтауға жәрдемдесетін мақсатты ұстанбауы тиіс. мұнай қорларының шектелуіне қарай жоспарлау деңгейі олардың азаю кезеңін қамтуы тиіс.

Қағидалардың ұзақ мерзімді кезеңде икемділігі мен бейімділігін қамтамасыз ету үшін бекітілген саясаттан және заңнамалық деңгейде қол қойылған

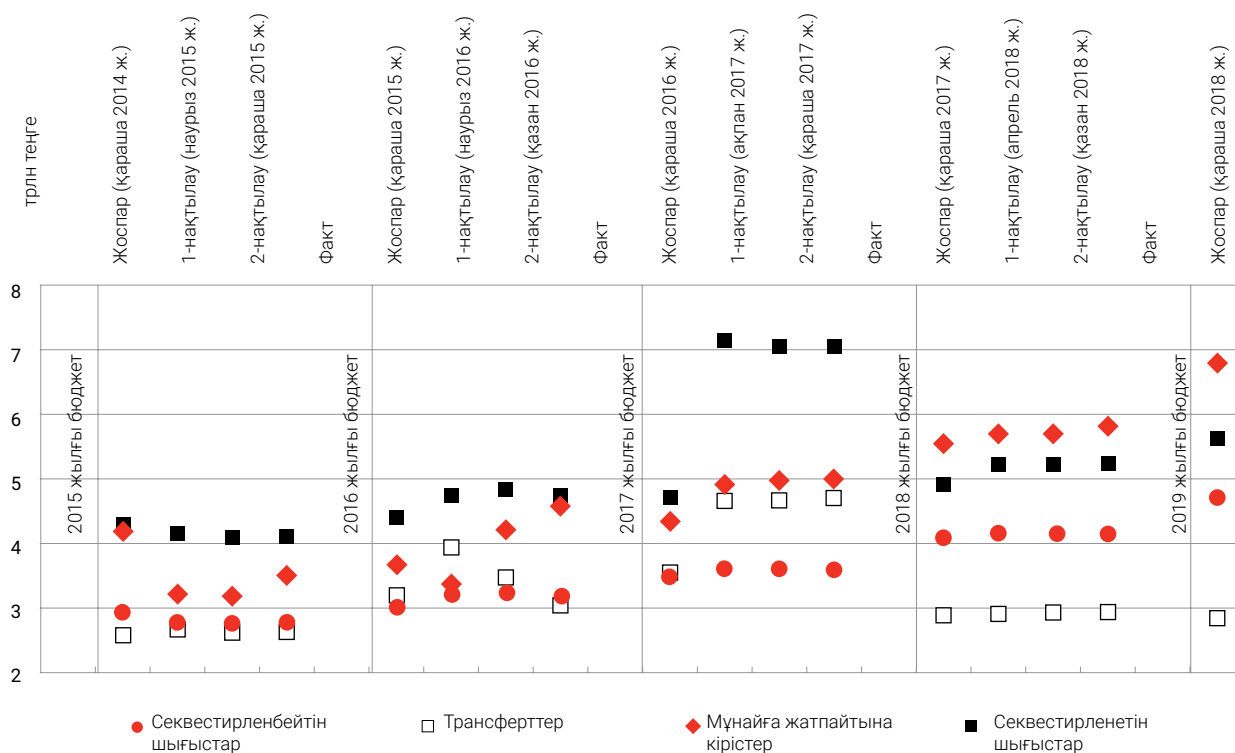
¹ Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 385 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы туралы»

болжамдық үлгілерден ауытқуды түзетудің автоматты тетіктері қажет. Сонымен қоса, орта мерзімді кезеңде пайдаланатын қағидаларды ағымдағы экономикалық жағдайларға сәйкес келуін валидациялау қажет және құрылымдық өзгерістер немесе перманенттік күйзелістер орын алған жағдайда олар қайта қаралуы тиіс.

Автоматты түрде түзету тетіктерінің жоқтығы және болжауды жоспарлау процесінің жетілдірілмеуі бюджетті түзету қажеттілігіне алып келеді

(1.20-график). Мысалы, 2015 – 2017 жылдар аралығында бюджетке бастапқыда салынған өлшемдерден айтарлықтай ауытқу байқалды, бұл оны орындау барысында түзетулерді енгізумен шешілді. 2018 жылы бюджетті орындау және оны кейіннен түзету алдыңғы үш жылмен салыстырғанда ең аз құбылмалылықты көрсетті. Бюджетті орындау 2017 жылғы қарашада бекітілген жоспардан іс жүзінде ауытқыған жоқ, бұл мұнай нарығындағы құбылмалылықтың төмендеуімен түсіндіріледі.

1.20-график **Бюджетті түзету**

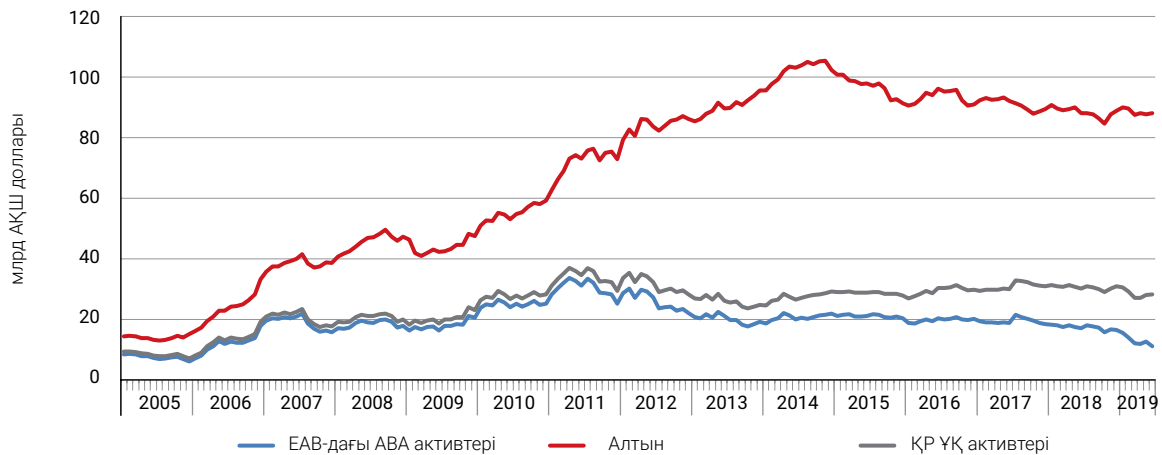
Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Құрылымдық және институционалдық проблемалардың болуына қарамастан, маңызды фискалдық буфердің болуы Қазақстанның рейтингін инвестициялық деңгейде ұстап тұруға мүмкіндік береді (1.21-график). Алайда, ҚР ҰҚ-тан алынатын трансферттер есебінен қаржыландырылатын мемлекеттік шығыстардың артуы және бюджетке тартыла-

тын трансферттер көлемінің төмендеуі жөніндегі шешімдерді кейінге қалдыру фискалдық кеңістіктің тарылу тәуекелін және соның салдарынан макро-фискалдық орнықтылыққа арналған ұзақ мерзімді тәуекелдердің көтерілуін арттырады.

1.21-график *Маңызды сыртқы активтер тәуелсіз рейтингті инвестициялық деңгейде ұстап тұруға көмектеседі*

АВА және ҚР ҰҚ активтерінің көлемі, жинақталуымен

Дереккөзі: Ұлттық Банк

1.5. АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ВАЛЮТА НАРЫҚТАРЫ

2018 – 2019 жылдары ҚРҰБ ақша-кредит саясатын инфляциялық таргеттеу және өзгермелі айырбастау бағамы қағидаттарына сәйкес жүргізуін жалғастырды. Инфляция 2018 жылы 5,3%-ға дейін, 2019 жылғы 1 жарты жылдықтың аяғында 5,4%-ға дейін төмендеуін жалғастырды, бірақ дисинфляция қарқыны бәсеңдеді, ал инфляция құрамдас бөліктерінің құбылмалылығы мен қалдық тәуекелдер жоғары болып қалды, ол қырағылықты сақтауды және базалық мөлшерлеме мен 3,0 – 3,5 п.т. төмен емес инфляция болжамы арасындағы ең төменгі спредті қолдауды талап етті.

Ақша-кредит саясатының пайыздық және кредиттік арналар арқылы жиынтық сұранысқа әсер етуі институционалдық және құрылымдық факторлардың жанында тежелді. Сұранысты кредиттік арна арқылы кеңейту мүмкіндігі саудаланбайтын сектор ұсынған және жоғары борыш жүктемесі бар корпоративтік сектордың жоғары кредиттік тәуекелімен, сондай-ақ банктердің кредиттік тәуекелді сіңіру бойынша шектеулі мүмкіндіктерімен шектелген.

Пайыздық мөлшерлемелерді басқарудағы үш жарым жыл ішінде кірістіліктің тәуекелсіз қисығының бір жылға дейінгі мерзімде ақша нарығы мөлшерлемелеріне әсері айтарлықтай жақсарды, мұнда ҚРҰБ ноттары негізгі құрал болды, сұранысты ерікті инвесторлар ұсынды, ал белсенділік салыстырмалы түрде жоғары. Бір жылға дейінгі мерзімдегі кірістілік ақша-кредит саясаты бойынша мынадай шешімдерді көрсетті: 2018 жылғы 1-тоқсанның аяғына дейін жеңілдету, 2018 жылғы 2-тоқсанда қатаңдату және 2019 жылғы жазда ҚРҰБ теңгедегі міндет-

темелерінің орташа мерзімділігін ұзарту. Бірақ бір жылдан асатын мерзімде нарық өтімсіз, ал мөлшерлемелердің қысқа мерзімді мөлшерлемелерге әсері жоқ болып қалады. Жүргізіліп отырған мөлшерлемелер саясатының айқындылығын арттыруға қарамастан ақша нарығы мөлшерлемелерінің трансмиссиясы мерзімді қорлар нарығына шектеулі болып қалады.

Экономикаға тұрақты кредит аясында жиынтық сұранысты қалыптастырудың және инфляцияның шешуі факторы бекітілген саясат болып қалды, ол 2017 және 2018 жылдардағы шоғырландырудан кейін 2019 жылы жеңілдетілді.

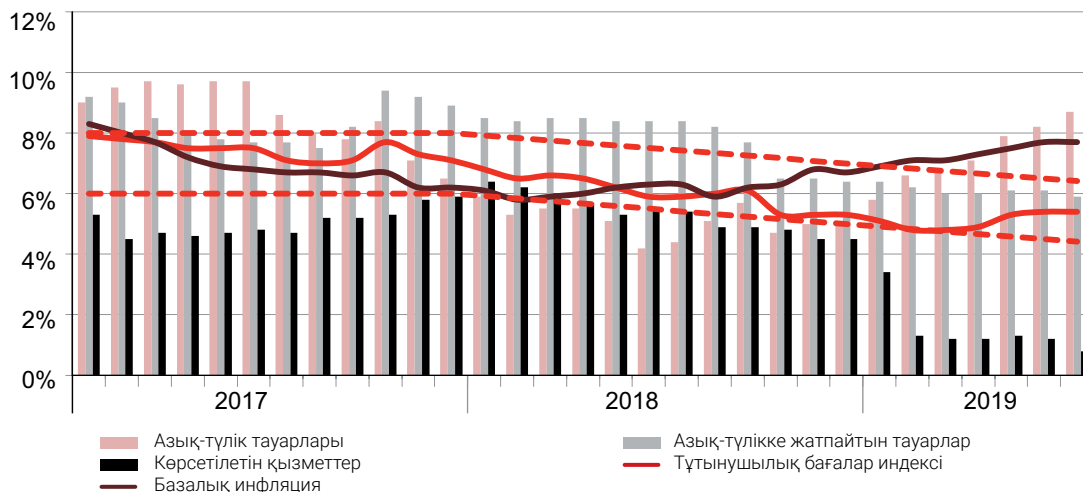
Ұлттық валютаның тұрақты құнын қолдау ҚРҰБ-ның негізгі міндеті болып, ал айырбастау бағамының арнасы пайыздық мөлшерлемелер саясаты трансмиссиясының негізгі арнасы болып қалды. ҚРҰБ өзгермелі айырбастау бағамы саясатын ұстанды, ал оның валюталық нарыққа қатысуы барынша төмен болып отыр. USDKZT құбылмалылығы 2018 жылдың 2-жартыжылдығында және 2019 жылғы 1-тоқсанда төмендеді, бірақ 2019 жылғы 1-жартыжылдығының соңына қарай ішінара қалпына келді. Алайда, валюта нарығы салыстырмалы түрде кішігірім, оның тиімділігі төмен болып қалады, ал оның қатысушыларының ашық валюталық позицияларды иеленудегі дайындығы мен мүмкіндігі шектеулі болып қалады.

2018 жылы инфляция барлық құрамдас бөліктері бойынша біркелкі 5,3%-ға дейін төмендеді. 2019 жылдың 1-жартыжылдығында инфляция нысаналы дәлізде қалды (2019 жылдың 1-жартыжылдығының соңында 5,4%), бірақ оның құрамдас

бөліктері қатты өзгерді: азық-түліктің реттелмейтін бағасы бірден өсті, ал реттелетін қызметтердің тарифтері бірден түсті. 2018 жылғы 4-тоқсаннан инфляциялық қысымның болуын және инфляцияның

үдеу тәуекелін көрсете отырып, базалық инфляция мен инфляцияның арасындағы алшақтық кеңейе бастады (1.22-график).

1.22-график **Ұзақ мерзімді инфляцияны ұлғайтатын қысым тәуекелдері**

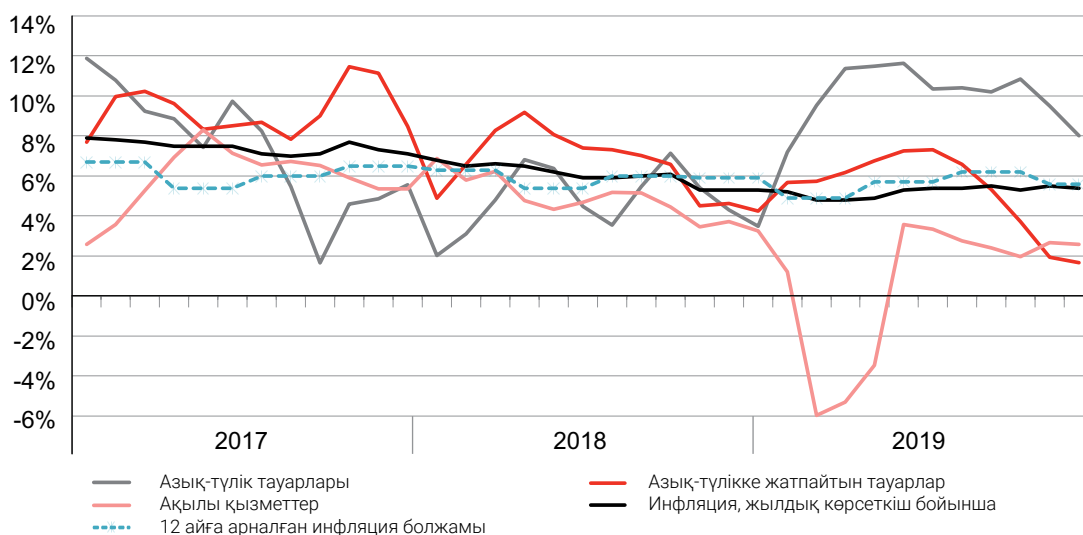
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: базальқ инфляция ретінде жеміс пен көкөніс, коммуналдық қызметтер (реттелетін), теміржол көлігі, байланыс, бензин, дизель отыны және көмір қамтылмайтын базальқ индекс алынды

2019 жылдың басында азық-түлік тауарларының және азық-түлікке жатпайтын тауарлардың инфляциясы үдей түсті (1.23-график). Реттелетін қызмет-

тер бағаларының төмендеуі кейінге қалдырылған инфляция әсерін көрсетті, ол 2019 жылғы екінші тоқсанда таусылды.

1.23-график **Реттелетін қызметтер бағасының төмендеуімен құрылған қор 2019 жылғы екінші тоқсанда таусылды**

Дереккөзі: ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: графикте құрауыштар бойынша тұтынушылық бағалардың индексі бойынша маусымдық-түзетілген деректердің 3 айдағы жойылған екі ұшты орташа мәндері көрсетілген

Импортты құраушының тұтынушылар себетіндегі үлесі жоғары болғандықтан айырбастау бағамының арнасы ақша-кредит саясаты трансмиссиясының негізгі арнасы болып қала берді. 2018 жылы

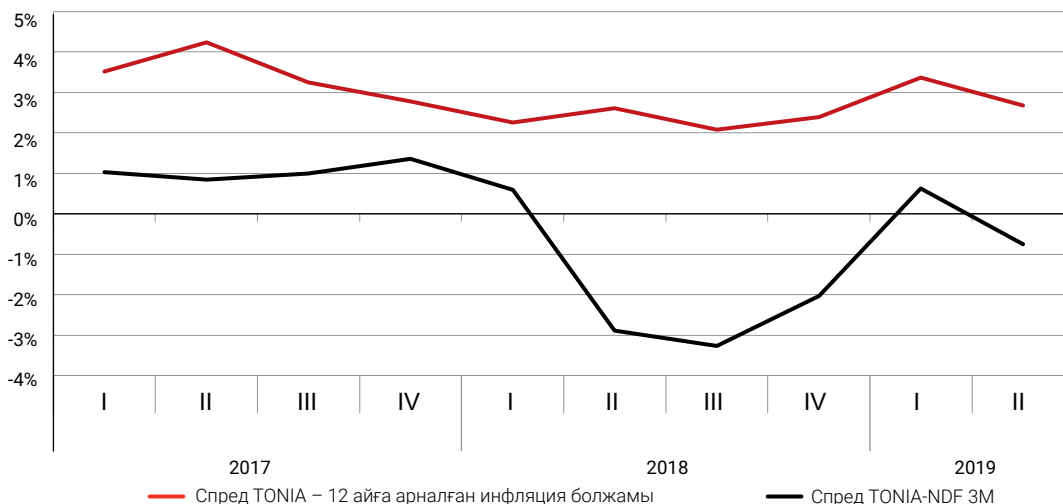
байқалған теңгенің құнсыздануы инфляциялық қысымды күшейтті және ЕДБ міндеттемелерін долларландыру процесінің үдеу тәуекелін арттырды. 2018 жылғы 2-тоқсанда жаһандық сенти-

менттің нашарлауына және Теңгеге жасалатын қысымның күшеюіне қарсы USDKZT жеткізілмейтін форвардтардың мөлшерлемелері айтарлықтай өсті (1.24-график). Теңгедегі мөлшерлеме мен форвардтық мөлшерлеме арасындағы спред теріс болды, Теңгеге қарсы төрелік мүмкіндігін көрсетті, алайда

NDF нарығында сұраныс пен ұсыныс арасындағы ауқымды спредтер негізінен күмәнді қысқа позицияның мақсаттылығын жасады. Оған қоса, базалық мөлшерлеме 2018 жылғы қазанда 25 б.т. 9,25%-ға дейін көтерілді.

1.24-график **Теңгедегі активтерді ұстап тұру үшін тәуекел-сыйлықақы**

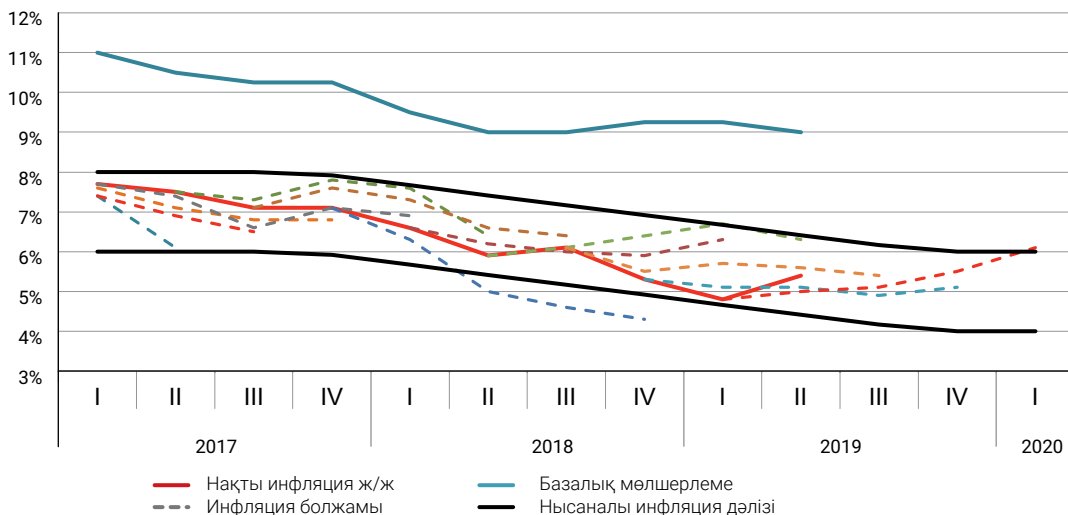

Дереккөзі: KASE, Bloomberg

2018–2019 жылдары базалық мөлшерлеме нақты мөлшерлеме бойынша қорды ескере отырып, 3,0-3,5% деңгейінде белгіленді. Инфляцияның ныса-

налы деңгейі 2018 жылы 6-8%-дан бастап 5-7%-ға дейін және 2019–2021 жылдары 4-6%-ға дейін төмендетілді (1.25-график).

1.25-график **ҚРҰБ 2018–2019 жылдары инфляция бойынша таргетті төмендетті**

Дереккөзі: Ұлттық Банк

2018 жылы – 2019 жылғы 1 жартыжылдықта ҚРҰБ ноттары нарығы салыстырмалы түрде өтімді болып қалды, ал ноттар бойынша мөлшерлемелер екінші деңгейдегі банктердің тәуекелсіз теңгедегі активтерге ерікті сұранысын және олардың ақша-кредит саясаты бойынша болжамдарын көрсетеді. Бұл ретте ұзақ мерзімді және орта мерзімді МБҚ

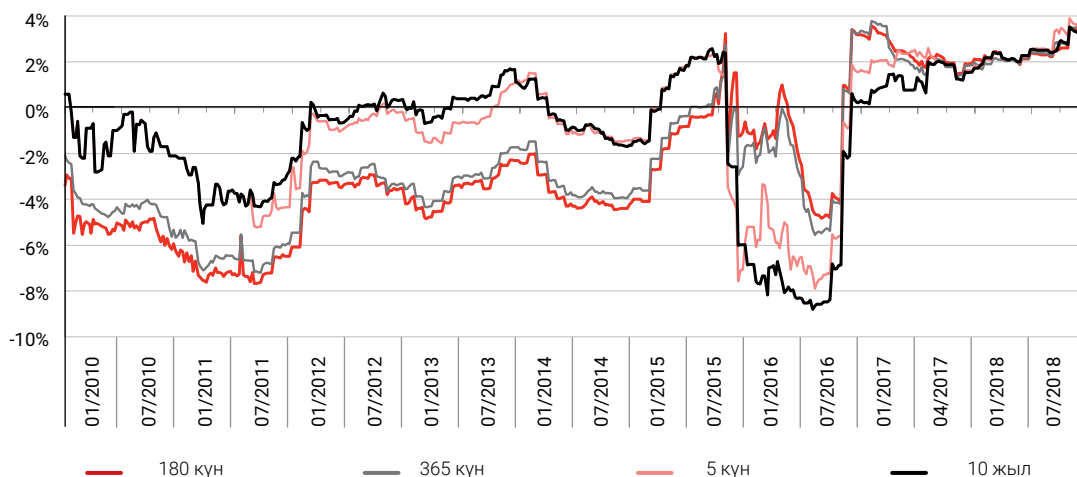
бұрынғысынша төмен өтімді болып қалады, бұл кірістілік қисығының бір жылдан артық мерзімде теңгедегі қорлар құнының бағыттау қызметін орындауға мүмкіндік бермейді және пайыздық арнаның тиімділігін шектейді.

Төмен ақпараттық құндылыққа қарамастан өтегенге дейін барлық мерзімдерде кірістілік қисығы нақты көрсеткіште оң кірістілік алуға мүмкіндік береді. Пайыздық мөлшерлемелерді басқару саясатына өткенге дейін инвесторлар нақты көрсеткіште кірістілікті ұзақ мерзімдерде ғана алатынына сенді. Ол уақытта нақты көрсеткіштегі кірістілік қысқа мерзімдерде теріс болды. Инфляциялық тар-

геттеу режиміне ауысқаннан кейін инфляцияның төмендеуі және нақты кірістің оң дифференциалының өсімі байқалды (1.26-график). МБҚ нарығында белсенділіктің өсуі (МБҚ нарығы туралы толығырақ II бөлімде) және кірістілік қисығы нысанының ықтимал қалыпқа түсуі ұзақ құралдарды анағұрлым тартымды етеді.

1.26-график Пайыздық мөлшерлемелерді басқару режиміне ауысқаннан кейін нақты кірістілік өтелгенге дейінгі барлық мерзімдерде өсті

Нақты мөлшерлемелер (инфляцияға түзетілген номиналдық кірістілік)

Дереккөзі: ҚБФ, Ұлттық Банк, Ұлттық банктің бағалауы

Монетарлық саясаттың жаңа режиміне ауысумен болған құрылымдық ілгерілеуден кейін номиналды мөлшерлемелердің құбылмалылығы жоғары болды, ал мөлшерлемелер жаңа деңгейде тұрақталғанға дейін кірістілік қисығының инвертелген нысаны болды. Төмен өтімділік және өспелі белгісіздік салдарынан қисық инвесторлар болжамын дұрыс көрсетпеді. Нарыққа қатысушылар қысқа мерзімді репо нарығында мөлшерлемеден бөлек тәуекелсіз капитал құны бойынша өз болжамдарын қалыптастырды. ҚРҰБ қысқа мерзімді мөлшерлемелерді таргеттей бастағаннан кейін қысқа мерзімді қисық сегменті қалыптасты, бұл нарықтың ҚРҰБ ноттары бойынша мөлшерлемелерді негізге ала отырып, кірістілік қисығын қалыптастыруға мүмкіндік берді (1.27-график).

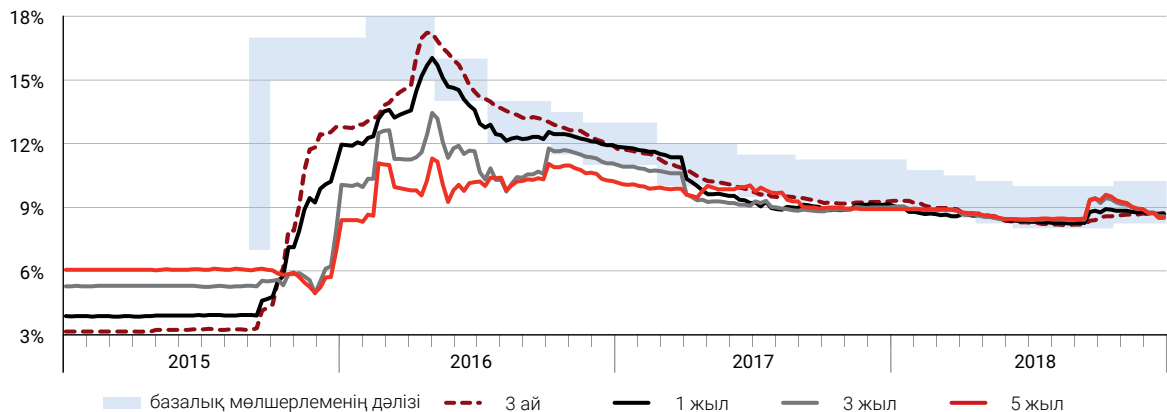
Пайыздық арна тиімділігінің артуына, атап айтқанда базалық мөлшерлеменің өзгеруіне қисықтың ықпалының артуына қарамастан, оның рөлі теңгедегі МБҚ нарығының даму деңгейімен шектеледі. Ағымдағы бекітілген саясат, атап айтқанда мем-

лекеттік борышты басқарудың тиімсіз саясаты МБҚ нарығының тиімсіз институционалдық және мерзімді құрылымын қалыптастыруға әкелді, бұл бірқатар шектеулерге апаратын.

Біріншіден, трансмиссиялық тетік неғұрлым тиімді жұмыс істеуі үшін анағұрлым ақпараттық кірістілік қисығы қажет, бұл МБҚ нарығы өтімділігінің артқанын білдіреді. Қазіргі сәтте, нарықтың бөлінуі байқалады, өтімділік қисықтың қысқа соңына жинақталғандықтан ҚРҰБ-ны қысқа мерзімді ноттар шығару арқылы алуға мәжбүрлейді.

Екіншіден, бюджет тапшылығын ҚР ҰҚ-тан трансферттерді тарту мүмкіндігі есебінен қаржыландырудың қазіргі саясаты мемлекеттік борышты шығаруға жұмылдырылмайды. ҚРҰБ ноттарына жинақталған өтімділік бөлігі ҚР ҚМ анағұрлым ұзақ бағалы қағаздарына қайта бөлінуі мүмкін. Бірақ қазіргі сәтте бөлімде барынша жан жақты баяндалған бірқатар мәселелер бар.

1.27-график АКС режимі өзгергеннен кейін кірістілік қисығының жанындағы мөлшерлемелер базалық мөлшерлеме дәлізінің ішінде қалыптасады

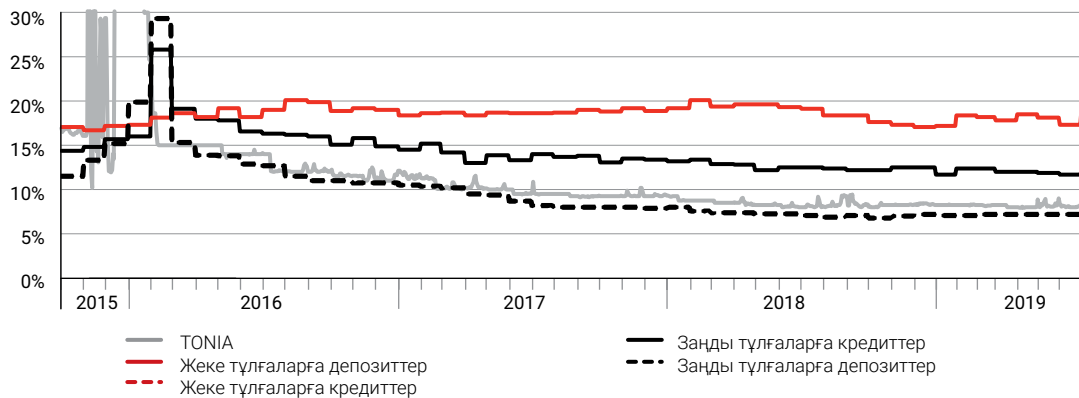
Дереккөзі: ҚБФ, Ұлттық Банк

Аталған шектеулерге қарамастан базалық мөлшерлеме бойынша шешімдердің корпоративтік кредиттеу және қорландыру нарығына трансмиссиялау деңгейі көтерілді. Корпоративтік сектор капиталын ұсыну және тарту құны базалық мөлшерлеменің өзгеруіне қарай айқындалды (1.28-график).

Жеке секторда сәл басқаша көрініс табады. 2018 жылы мөлшерлемелер 1 күндік репо мөлшер-

лемесіне жақындай бастады, бірақ нарықтың осы бөлігінің артық кредиттеудің жоғары болуы және қарыз алушылар сапасының төмен болуы жеке кредиттеудің әсерін арттыруды шектейтін фактор болып табылады. Бұдан басқа, мемлекеттік мөлшерлемелерді субсидиялау бағдарламалары жеке кредиттеу нарығында баға қалыптастыру процесін бұрмалайды.

1.28-график Базалық мөлшерлеменің өзгеруіне жеке сегменттің әсері барынша аз

Дереккөзі: Ұлттық Банк, ҚБФ

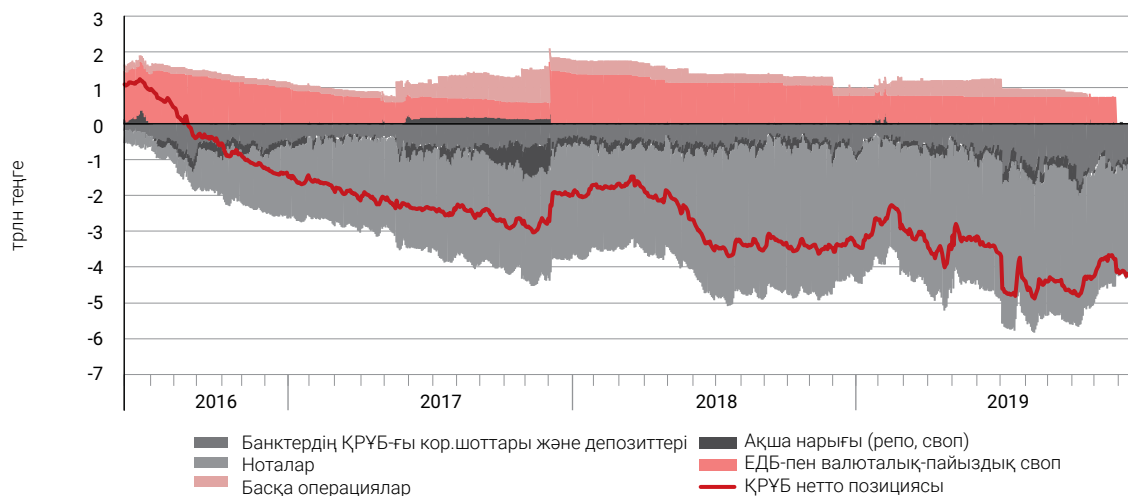
Ақша-кредит саясатын іске асыру

ҚРҰБ 2018–2019 жылдары ҚРҰБ-ның нысаналы дәлізі шеңберінде пайыздық мөлшерлемелерді қолдау үшін артық өтімділікті алуын жалғастырды (1.29-график).

2019 жылғы 1 тамызда ҚРҰБ операциялары бойынша ашық позиция 3,8 трлн теңге тең (болды корреспонденттік шоттар есебісіз), бұл барлық ақша массасынан 19%-ды немесе ІЖӨ-ден 6%-ды (2018 жыл) құрайды.

2018 және 2019 жылдары ҚРҰБ ноттары теңгемен өтімділікті алудың негізгі құралы болып қалады. Сондай-ақ, теңгемен өтімділіктің елеулі бөлігі ҚРҰБ-ның корреспонденттік шоттарында және депозиттерінде болды. 2018 және 2019 жылдары ҚРҰБ-ның банктермен жасаған валюталық-пайыздық своптарын өтеу жүргізілді, бұл айналыстағы теңгемен өтімділікті ішінара қысқартты.

1.29-график 2016 жылдан бастап ҚРҰБ теңгемен өтімділікті нетто-сатып алушы болады

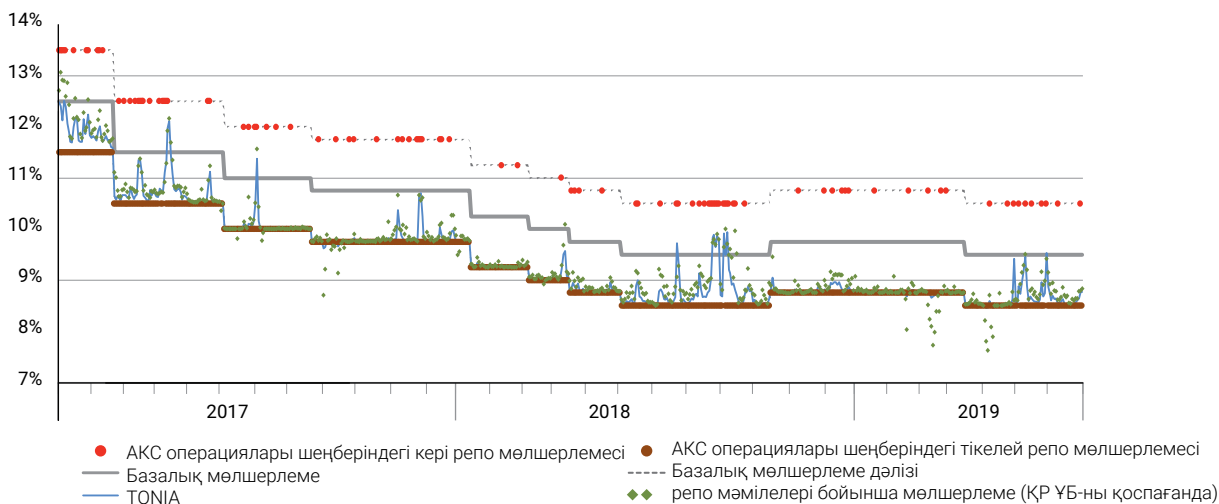

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Талданатын кезең ішінде ҚРҰБ ақша нарығының таргеттелетін мөлшерлемесін (TONIA) базалық мөлшерлеменің пайыздық дәлізі шеңберінде ұстап тұрды. TONIA 2018 жылы біршама уақыт ішінде мөлшерлемелердің үшінші тоқсанда тең

гелік өтімділікке сұраныстың өсуі салдарынан ұлғаюын қоспағанда, дәліздің төменгі шекарасында болды. ҚРҰБ та өтімділікті сату жағына шықты, бұл TONIA-ны төменгі шекарадан шығарды (1.30-график).

1.30-график Авторепо операциялары бойынша көлемі бойынша МБҚ овернайтымен сараланған мөлшерлемелер және ҰБ қатысуы

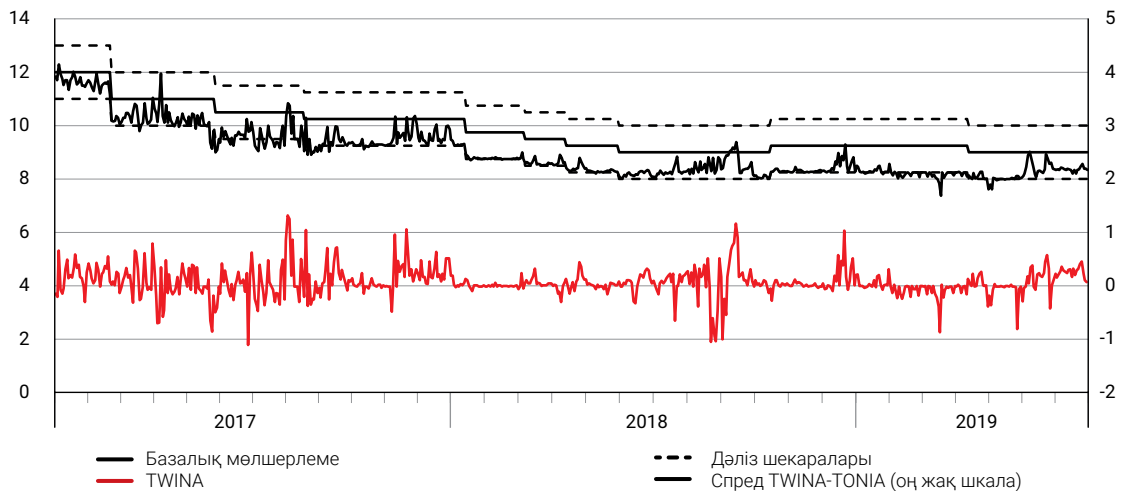
Дереккөзі: ҚБФ, Ұлттық Банктің бағалауы

ҚРҰБ таргеттемейтін 7 күндік репо нарығындағы мөлшерлемелер 1 күндік репо мөлшерлемелерінен кейін тығыз жүреді (1.31-график). Бұл қысқа мерзімді мөлшерлемелердің траекториясы бойынша күтулер қалыптасуы кезінде нарыққа қаты-

сушылар негізінен 1 күндік репо нарығында қалыптасқан мөлшерлемелерге сүйенетінін көрсетеді.

1.31-график 7 күндік репо мөлшерлемелерін қалыптастырудың негізгі бағдары ретінде нарықтағы 1 күндік репо болады

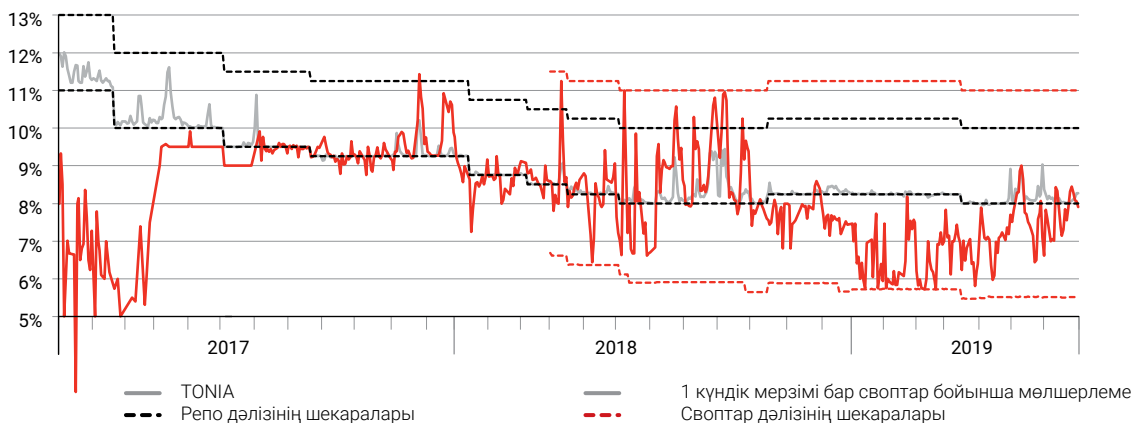
Дереккөзі: ҚБФ, Ұлттық Банк

Қысқа мерзімді валюталық своптар репо нарығына балама болады. Ол банктерге теңгені қарызға алуға және долларды кепілмен қарызға беруге мүмкіндік береді. 2017 жылы осы нарықтағы мөлшерлемелер репо мөлшерлемесінен айтарлықтай өзгеше болды. 2018 жылғы сәуірде ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігінің тиімділігін арттыру мақсатында ҚРҰБ мәні базалық мөлшерлемеге байланысты бір күндік валюталық своптар бойынша пайыздық дәліз енгізді (1.32-график). ҚРҰБ 500 млн АҚШ доллары мөлшерінде өтімділікті алуға күн сайынғы лимитпен дәліз шегінде қатыса бастады. Дәліздің жоғарғы шегі 2 п.т. қосқандағы базалық мөлшерлеме ретінде белгіленді, ал төменгі шегі бір күндік LIBOR мен базалық мөлшерлеме арасындағы спредке байланысты болды:

$$(\text{Базовая ставка} - 1 \text{ пп} - \text{Libor}) / (1 + \text{Libor})$$

Валюталық своптар бойынша неғұрлым кең дәліз теңгемен өтімділікті тарту кезінде кепілді қамтамасыз ету ретінде шетел валютасын пайдалануды ынталандырмауға арналған. Валюталық своптар репо мөлшерлемелеріне қарағанда анағұрлым құбылмалы болып келеді. Күндізгі жиілікте олар, әсіресе TONIA-ның төменгі шекпен аралығындағы сирек кезеңдерде жақсы корреляцияланады. Бірақ неғұрлым аз жиілікте валюталық своптар нарығы доллармен өтімділіктің әрқелкі бөлінуі кезінде долларға банкаралық сұраныс құрылымындағы анағұрлым ұзақ мерзімді өзгерістерді көрсетеді. Мысалы, бірнеше банктерден валюталық қорландырудың әкетілуі репо дәлізінен неғұрлым төмен своптар бойынша мөлшерлемелердің төмендеуіне әкелуі мүмкін (1.32-график). Репо нарығымен ауқымды спред осы нарықтар арасындағы төрелік мүмкіндігінің жоқ екендігін көрсетеді.

1.32-график Валюталық своптардың мөлшерлемелері репо мөлшерлемелеріне қарағанда анағұрлым құбылмалы

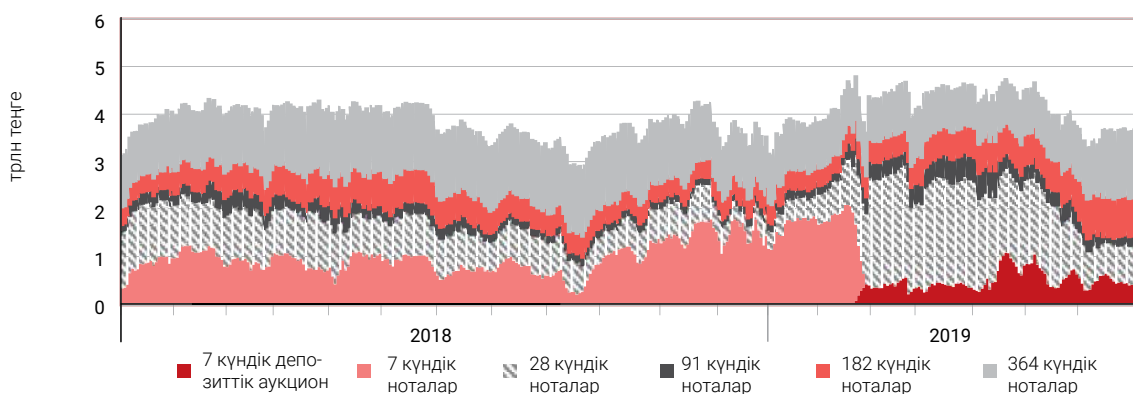

Дереккөзі: ҚБФ, Ұлттық Банк

ҚРҰБ 2019 жылы өтімділікті байланыстыру құралдарының тұрақтылығын арттыру мақсатында неғұрлым ұзақ мерзімді ноттарды орналастыра бастады (1.33-график). Нәтижесінде қаңтар – маусым аралығында 49%-дан 61%-ға ауытқыған қысқа мерзімді ноттар үлесі (28 күннің 7-уі) тамызда 28%-ға төмендеді, ал неғұрлым ұзақ мерзімді нот-

тардың үлесі (182 және 364 күн) қаңтар – маусым аралығында 35% және 46% аралығында ауытқумен 67%-ға дейін өсті. Нарықтың қатысушылары өтімділікті неғұрлым ұзақ мерзімді мерзімдерге байланыстыру үшін барынша жоғары кірістілікті талап етті, бұл неғұрлым ұзақ мерзімді ноттар бойынша мөлшерлемелердің артуына әсер етті.

1.33-график Айналыстағы ноттар

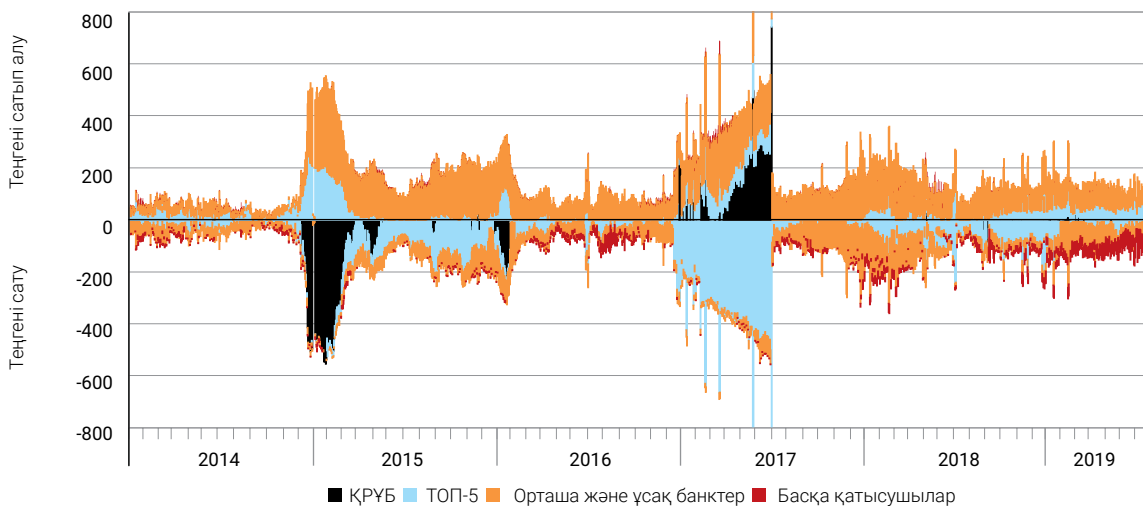

Дереккөзі: Ұлттық Банк

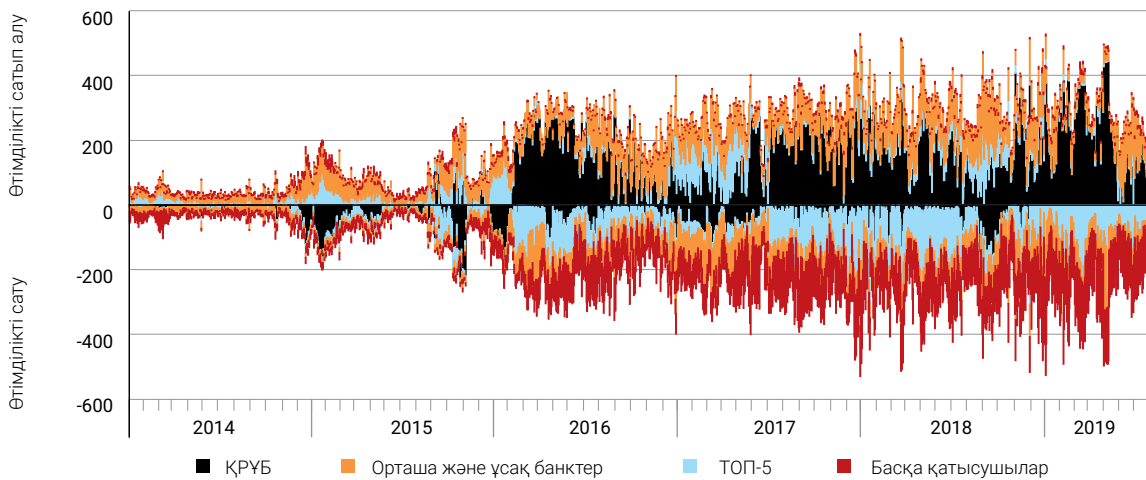
ҚРҰБ операцияларының жалпы көлемінде тұрақты қолжетімділік операциялары (репо, валюталық своп) ноттармен салыстырғанда ең аз үлеске ие. 2018 жылы нарықта артық теңгемен өтімділікті болуына орай ҚРҰБ-ны своптар нарығына

қатыспады деуге болады (1.34-график). 2018 жылы репо нарығында ҚРҰБ 2018 жылғы 3-тоқсандағы жеке кезеңдерді қоспағанда, негізінен өтімділікті алып қойды (1.35-график).

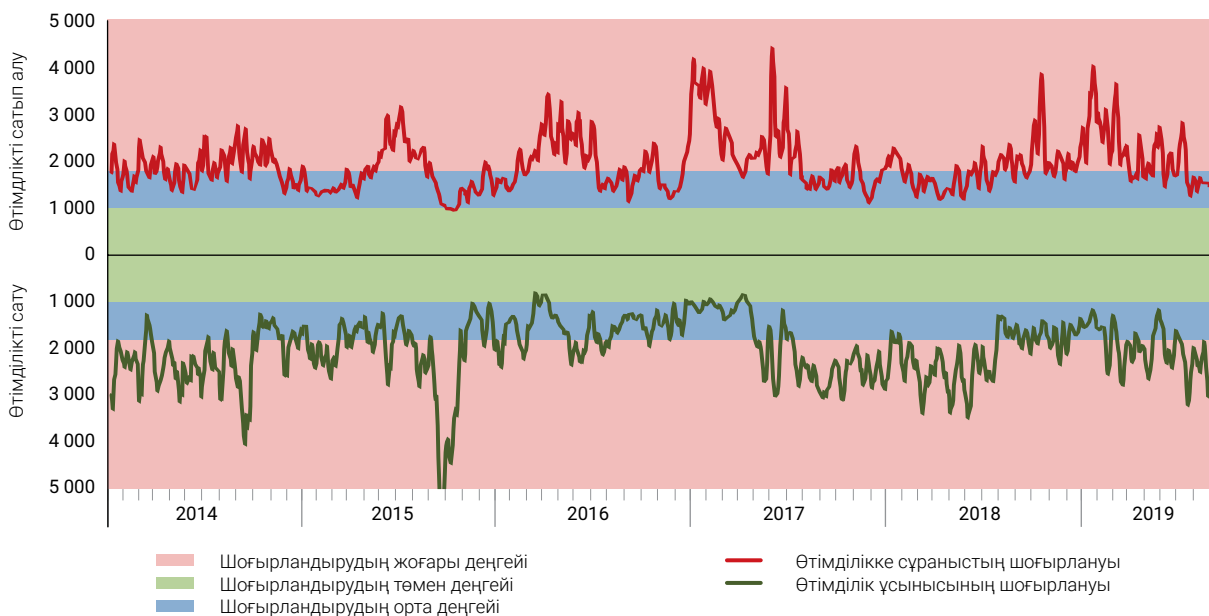
1.34-график 2017 жылдың ортасынан бастап ҚРҰБ-ны қысқа мерзімді валюталық своптар нарығына қатыспады деуге болады

Дереккөзі: ҚҚБ

1.35-график *Репо нарығында ҚРҰБ негізінен өтімділікті алып қойды*

Дереккөзі: ҚҚБ

1.36-график *Қатысушылардың Репо нарығында шоғырлануы*

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

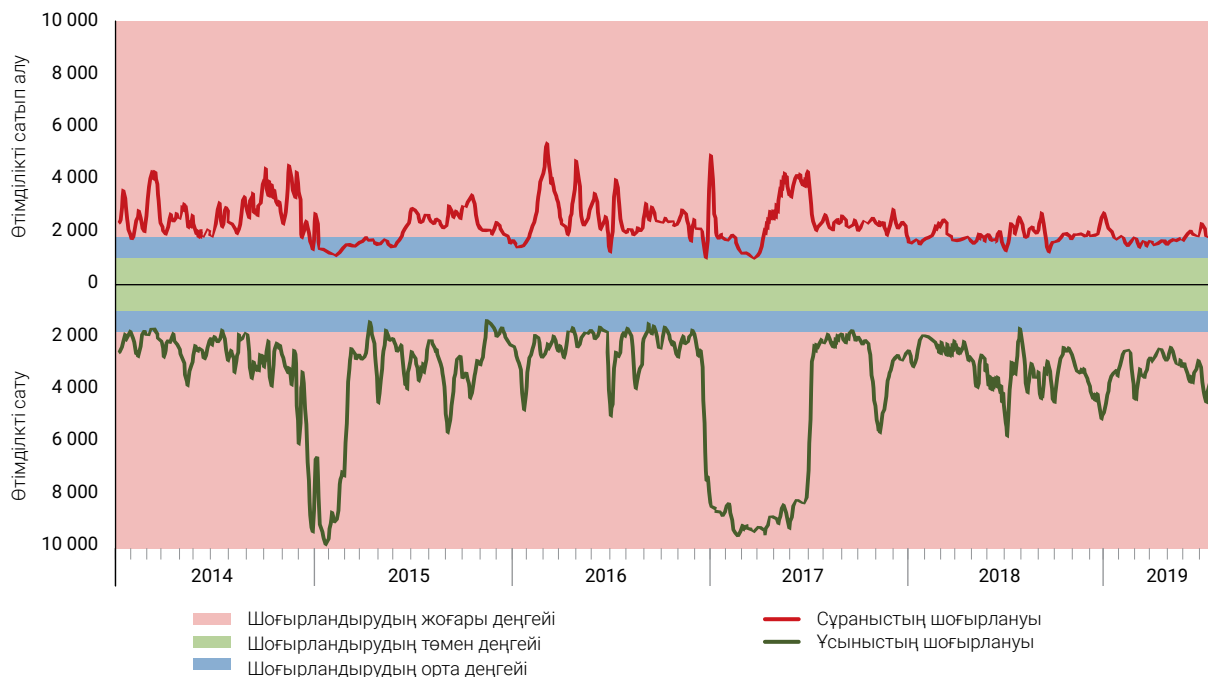
Ескертпе: NHI – Херфиндаль-Хиршман индексі, ол әрбір қатысушы көлемінің нарықтағы операциялардың жалпы көлеміндегі үлестері квадратының сомасы ретінде есептеледі; Шоғырлану кейінгі 5 күн ішіндегі NHI орташа өзгермелі болып есептелді.

Өтімділіктің шамадан тыс болуы барлық банктерде байқалды. 2018–2019 жылдары қысқа мерзімді валюталық своптар нарығында өтімділік сатушыларының жоғары шоғырлануы нарыққа жекелеген қатысушыларда өтімділіктің шоғырлануын дәлелдейді (1.37-график). 2018 жылғы бірінші жартыжылдықта репо нарығында ахуал ұқсас болды (1.36-график). Репо нарығындағы өтімділіктің

негізгі сатушылары 2018 жылы үздік-5² банктер тобы, даму банктері және брокерлік ұйымдар болды (1.35-график) 2018 жылдың соңында – 2019 жылдың басында кейбір банктерде өтімділікке сұраныс пайда болды, бұл репо нарығындағы өтімділікке сатып алушылар жағынан шоғырланудың өсуіне әсер етті (1.36-график)

² Үздік-5 есепті күнгі активтердің көлемі бойынша ЕДБ

1.37-график **Қатысушылардың қысқа мерзімді валюталық своптар нарығында шоғырлануы**

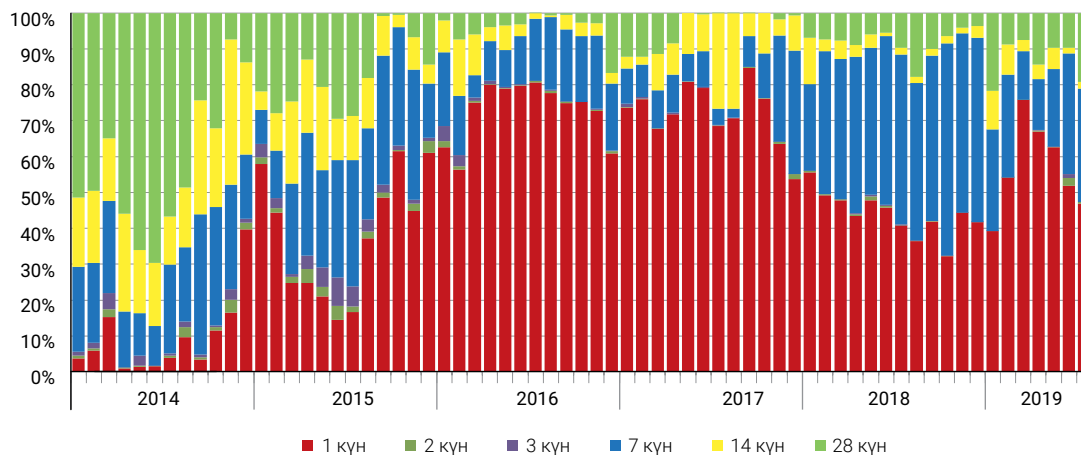

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: NNI – Херфиндаль-Хиршман индексі, ол әрбір қатысушы көлемінің нарықтағы операциялардың жалпы көлеміндегі үлестері квадратының сомасы ретінде есептеледі; Шоғырлану кейінгі 5 күн ішіндегі NNI орташа өзгермелі болып есептелді.

Жекелеген банктердің теңгемен өтімділігіне байланысты проблемалар 2018 жылы репо мерзімдерінің ұзаруына әсер етті, өтімділікке сұраныс

репо овернайт нарығынан 7 күндік репо нарығына ауысты (1.38-график).

1.38-график **Репо нарығындағы мерзімдердің ұзаруы өтімділікке деген қажеттіліктің ұлғайғанын көрсетеді.**

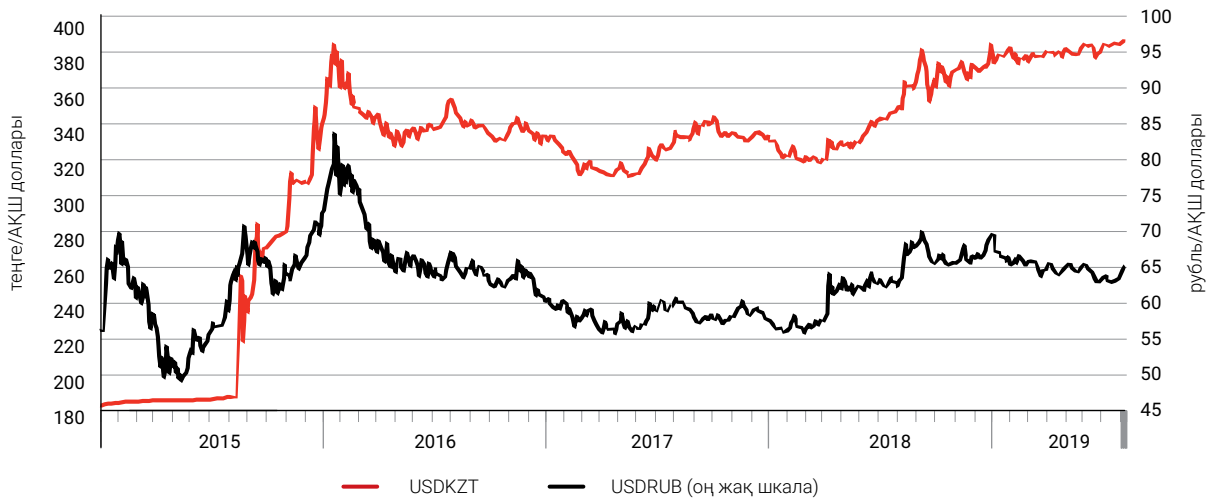
Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

Валюта нарығы

2018 жылы теңгенің долларға қатысты бағамы 15,6%-ға төмендеді. 2018 жылғы сәуірдегі Ресейге қарсы санкциялар, әлемнің ірі экономикалары арасындағы шиеленісудің ұлғаюы, АҚШ ФРҚ мөлшерлемелерді өсіру нәтижесінде дамушы нарықтардан капиталды шығару (тамыз-қыркүйек), сондай-ақ

2018 жылы мұнай бағасы төмендеуі бағамға негізгі қысым көрсетті. Сыртқы факторлармен қоса әлеуметтік бағытталған мемлекеттік шығыстардың және банк секторына қолдау көрсетуге бағытталған шығыстардың да өсуі нысанындағы сияқты фискалды ағындар маңызды рөлде болды.

1.39-график *UZDRUB және UZDKZT айырмасы*

Дереккөзі: Ұлттық Банк, РФ Орталық банкі

1.40-график *2019 жылы теңгенің рубльге және мұнай бағасына қатысты икемділігі айтарлықтай төмендеді*

Дереккөзі: Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: екі ауыспалы мәннің арасындағы икемділік — күнгі жағдай бойынша соңғы 60 күн ішіндегі деректер негізінде ауыспалы мәндердің логарифмдері арасындағы регрессия коэффициентін табу арқылы есептелген

2019 жылы сыртқы факторлардың теңге бағамының баға белгілеуіне ықпалы қысқарды, оны рубль мен теңге бағамының серпіндегі айырмашылық (1.39-график), сондай-ақ теңге бағамының рубль бағасына икемділігі төмендеуі және мұнай бағасы білдіреді (1.40-график). 2019 жылғы 1 жартыжылдықта теңге рубльге қатысты 8,6%-ға әлсіреді. Рубльдің нығаюы бәрінен бұрын Ресей ФҚО³ капиталдың біршама әкелінуімен байланысты болды.

Еркін өзгермелі режимге көшкенге дейін теңге бағамы түзету кезінде кезең-кезеңімен пайда болатын нақты айырбастау бағамы біршама ауытқуы салдарынан бірге жүрген өте төмен қысқа мерзімді құбылмалылыққа ие болды. Еркін өзгермелі бағам

режиміне көшкен кезден бастап 2015 жылғы тамызда қысқа мерзімді құбылмалылықта күрт өсу байқалды, содан кейін тұрақтандыру кезеңі басталды. Ұлттық валютаның серпіні бағамға әсер ететін сыртқы факторлардың құбылмалылығын көрсетеді (1.41-график). 2018 жылы рубль бағамы құбылмалылығының өсуі теңге бағамының құбылмалылығы артуына әсер етті. 2018 жылдың соңына қарай теңге бағамының құбылмалылығы төмендей бастады, бұл ретте мұнай бағасының құбылмалылығы 2019 жылғы 2 тоқсанынан бастап өзгеріссіз өсті, бұл ішкі факторлардың сыртқы факторлардың ықпалы басым екенін жанама растайды.

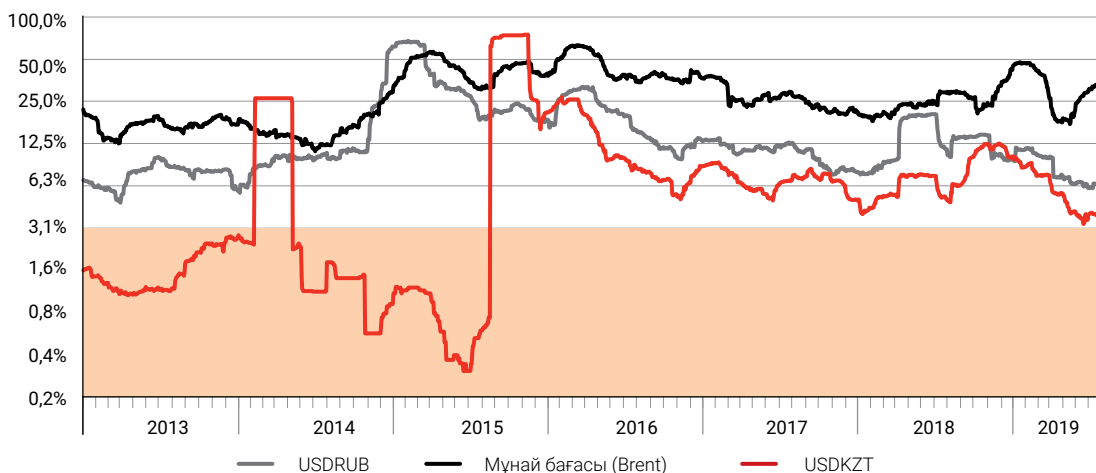
Осындай жағдай Ресейде де байқалатынын айта кету керек, онда рубльдің құбылмалылығы да 2019 жылы мұнай бағасының құбылмалылық сер-

³ ФҚО – Федералды қарыз облигациялары

пініне қарамастан төмендеді. Алайда, Ресеймен болған жағдайда бұл бюджеттік қағидалардың енгізілуімен байланысты, оған сәйкес мұнай бағасы бюджетке салынған кесімді бағадан жоғары болған кезде барлық мұнай-газ кірістері кейіннен Ұлттық әл-ауқат қорына орналастыру үшін Қаржы министрлігінің валютаны сатып алуы үшін пайдаланылады. Кесімді баға 2017 жылғы бағада бір баррель үшін 40\$ деңгейінде тіркелді, кейін 2018 жылдан бастап 2%-ға жыл сайынғы индекстеледі. Бұл ретте, егер мұнай бағасы соңғы екі жылда байқалмаған кесімді бағадан төмен түскен жағдайда, резервтер

жұмсалады. Қағидаларға сәйкес федералды бюджет шығыстарының көлемі мұнай-газ емес кірістер, базалық мұнай-газ кірістер және мемлекеттік қарызға қызмет көрсету сомасынан аспауы тиіс, ал қор активтері ІЖӨ-нің кемінде 7%-ын құрауы тиіс. Мұндай бюджеттік қағидалар бюджеттің мұнай-газ кірістерін тазарту және егеменді активтерді жинақтау жолымен федералды бюджеттің және ішкі экономикалық жағдайлардың шикізатты экспорттаушы елдер үшін энергия тасығыштардың бағасына тәуелділігін төмендетуге мүмкіндік берді.

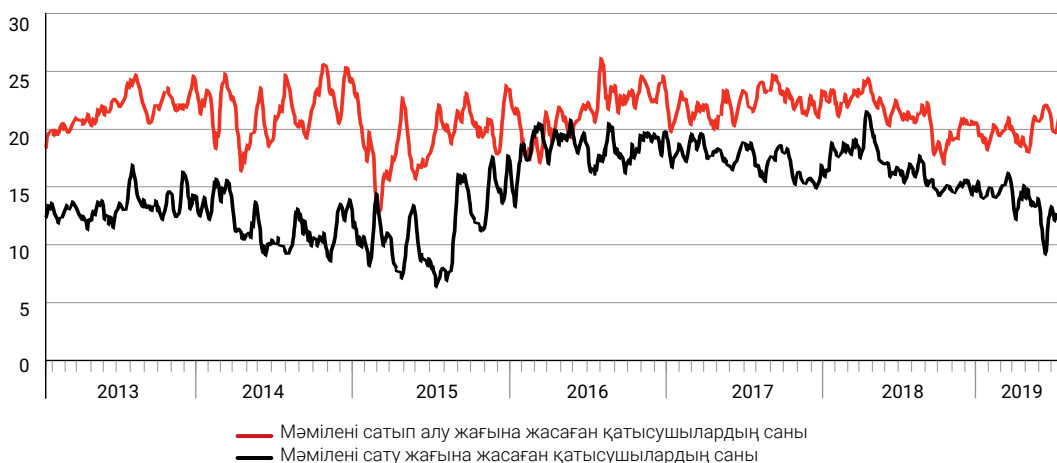
1.41-график **Бағамдардың және мұнай бағасының құбылмалылығы**

Дереккөзі: Ұлттық Банк, Bloomberg, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: құбылмалылық 60 күн ішіндегі өзгерістер логарифмдерінің стандартты ауытқуын табу арқылы есептелген

1.42-график **Валюта нарығына қатысушылар саны**

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 10 жұмыс күні ішінде орташа өзгермелі

Қатысушылар санының аз болуы салдарынан, әсіресе сату жағында жоғары шоғырланғандықтан валюта нарығындағы баға белгілеу тиімсіз болып қалады. Валюта сатушылары шоғырлануының жоғары деңгейі валютаны сатып алғысы келетіндердің саны басым екенін білдіреді және қаты-

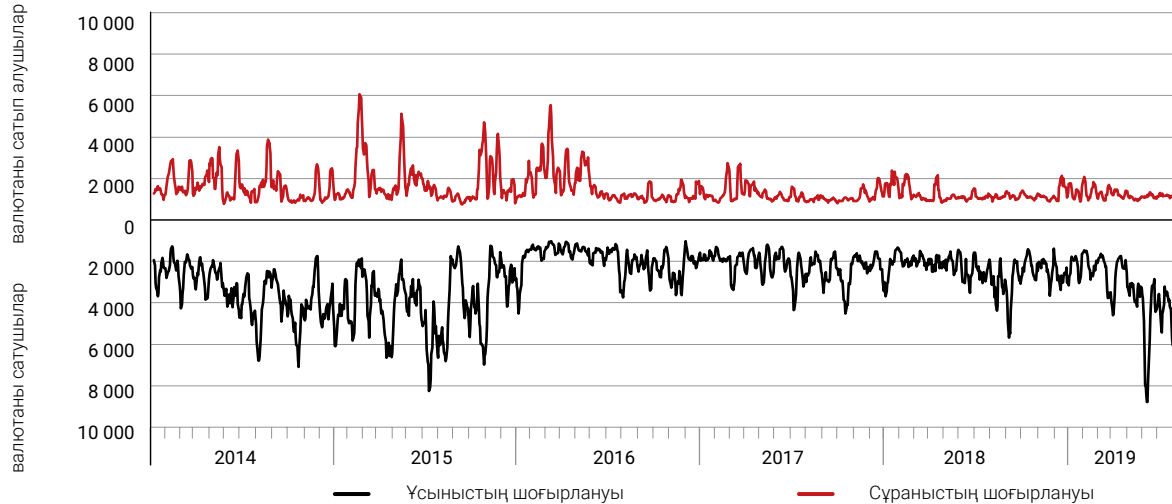
сушылардың шектеулі саны валютаны сатудың негізгі көлемін жүзеге асыруда (1.42-график).

2018 жылдың ортасында және 2019 жылдың ортасында валютаны ұсыну жиынтығының айтарлықтай өсті – бұл кезеңде валютаға сұраныстың елеулі бөлігі қызмет көрсететін экспортшы компа-

нияларға қатысушылардың аз санымен, сондай-ақ трансферттерді конвертациялау мақсатында ҚР ҰҚ-тан валюталарды сатумен қанағаттанды-

рылды (1.43-график). 2018 жылы ҚРҰБ-ның валюта нарығына тікелей қатысуы қыркүйекте ғана белгіленді.

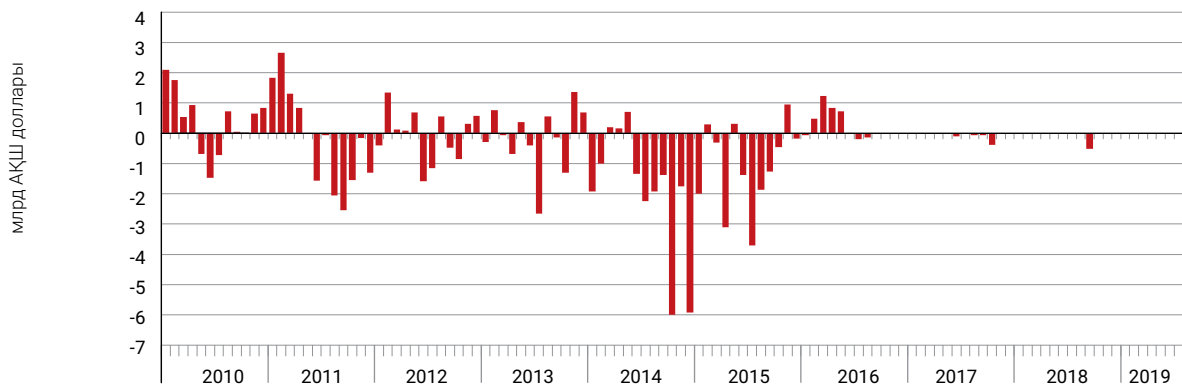
1.43-график Валюта нарығындағы ұсыныстар шоғырлануының ұлғаюы

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: ННИ – Херфиндаль Хиршман индексі, ол әрбір қатысушы көлемі үлесінің нарықтағы операциялардың жалпы көлемінен квадрат сомасы ретінде есептеледі; Шоғырлану кейінгі 5 күн ішіндегі ННИ орташа өзгермелі болып есептелді.

1.44-график ҚРҰБ-ның ішкі валюта нарығындағы өктемдіктерінің төмендеуі

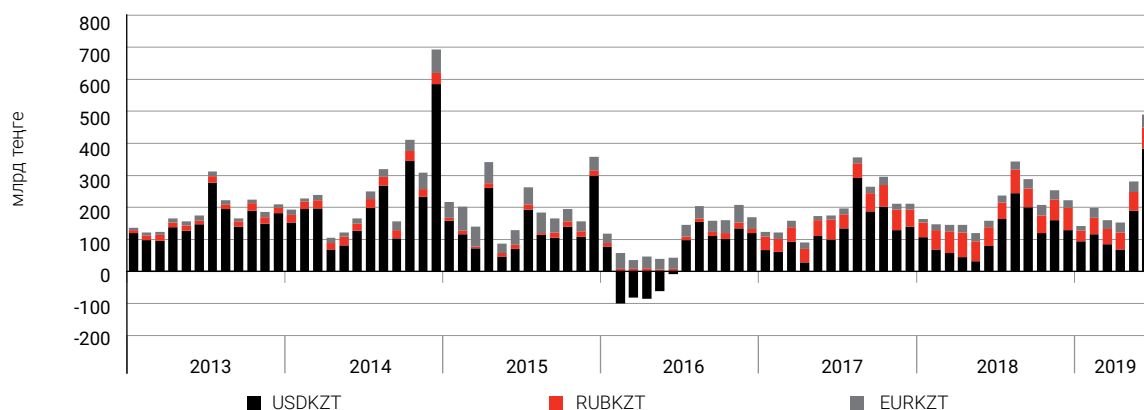

Дереккөзі: ҚҚБ

Халықтың күтуі баға белгілеуге елеулі әсер етеді. Жоғары девальвациялық күтулерде қолма-қол шетел валютасына сұраныс айтарлықтай өседі, осылайша теңге бағамына қосымша қысым көрсетеді. Мәселен, 2018 жылғы үшінші тоқсанда байқалған бағамға жоғары қысым кезеңінде айырбастау пункттеріндегі АҚШ долларын сатып

алу көлемі алдыңғы тоқсанға қатысты 2 есе өсті. 2018 жылдың соңына қарай операциялардың нетто көлемі ұлттық валюта бағамы тұрақтануымен бірге айына 223 млрд теңгеге дейін төмендеді. АҚШ долларын сатып алу көлемінің айтарлықтай өсуі 2019 жылғы маусымда да байқалды (1.46-график).

1.45-график Айырбастау пункттерінің шетел валютасын нетто сатып алу/сатуы

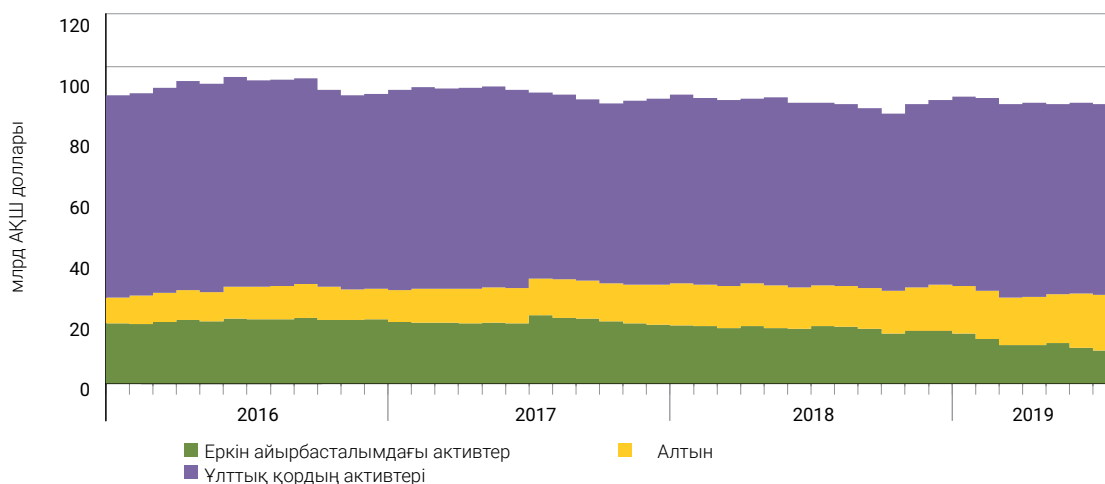
Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ұлттық валюта бағамына әсер ететін негізгі факторлар ағымдағы шот және қаржы шоты болып табылады. 2018 жылдың соңына қарай – 2019 жылдың басында төрт жылда алғашқы рет ағымдағы шот мемлекеттік сектор, атап айтқанда, ҰҚ-тан трансфертер есебінен басым қаржыландырылған тапшылықтан шықты. Ағымдағы шоттың жақсаруы халықаралық резервтер көлемінде елеулі өзгерістерсіз сыртқы қаржыландыруға қажеттілікті төмендетуге мүмкіндік берді.

Алайда 2018 жылы халықаралық резервтердің құрылымы кейбір өзгерістерге ұшырады. ҚРҰБ

мемлекеттің алтынвалюта активтерін толықтыру үшін аффинирленген алтынды сатып алуға басым құқығын іске асыру шеңберінде алтын қорының көлемін ұлғайтуды жалғастырды. Осының нәтижесінде, соңғы үш жылда алтынвалюта резервтерінің құрылымында алтынның үлесі 33%-ға өсті (1.46-график). Бұл ретте соңғы кезде еркін конвертацияланатын валютаның көлемі депозиттердің долларсыздануы нәтижесінде квазимемлекеттік компаниялардың сыртқы борышты өтеуінің төмендегенін және Ұлттық Банктің корреспонденттік шоттарында қаражат азайғанын көрсетеді.

1.46-график ҚРҰБ-ның халықаралық резервтері және Ұлттық қордың активтері

Дереккөзі: Ұлттық Банк

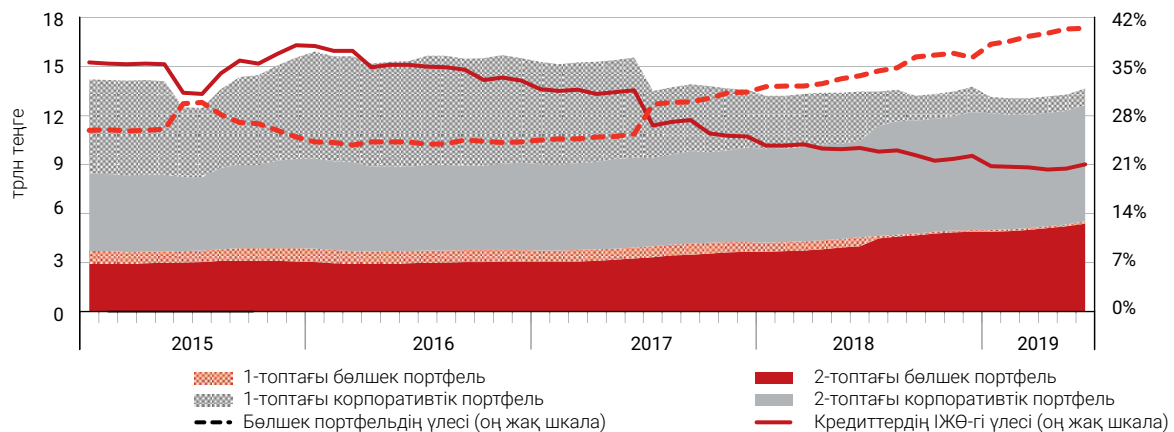

1.6. КРЕДИТТІК БЕЛСЕНДІЛІК

2018–2019 1Ж экономикалық белсенділіктің жандануымен бірге кредиттік белсенділік те қалпына келді. Негізінен, жақсы капиталдандырылған банктермен қамтамасыз етілген экономикаға кредит беру көлемінің өсуі байқалды. Несие портфелі ипотекалық және кепілсіз кредиттеудің өсуі және проблемалық қарыздардың қысқаруы және дәрменсіз банктерді жүйеден шығару нәтижесінде корпоративтік портфельдің қысқаруы есебінен жеке портфельдің жоғары өсуі аясында шамалы өсті. 2019 1Ж қорытындысы бойынша несие портфеліндегі жеке кредиттердің үлесі 40%-ға жетті.

Несие қоржынының өсу қарқыны біртіндеп қалпына келді, 2018 жылдың және 2019 1Ж ж/ж 1% болды. Оң өсу қарқыны бөлшек портфельдің жоғары қарқынды өсуімен қамтамасыз етілді, оның үлесі 2019 1Ж қорытындысы бойынша 40%-ға жетті. Корпоративтік портфель көлемінің төмендеуі дәрменсіз банктер жүйеден шығаруға және жеке-леген банктердің проблемалық қарыздарын сатуға байланысты болды (толығырақ IV бөлімде). Несие қоржынының шамалы өсуіне қарамастан, ІЖӨ-ге қатысты кредиттер деңгейі 2015 жылдан бастап төмендеп, 2019 1Ж 21%-ға жетті (1.47-график).

1.47-график **Бөлшек портфель өсуде, бизнес қысылуда**
Несие портфелінің құрылымы

Дереккөзі: Банктердің есептілігі

Ескертпе: 1-топ: Дәрменсіз банктер, сондай-ақ портфельдері проблемалық қарыздардан тазартылған банктер. 2-топ: Басқа банктер.

Экономикаға кредиттер беру 2016 жылдан бастап қалыпты өсе берді. Бұл ретте корпоративтік және бөлшек портфельдердің өсуін қарыздардың сапасы анағұрлым жоғары банктер қамтамасыз етті 2-топтың банктері (1.48-график).

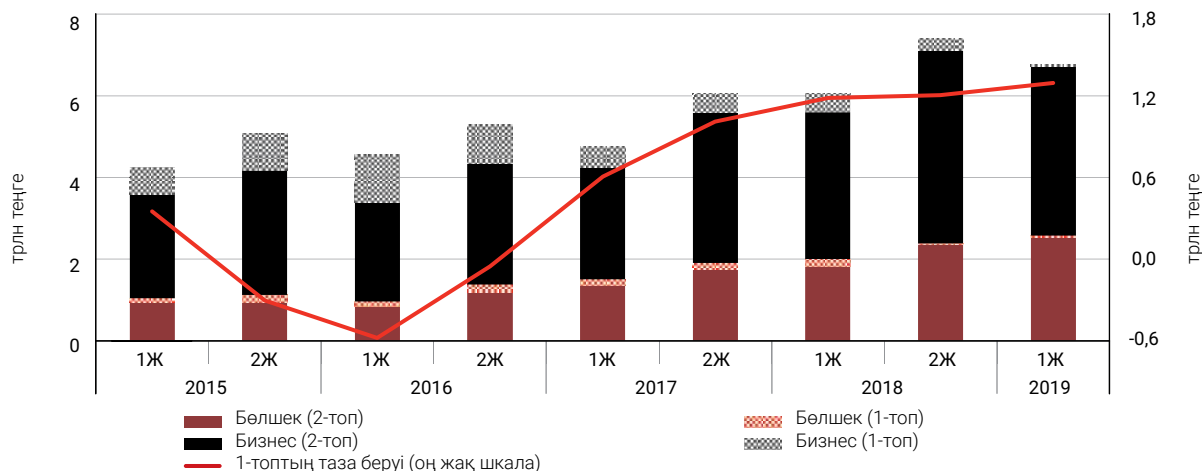
Бизнеске кредит беру 2017 2Ж салыстырғанда 2018 2Ж 21%-ға және өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2019 1Ж 3%-ға өсті. Экономикадағы кредиттік белсенділік көп жағдайда қысқа мерзімді қарыздарға және айналым қаражатын қаржыландыруға деген сұраныстың арқасында сақталды. Сонымен қатар, сапалы қарыз алушылар үшін бәсекелестік кредит беру шарттарын жеңілдетуге әсер етті және көбінесе бәсекелес банктердің қарыз алушыларын қайта қаржыландыру жолымен іске асырылды. Мұндай тәжірибе, әдетте, жекелеген банктердің портфелін ұлғайтады, бірақ банк секторының несие портфелі өсуіне әсер етпейді. Ұлттық Банктің бағалауы бойынша

2017–2018 жылдары корпоративтік қарыздар портфелінің құрылымында қайта қаржыландырылған қарыздар үлесі 23%-ға жетті (4.2-бөлімде толығырақ). Өз кезегінде, халыққа кредит беру 2017 2Ж салыстырғанда 2018 2Ж жылы 25%-ға, ал 2019 1Ж 28%-ға өсті. Бөлшек қарыздарды берудің өсуіне негізгі үлес кепілсіз және ипотекалық кредиттеумен қамтамасыз етілді.

ШОБ субъектілерінің несие портфелі 2015 жылдың басындағы деңгейлерге қайтып келе отырып, соңғы екі жылда біртіндеп төмендеді (1.49-график). Ірі бизнестің несие портфелінің қысқаруы тезірек болды. Бұл ретте, нарықта ұсынылатын жеңілдігі бар қаржыландыру бағдарламаларының көптеген санына қарамастан, 2017 2Ж бастап корпоративтік портфельдің өсуіне мемлекеттік қаражат есебінен кредиттеудің үлесі өз қаражаты есебінен кредиттеу сияқты теріс болып қалды.

1.48-график Экономикаға кредиттер берудің өсуі жалғасуда

Кредиттерді экономикаға беруі

Дереккөзі: Банктердің есептілігі

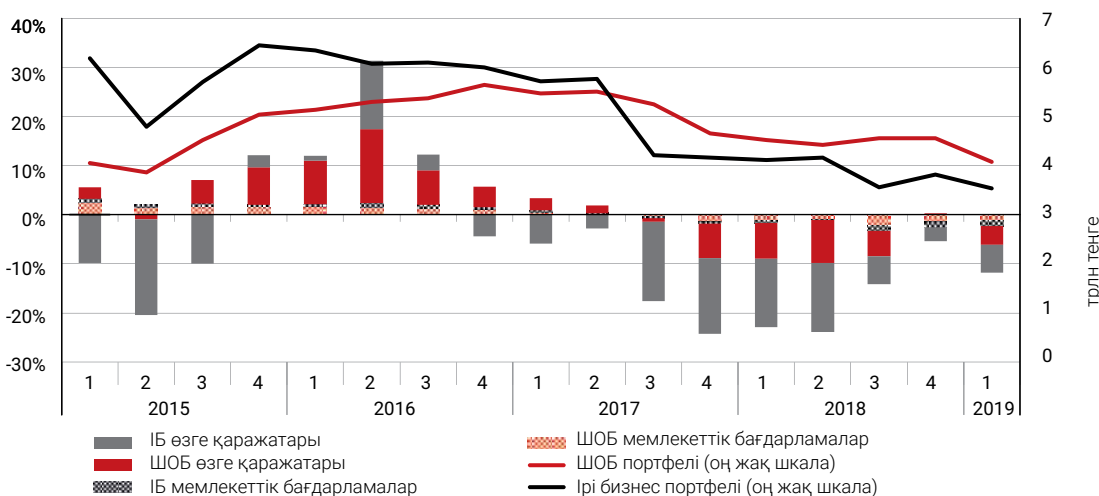
Ескертпе: Таза беру – 12 айдағы жылжымалы орташа деректері. 1-топ: Дәрменсіз банктер, сондай-ақ портфельдері проблемалық қарыздардан тазартылған банктер. 2-топ: Басқа банктер.

Ұлттық Банктің бағалаулары бойынша, банктік кредиттеуде мемлекеттік қаржыландыру бағдарламаларының рөлі аруда. Егер 2014 жылы мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде әрбір он бесінші корпоративтік қарыз берілсе, 2018 жылы – әрбір сегізінші. 2018 жылдың соңында әрбір бесінші корпоративтік қарыз алушы жеңілдігі бар қаржыландыруды алушы болды. Сонымен қатар, мемлекеттік бағдарламалардың бөлшек сауда портфелінің өсуіне қосқан үлесі негізінен ипотекалық қарыздар мен автокредит бойынша айтарлықтай ұлғайды (1.50-график).

Экономиканы мемлекеттік қаржыландырудың өсуі аясында мемлекеттік қаражатты тиімді игеру сапалы андеррайтинг жүргізуді және корпоративтік, сондай-ақ жеке сегменттерде неғұрлым қабілетті қарыз алушыларды іріктеуді талап етеді. Жобалары бар сапалы қарыз алушылардың және тұрақты банктердің болуы экономиканы, оның ішінде мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде экономиканы өнімді кредиттеудің қажетті талаптары болып қалады.

1.49-график Ірі бизнес портфелі ШОБ портфеліне қарағанда тезірек тарылуда

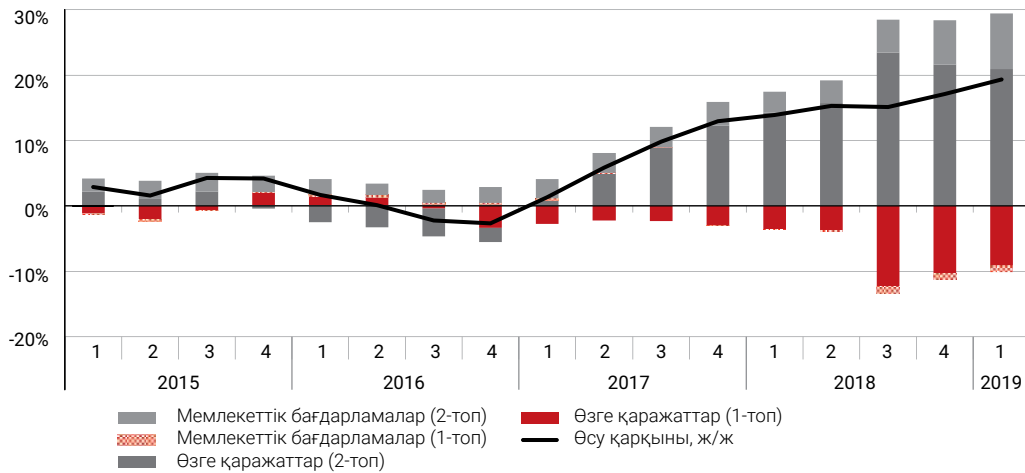
Корпоративтік портфелінің өсуіне үлес, ж/ж

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: өзге қаражат – қаржыландырудың меншікті және басқа да қаражаты

1.50-график Мемлекеттік бағдарламалардың бөлшек портфельдің өсуіне үлесі ұлғаюда
Бөлшек портфельінің өсуіне үлес, ж/ж

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1-топ: Дәрменсіз банктер, сондай-ақ портфельдері проблемалық қарыздардан тазартылған банктер. 2-топ: Басқа банктер.

1.7. КОРПОРАТИВТІК СЕКТОР

Банктердің несиелік портфелінде диспропорциялық түрде берілген нақты сектордың толық капиталдандырылмаған және артық кредиттелген кәсіпорындарды кредиттеу таяу жылдары қаржылық тұрақтылық үшін негізгі тәуекелді туындатады.

2018 жылғы кәсіпорындардың есептілігі бойынша, бизнестің барлық сегменттерінде банктік қарыздар бойынша берешегі бар кәсіпорындардың 40%-дан астамы, шағын бизнесте – қарыз алушылардың жартысынан астамы артық кредиттелді. Мұндай кәсіпорындардың балансында шағын бизнес борышының негізгі көлемі шоғырланған, бұл ретте қарыздар бойынша берешектің 62%-ы теріс капиталы бар кәсіпорындарға және тағы 17%-ы жоғары борыштық жүктемесі бар кәсіпорындарға тиесілі. Мұндай компанияларға қосымша кредит немесе субсидиялар беру нақты сектордың тұрақтылығын төмендетеді және одан әрі шығындарға әкеледі. Бұл ретте банктердің қосымша тәуекелдер қабылдамай экономиканы кредиттеу бойынша мүмкіндіктері төлем жасауға қабілетті кәсіпорындардың тар шеңберімен шектелген, олардың көпшілігі банк қарыздарын алуға мүдделі емес.

Таяу перспективада қаржылық тұрақтылық үшін тәуекелдер банктер мен банктік емес қаржы ұйымдары тарапынан қарыз алушыларды іріктеудің ағымдағы практикасын сақтай отырып, кредиттерді ынталандыру жөніндегі шаралармен байланысты болады. Осы тәуекелдерді барынша азайту үшін банк секторын қалыпқа келтіруді жалғастыру, қадағалауды күшейту, сондай-ақ банк секторындағы кредиттік шешім-

дердің сапасын арттыру қажет. Нақты сектор тарапынан корпоративтік банкроттық және кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бөлігінде заңнаманың кемшіліктерін жою қажет. Ақпараттық асимметрияны жою, кәсіпорындар қызметінің ашықтығын арттыру, меншік иелерінің құқықтық және қаржылық сауаттылығы нақты сектордың қаржылық тұрақтылығына ықпал етеді.

Жоғары кредиттелу және меншікті капиталдың тапшылығы қаржылық тәуелсіздікті төмендетеді және банкроттық тәуекелін арттырады. Кәсіпорындардың есептілігіне сәйкес⁴ экономикада бестен астам жыл ішінде міндеттемелері активтерден 80%-дан астам болатын кәсіпорындардың жоғары үлесі сақталуда, ал олардың капиталы теріс немесе төмен. Нақты секторды талдау мақсатында теріс капиталы бар кәсіпорындар дәрменсіз ретінде айқындалды⁵; ал оң капиталы, бірақ жоғары борыштық жүктемесі барлары (80%-дан астам) толық капиталданбаған ретінде айқындалды.

2018 жылдың қорытындысы бойынша шағын бизнес сегменті барынша кредиттелген болды. Осы сегментте толық капиталданбаған немесе дәрменсіз кәсіпорындардың үлесі 39%, орта және ірі бизнес

⁴ Ақпарат көзі – нақты сектор кәсіпорындары (заңды тұлғалар) бойынша ҚР ҰЭМ СК бақылаудың статистикалық нысандары: 1-ӨҚ (ірі және орта кәсіпорындар, жаппай бақылау), 2-ШК (шағын кәсіпорындар, ішінара тексеру, экстраполирленген деректер). Деректер біріктірілмеген және сәйкестендірілмейді, мемлекеттік басқару және қорғаныс, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер секторларының, үй шаруашылықтары мен аумақтан тыс ұйымдардың қызметін қамтымайды.

⁵ Осы бөлімде пайдаланылатын дәрменсіздік ұғымы кәсіпорындардың есептілігін талдауға негізделген. Сәйкестендірілмеген кәсіпорындар, соның оларды дәрменсіз деп тануы туралы ақпарат жоқ.

сте тиісінше 37% и 35% болды. Бұл ретте әрбір сегментте кәсіпорындардың кемінде 20%-ында теріс капитал болды (1.51-график). Ірі және орта бизнесте 2015 жылдан бастап артық кредиттелген кәсіпо-

рындардың саны біртіндеп қысқарғаны байқалады. Бизнестің жоғары кредиттелінуі кәсіпорындардың көлеміне байланысты емес.

1.51-график Бизнестің барлық сегментіндегі шектен тыс кредиттелген кәсіпорындардың жоғары үлесі

2018 жылының аяғында кәсіпорындардың саны бойынша құрылымы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: Кәсіпорындардың үлесі шағын бизнесте іріктеу жиынтығы бойынша, ірі және орта бизнесте бас жиынтық бойынша есептелген.

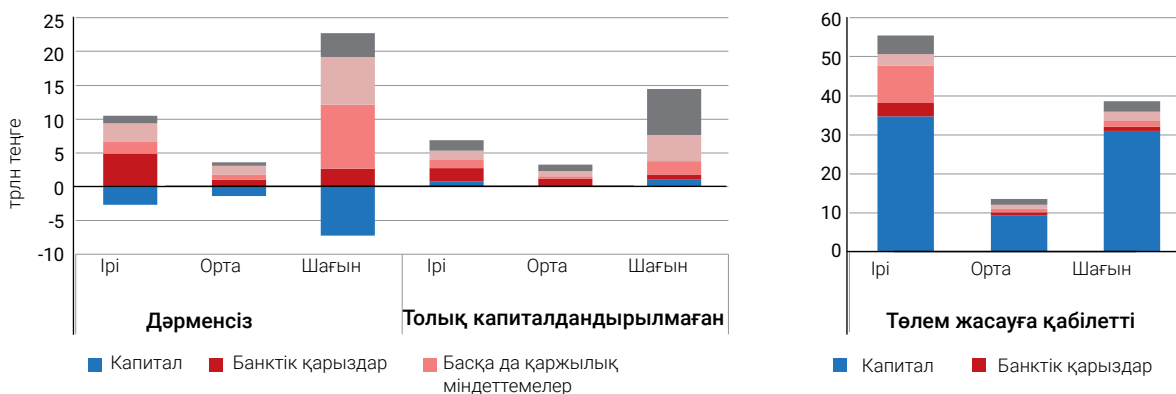
Кәсіпорындар балансының пассивті бөлігінің құрылымы кәсіпорынның қаржылық жағдайына және бизнес сегментіне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Қарыз алушылардың өзіне міндеттемелер қабылдауы да әртүрлі. Төлем жасауға қабілетті кәсіпорындар өзіне жаңа міндеттемелерді алуға мұқият қарайды және өз қызметін негізінен өз қаражаты есебінен қаржыландырады. Мұндай кәсіпорындардың меншікті капиталы жинақталуын жалғастырды. Өз қызметін қаржыландыратын кәсіпорындар, негізінен, қарыз қаражатын тарту есебінен аз шешім қабылдауда көп жағдайды

байқамайды және тіпті теріс капиталы болған кезде де қаржылық міндеттемелерін ұлғайтуды жалғастырады.

2018 жылдың қорытындылары бойынша кәсіпорындардың теріс капиталының 64% шағын бизнес сегментінде шоғырланған. Бұл ретте осы сегменттің дәрменсіз кәсіпорындарының қаржылық міндеттемелері 2015–2018 жылдар кезеңде 58%-ға өсті, ал ірі және орта бизнес бойынша тиісінше 24% және 34%-ға қысқарды (1.52-график).

1.52-график Кәсіпорындардың теріс капиталының негізгі бөлігі – шағын бизнесте

Кәсіпорындар балансының 2018 жылдың соңындағы пассив бөлігі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: Шағын бизнес кәсіпорындары бойынша соңғы жиынтыққа іріктеу деректерінің таралуы ҚР ҰЭМ СК деректері негізінде жүргізілді.

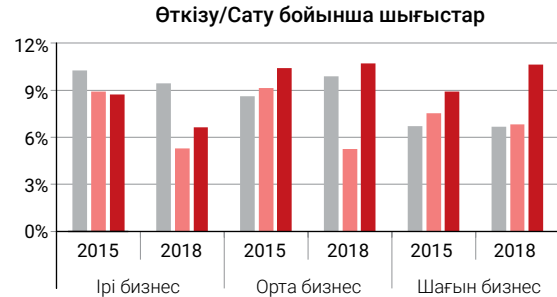
Ұлттық Банктің бағалаулар бойынша, жоғары борыштық жүктемесі бар кәсіпорындарда рентабельділіктің барынша төмен көрсеткіштері бар. Бұл қаржыландыруға арналған жоғары шығыстармен ғана емес, сондай-ақ төмен операциялық тиімділікпен де байланысты (1.53-график). Бұдан басқа, теріс капиталы бар кәсіпорындардың мен-

шік иелері жоғары тәуекелді жобаларды қабылдауға анағұрлым бейім. Төлемге қабілетті кәсіпорындар неғұрлым тиімді. Табыс бірлігін алуға олар төмен немесе теріс капиталы бар кәсіпорындармен салыстырғанда тауарларды/қызметтерді өндіру/сатып алу кезеңінде де, оларды өткізу кезеңінде де қаражатты едәуір аз жұмсайды.

2016 жылы шағын бизнес сегментінде теріс капиталы бар кәсіпорындарды қаржыландыруға шығыстардың үлесі өнімді өткізу және қызмет көрсету

кірісінен 13%-ға дейін өсті. Осы кезеңде банк секторында ШОБ секторын кредиттеуде белсенділік байқалды.

1.53-график Теріс капиталы бар кәсіпорындардың тиімділігі аз, және бұл қаржыландырудың жоғары шығындарының арқасында ғана емес

Төмен операциялық тиімділік жағдайында жоғары борыштық жүктеме объективті түрде активтер кірісінің төмендеуіне әкеледі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Банктік қарыздар бойынша кәсіпорындардың берешегі теріс немесе төмен капиталы бар кәсіпорындардың балансында жиналған. Осындай кәсіпорындар 2018 жылы қарыз алушы шағын кәсіпорындарының жартысынан астамын және ірі мен орта кәсіпорындардың 40%-дан астамын құрады.

2018 жылғы бағалай бойынша теріс капиталы бар кәсіпорындардың берешегіне шағын кәсіпорындардың барлық банктік қарызынан 62%, орта және ірі кәсіпорындардың қарызынан тиісінше 39% және 47% тиесілі болды (1.54-график, 1.55-график). Толық капиталданбаған және дәрменсіз кәсіпорындардың банктік борышының жоғары үлесі шамамен экономика саласына байланысты емес, бірақ көбінесе бұл саудамен байланысты емес сектордың кәсіпорындары.

Ірі және орта кәсіпорындарда кредиттеудің шетелдік нарықтарына қолжетімділік бар. Бұл ретте ірі

кәсіпорындардың тек 4%-ында және орта кәсіпорындардың 1%-ында ғана бейрезидент банктер алдында қарызы болды, ол да жоғары левереджі бар кәсіпорындардың балансында шоғырланған – орта кәсіпорындардың 73%-ы және ірі кәсіпорындардың 78%-ы.

Шағын бизнесте қаржы секторы алдындағы жоғары міндеттемелерге байланысты тәуекелдер артуда – 2018 жылы банктік емес сектор алдындағы міндеттемелер есебінен 50%-ға өсті. Банктік қарыздары жоқ дәрменсіз шағын кәсіпорындардың осы міндеттемелері 2 еседен астам ұлғайды және шағын кәсіпорындардың банктік емес сектор алдындағы борышының 73%-ын құрады.

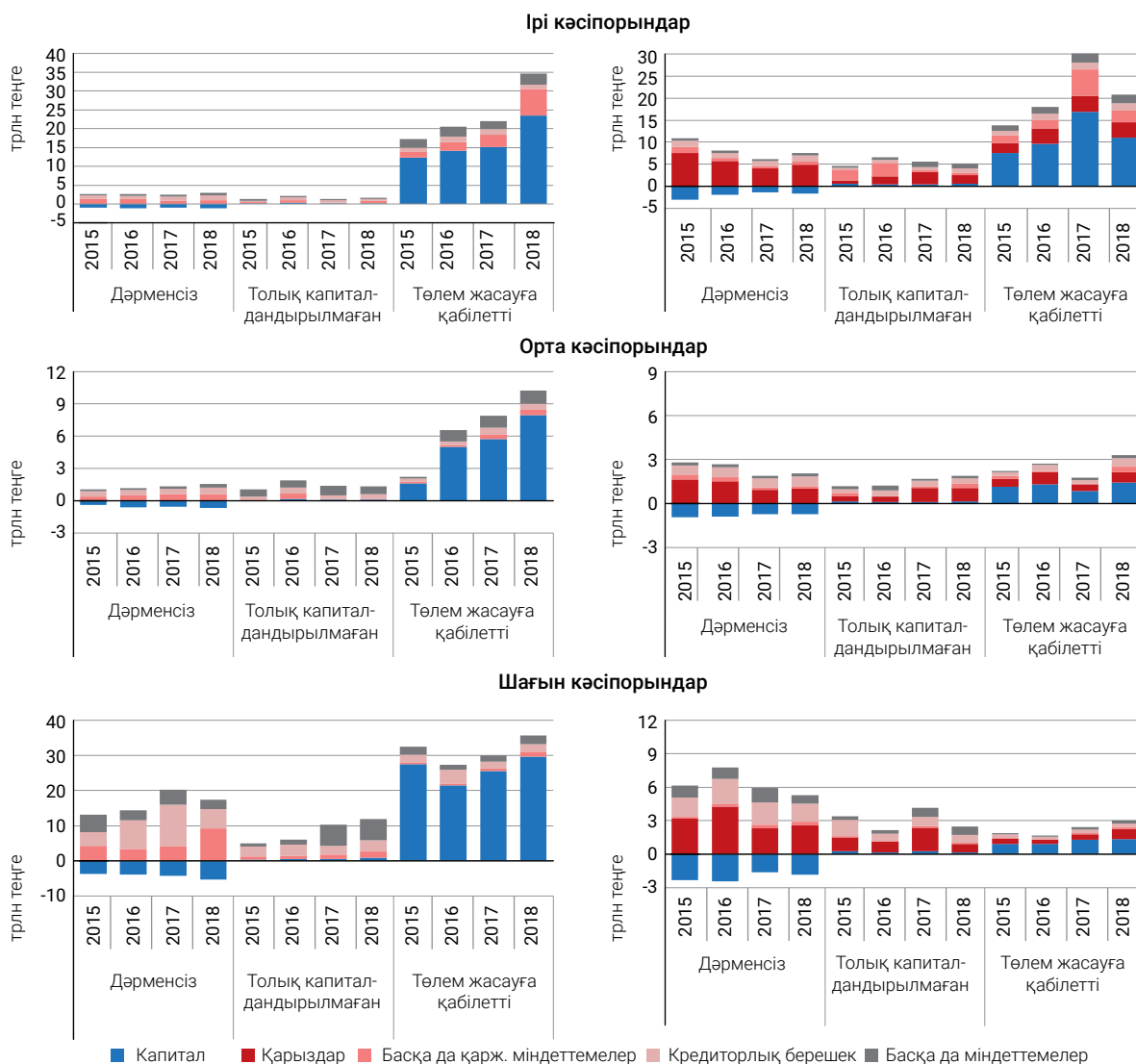
Осы бағытта банктер мен басқа несие берушілер кәсіпорынның қысқа мерзім ішінде төлем қабілетсіздігіне алып келуі мүмкін міндеттемелердің құрылымындағы ықтимал жасырын шығындар қаупін талдауға көп көңіл бөлуі керек.

1.54-график Шағын бизнестің шектен тыс кредиттелген кәсіпорындарының міндеттемелері басқа сегменттерден асады және өсуі жалғасуда

Қарыздар бойынша берешегі жоқ кәсіпорындар

Қарыздар бойынша берешегі бар кәсіпорындар

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

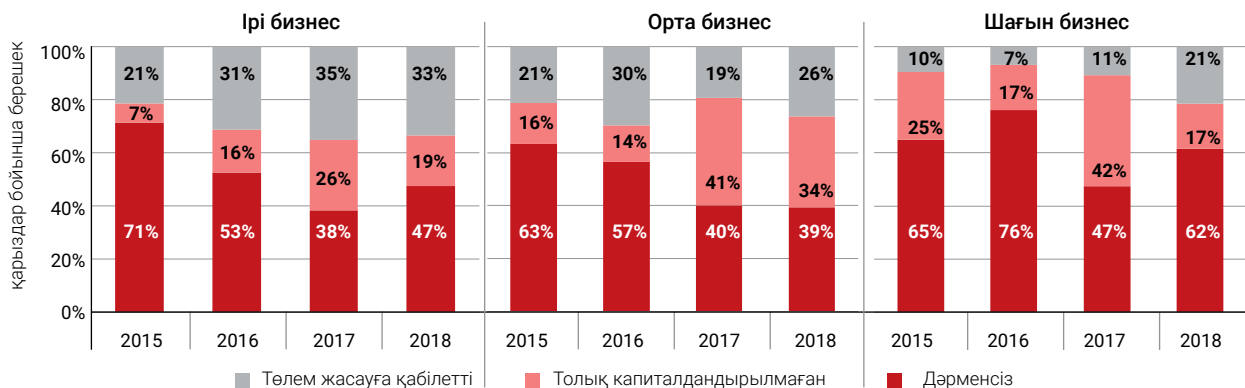
Қаржы секторы алдындағы берешектің теріс капиталы бар кәсіпорындардың балансында шоғырлануы, оның ішінде банктерде және банктік емес ұйымдарда кредиттік шешімдерді қабылдау сапасының төмен деңгейінің салдары болуы мүмкін. Мысалы, шағын бизнесте кредит таралуының өзгермейтін төмен деңгейі кезінде банктер дәрменсіз кәсіпорындарды төлем қабілеттілігі бар кәсіпорындарға қарағанда (банктік қарыздар бойынша дәрменсіз кәсіпорындардың орташа борышы төлем жасауға қабілеттілерден 3-6 есе жоғары) көп көлемде кредиттеуді жалғастыруда. Шағын бизнес берешегінің құрылымында да, банктік қарыздар бойынша 25%-ы саны 5 адамнан кем микро кәсіпорындарға тиесілі. Артық кредиттелген компанияларға кредит беруді жалғастыру олардың қаржылық жай-күйін

қиындатып қана қоймай, банктердің шығындарын да ұлғайтады, ал мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде кредиттеу жағдайында – мемлекеттік сектордың шығыстарын арттырады.

Сонымен қатар, төлем жасауға қабілетті болып табылатын шағын кәсіпорындардың 58%-ы банктік кредитпен қамтылмаған (46% орта және 43% ірі). Банктер үшін барынша үлкен қызығушылық туындататын қаржы жағынан тәуелсіз кәсіпорындар қарыздар бойынша өзіне міндеттемелер қабылдауға бейімділігі аз, бұл банктердің экономиканы кредиттеу жөніндегі мүмкіндіктерін қосымша тәуекелдерді қабылдамай шектейді.

1.55-график Банктік қарыздар бойынша борыштың негізгі көлемі теріс капиталы бар кәсіпорындардың балансына шоғырландырылған

Кәсіпорындардың кредит төлеу қабілетіне байланысты банктік қарыздар бойынша берешектің құрылымы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

1.8. ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ

2018 жылы нақты табысының өсуі және бөлшек кредиттеудің жылдамдауы нәтижесінде экономикалық өсуге үй шаруашылығының тұтыну үлесі ұлғайды. Бірегей қарыз алушылар санының экономикалық белсенді халыққа арақатынасы жас ұрпақ арасында жаңа қарыз алушылар өсуіне байланысты 2018 жылдың соңында рекордты 53%-ға жетті.

2018 жылы нақты табыстардың өсу қарқыны, негізінен, әлеуметтік трансферттердің өсуі арқасында қалпына келу бағытына шықты.

Үй шаруашылықтарын зерттеу деректері бойынша, үй шаруашылығының борышына қызмет көрсетуге арналған шығыстардың өсуіне байланысты олар аз жинай бастады. Осылайша, халықтың жинақтауға бейімділігі 2015 жылғы 10%-бен салыстырғанда 2018 жылы 6%-ға дейін төмендеді. Үй шаруашылықтарының борыштық жүктемесі табыстың салыстырмалы деңгейі бар елдермен салыстырғанда төмен болуда, бірақ өсіп, 2014–2015 жылдардың рекордтық деңгейіне жақындап келеді. 2018 жылы қарызды өтеуге арналған шығыстар қолда бар табысқа қарағанда кірістердің жоғарғы деңгейінде үй шаруашылықтары бойынша тарихи ең жоғары көрсеткішке жетті (6-7%), ал барлық іріктеу бойынша бұл көрсеткіш 3,5-4%-ды құрады.

Салыстырмалы түрде төмен борыштық жүктеме басқа тең жағдайларда неғұрлым төмен кредиттік тәуекелдерді және жеке кредиттеу нарығында қанығу нүктесінен алыстықты көрсетуді мүмкін. Сонымен қатар, үй шаруашылықтарының борышқа қызмет көрсетуге дайындығы бірнеше мемлекеттік есептен шығару, қарызды қайта құрылымдау, сондай-ақ пайыздық мөлшерлемені субсидиялаудан кейін төмендеуі мүмкін.

Алдын алу шаралары жүйелі тәуекелдерді іске асыруды болдырмау үшін қажет, өйткені халықтың жекелеген топтарына шоғырланған үй шаруашылықтарының банктік және банктік емес берешегінің өсуі нарық артық толуына жеткен кезде жүйелі және әлеуметтік сипатқа ие болу қаупі бар. Мәселен, нарықтық емес бағам бойынша ипотекалық қарыздарды теңгелік бағам бойынша айырбастауды, тұтынушылық қарыздар бойынша халықтың әлеуметтік осал топтары үшін өсімақылар мен айыппұлдарды есептен шығаруды, ипотекалық кредиттер бойынша субсидияларды, сондай-ақ қарыз алушылардың бұрын төленген өсімақылар мен айыппұлдарды қайтару туралы талаптарын қанағаттандырудың сот практикасын қамтитын бірқатар бағдарламалар енгізілді.

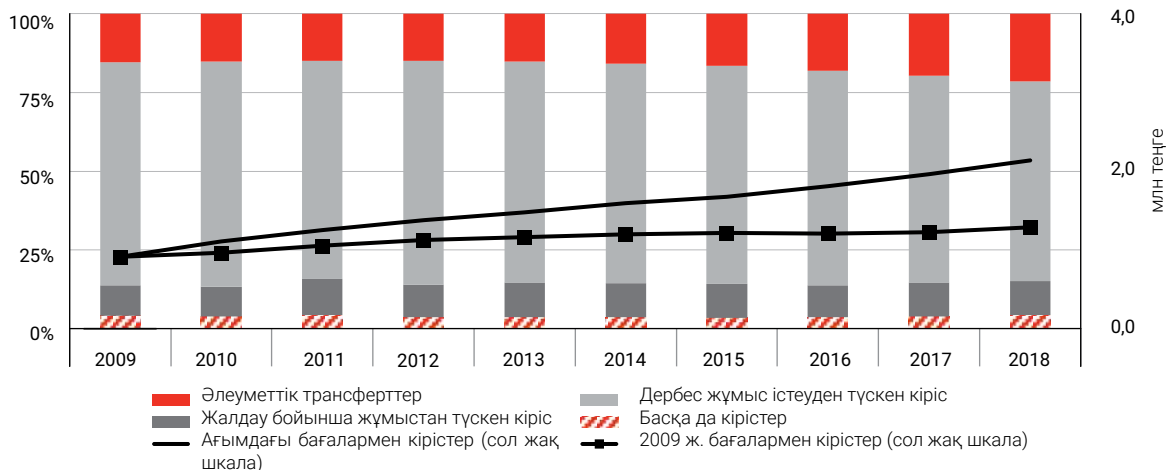
Ұлттық Банктің кредит нарығы бойынша сауалнамасына қатысушы банктердің пікірі бойынша, осы бағдарламалармен нығайтылатын неғұрлым артық кредиттелген үй шаруашылықтарының арасында мемлекеттік қолдауды күту қарыз алушылардың борышқа қызмет көрсетуге дайындығын төмендетеді, олардың төлем жасамауын туындатуы мүмкін және масылдық көңіл-күйді аз жүктемесі бар үй шаруашылығына тарау тәуекелі бар.

2018 жылы нақты кірістердің өсу қарқыны біртіндеп қалпына келді, негізінен, әлеуметтік трансферттердің жалғасып келе жатқан артуы арқасында. 2014 жылға дейін нақты табыстардың өсуі халықтың тұтыну шығыстарына қолдау көрсетті, ал кейін халықтың өсіп келе жатқан шығыстары борышпен қаржыландырылды. 2014–2015 жылдардағы дағдарыс кезеңдерінде әлеуметтік трансферттерге арналған мемлекеттік шығыстардың ұлғаюы халықтың нақты табыстарының құлды-

рауын болдырмауға, оларды бір деңгейде ұстап тұруға ықпал етті. Бұл үй шаруашылықтарының

кіріс құрылымындағы еңбек қызметінен түскен табыс үлесінің төмендеуіне әкелді (1.56-график).

1.56-график 2018 жылы ұзақ тұралағаннан кейін халықтың нақты кірістері қалыпқа келе бастады.

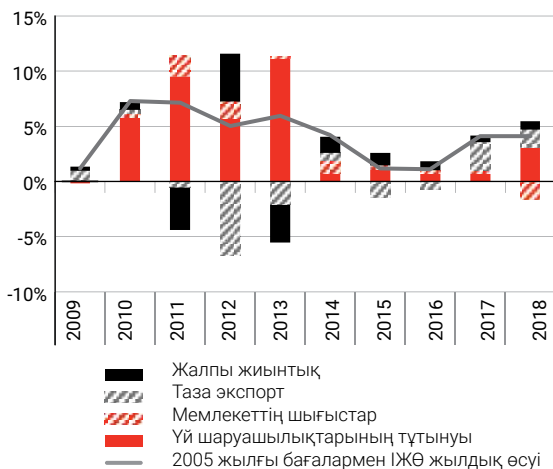

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

2018 жылы 2014–2015 жылдардағы күтпеген өзгерістерден кейін үй шаруашылықтары тұтынуының ІЖӨ өсуіне үлесі өсті (1.57-график). Осылай қалыпқа келтіру, негізінен, кредиттеудің жеделдетілген өсіміне және халықтың нақты кірісі біртіндеп өсуіне негізделді. Мәселен, 2018 жылы жеке тұлғалар қарызының портфелі 2016 жылғы –3%-бен салыстырғанда 17%-ға өсті. Бұл борыштың жалақы қорына (ЖҚ) қатысты арақатынасы 8%-ға 2017–2018 жылдары 83%-ға дейін өсуіне әкелді (1.58-график).

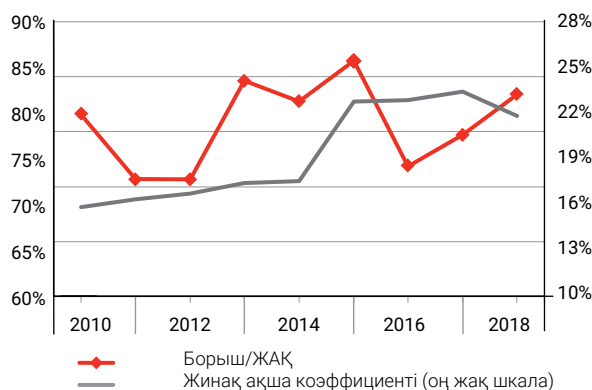
1.57-график Үй шаруашылықтарының тұтыну шығыстары елдің экономикалық өсуіне айтарлықтай қолдау көрсетті

2005 жылғы бағалармен ІЖӨ жылдық өсуі

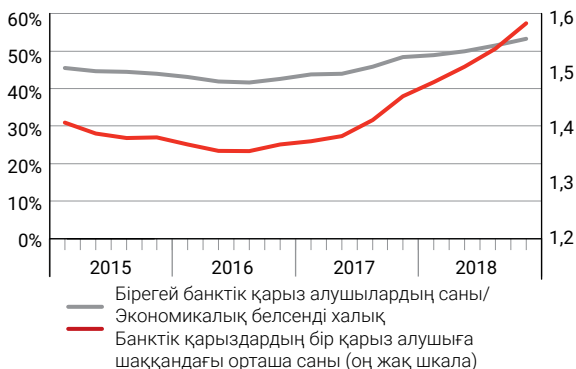
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

1.58-график Үй шаруашылықтарының жалақы қорына (ЖАҚ) қатысты борышының өсуі жинақ ақша коэффициентінің төмендеуімен қатар жүрді

Дереккөзі: Банктердің есептілігі, ҚР ҰЭМ СК
Ескертпе: Жинақ ақша коэффициенті ірі салымдарды қоспағанда, жылдың соңындағы үй шаруашылықтары салымдарының халықтың жиынтық кірісіне арақатысы ретінде есептелді.

1.59-график Банктік қарыздың өсу қарқыны өсуде

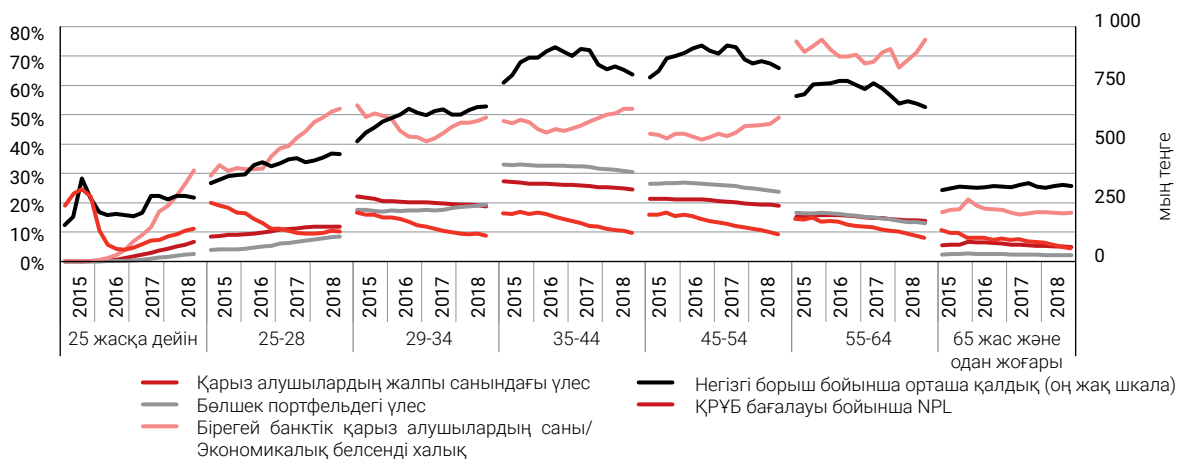

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, ҚР ҰЭМ СК

Банктің кредиттің таралуы экономикалық белсенді халық арасында күшейді, бұл бірегей қарыз алушылар санының экономикалық белсенді халыққа арақатынасының 2016–2018 жылдары 10%-дан 53%-ға дейін өсуімен расталады (1.59-график). 2018 жылдың соңында 1,6 қарызды құрап, бір қарыз алушыға қарыздардың орташа саны күрт өсті. Осымен бірге, қарыздың таралуы барлық жас мөлшері бойынша өсті (1.60-график). 28 жасқа дейінгі қарыз алушылар арасында ең көп өсті. Мәселен, 2017–2018 жылдары бірегей банктік қарыз алушылар санының 25 жасқа дейінгі халық арасында экономикалық белсенді халыққа қатысты арақатынасы 4%-дан 31%-ға дейін, 25-28 жастағылар арасында 31%-дан 51%-ға дейін өсті.

Негізгі борыш бойынша барынша жоғары орташа қалдық 35-54 жастағы қарыз алушылар арасында тіркелді (шамамен 820 мың теңге) және, тиісінше, осы қарыз алушылардың қарыздары банктердің жеке портфелінде ең көп бөлікті алды (2018 жылдың соңында 25% – 35-44 жас, 19% - 45-54 жас). Соңғы жылдары 35 жастағы және одан жоғары қарыз алушылардың негізгі борышының үлесі біртіндеп түсіп, жастарға берілетін қарыздармен алмасты. Бұл кепілсіз кредиттеуді жеделдетумен және де тұрғын үй жоқ жастар нысаналы аудиториясы болып табылатын тұрғын үй құрылысын қолдау бағдарламалары басталуымен де байланысты.

1.60-график Жас ұрпаққа берілген қарыздар банктердің жиынтық бөлшек портфеліндегі 35 және одан жоғары жастағы қарыз алушылардың қарыздарын ығыстырды
Борышты жас ерекшелігі топтары бойынша бөлу

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, ҚР ҰЭМ СК.

Ескертпе: 1) Көрсеткіштерді есептеу кезінде банктердің бөлшек портфеліндегі ірі қарыздар алып тасталды. Ірі қарыздар – бұл банктердің тиісті портфеліндегі негізгі борыш бойынша қалдық деңгейі бойынша 99 процентильден жоғары қарыздар; 2) 65 және одан жоғары жастағы қарыз алушылар үшін ену деңгейі экономикалық белсенді халық санының негізінде емес, 65 жастан жоғары халық санының негізінде есептелді.

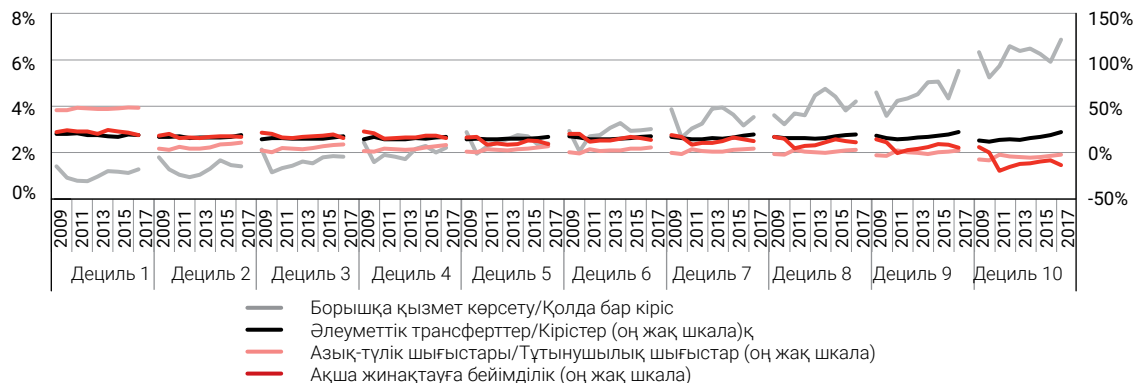
2016–2018 жылдары халық борышының өсуі нәтижесінде борышты өтеуге арналған шығыстар үй шаруашылықтарының қолда бар кірісінің үлесі ретінде 3.5%-дан 4%-ға дейін өсті. Бұл ұлғаю статистика органы үй шаруашылықтарын зерттеуге жүргізген іріктеудің барлық децильді топтары бойынша байқалды. Бұл көрсеткіш 9 және 10 децильдер бойынша ең жоғары мәнге жетті (1.61-график, 1.63-график). Дегенмен, борыштық жүктеменің осы деңгейі шекті болып табылмайды және халықаралық салыстыруда төмен деңгейде сақталуда. Мысалы, Ресейде (19%), Грузияда (15%), Румынияда (10%) бұл көрсеткіш 2012 жылдан бастап 9%-дан төмен түспеді.

Борышқа қызмет көрсету шығыстары өсуімен халықтың қаражат жинау мүмкіндігі 10%-дан 6%-ға дейін төмендеді (1.62-график). Мысалы, тауарлар мен қызметтерге арналған шығыстар негізінен жинақтардың төмендеуі есебінен артты. Бұл инфляцияның тұрақтануына, пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуіне, үй шаруашылықтарының жаңа кредиттерге алу дәрежесін ынталандыратын кредит

берудің бизнес-үдерістеріндегі технологиялық прогреске байланысты болуы мүмкін. Сондай-ақ ұзақ тұралау макроэкономикалық жағдайды тұрақтану нәтижесінде кейінгі жылдары іске асырылуы мүмкін болатын елеулі кейінге қалдырылған сұранысқа әкелуі мүмкін. Бұл факторлар жиынтығында үй шаруашылықтары шығыстарының өсуіне әсер етуі мүмкін, бұл қарыздың ұлғаюына және жинақтардың төмендеуіне алып келді.

Осы кезеңде халықтың артық кредиттелінуі экономикадағы құлдыраудың триггері болуы мүмкін тұрақсыздық деңгейіне жеткен жоқ. Бұл үй шаруашылықтары борышының ІЖӨ-ге қатысты төмен арақатынасымен расталады, ол 2018 жылы 9,7%-дық деңгейде болды, бұл оның 2014 жылғы дағдарысқа дейінгі деңгейінен төмен (11%).

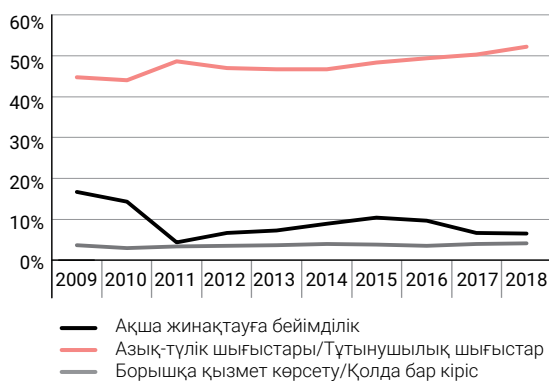
1.61-график Неғұрлым жоғары борыштық жүктеме табысы жоғары үй шаруашылықтарында болды. Олар бойынша ақша жинақтауға бейімділіктің төмен болғаны байқалды

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

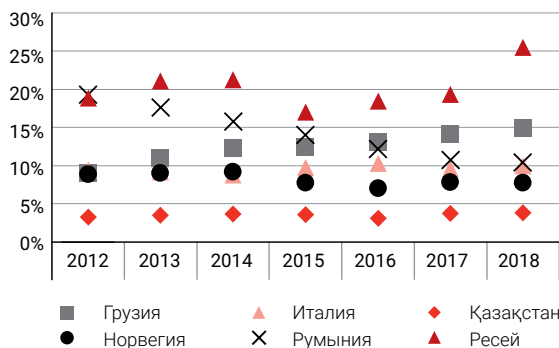
Ескертпе: Борышқа қызмет көрсетуде банктік қарыз сияқты банктік емес борыштар да қамтылады

1.62-график Үй шаруашылықтарының кірістеріндегі әлеуметтік трансфертті қоспағанда ақша жинақтауға бейімділіктің төмендеуі неғұрлым айқын болады

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

1.63-график Басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанда борышқа қызмет көрсету үй шаруашылықтарының кірістеріндегі үлесі төмен
Қолда бар кіріспен салыстырғанда борышты өтеу шығыстары

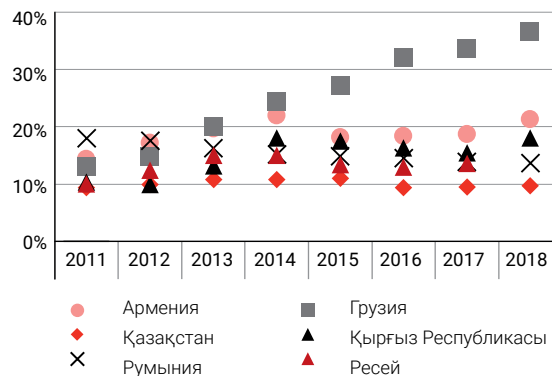

Дереккөзі: ХВҚ

Ескертпе: 1) Қолда бар кіріс – бұл салық және материалдық көмек, алимент сияқты міндетті төлемдерді төлегеннен кейін кіріс. 2) Ақша жинақтауға бейімділік = 1 – тұтынушылық шығыстар/қолда бар кіріс

1.64-график **Қазақстан халқының борыштық жүктемесінің деңгейі төмен ІЖӨ-мен салыстырғанда үй шаруашылықтарының борышы**

Дереккөзі: ХВҚ

Ескертпе: Үй шаруашылықтарының борышына банктердегі және өзге қаржы ұйымдарындағы (МҚҰ, МҚҰ және басқалары) борыштар кіреді

Бұл көрсеткіштің халықаралық салыстыруы да Қазақстанның пайдасында. Мәселен, 2018 жылы Ресей мен Румынияда осы көрсеткіш 13-14% болды, Қырғыз Республикасында – 18%, Грузияда – 37%, Арменияда – 22% (1.64-график).

Салыстырмалы түрде төмен борыштық жүктеме, басқа тең жағдайларда, неғұрлым төмен кредиттік тәуекелдерді және жеке кредиттеу нарығында артық кредиттеліну жерден алыстықты көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, қазақстандық үй шаруашылықтарының борышқа қызмет көрсетуге дайындығын қоса алғанда, кредиттерді артық алуы бірнеше мемлекеттік есептен шығару, қарызды қайта құрылымдау, сондай-ақ пайыздық мөлшерлемені субсидиялау бағдарламаларынан кейін төмендеуі мүмкін. Артық кредиттелінудің төмендеуі халықтың әлеуметтік осал топтарына түсетін жүктемені төмендету бойынша мемлекет тарапынан қабылданатын шаралармен де байланысты. Осы-

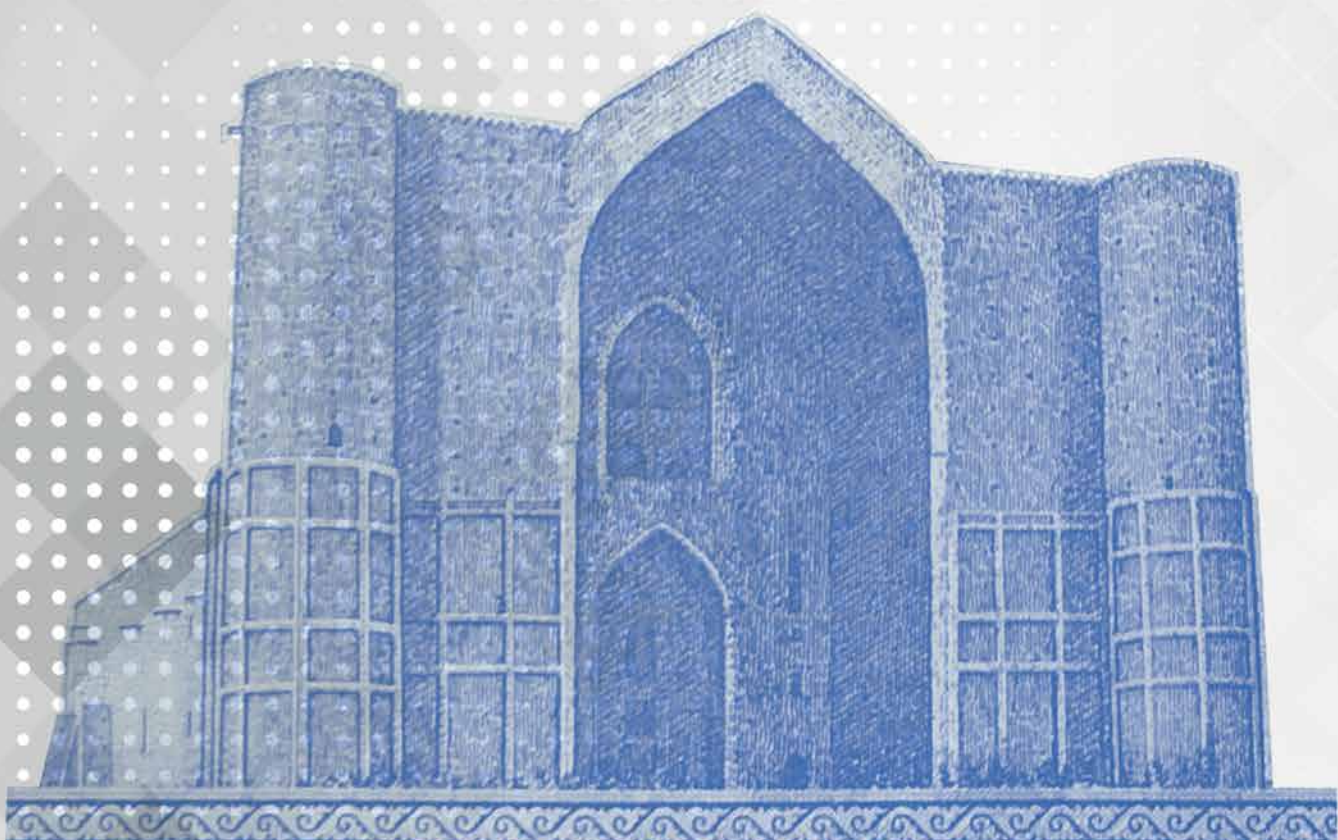
лайша, нарықтық емес бағам бойынша ипотекалық қарыздарды теңгелік бағам бойынша айырбастауды, тұтынушылық қарыздар бойынша халықтың әлеуметтік осал топтары үшін өсімақылар мен айыппұлдарды есептен шығаруды, ипотекалық кредиттер бойынша субсидияларды, сондай-ақ қарыз алушылардың бұрын төленген өсімақылар мен айыппұлдарды қайтару туралы талаптарын қанағаттандырудың сот практикасын қамтитын бірқатар бағдарламалар енгізілді.

Ұлттық Банктің кредит нарығы бойынша сауалнамасына қатысушы банктердің пікірі бойынша, осы бағдарламалармен нығайтылатын неғұрлым артық кредиттелген үй шаруашылықтарының арасында мемлекеттік қолдауды күту қарыз алушылардың борышқа қызмет көрсетуге дайындығын төмендетеді, олардың төлем жасамауын туындатуы мүмкін және масылдық көңіл-күйді жүктемесі аз үй шаруашылықтарына таратуға тәуекел туындатады.

Глава 2.

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫ

2016–2017 жылдары базалық ставканың төмендеуінен кейін Орта мерзімді және ұзақ мерзімді аяғындағы кірістілік қисығы тегіс болды және 2018 және 2019 жыл ішінде тегіс қалды. Теңгелік мемлекеттік қарыз нарығы өте өтімсіз болып қалады, әсіресе бір жылдан астам мерзімде, бұл қисықтың ақпараттық құндылығын және оның пайыздық арнаның бастапқы буынының функциясын тиімді орындау қабілетін төмендетеді.

МБҚ нарығын сегменттеудің жоғары дәрежесі және мерзімділікке байланысты өтімділіктің әркелкілігі ҚРҰБ ноталарының сегменті арасындағы спред есебін талап етеді, олардың жеделдігі жылдан аспайтын Қаржы министрлігі облигацияларын және мерзімділігі жылдан жоғары Қаржы министрлігі облигацияларын. ҰБҚ ноттарының нарығы салыстырмалы өтімді болып қалады, ал ноталар бойынша мөлшерлемелер екінші деңгейдегі банктердің тәуекелсіз теңгелік активтерге

ерікті сұранысын және олардың ақша-кредит саясаты бойынша күтулерін көрсетуді жалғастырады. МФ облигацияларының нарығы өте өтімсіз болып қалады. ҚМ теңгелік борышының үштен екісі белсенді инвесторлар арасында шоғырланған. Шығарылымның аз мөлшері әлеуетті ұстаушылардың санын шектейді. Инвесторлардың МБҚ-ны өтеуге дейін ұстауға бейімділігі олардың айналымдылығын төмендетеді.

Ақша-кредит саясатының пайыздық арнасындағы МБҚ нарығының рөлін тұрақты арттыру оның тиімділігін арттыру, баға белгілеудегі нарықтық қағидаттарды дамыту, ерікті инвесторлардың рөлін күшейту және институционалдық инвесторлардың санын кеңейту, оларды реттеуді ырықтандыру және ұтымды ету, каптивті инвесторлардың басқаруындағы активтер көлемін қысқарту есебінен мүмкін болады.

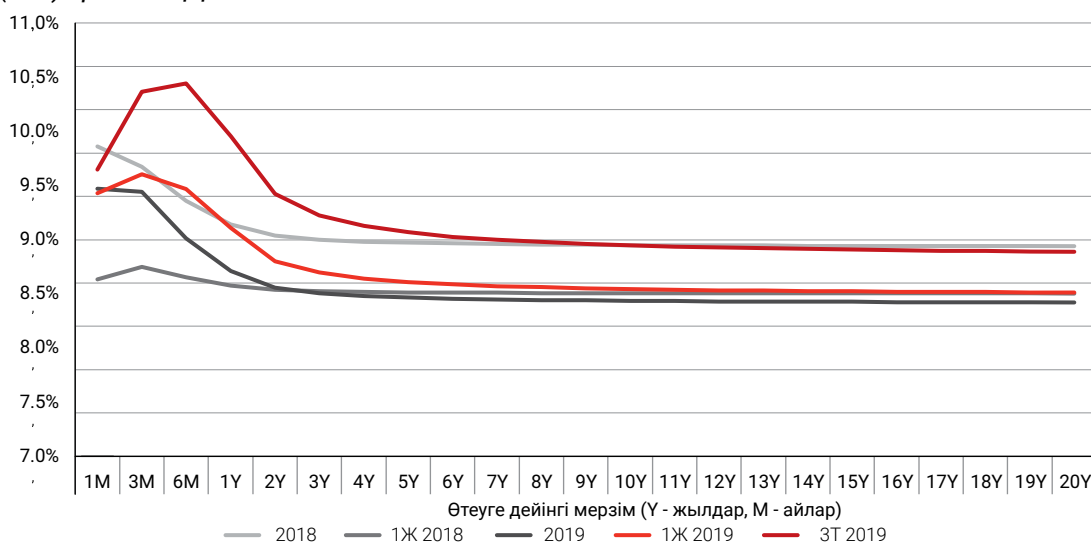
2.1. КІРІСТІЛІК ҚИСЫҒЫНЫҢ ӘРТҮРЛІ УЧАСКЕЛЕРІНДЕ ИНВЕСТОРЛАРДЫ СЕГМЕНТТЕУ

МБҚ кірістілігі қисығының ақпараттылығы учаскеде бір жылдан астам бәсеңдейді: базалық мөлшерлеменің өзгеруі қысқа мерзімді МБҚ мөлшерлемелерінде ғана көрсетіледі, бір жылдан кейін мөлшерлемелердің трансмиссиясы тоқтатылады. Мемлекеттік бағалы қағаздардың (бұдан әрі – МБҚ) кірістілік қисығының теріс ауытқуы 2018 жылғы 1-жарты жылдық ішінде төмендеді, бірақ 2018 жылғы 2-жарты жылдықта қайта өсе бастады және 2019 жылғы 3-тоқсанда бір айдан бір жылға дейінгі учаскеде оң болды (2.1-график). Қисық нысанының барлық өзгерістері бір жылға дейінгі мерзімде болды және ақша-кредит саясатының жеңілдеуімен (2018 жылғы 1-тоқсанның

соңына дейін) және жаһандық сентименттің нашарлауына жауап ретінде қатаңдатумен (2018 жылғы 2-тоқсаннан бастап) және өтімділікті байланыстыру құралдарының мерзімділігін ұзарту жөніндегі операциялармен (2019 жылғы 3-тоқсанда) байланысты болды. Бұл ретте орташа және ұзақ мерзімді учаскедегі қисық нысаны жазық болып қала береді, орташа және ұзақ мерзімді МБҚ мөлшерлемелері қысқа мерзімді МБҚ өзгерістеріне әлсіз әсер етеді. Нәтижесінде МБҚ нарығы ақша-кредит саясатының пайыздық арнасының бірінші буыны ретінде өз функциясын нашар орындайды, бұл тұтастай алғанда жүргізілетін ақша-кредит саясатының тиімділігін төмендетеді.

2.1-график Бір жылдан астам мерзімдегі кірістілік қисығын нарыққа жатпайтын инвесторлар қалыптастырады

МБҚ (спот) кірістілігінің қисығы

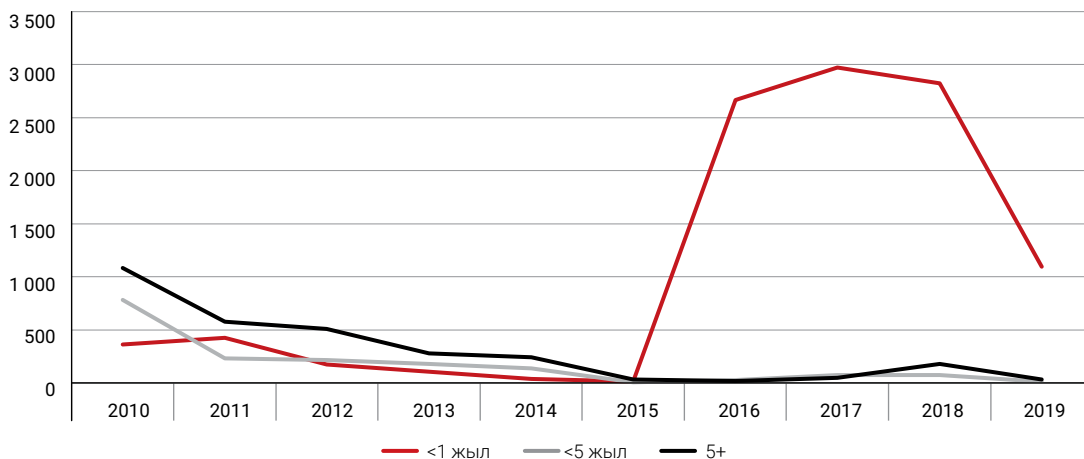

Дереккөзі: IRIS Finance, Ұлттық Банктің бағалауы

Қисықтың қысқа соңындағы өзгерістерге орташа және ұзақ мерзімді мөлшерлемелер әсерінің болмауы барынша ұзақ мерзімді МБҚ нарығында нарықтық инвесторлардың төмен өтімділігін және төмен болуын көрсетеді. Қазақстан нарығындағы өтімділік жағдайларының саны 2014 жылы зейне-

тақы активтерін шоғырландырғаннан кейін күрт төмендеді. 2016 жылы ҚРҰБ пайыздық мөлшерлемелерді басқару шеңберінде бір жылға дейінгі мерзімге ноттарды белсенді шығаруды бастады (2.2-график).

2.2-график Жартыжылдағы мәмілелердің өтеуге дейінгі мерзімдері бойынша саны

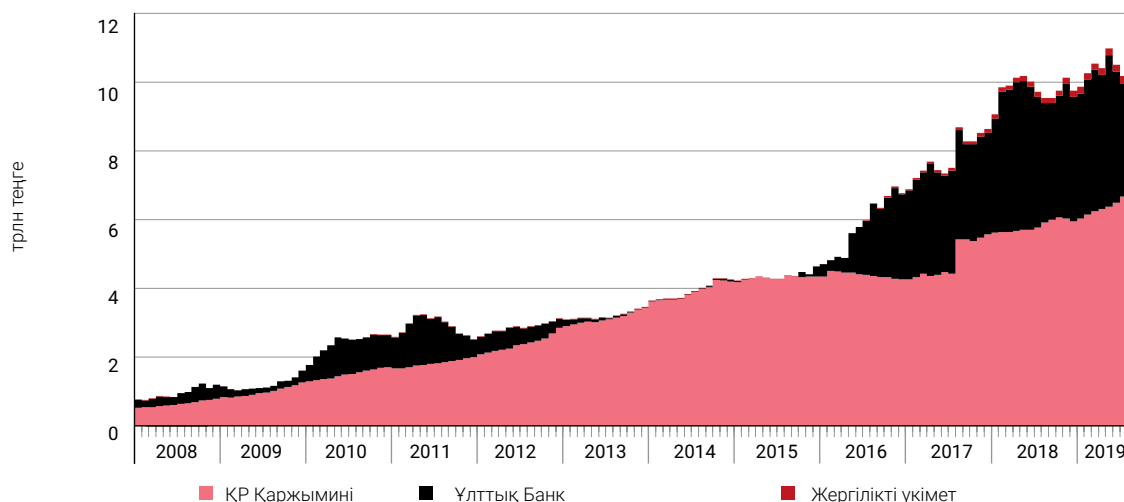

Дереккөзі: IRIS Finance, Ұлттық Банктің бағалауы

Бір жылдан бастап МБҚ кірістілігінің қисығы ҚР Қаржы министрлігі (бұдан әрі – ҚР Қаржыминінің МБҚ) шығарған тіркелген купоны бар облигациялар есебінен қалыптастырылады. Бір жылдан астам мерзімге МБҚ нарығында өтімділіктің қысқаруы осы нарықта инвесторлар тобының тарылуы нәтижесінде болды және көлемдердің төмендеуінде

көрсетілмеген. Мәселен, 2017 жылдың соңынан бастап бір жарым жыл ішінде ҚР Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ның көлемі 19%-ға артты, ал орналастырылған МБҚ-ның жалпы көлеміндегі оның үлесі айналыстағы 58%-дан 63%-ға дейін артты (2.3-график).

2.3-график Эмитенттер бойынша айналыстағы МБҚ көлемі

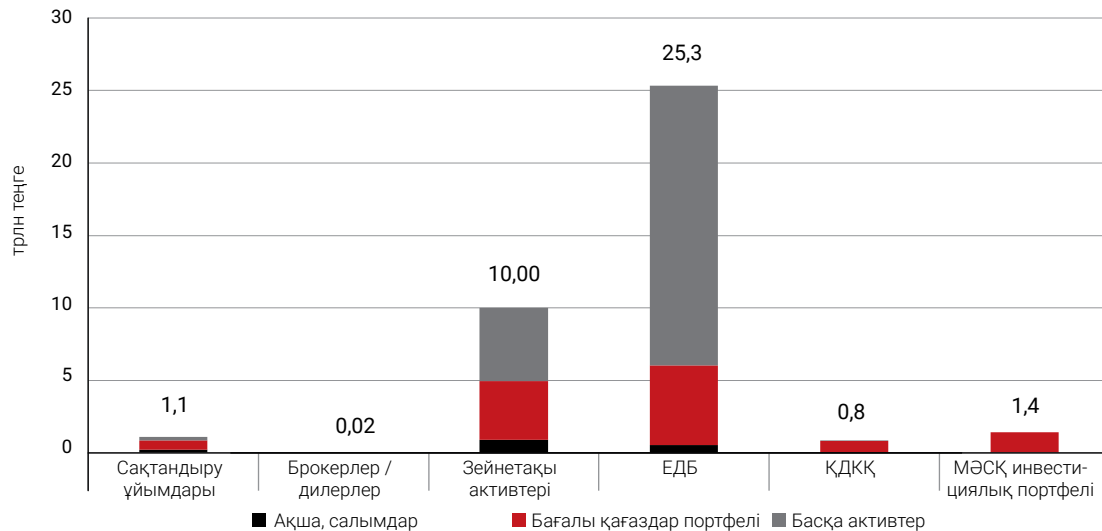

Дереккөзі: БҚОД

Зейнетақы қорларын біріктіргеннен кейін баға белгілеуге айтарлықтай әсер етуі мүмкін ең ірі ерікті институционалдық инвесторлар екінші деңгейдегі банктер болды (2.4-график). 2018 жылдан бастап ЕДБ ҚР Қаржыминінің МБҚ нарығына қатысуды айтарлықтай қысқартты және негізінен ноттар

нарығына қатысты (2.7-график, 2.10-график). Осылайша, бір жылдан астам кірістілік қисығының мөлшерлемелері негізінен белсенді сұраныс нәтижесінде анықталды, бұл осы учаскенің кірістілік қисығының төмен ақпараттандырылғандығын түсіндіреді.

2.4-график Институционалдық инвесторлардың активтері

Дереккөзі: Ұлттық Банк, БЖЗҚ, ҚДКҚ, МӘСҚ

Ескертпе: Деректер 2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ұсынылған.

1- бокс. Кірістіліктің тәуекелсіз қисығын бағалау әдістемесі

2019 жылғы қарашада Қазақстан қор биржасы (KASE) МБҚ-ны ресми бағалаудың жаңа әдістемесіне көшті (тәуекелсіз кірістіліктің ресми қисығы). МБҚ-ны ескі әдістеме бойынша бағалаудан бағалаудың жаңа әдістемесіне көшу бір ай ішінде біртіндеп жүзеге асырылды.

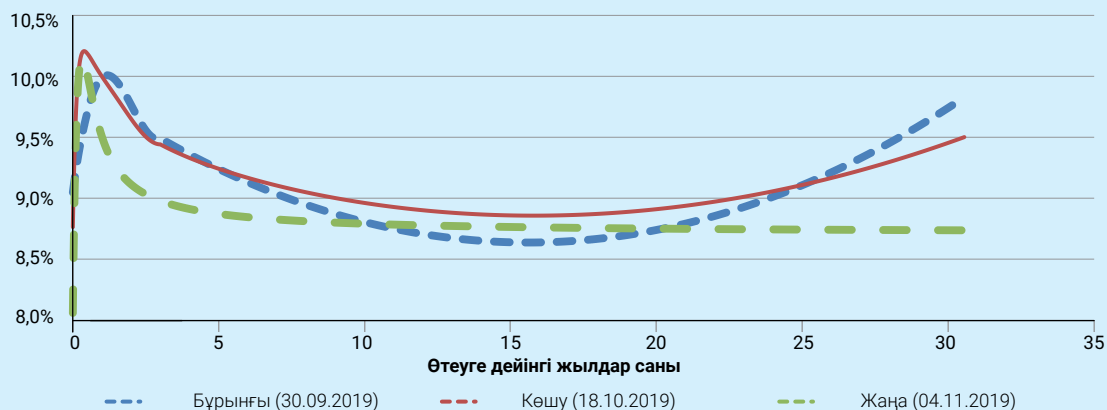
Тәуекелсіз кірістіліктің ресми қисығын құрудың жаңа әдіснамасына көшу қажеттілігі кірістіліктің «ескі» қисығын қайталаудың мүмкін еместігіне, оның төмен және өзгермелі өтімділікке әлсіз бейімделуіне және мөлшерлемелердің уақытша құрылымын ақпараттандырылған түсіндіру үшін қажетті контекстің іс жүзінде толық болмауына байланысты болды. Жаңа әдістеме Нельсон-Зигельдің өлшемдік моделіне негізделген. Бұл әдіснама пайдалы ақпаратты біріктірудің қарапайым, нанымды, жаңғыртылатын тәсілін жасау, мөлшерлемелердің уақытша құрылымын ғана емес, сонымен қатар нарық өтімділігінің кірістілігі қисығының сатысына, ақпараттың қажетті экономикалық контекстін ұсыну үшін әрбір жеделдік аралығы бойынша іріктеу сатыларына сәйкес келу кезінде ескерілетін көптеген критерийлерді көрсетеді.

2011 жылдан бері қолданылған KASE-нің ескі әдіснамасы бір бөлшекті-полиномиалды аппроксимацияға негізделген. Төмен өтімділік, инвесторларды сегменттеу және қайталама нарық болмайтын нарықта осындай әдістеме негізінде құрылған қисық қисықтың ең жақсы қиыстырылуын және икемділігін қамтамасыз етеді, бірақ бұл ретте мөлшерлемелердің құрылымын айтарлықтай бұрмалайды. Инвесторлар көптеген ауытқулардың пайда болуын түсінбейді, ал бұл төмен өтімділік проблемасының шектеулі шеңберін қолдайды.

Жаңа өлшемдік модельде өлшемдер ұзақ мерзімді пайыздық мөлшерлеме, қысқа мерзімді пайыздық мөлшерлеме және қисық көлбеу деңгейлерімен байланысты ретінде түсіндіріледі. Қисық жаңа модель және оның нәтижелері барынша ашық, ал оның түсіндіру күші қаржы нарықтары мен кәсіби қатысушылардың коммуникацияға және интерпретацияға деген қажеттіліктерін жақсы қанағаттандырады.

2.5-график KASE кірістілік қисығын құрудың бұрынғы әдістемесіне көшу серпіні

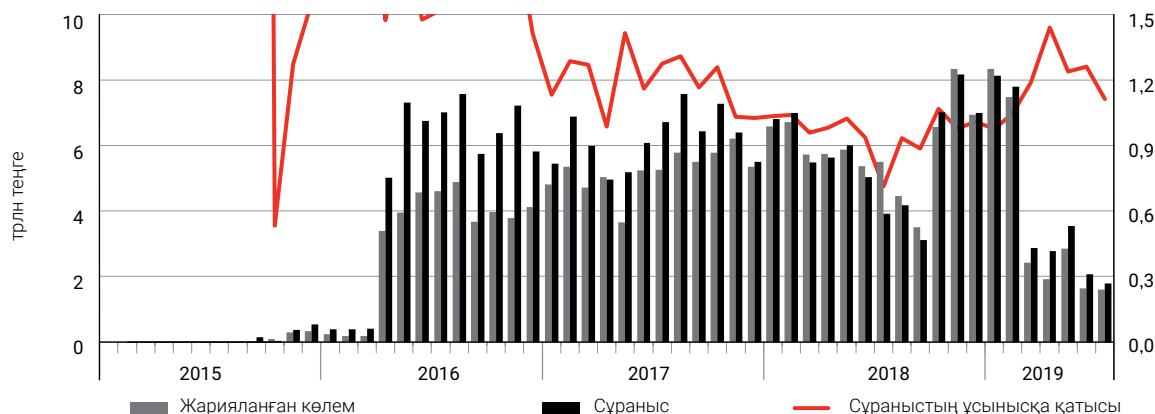
Дереккөзі: ҚҚБ

2.2. ҰЛТТЫҚ БАНКТИҢ НОТТАРЫНЫҢ НАРЫҒЫ

ҚРҰБ ноттарының нарығы ҚР Қаржыминінің МБҚ-мен салыстырғанда барынша жоғары өтімділікпен сипатталады, ол ұзақ мерзімді МБҚ нарығымен салыстырғанда кең ауқымды инвесторлық базаға негізделген. Ноттар нарығының едәуір үлесі нарықтық қатысушыларға тиесілі, олардың ішіндегі ең ірілері екінші деңгейдегі банктер болып табылады. ҚРҰБ ноттары ЕДБ-ның кірістілік және жеделдік деңгейі бойынша қажеттіліктеріне жауап береді.

2018 жылғы 3-тоқсанға дейін теңге бағамының әлсіреуі бойынша күтулер аясында инвесторлардың тәуекелдерді қабылдауының нашарлауына байланысты ноттарға сұраныстың төмендеуі байқалды (2.6-график). 2018 жылғы 3-тоқсанда бастапқы сұраныстың тарылуы банктер есебінен болды (2.7-график).

2.6-график Бастапқы нарықтағы ноттарға сұраныстың 2018 жылы төмендеуі
Бастапқы нарықтағы ноттарға сұраныс пен ұсыныс

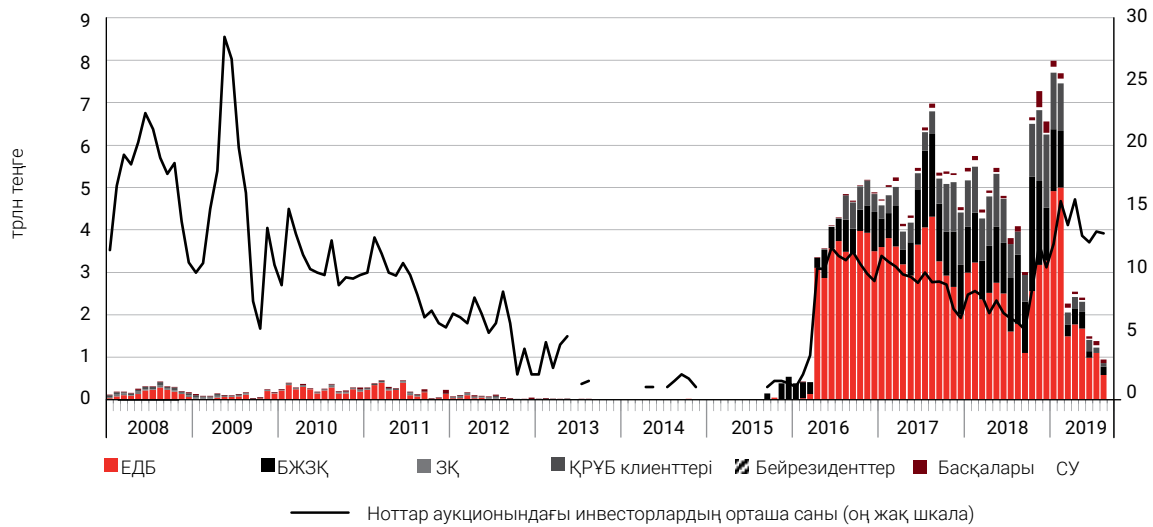
Дереккөзі: Ұлттық Банк

2019 жылғы наурыздан бастап бастапқы нарықта орналастыру көлемінің қысқаруы байқалды. 2019 жылы ақпанда ҚРҰБ 7 күндік мерзімге ноттар шығаруды тоқтатты (2.8-график). Нарықтағы жеті күндік ноттардың сұранысы ішінара депозиттік аукциондарға, ал ішінара ұзақ мерзімді ноттарға

сәйкес келді. Орналастырылатын ноттар мерзімінің ұлғайғанын назарға ала отырып, өтімділікті алу бойынша ҚРҰБ позициясында айтарлықтай өзгеріс болған жоқ.

2.7-график Белсенділіктің төмендеуі ЕДБ есебінен болды

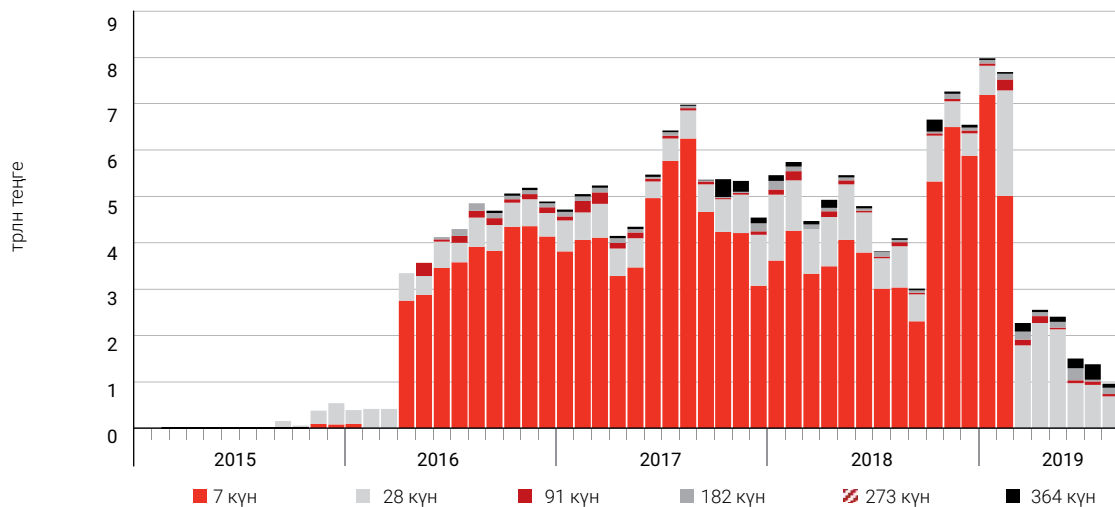
ҚРҰБ ноттарын орналастыру бойынша аукциондардағы тартудың инвесторлар бойынша көлемі

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Инвестордың «Басқалар» түріне брокерлер-дилерлер, инвестициялық қорлар, жеке тұлғалар, мемлекеттік ұйымдар, басқа да заңды тұлғалар және зейнетақы қорларының меншікті активтері кіреді.

2.8-график 2019 жылы ҚРҰБ ноттарын орналастыру көлемінің қысқаруы орналастырылған ноттар мерзімдерінің ұлғаюы салдарынан болды

Дереккөзі: БҚОД

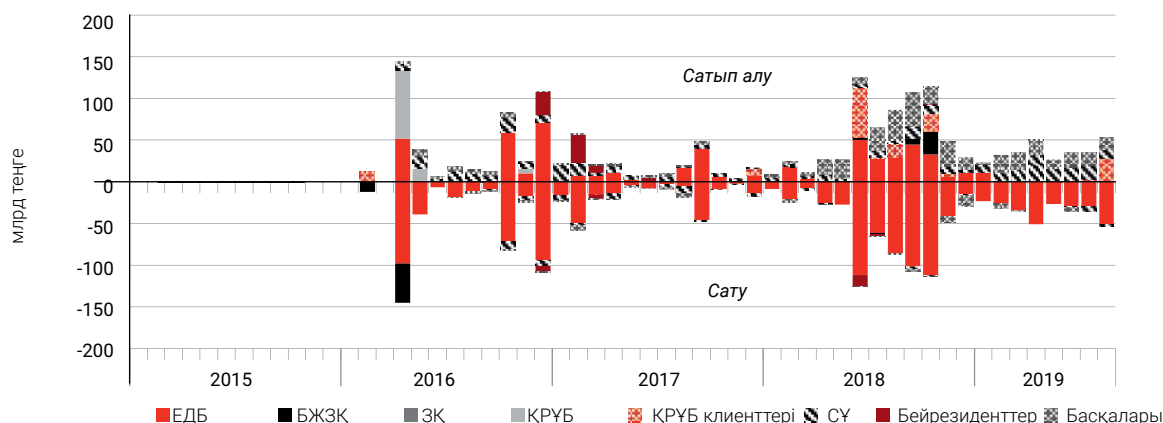
2018 жылы ЕДБ қайталама нарықтағы өз белсенділігін айтарлықтай арттырды, алайда олардың белсенділігі көбінесе ноттарды сатуда байқалды (2.8-график).

ЕДБ шығуының барынша қарқындылығы шетелдік инвесторлардың қазақстандық нарықтан әкетілуіне жауап ретінде байқалды. Өтімділігі жоғары валютамен активтерінің көлемі көп кейбір банктер өз міндеттемелерін теңгемен орындау үшін

нарықтық мөлшерлемелерден жоғары ноттарды сатуға дайын болды.

Осылайша, шетелдік инвесторлардың әкелінуі өтімділікті жақсартатынына қарамастан, ол тұрақтылықты қалыптастырмайды. Тәуекелдердің артуы кезінде шетелдік инвесторлар нарықтан тез шығады. Бейрезиденттердің әлеуетті әкетілуін іріктеуге қабілетті ішкі нарықтың жеткілікті тереңдігінде қарыз алудың ұзақ мерзімді құны жоғары болады.

2.9-график ЕДБ-гі өтімділікке қажеттілік нарықтан ноттардың әкетілуіне алып келді
Нарыққа қатысушылар бойынша ноттардың қайталама нарықтағы көлемі

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Инвестордың «Басқалар» түріне брокерлер-дилерлер, инвестициялық қорлар, жеке тұлғалар, мемлекеттік ұйымдар, басқа да заңды тұлғалар және зейнетақы қорларының меншікті активтері кіреді.

Ұлттық Банк теңгені жаһандандыру және ҚР мемлекеттік бағалы қағаздарына сұранысты тұрақтандыру бойынша іс-шаралар өткізді.

2018 жылғы шілдеде Ұлттық Банк ҚРҰБ ноттарын Clearstream халықаралық есеп айырысу жүйесінде есептелетін бағалы қағаздар тізіміне енгізу жөніндегі жобаны іске асырды. Сондай-ақ, 2018 жылы МБҚ-мен операциялардың бастапқы және қайталама нарығы биржалық нарықта Т+2 есеп айырысу жүйесіне ауыстырылды. Бағалы қағаздар нарығында кейінге қалдырылған төлемдермен есеп айырысу жүйелерін енгізу банк секторының

өтімділігін болжау жүйелерін жетілдіруге ықпал етеді және шетелдік капиталдың әкелінуін ұлғайтуға алғышарттар жасайды.

Clearstream іске қосу АҚШ-та монетарлық саясаттың қатаңдауы аясында дамушы нарықтардан капиталдың әкелінуінің жалпы трендімен сәйкес келді, осыған байланысты қысқа мерзімді ноттарға шетелдік инвестициялардың төмендеуі байқалды. Егер 2018 жылғы I тоқсанда айналыстағы ноттардың жалпы көлеміндегі бейрезиденттердің үлесі 10,47%-ды құраса, жыл соңында 2,94%-ға дейін төмендеді.

2.3. ҚР ҚАРЖЫМИНИНІҢ МБҚ НАРЫҒЫ

Айналыстағы ҚР Қаржыминінің МБҚ көлемінің өсуіне қарамастан, тар инвестициялық база аталған нарықтың өтімділігін шектейді. 2018–2019 жылдары ҚР Қаржыминінің қаржыландыру қажеттілігі негізінен кәптивті инвесторлар есебінен іске асырылады. Қайталама нарық іс жүзінде жоқ.

ҚР Қаржымині МБҚ-ның бастапқы орналастыру нарығында сұранысты 2018–2019 жылдары белсенді инвесторлар құрады (БЖЗҚ және ҚРҰБ басқаруындағы қорлар) (2.10-график). Ерікті инвесторлардың Қаржыминінің МБҚ-ны орналастыру бойынша аукциондарға қатысуы орынды болмады.

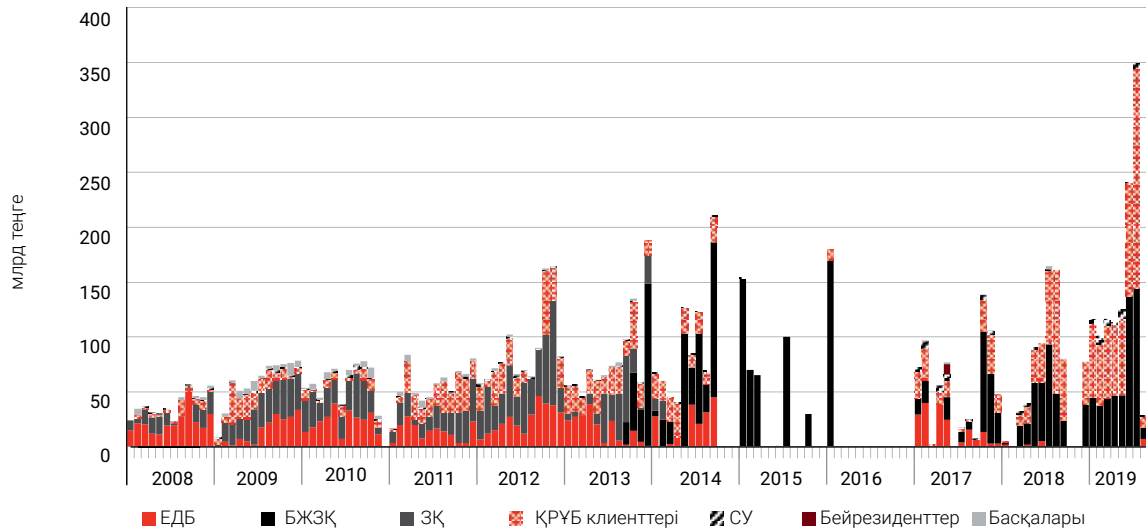
Нарықтық қатысушылардың ҚР Қаржыминінің МБҚ-ға қызығушылығын азайту себептерінің бірі ҚР Қаржыминінің жанында МБҚ-ны бұрын жарияланған орналастыру көлемін емес, құнын басшылыққа ала отырып орналастыратыны болып табылады. Қарызды қажетсіз баға бойынша орналастыру фактілерін жою мақсатында ҚР Қаржы-

минінің МБҚ-ны орналастыру бойынша аукциондары кірістілік деңгейі бойынша кесімді қағидат бойынша өтеді. ҚР Қаржыминінің МБҚ-ның бұрын жарияланған көлемін орналастыру бойынша міндеттемелері жоқ. Бұл ретте, нарық ҚР Қаржыминінің кесімді бағасы туралы да, оны белгілеу қағидаттары туралы да хабардар етілмеген. Нәтижесінде бастапқы нарықтың ашықтығы төмендейді, МБҚ-ның бастапқы нарығында нарықтық күтулер бойынша мөлшерлемелерді қалыптастыру орын алады.

Нарығы дамыған елдерде бастапқы орналастыру кесімді баға бойынша емес, мәлімделген көлем бойынша жүргізіледі. Сатып алуға өтінімдер жарияланған көлем толық аяқталғанша мәлімделген мөлшерлемелер бойынша өсу кезектілігімен қанағаттандырылады. Бұл нарыққа берілген мерзімділік үшін тәуекелсіз бағалы қағаздар бойынша нарықтық мөлшерлемені дербес анықтауға мүмкіндік береді.

2.10-график ҚР Қаржыминінің МБҚ-ға шектеулі сұраныс

ҚР Қаржыминінің МБҚ-ны орналастыру бойынша аукциондарда тартудың инвесторлар бөлігіндегі көлемі

Дереккөзі: БҚОД

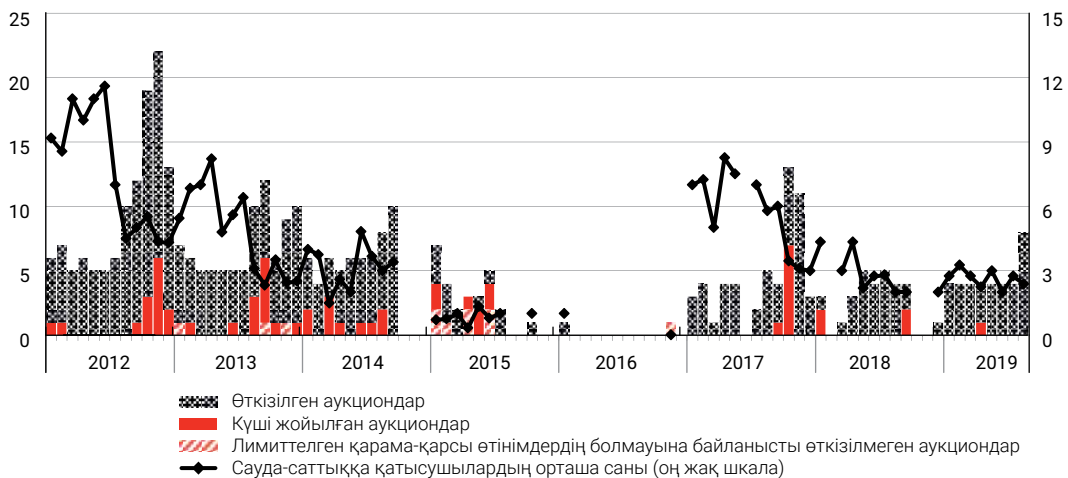
Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) Инвестордың «Басқалар» түріне брокерлер-дилерлер, инвестициялық қорлар, жеке тұлғалар, мемлекеттік ұйымдар, басқа да заңды тұлғалар және зейнетақы қорларының меншікті активтері кіреді.

2018–2019 жылдары аукциондар өткен жылдармен салыстырғанда үлкен жетістікпен өткізілді. Сонымен МБҚ орналастыру бойынша өткізілген 2018 жылы өткізілген 30 аукционның 4-і және 2019 жылғы 1-жартыжылдықтағы 24 аукционның 1-і өтпеді. ҚР Қаржымині оларды нарыққа қатысушылардың берген өтінімдерінде қанағаттанғысыз баға өлшемдеріне байланысты тоқтатты (2.11-график).

2018 жылы өткізілген аукциондарда мәлімделген сұраныс толық қанағаттандырылды, 2019 жылы сұраныс айтарлықтай деңгейде қанағаттандырылды (2.12-график). Алайда, аукциондардың кірістілік деңгейі аукциондардағы негізгі үлес каптивті инвесторларға тиесілі екендігімен түсіндіріледі. Нарық талап ететін кірістіліктен төмен мөлшерлемелер бойынша борышты орналастыру тәжірибесі нарықтық қатысушылардың ҚР Қаржыминінің МБҚ-ға қызығушылығын қысқартты.

2.11-график Сауда-саттық қатысушыларының саны аз болған кезде аукциондар табыстылығының жоғары деңгейі

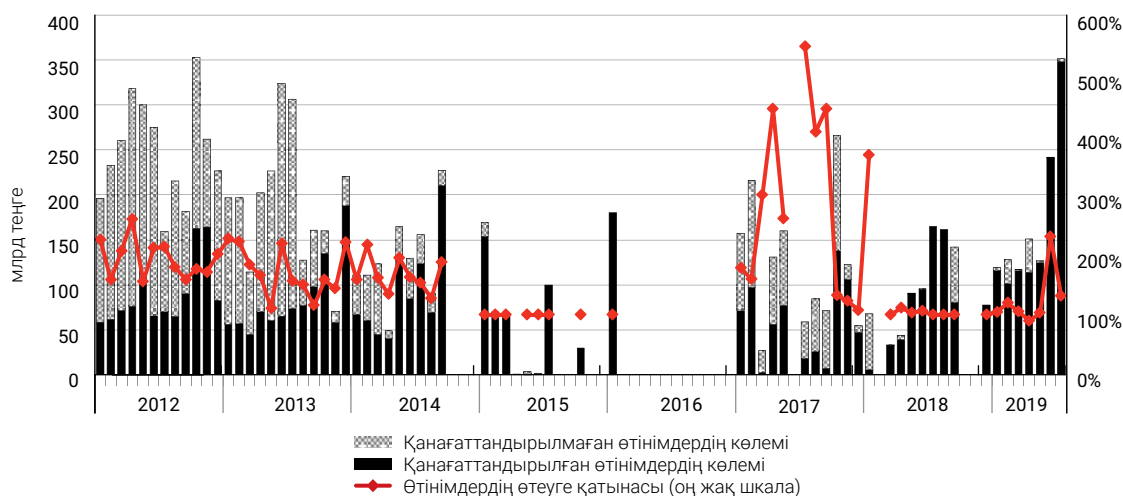
ҚР Қаржыминінің МБҚ орналастыру бойынша өткізілген және өткізілмеген аукциондардың саны

Дереккөзі: ҚҚБ

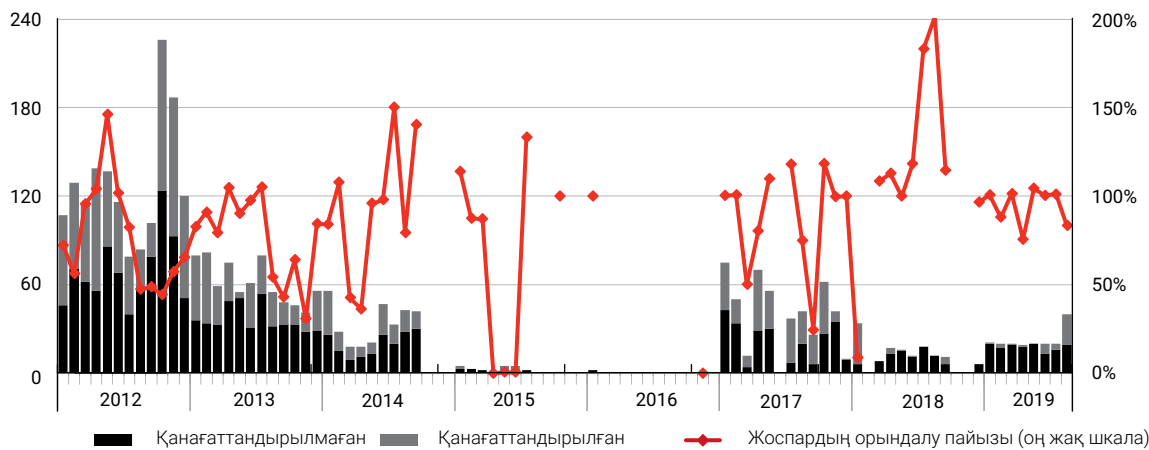
Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) Лимиттелген қарама-қарсы өтінімдердің болмауына байланысты өткізілмеген сауда-саттықтарға қатысушылардың саны бойынша деректер нарықтық өтінімдер бойынша деректер қосылмай берілді.

2.12-график Қанағаттандырылмаған өтінімдердің көлемі 2018–2019 жылдары төмендеді
ҚР Қаржымінің МБҚ орналастыру бойынша аукциондардағы қанағаттандырылған және қанағаттандырылмаған өтінімдердің көлемі

Дереккөзі: ҚҚБ
 Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) Өтінімдердің бір айдағы өтеуіне қатынасы барлық белсенді өтінімдер санының ҚР Қаржымінің МБҚ орналастырудың әрбір аукционы бойынша қанағаттандырылған өтінімдерге орташа алынған (жарияланған орналастыру көлемі бойынша) арақатысы есептелген; 3) өтінімдердің өтеуіне арақатынасын есептеу үшін өткізілген сауда-саттықтардағы белсенді өтінімдердің саны бойынша ғана деректер ескерілді

2.13-график ҚР Қаржымінің МБҚ орналастыру бойынша аукциондардағы өтінімдер санының төмендеуі және 2018 жылы олардың қанағаттандырылу деңгейін арттыру
ҚР Қаржымінің МБҚ орналастыру бойынша аукциондардағы қанағаттандырылған және қанағаттандырылмаған өтінімдердің саны

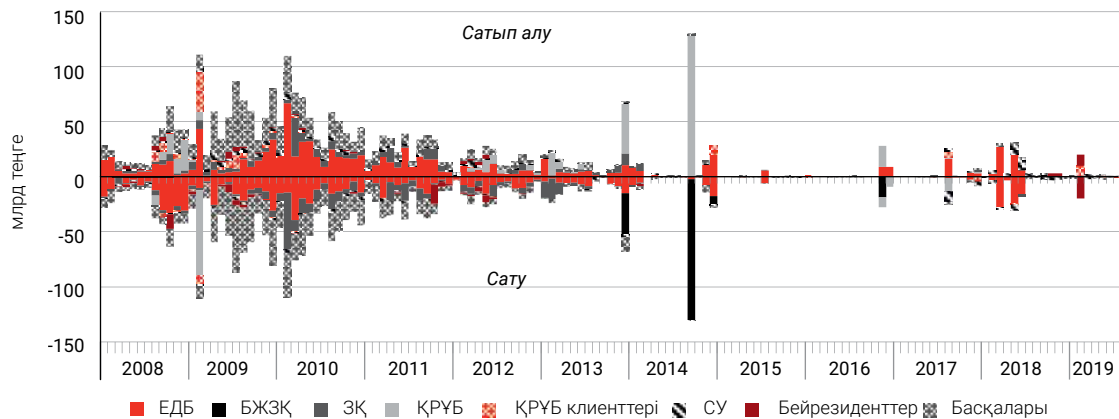
Дереккөзі: ҚҚБ
 Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) Жоспардың орындалу пайызы нақты орналастырылған көлемнің МБҚ жарияланған көлеміне арақатынасы ретінде есептеледі

ҚР Қаржыміні МБҚ-ның қайталама нарығы белсенді инвесторлар сатып алған МБҚ-ны өтеуіне дейін ұстап қалды және қайталама нарыққа қатыспады. Қайталама нарықтағы ЕДБ белсенділігінің өсуі жекелеген банктердің өтімділігіне байланысты болды.

2.14-график ҚР Қаржыминінің МБҚ қайталама нарықта сатудың ұлғаюы жекелеген банктердің өтімділігіне қатысты проблемалармен байланысты

ҚР Қаржыминінің МБҚ-ның қайталама нарықтағы нарыққа қатысушылар бөлігіндегі көлемі

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Инвестордың «Басқалар» түріне брокерлер-дилерлер, инвестициялық қорлар, жеке тұлғалар, мемлекеттік ұйымдар, басқа да заңды тұлғалар және зейнетақы қорларының меншікті активтері кіреді

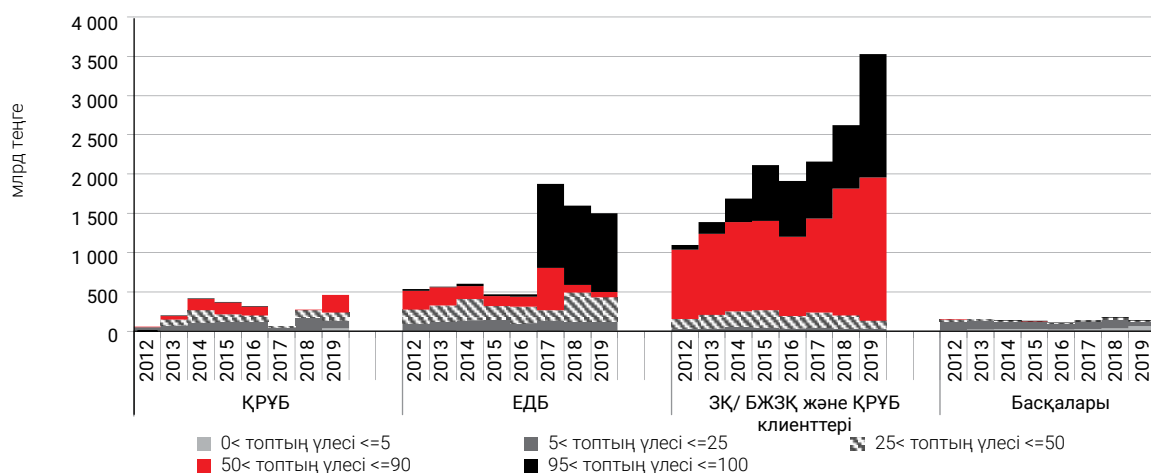
2.4. МБҚ ҰСТАУШЫЛАРЫ АРАСЫНДА ШОҒЫРЛАНУДЫ АРТТЫРУ

Бастапқы нарықта каптивті инвесторлардың үстемдігі олардың МБҚ ұстаушылары арасында шоғырлануын арттырды (2.15-график). 2.15-график ұстаушылардың тобы ұстап отырған Қаржыминінің МБҚ көлемін және әрбір шығарылымдағы ұстаушылардың үлесін көрсетеді. Мәселен, БЖЗҚ және ҚРҰБ басқаруындағы қорлар ұстап отырған көп-

теген шығарылымдардың үлесі 50%-дан астамды құрайды. ҚР ҰБ басқаруындағы БЖЗҚ мен қорлардың үлесі 95%-дан астамын құрайтын индекстелмеген МБҚ шығарылымдарының көлемі 2012 жылдан бастап өсуде. 2019 жылы бұл көлем топтың МБҚ портфелінде 44%-ға жетті.

2.15-график Белсенді инвесторлардағы ҚР Қаржыминінің МБҚ шоғырландырылуының артуы

(а) МЕУЖКАМ болып табылмайтын, ұстаушылар тобы ұстап қалатын ҚР Қаржыминінің МБҚ көлемі және әрбір шығарылым көлеміндегі топтың үлесі

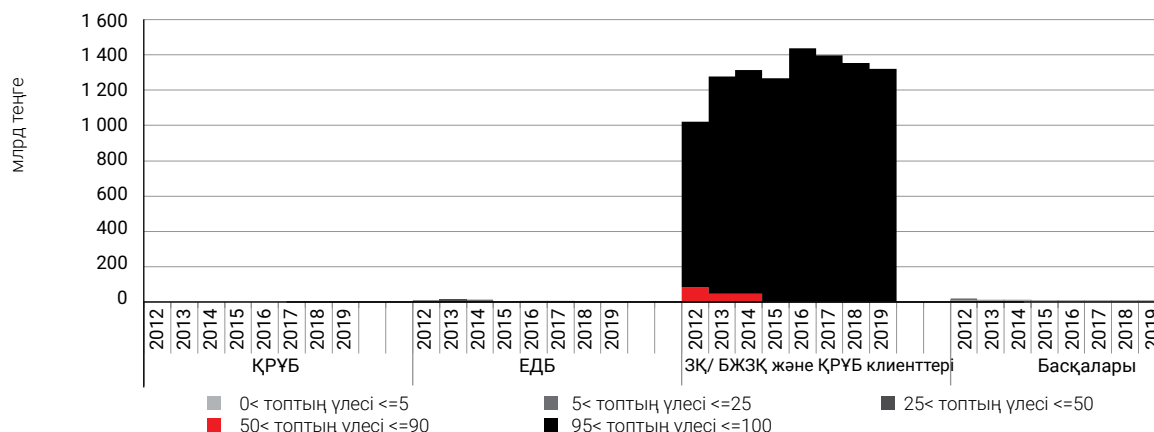
Дереккөзі: БҚОД, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 2019 жылғы деректер 2019 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша берілген

ҚР Қаржыминінің индекстелетін купоны (МЕУЖКАМ) бар облигациялары БЖЗҚ мен ҚРҰБ клиенттерінің портфеліне толығымен шоғырланған (2.15-график). Бұған себеп «БЖЗҚ» АҚ, ЗФ, МӘСҚ және өмірді сақтандыру компаниялары арасында

мерзімнің бірінші жартысында орналастыру және айналысқа жіберу бойынша МЕУЖКАМ шектелуі болды.

(b) МЕУЖКАМ болып табылмайтын, ұстаушылар тобы ұстап қалатын ҚР Қаржыминінің МБҚ көлемі және әрбір шығарылым көлеміндегі топтың үлесі

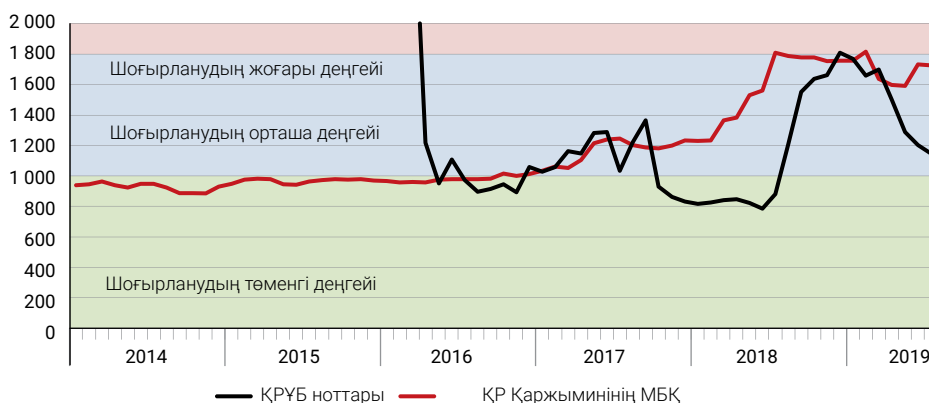
Дереккөзі: БҚОД, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: 2019 жылғы деректер 2019 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша берілген.

2018 жылы басқа банктермен салыстырғанда онсызда МБҚ үлкен үлесі болған және онсыз банктерді біріктіруге байланысты ұстаушылар-банктер арасында шоғырланудың айтарлықтай ұлғаюы болды

(2.16-график). Өтімділік проблемасына душар банктер наурызда, мамырда және маусымда ірі банктерге ҚР Қаржыминінің МБҚ үлкен көлемін сатқан.

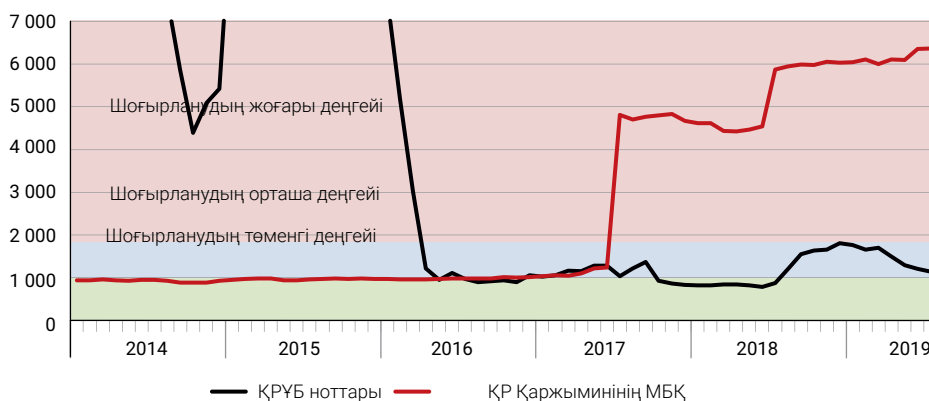
2.16-график Банкер арасындағы МБҚ ұстаушылардың шоғырлану индексі

(a) 2017 жылғы шілдеде жүйе құраушы банкті қалпына келтіру бойынша мәміле шеңберінде ол сатып алған МБҚ-ны есепке алмағандағы график

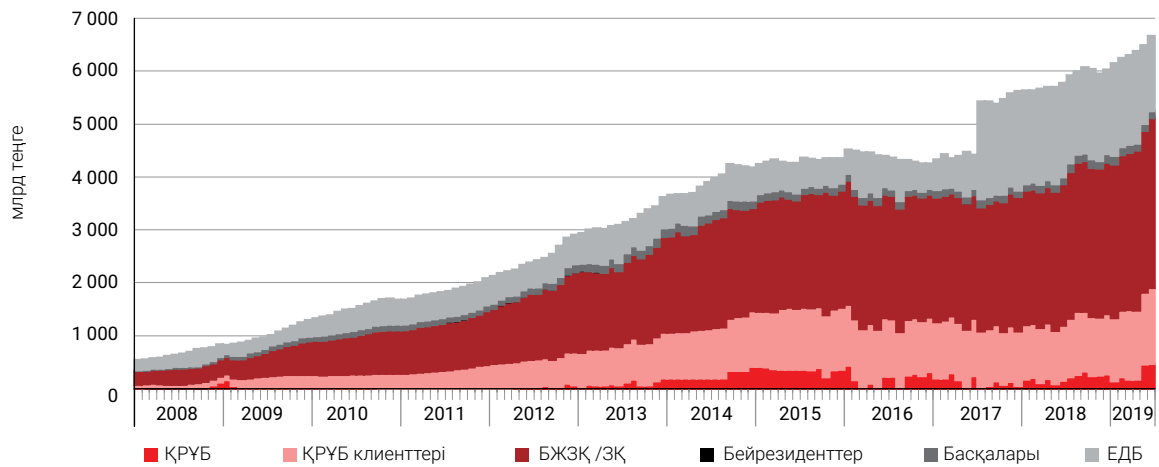
Дереккөзі: Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Шоғырлану индексі Херфиндаль-Хиршман индексінің – нарықты монополизацияу көрсеткішінің формуласы бойынша есептелген.

(b) 2017 жылғы шілдеде жүйе құраушы банкті қалпына келтіру бойынша мәміле шеңберінде ол сатып алған МБҚ-ны есепке алғандағы график

Дереккөзі: Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Шоғырлану индексі Херфиндаль-Хиршман индексінің – нарықты монополизацияу көрсеткішінің формуласы бойынша есептелген.

2.17-график ҚР Қаржыминінің МБҚ ұстаушылары

Дереккөзі: БҚОД

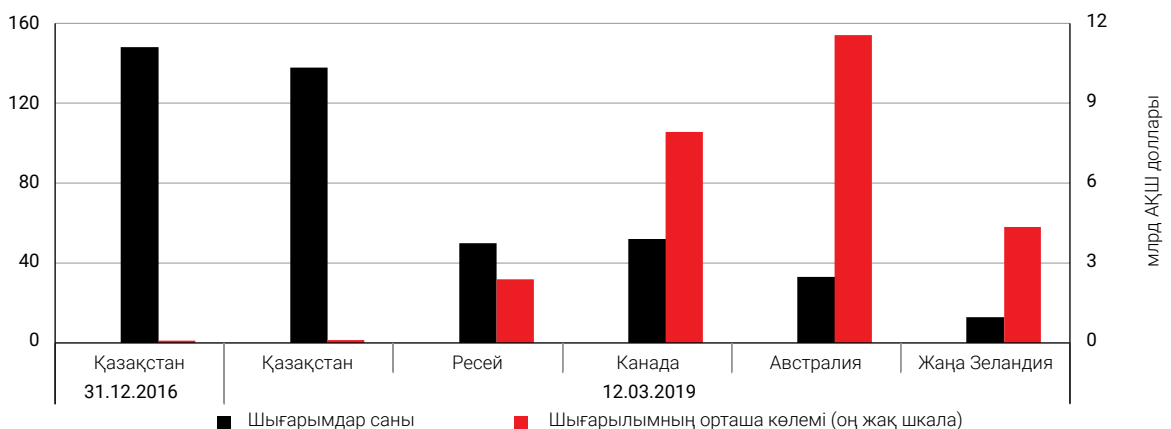
2.5. ҚР ҚАРЖЫМИНІНІҢ ІШКІ БОРЫШЫН ТАРТУ САЯСАТЫ

ҚР Қаржыминінің ішкі борышын тарту саясатының кейбір ерекшеліктері ҚР Қаржыминінің МБҚ нарығының өтімділігіне кері әсер етеді. Олардың бірі ішкі борышты фрагменттеудің жоғары деңгейі, атап айтқанда шағын көлемді ҚР Қаржыминінің МБҚ шағын шығарылымдарының көп саны болып табылады (2.18-график, 2.19-график, 2.19-график). Шағын шығарылым көлемі шығарылым ұстаушылардың әлеуетті санын шектейді және осы нарықтың тереңдігіне теріс әсер етеді. Бұл осы шығарылым бойынша мәмілелер санын қысқартады және тиісінше нарықтық бағалаудың өзектілігін төмендетеді. Мәселен, 2018 жылдың соңында ҚР Қаржыминінің шығарылым саны 149-ға жетті (1-кесте). Бұл ретте, борышты тарту кезінде жаңа МБҚ шығарылымына қажеттілігі жоқ, өйткені нарықтық талаптардың өзгеруі қолданы-

стағы шығарылымдарды қосымша орналастыру кірістілігінде көрсетілуі мүмкін.

Халықаралық тәжірибеде бөлшектену деңгейінің төмендеуі кірістілік қисығының негізгі нүктелері болып табылатын ірі эталондық шығарылымдарда шоғырландыру және өтімділікті қолдау арқылы жүреді. Әдетте, эталондық бағалы қағаздар бір бағалы қағазды бірнеше аукциондарда қосымша орналастыру арқылы және МБҚ шығарылымдарының «жаңа» (on-the-run) көлемін барынша арттыру мақсатында сауда белсенділігі төмен бағалы қағаздарды «ескі» (off-the-run) сатып алу жолымен қалыптастырылады. Бұл борыштың бөлшектелуін барынша азайтуға және бағалы қағаздардың аз мөлшерінде нарықтық өтімділікті шоғырландыруға мүмкіндік береді, осылайша олардың белсенді сандасын қамтамасыз етеді.

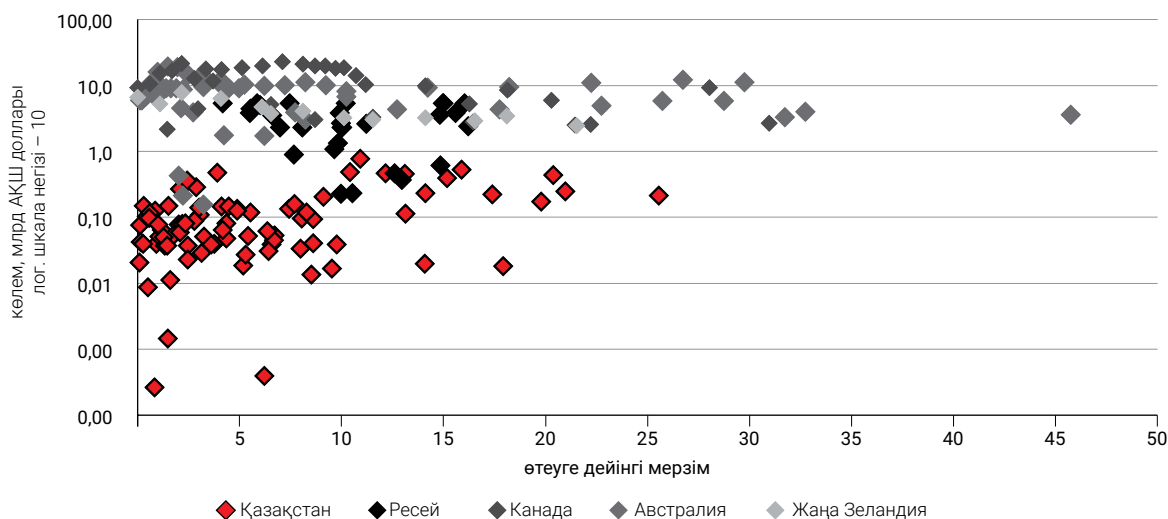
2.18-график Елдер бойынша МБҚ шығарылымдарының саны және орташа көлемі

Дереккөзі: Thomson Reuters, БҚОД

Ескертпе: 1) МБҚ іріктеуіне елдер Үкіметінің бір жылдан аспайтын айналыс мерзімі бар бағалы қағаздары ғана кіреді; 2) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды

2.19-график Шығарылымдары бойынша айналыстағы тіркелген купоны бар МБҚ (2019 жылғы наурыз)

Дереккөзі: Thomson Reuters

Ескертпе: МБҚ іріктеуіне орналастыру мерзімі бір жылдан астам тіркелген купоны бар елдер Үкіметтерінің ғана бағалы қағаздары енгізіледі

1-кесте. Теңгемен шығарылған МБҚ-ның айналыстағы саны мен көлемі

	2009	2013	2016	2017	2018	2019
Айналыстағы МБҚ шығарылымдарының саны						
ҚР Қаржыминінің МБҚ	122	187	154	152	143	131
- индекстелген купонмен	31	66	64	60	57	54
- индекстелмеген купонмен	91	121	90	92	86	77
ҚРҰБ ноттары	15	2	22	35	35	29
ЖАО МБҚ	–	1	17	45	50	48
Барлығы	137	190	193	232	228	10 325
Айналыстағы көлемі, млрд теңге						
ҚР Қаржыминінің МБҚ	1 293,4	3 616,9	4 255,0	5 622,6	6 030,9	6 951,42
- индекстелген купонмен	431,2	1 329,2	1 446,2	1 403,2	1 359,20	1 326,23
- индекстелмеген купонмен	862,2	2 287,7	2 808,8	4 219,4	4 671,7	5 625,19
ҚРҰБ ноттары	476,7	3,6	2 596,0	3 310,3	3 638,2	3 160,7
ЖАО МБҚ	–	13	38,2	125	188,9	426,3
Барлығы	1 770	3 633	6 889	9 058	9 858	10 325
Шығарылымның орташа көлемі, млрд теңге						
ҚР Қаржыминінің МБҚ	10,6	19,3	27,6	37	42,2	53
- индекстелген купонмен	13,9	20,1	22,6	23,4	23,8	25
- индекстелмеген купонмен	9,5	18,9	31,2	45,9	54,3	73
ҚРҰБ ноттары	31,8	1,8	118	94,6	103,9	211
ЖАО МБҚ	–	13	2,2	2,8	3,8	213

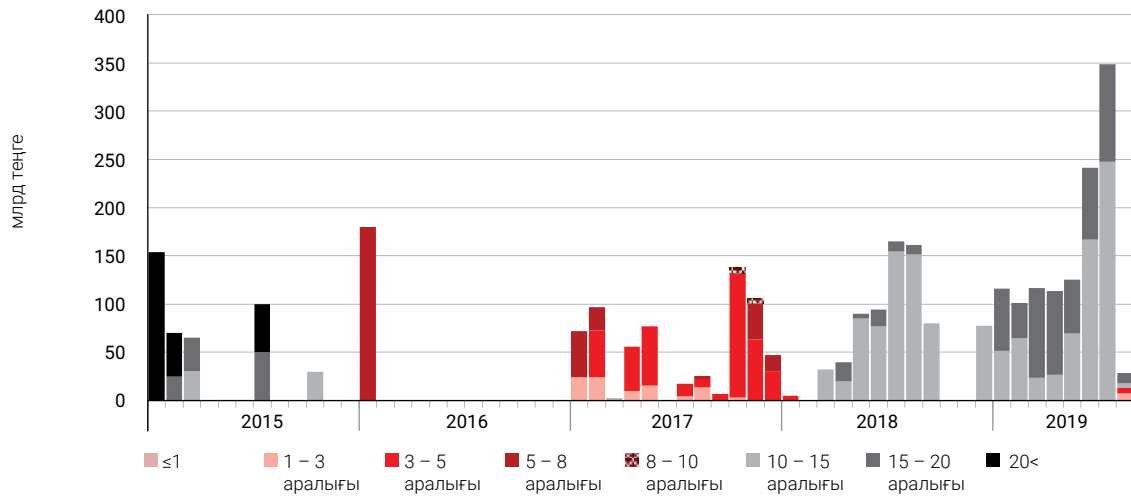
Дереккөзі: БҚОД

ҚР Қаржыминінің орналастыру кірістілігін шегеру бойынша тәжірибесінен басқа, **нарықтық қатысушылар тарапынан мүдделілік 2018–2019 жылы ҚР Қаржыминінің өтеу мерзімі 10 жылдан астам МБҚ-ны орналастыру салдарынан төмендеді.** Инвестициялаудың мұндай болашағы тек ұзақ мерзімді қорларды қамтиды. Сонымен қатар өтімсіз нарықта өтеу мерзіміне дейін облигацияларды сату айтарлықтай дисконтпен жүргізілуі мүмкін, бұл нарықтық

қатысушылар тарапынан қызығушылықтың жоқтығын білдіреді.

ҚР Қаржыминінің тек ұзақ мерзімді облигацияларды шығару негізгі борышты өтеу графигін оңтайландыру мақсатымен байланысты болды (2.19-график). 10 жылға дейінгі мерзімге МБҚ-мен мәмілелердің болмауы осы учаскелерде кірістілік қисығының қалыптасуына теріс әсер етті.

2.20-график ҚР Қаржыминінің МБҚ мерзімділігі бойынша орналастыру

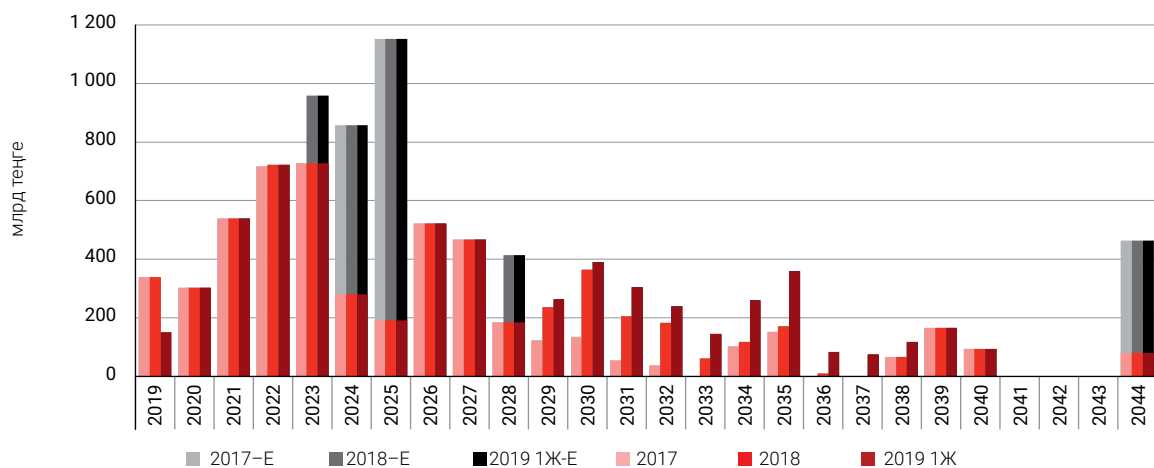

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды

2.21-график Өтеу графигін үйлестіру мақсатында 2018 жылы ҚР Қаржымині ұзақ өтеу мерзімі бар МБҚ орналастырды

Кезеңнің соңындағы жағдай бойынша Қаржымині МБҚ бойынша ҚР Қаржыминінің негізгі борышын өтеу графигі

Дереккөзі: БҚОД, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) E – ҚР Қаржыминінің еурооблигациялар төлеу жөніндегі міндеттемелері; 3) Еурооблигациялар бойынша негізгі борышты өтеу сомасы 2018 жылғы желтоқсандағы ресми бағам бойынша теңгеге конвертацияланды

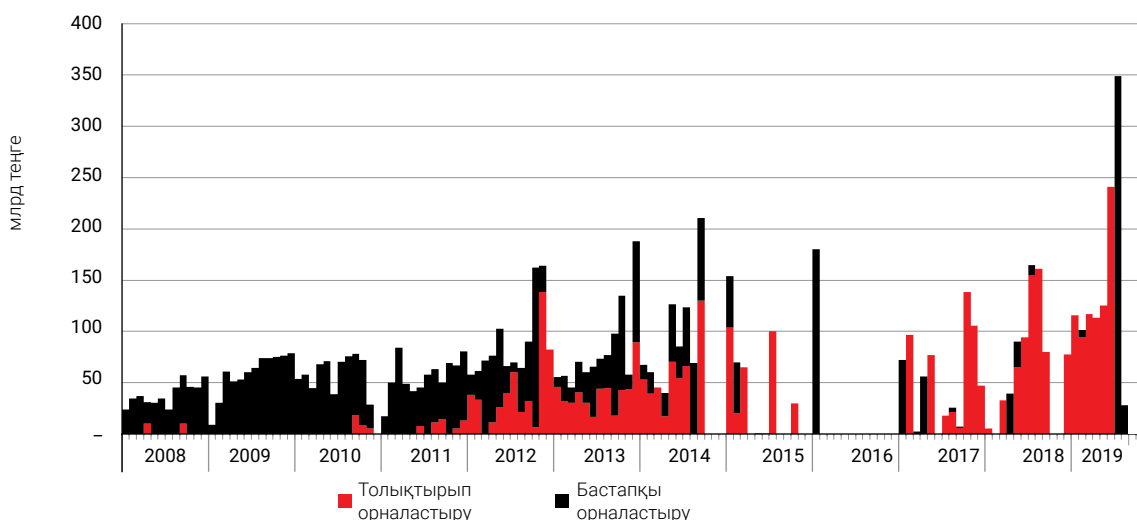
2012 жылдан бастап Қаржымині қолданыстағы МБҚ шығарылымдарын қосымша орналастыру тәжірибесін жандандырды, бірақ тек 2018 жылы ғана Қаржымині өтелгенге дейінгі мерзімі 11, 15 және 16 жыл болатын жеке шығарылымдарды қосымша орналастыра бастады. Бұл облигациялардың халықаралық жаһандық индекстеріне Қаржыминінің МБҚ енгізу мақсатында аталған шығарылымдарды ірілендіру қажеттігіне байланысты болды. ҚР Қаржыминінің жеке шығарылымдарын таңдау кезінде, 10 жылдан астам кірістілік қисығы сегментіндегі шығарылымдарды қосымша орналастыра отырып, өтеу графигін оңтайландыру факторы ескерілді.

МБҚ орналастыру графигін сақтау тәртібінің болмауы нарықтық қатысушылардың борышты

басқарудың жүргізіліп жатқан саясатына сенімін төмендетеді.

МБҚ орналастыру бойынша аукциондарда «қатты ұсыныстың» болмауы бастапқы нарықта сұраныстың болмауы себептерінің бірі болуы мүмкін. Аукцион өткізу күні, МБҚ орналастыру көлемі, айналыс мерзімі және түрлері бойынша ҚР Қаржыминінің МБҚ шығарылымы тұрақты графигінің тарихи қалыптасқан болмауы, сондай-ақ шығарылым графигінің сақталмауы сияқты нарықтағы белгісіздікті арттырды, шешімдердің ашықтығын және әлеуетті инвесторлардың мемлекеттік борышты басқару саясатына сенімін төмендетті, бұл ҚР-да нарықтық сұраныстың төмендеу факторларының бірі болып табылады (2.23-график).

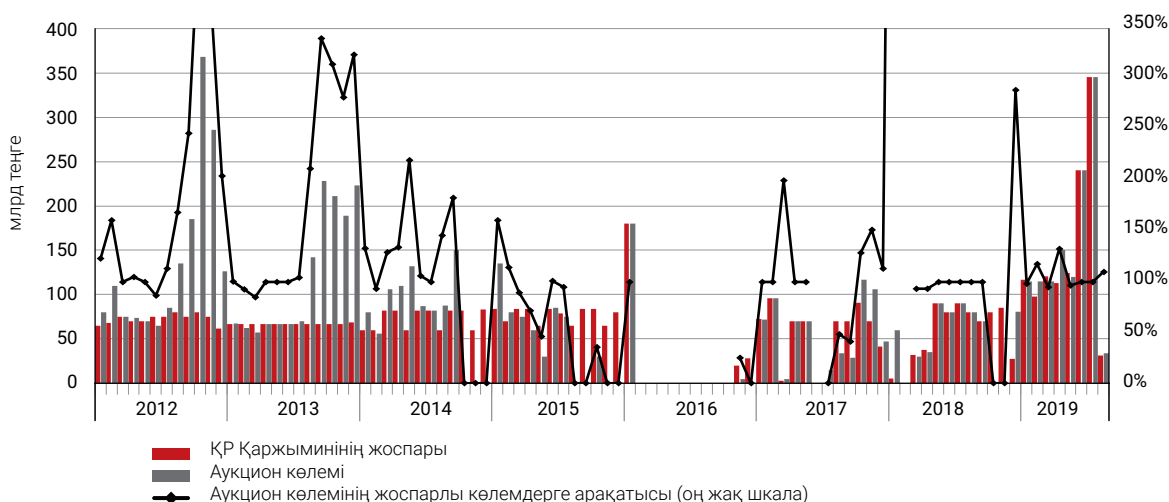
2.22-график 2018 жылы ҚР Қаржымині шығарылымдарды нығайту мақсатында МБҚ толықтырып орналастыра бастады
ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру және толықтырып орналастыру

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды

2.23-график МБҚ жоспарлы және аукциондық көлемдері

Дереккөзі: ҚР Қаржымині, ҚҚБ

Ескертпе: 1) Жүйе құраушы банк оның қалыпқа келтіру жөніндегі мәміле шеңберінде 2017 жылғы шілдеде сатып алған МБҚ іріктеуден алып тасталды; 2) 2012–2015 жылдардағы жоспарлы көлем есепті кезеңдердегі жылдың басындағы жағдай бойынша, 2017 жылғы деректер 2017 ж.17.04. жағдай бойынша, 2018 жылғы деректер 2018 ж.09.04. жағдай бойынша берілген.

Нарықтың өтімділігін арттыру мақсатында ҚРҰБ 2019 жылға арналған макроэкономикалық саясат шараларын үйлестіру туралы келісімге (бұдан әрі – Келісім) нарықтық қатысушылардың борышты басқару саясатына сенімін арттыруға бағытталған шараларды енгізу бойынша жұмыс жүргізілді. Келісімге сәйкес Қаржы министрлігі: (1) МБҚ-ны алдағы жылға шығару кестесін жариялайды; (2) МБҚ-ны орналастыру бойынша қайталама аукциондар өткізеді, айналыстағы МБҚ-ны шығаруды ірілендіреді және айналыстағы шығарылымдардың санын орта және ұзақ мерзімді перспективада 30-40-ға дейін қысқартады.

Сонымен қатар, 2019 жылғы шілдеде МБҚ шығару кестесі өзгертілді, оған сәйкес, ұзақ мерзімді МБҚ-дан басқа, ҚР Қаржымині 2019 жылғы тамыздан бастап 10 жылға дейінгі әр түрлі мерзімдермен МБҚ-ны орналастыра бастады.

Қорландыру құнының төмен болуы салдарынан ҚР Қаржыминінің сыртқы қаржыландыру көздеріне басымдық беруі.

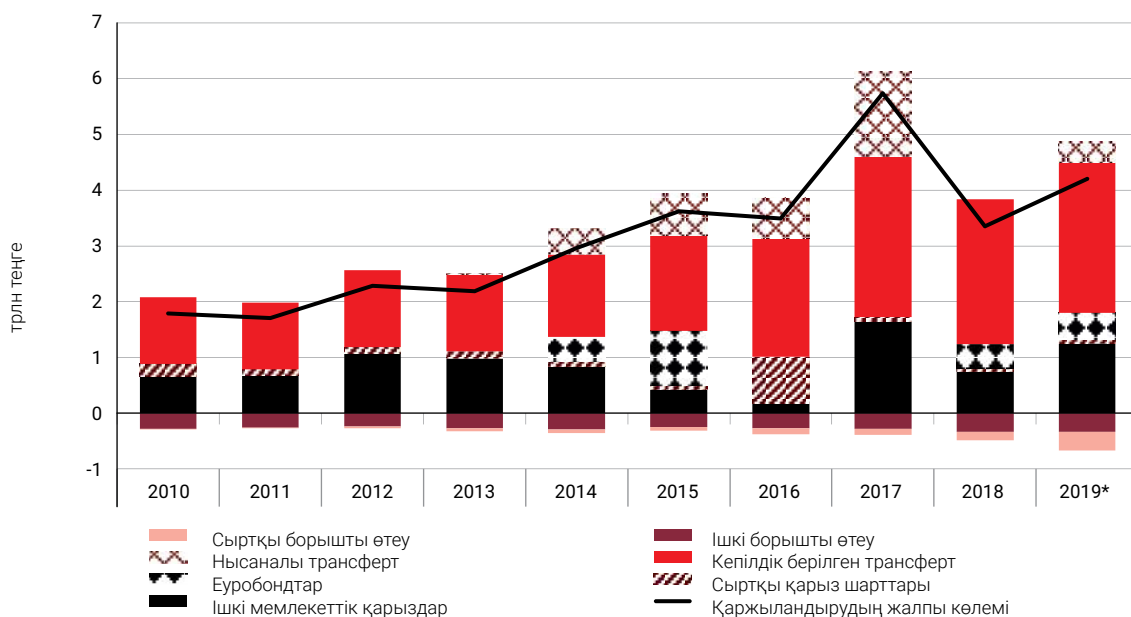
ҚРҰҚ қаражатын пайдалану мүмкіндігі және айтарлықтай арзан сыртқы қаражатқа қол жеткізу бюджет тапшылығын жабуда ішкі мемлекеттік борышты тартудың екінші дәрежелі рөлін айқындады.

ҚР ҰҚ қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы шеңберінде нысаналы трансферттерді жұмсау бойынша шектеулерге қарамастан, ҚР ҰҚ бюджет тапшылығын қаржыландырудың негізгі көзі болып қалады.

Сондай-ақ, 2018 жылы ҚР Қаржымині еурооблигацияларды орналастыру арқылы бюджет тапшылығын қаржыландыруды қайта тәжірибеледі: қарашада әрқайсысы 525 млн еуро мөлшерінде 1,55% кірістілігі бар 5 жылдық және 2,375% кірістілігі бар 10 жылдық еурооблигациялар шығарылды (2.24-график).

2.24-график ҚР ҰҚ-дан трансферттер дефицитті қаржыландырудың негізгі көзі болып қалады
Қазақстан Республикасының бюджеті тапшылығын қаржыландыру құрылымы

Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Ескертпе: *ішкі және сыртқы борышқа қызмет көрсету жөніндегі деректер 2019 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша берілген. Ішкі борышқа ҚР Қаржыминінің мемлекеттік қазынашылық МБҚ-ны, ал сыртқы борыш еурооблигацияларды және ҚР Қаржыминінің сыртқы шарттарын қамтиды.

ҚР Қаржымині үшін тапшылықты қаржыландыру көзін таңдау тарту құнына негізделді. Еурооблигацияларды шығару кезінде қорландырудың барынша төмен құнына қарамастан сыртқы борыш іске асырылуы сыртқы ресурстардың нақты құнын арттыруы мүмкін валюталық тәуекелдерге ұшырайтынын атап өту қажет. Осылайша, сыртқы борыштың номиналды құнын төмендетуге ғана бағдарлануы елдің экономикалық тәуелділігінің ұлғаюына және фискалдық кеңістіктің тарылуына алып келуі мүмкін.

МБҚ нарығы бюджет тапшылығын қаржыландыру құралы ретінде ҚР ҰҚ трансферттерін тартуды азайту есебінен тәуелсіз активтерді шоғырландыру міндетіне ықпал ете алады, сондай-ақ шетел валютасындағы борыш үлесін төмендету арқылы елдің нарықтық тәуекелдерге ұшырауын төмендетуі мүмкін.

Осылайша, Қаржыминінің ішкі борышына қызмет көрсету бойынша құнды төмендету және МБҚ нарығының өтімділігін жақсарту бойынша мін-

деттен өтеу графигін оңтайландыру міндеттерінің басымдығы барлық бағалы қағаздар нарығының дамуын айтарлықтай тежейді және трансмиссиялық тетіктің тиімділігін төмендетеді. Нарықтық инвесторлардың МБҚ нарығына қатысуын арттыру үшін жүргізіліп жатқан борышты басқару саясатын түзету қажет.

Нарыққа қатысушылардың сенімін арттыру мақсатында бастапқы нарықта МБҚ орналастыру талаптарының ашықтығын, болжамдылығын және әділдігін қамтамасыз ететін борышты басқару саясатын реттеу жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет.

Сонымен қатар, өтімділікті арттыру және қабылданатын шешімдердің нарықтылығын арттыру үшін қажетті шарттардың бірі институционалдық инвесторлар нарығын дамыту болып табылады. Шешімдердің бірі зейнетақы жинақтарын жеке басқарушы компанияларға инвестициялық басқаруға беру болып табылады, бұл бағалы қағаздар нарығында барынша бәсекелі орта құратын болады.

3.

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН ТҰРҒЫН ҮЙ НАРЫҒЫ

2018 жылы және 2019 жылдың бірінші жартысында Қазақстанның жылжымайтын мүлік нарығында операциялар көлемінің өсуі жалғасты. Жылжымайтын тұрғын үй нарығының шектен асып кетуіне және бағалардың одан әрі құлдырауына байланысты жүйелік тәуекелдер төмен болып бағаланады. Тұрғын үйдің өспелі қолжетімділігі алғашқы баспанасын алатын немесе жалғыз баспанасының жағдайын жақсартатын халықтың тұтынушылық сұраны-

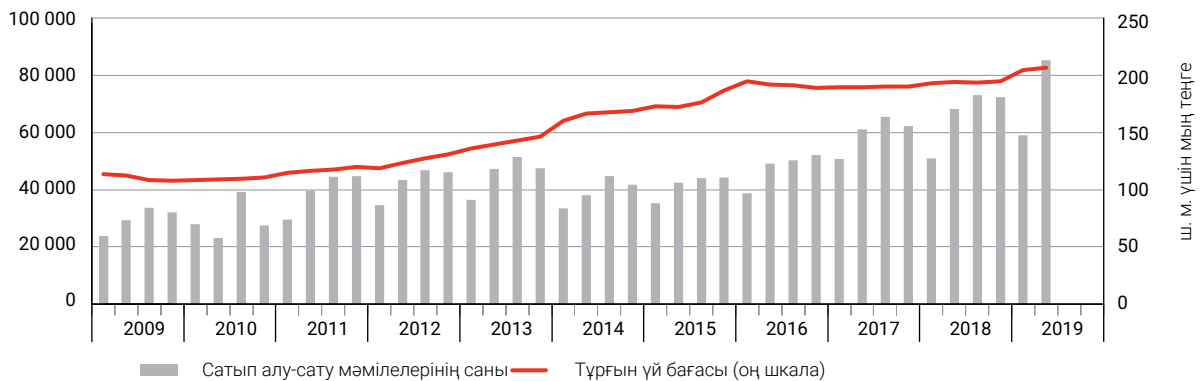
сына оң әсерін тигізеді. Жылжымайтын мүлік нарығы неғұрлым өтімді болады, бұл қайталама нарықтағы мәмілелер санының өсуін білдіреді. Әлеуметтік бағыттағы мемлекеттік бағдарламалар сұранысты ынталандырады, бірақ ипотекалық кредиттеуде нарықтық бағаның қалыптасуын бұрмалайды, нарықтық мөлшерлеме бойынша ипотекалық кредиттеуді ығыстырады және жылжымайтын мүлік нарығының субсидияларға тәуелділігін күшейтеді.

3.1. ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫНДАҒЫ БАҒАЛАР

Тұрғын үй нарығында сатып алу-сату мәмілелері санының өсу үрдісі 2015 жылдың басынан бастап сақталып келеді (3.1-график). 2018 жылы мәмілелер саны 12%-ға ұлғайды, ал 2019 жылғы бірінші

жартыжылдықтағы мәмілелер саны 2018 жылғы бірінші жартыжылдықпен салыстырғанда 21%-ға ұлғайды.

3.1-график Тұрғын жылжымайтын мүлік нарығындағы белсенділік артып келеді
Қазақстан Республикасындағы сатып алу-сату мәмілелерінің саны және тұрғын үй бағалары

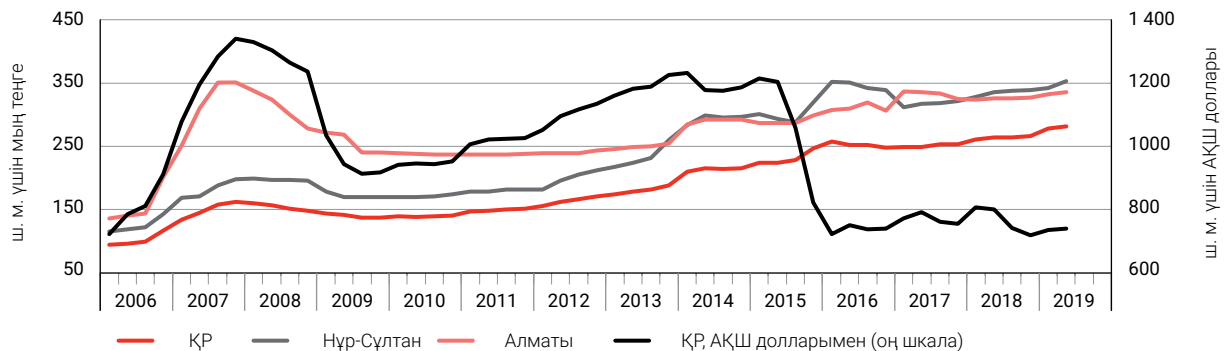
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 2012 жылғы 4-тоқсандағы сатып алу-сату мәмілелерінің саны деректер болмағандықтан 2011 және 2013 жылдардағы 4-тоқсанды экстраполяциялау арқылы есептелді. Тұрғын үйдің бағасы 4 санат бойынша: жаңа тұрғын үй, жайлы тұрғын үй, жайлы емес тұрғын үй және элиталық тұрғын үй бойынша орташа бағаның орташа мәні ретінде есептелген

2018 жыл ішінде және 2019 жылдың басында жаңа тұрғын үйлердің бағасының өсуі жалғасты (3.2-график). Нақты көрсеткіште жаңа тұрғын

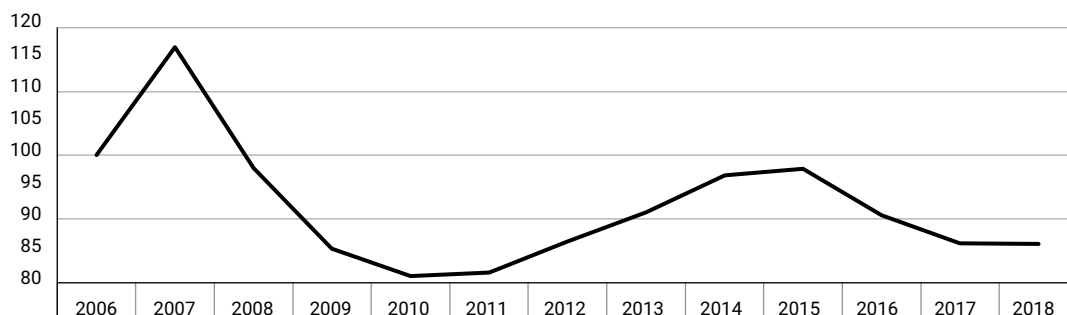
үйлердің бағасы 2015 жылмен салыстырғанда 2017 жылы 12%-ға құлдырағаннан кейін 2018 жылға қарай тұрақталды (3.3-график).

3.2-график 2018 жылы тұрғын үй бағасының өсуі тек бастапқы нарықта байқалды
Жаңа тұрғын үй бағасы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

3.3-график Соңғы үш жылда инфляция жаңа тұрғын үй бағасының өсуінен асып түсті
Жаңа тұрғын үйдің нақты бағалар индексі (100 = 2006)

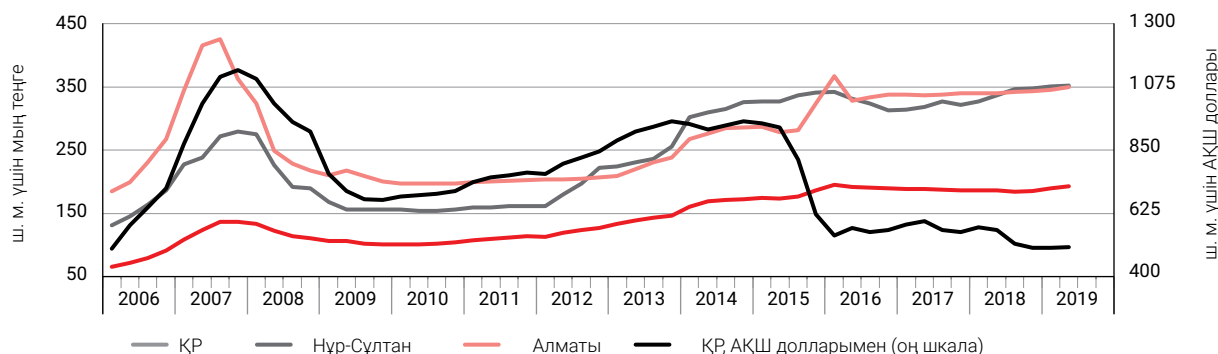
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Нақты бағалар индексі жаңа тұрғын үйдің бастапқы бағалар индексінің жинақталған инфляция индексіне арақатынасы ретінде есептелді

2019 жылғы бірінші жартыжылдықта қайталама нарықтағы жылжымайтын мүліктің бағасы өсе бастады (3.4-график). Баспана ипотекалық ұйымының деректері бойынша қайталама нарықтағы

баспанаға сұраныс өсіп келеді, соның нәтижесінде қайталама нарықтағы баспананы субсидиялау бойынша жаңа «Баспана Хит» бағдарламасы енгізілді.

3.4-график 2019 жылдың басында қайталама нарықтағы баға өсе бастады
Жайлы тұрғын үй бағасы

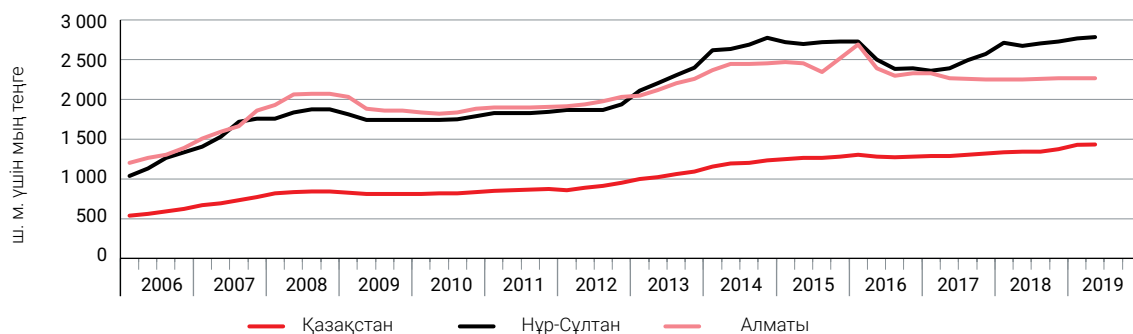

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Нұр-Сұлтанда Қазақстан Республикасы бойынша бағалар жылдам өсті, бұл тұрғын үйге деген, әсіресе

жалға алынатын тұрғын үйге деген сұраныстың тез өсіп келе жатқандығын көрсетеді (3.5-график).

3.5-график Жалға берілетін тұрғын үй нарығындағы бағалар
Жайлы тұрғын үйді жалдау

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

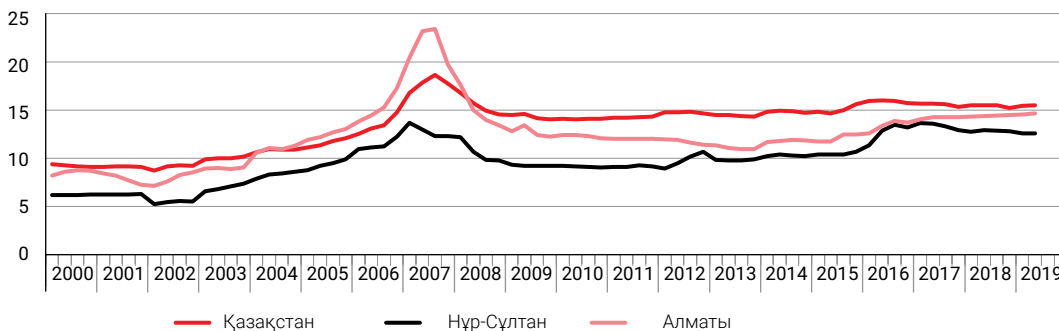
Нұр-Сұлтан қаласын қоспағанда, 2016 жылдан бастап тұрғын үй бағасының жалдау бағасына

арақатынасы тұрақты болып қалады, мұнда көрсеткіш төмендеп, 12,59-ға жеткен (3.6-график). Осы-

лайша, Нұр-Сұлтан қаласында тұрғын үйді сатып алу анағұрлым тиімді болып тұр. Қазақстан Республикасы бойынша тұрғын үйдің бағасы мен жалдау бағасының арақатынасы 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтың соңында 15,49 болды. Көрсеткіш

2007 жылы тұрғын үйдің бағасы жылдық жалдау бағасынан 19 есеге дерлік асып түскен, содан кейін «көпіршік» жарылып, нарықта тұрғын үйлердің бағасы бірден түсіп кеткен кездегідей тез қарқынмен өскен жоқ.

3.6-график 2016 жылғы азғантай құлдырауынан кейін тұрғын үй табыстылығы тұрақты қалуда және де Нұр-Сұлтанда жылдам қарқынмен өсуде «Баға/жалдау» коэффициенті

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 1) «Баға/жалдау» коэффициенті = Тұрғын үйдің бағасы / (12 * бір айлық жалдау бағасы)

Элиталық тұрғын үйдің бағасы, оның ішінде 2014 жылы жеке тұлғалардың мүлкіне үдемелі салық салуды енгізуге байланысты тоқырау үстінде. Жеке тұлғалардың мүлкіне салықтың

жинақталуы соңғы 5 жылда 2,5 есе өсті, бірақ 0,05% ең төменгі мөлшерлемеден 3 есе төмен болып қалады (3.7-график).

3.7-график Жалға берілетін тұрғын үй нарығындағы бағалар Салықпен түсетін жеке мүлік түсімдері

Дереккөзі: ҚР Қаржыминінің МКК, ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Тұрғын үй қоры құндық көрсеткіште тұрғын үй қорының аумағы мен тұрғын үйдің орташа бағасының көбейтіндісі ретінде есептеледі; 2) 2017 жылы ҚР Салық кодексіне келесі салық жылына жеке тұлғалардың мүлкіне салықты есептеу бөлігінде өзгерістер енгізілген. 2) 2020 жылғы қазанда 2019 жылға арналған тұрғын үй қоры бойынша деректер шығады

3.2. ТҰРҒЫН ҮЙДІҢ ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ИПОТЕКАЛЫҚ КРЕДИТТЕУ

Тұрғын үйді сатып алу үй шаруашылықтарының ірі инвестициясы болып табылады, ал тұрғын үйдің қолжетімділігі көбінде халықтың тұтыну деңгейін айқындайды. Жылжымайтын мүлік банктер қабылдайтын кепілдік қамтамасыз етудің елеулі үлесін құрайды. Сәйкесінше, нарықтың дамуы және жылжымайтын мүлік бағасының өзгеруі қаржы секторы мен экономиканың тұрақты жұмыс істеуіне банктердің кепілдік қамтамасыз етуіндегі жылжымайтын мүліктің нарықтық құны арқылы тікелей және банктердің қарыз алушыларының әл-ауқаты

арқылы жанама ықпал етеді. Жылжымайтын мүлік бағасының төмендеуі, сәйкесінше кепіл құнын қайта бағалау қарыз алушылардың әл-ауқатының төмендеуіне және құнның көтерілуіне не қарыз капиталының нарыққа кіруін жоғалтуға әкеледі.

Тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыру төмен пайыздық мөлшерлемелер бойынша мемлекеттік субсидиялау бағдарламалары арқылы (3.8-график) не қарыз алушыдан бастапқы жарна үшін 50%-дан кем емес қаражатты жинауды талап ететін тұрғын

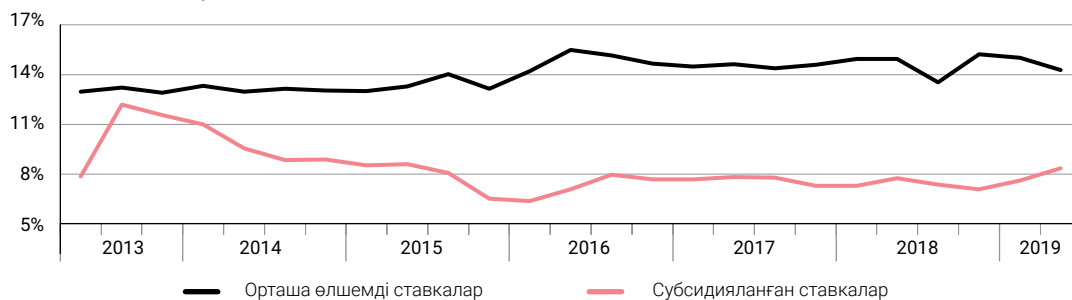

үй құрылыс жинақтары жүйесі арқылы жүргізіледі. Мөлшерлемелерді субсидиялау ипотекалық ұйымдардың («Баспана» ИҰ) ипотекалық қарыздарды сатып алуы арқылы не 200 АЕК-ге дейінгі

мөлшерде жыл сайынғы мемлекеттік сыйақысы бар ТҮҚЖБ бағдарламалары арқылы жүргізіледі. Мысалы, 2018 жылы есептелген мемлекеттік сыйақының жалпы сомасы 28,6 млрд теңге болды.

3.8-график Ипотекалық қарыз бойынша орташа өлшенген нарықтық мөлшерлемелер субсидияланғаннан 6%-ға дейін асады

Орташа пайыздық мөлшерлемесі

Дереккөзі: Кредиттік тіркеуші, Ұлттық Банктің бағалауы

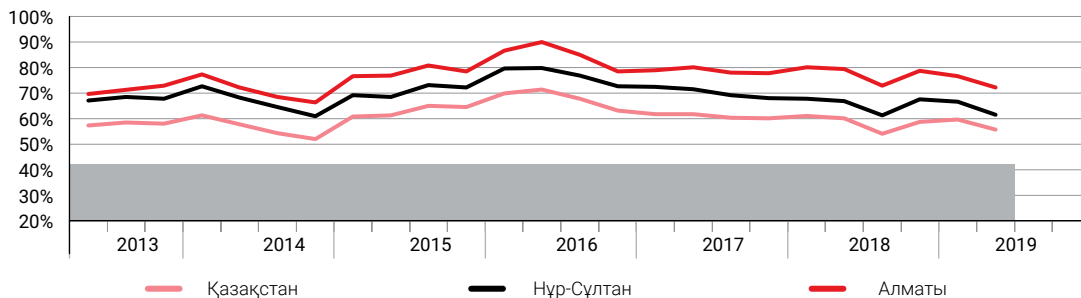
Ескертпе: Нарықтық жағдайлардағы ипотекалық қарыздардың мөлшері ЕДБ (ипотекалық ұйымдар мен Тұрғын үй құрылыс жинақ банкін есептемегенде) ұсынған қарыздарды іріктеу негізінде мынадай критерийлер негізге алына отырып есептелді: кредиттеу субъектісі – жеке тұлға; кредиттеу мақсаты – жылжымайтын тұрғын үйді сатып алу; кепіл – жылжымайтын тұрғын үй; қаржыландыру көзі – ЕБД, меншікті қаражат, өзге қаражат

Мемлекет тарапынан тұрғын үй бағдарламалары арқылы субсидиялау халықтың тұрғын үй жағдайларын жақсартуға мүмкіндік береді, бірақ қарыз алушылар мен банктер арасындағы нарықтық қатынастарды бұрмалайды және ипотекалық кредиттеу нарығында ұзақ мерзімді нәтижесі болмайды. 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтың соңында нарықтық мөлшерлемелер бойынша

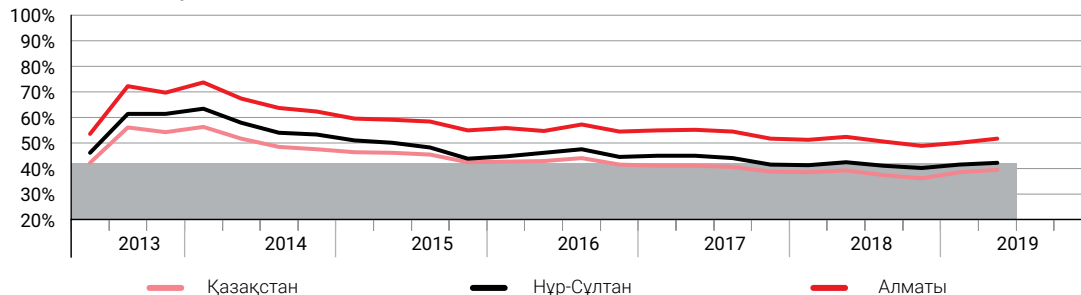
есептелген ипотекалық төлемдердің Қазақстан бойынша орташа жалақыға орташа қатынасы 57%, Нұр-Сұлтан қаласында 63%, Алматы қаласында 74% болды (3.9-график). Қазақстандағы субсидияланған мөлшерлемелер бойынша бұл көрсеткіш 42%-ды, Нұр-Сұлтан қаласында 43%-ды, Алматы қаласында 52%-ды құрады.

3.9-график Тұрмысқа жайлы тұрғын үй мемлекет қолдау көрсеткен жағдайда ғана қолжетімді болып қалуда

Нарықтық мөлшерлеме бойынша ипотекалық төлемінің жалақыға қатынасы

Субсидияланған мөлшерлеме бойынша ипотекалық төлемінің жалақыға қатынасы

Дереккөзі: Кредиттік тіркеуші, ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) АҚШ тұтынушылардың құқықтарын қорғау бюросының (Consumer Financial Protection Bureau) 2014 жылғы 10 қаңтардағы Сапалы ипотекалық кредиттер қағидаларына (Qualified Mortgage Rules) сәйкес ипотекалық кредиттер бойынша ай сайынғы төлемдер бір қарыз алушының ай сайынғы кірісінің 43%-нан аспауға тиіс; 2) ипотека бойынша ай сайынғы төлем мынадай талаптар негізге алына отырып, есептелді: тұрғын үйдің бағасы – жаңа, элиталық және жайлы үйлер бағасының орташа алынған бағасы; сатып алынатын тұрғын үйдің аумағы: 54 ш.м. (18 ш.м. *3 адамнан тұратын орташа статистикалық отбасы); бастапқы жарна – 30%; қарыз мерзімі – 20 жыл

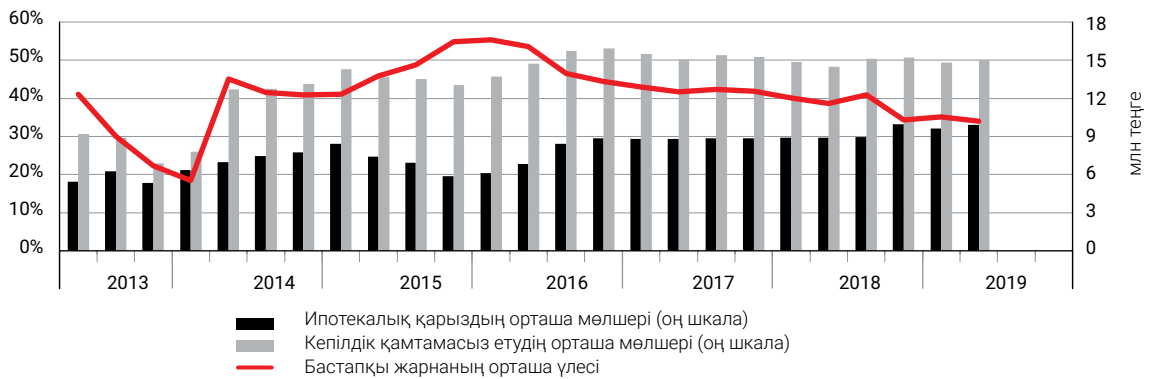
2018 жылы халықтың нақты кірісі үш жылғы құлдыраудан кейін 1,7%-ға ұлғайды және 2019 жылы 9 айдың ішінде 4,7%-ға ұлғайып, өсуін жалғастырды. Халықтың өспелі кірісі халықтың төлемге қабілеттілігін арттырады және тұрғын үйдің қолжетімділігіне оң әсерін тигізеді. Бірақ нарықтық мөлшерлемелер бойынша ипотекалық төлемнің Қазақстандағы орташа жалақыға қатынасы 2019 жылғы бірінші жартыжылдықта 57% болады, бұл – сапалы халықаралық көрсеткіштен 43%-ға жоғары. Субсидияланған мөлшерлемелер бойынша есептелген ипо-

текалық төлем қарыз алушыға аз қысым жасайды (42%), бұл ипотекалық қарыздарға қызмет көрсете алатын қарыз алушылар тобын кеңейтуге мүмкіндік береді.

2019 жылдың ортасына қарай кепілдік қамтамасыз етудің орташа көлемі нақты өзгермесе де, берілген ипотекалық қарыздардың орташа көлемі өсті, соның салдарынан бастапқы жарнаның орташа үлесі төмендеуде (3.10-график).

3.10-график **Бастапқы жарна үлесі азауда**

Берілген ипотекалық несиенің, оның кепілдіктің және алғашқы төлем үлесінің орташа мөлшері

Дереккөзі: Кредиттік тіркеуші, Ұлттық Банктің бағалауы

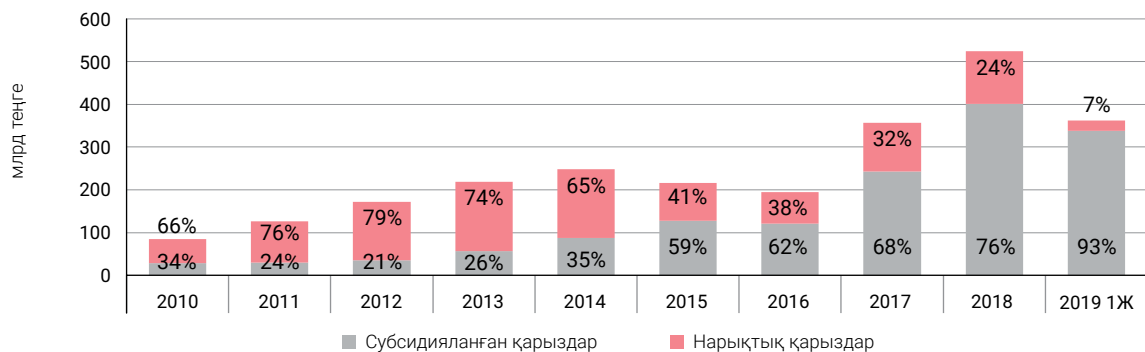
Ескертпе: 1) Ипотекалық қарыздың орташа мөлшері ЕДБ (ипотекалық ұйымдар мен Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі есептемегенде) ұсынған қарыздарды іріктеу негізінде мынадай критерийлер негізге алына отырып есептелді: кредиттеу субъектісі – жеке тұлға; кредиттеу мақсаты – жылжымайтын тұрғын үйді сатып алу; кепіл – жылжымайтын тұрғын үй; қаржыландыру көзі – ПҚҚ басқа барлық қаржыландыру көздері; 2) 2014 жылғы екінші тоқсанда және 2018 жылғы 3-тоқсанда көрсетілген деректер жинағы негізінде жасалған іріктеуден мәні іріктеудегі басқа банктердің мәнінен күрт өзгерген 1 банк алып тасталды

2018 жылы берілген ипотекалық қарыздар саны 525 млрд теңге болды, бұл оның тарихында ең жоғары көрсеткіш болып табылады (3.11-график). Ипотекалық кредиттеу нарығын активтендіру ең алдымен мемлекеттік бағдарламаларға қатысушылар тарапынан сұранысты жүзеге асыру және «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің (ТҮҚЖБ)

тұрғын үй құрылысы жинақ ақшасы шеңберінде берілген қарыздар есебінен, сондай-ақ 2018 жылы «7-20-25» және «Баспана Хит» бағдарламаларын енгізгеннен бастап жүргізілді. 2019 жылғы бірінші жартыжылдықта нарықтық жағдайларда ипотекалық қарыздар үлесі берілген ипотекалық қарыздардың жалпы көлемінің небәрі 7%-ын құрады.

3.11-график **Несиелеу негізінен мемлекеттік бағдарламалары арқасында өсуде**

Берілген ипотекалық тұрғын үй қарыздары

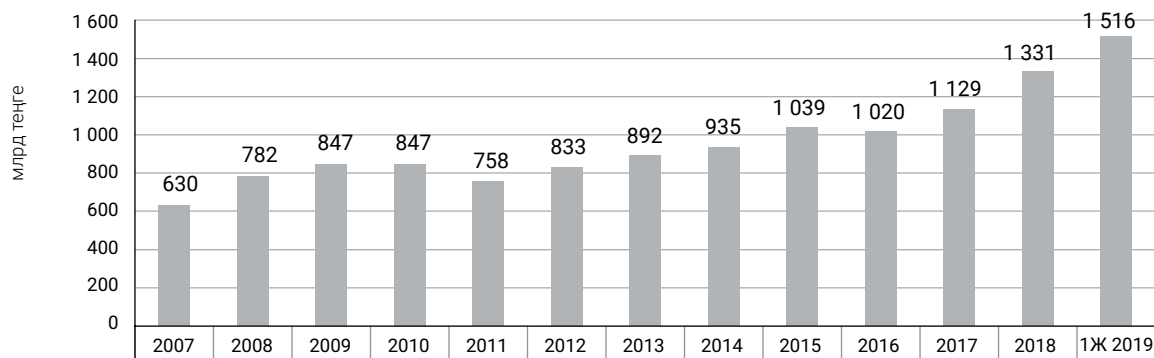

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Банктердің халыққа ипотекалық кредиттеуге берген қарыздар көлемі тез қарқынмен өсуін жалғастырды (3.12-график). Бірақ берілген қарыздардың қолда бар статистикасында қайта қаржыланды-

рылған қарыздар қамтылған. Осылайша тұрғын үй сатып алуға жаңа қарыздарды нақты беру қолданыстағы статистикадан айтарлықтай аз болуы мүмкін.

3.12-график **Берілген ипотекалық қарыздар портфелі жоғарға қарқынмен өсуде**

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

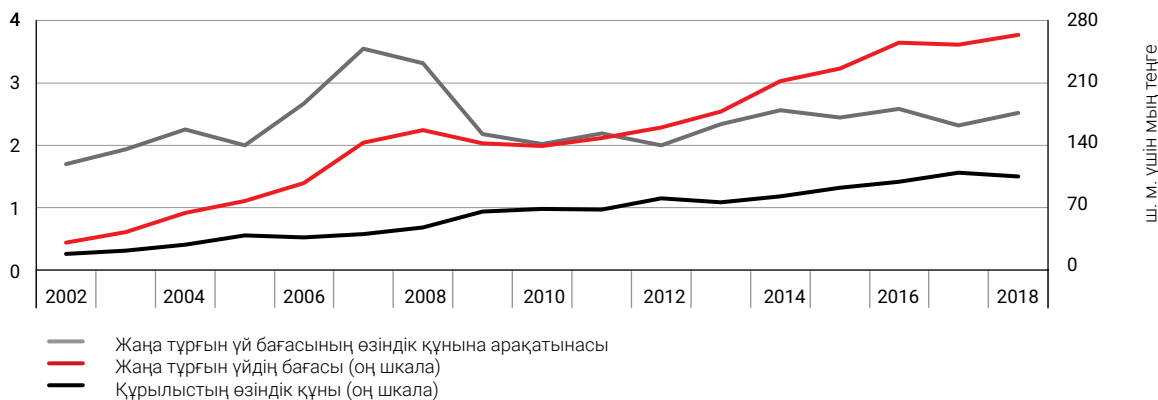
3.3. ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫ

2007 жылы нарық шектен асып кеткен соң жаңа тұрғын үй бағасының құрылыстың өзіндік құнына қатынасы тұрақты деңгейде қалды. 2018 жылы жаңа тұрғын үйдің бағасы өзіндік құнынан 2,5 есеге

асып түсті (3.13-график). Бұл көрсеткіштің жоғары мәндері кезінде тұрғын үй бағасының негізгі мәнінен айырмашылығы көп болады, бұл нарық бағасының күрт өскенін ескертеді.

3.13-график **Жаңа тұрғын үй бағасының құрылыстың өзіндік құнына қатынасы 2009 жылдан бастап тұрақты болып келеді**

Жаңа тұрғын үй бағасының өзіндік құнға арақатынасы

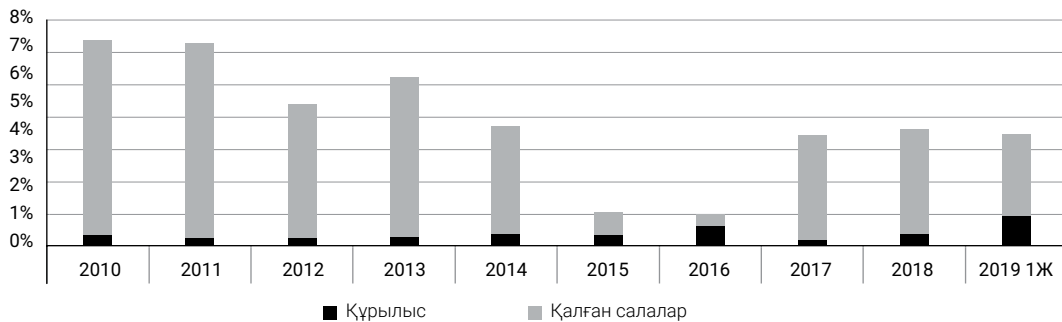
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: жаңа тұрғын үйдің бағасын және оның өзіндік құнын есептеу үшін іріктеулер бір-бірінен өзгеше болуы мүмкін.

Жылжымайтын мүлік нарығындағы өспелі белсенділік пен жаңа тұрғын үйдің өспелі бағасы құрылыс секторының өсуін ынталандырады. Өткен жылмен салыстырғанда 2018 жылы құрылыс саласының ІЖӨ өсуіне салымы және құрылыс саласындағы жалақы мен экономика бойынша орташа жалақының арасындағы алшақтық ұлғайды (3.14-график және 3.15-график). 2019 жылғы бірінші жартыжылдықта құрылыс саласының ІЖӨ өсуіне салымы 1%-ды құрап, 2018 жылғы бірінші жартыжылдықпен салыстырғанда 10%-ға өсті.

Тұрғын үйдің жаппай берілуі негізінен халықтың және жеке компаниялардың салымы есебінен өсіп келеді (3.16-график). 2018 жылы: инвестициялардың жиынтық көлемі 1,2 трлн болған кезде пайдалануға берілген тұрғын үй объектілерінің жалпы аумағы 12,52 млн ш.м. болды. Алаңдардағы тұрғын үйді пайдалануға беру қарқыны халықтың өсу қарқынынан 2,2%-ға асады. Бұл алшақтық 2014 жылдан бастап өсті, бұл нарықтағы өспелі ұсыныстар туралы айтады.

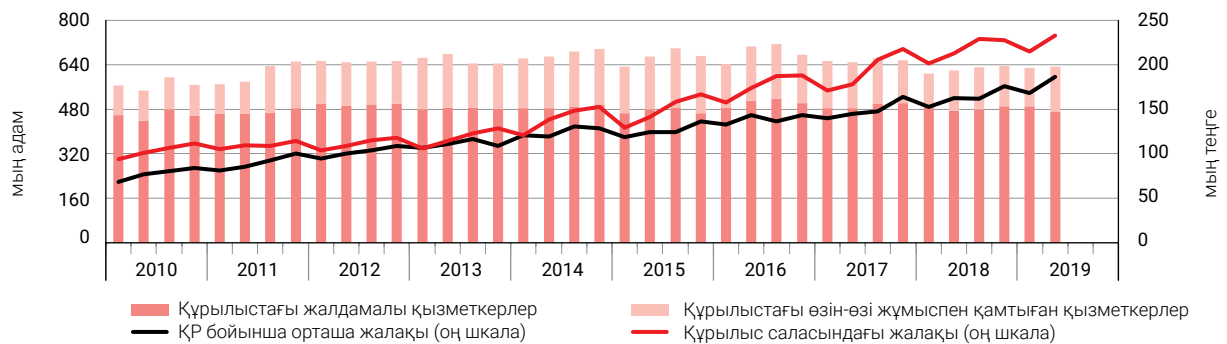
3.14-график Құрылыс саласының ЖІӨ өсіміне қосқан үлесі артып келеді
 ІЖӨ өсуі және құрылыс саласының ІЖӨ өсуіндегі үлесі (2005 жылғы бағалармен)

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: 1Ж2018 салыстырғанда 1Ж2019 өсу үлесі

3.15-график Құрылыстағы жалақы мен Қазақстан бойынша орташа жалақы арасындағы алшақтық кеңеюде

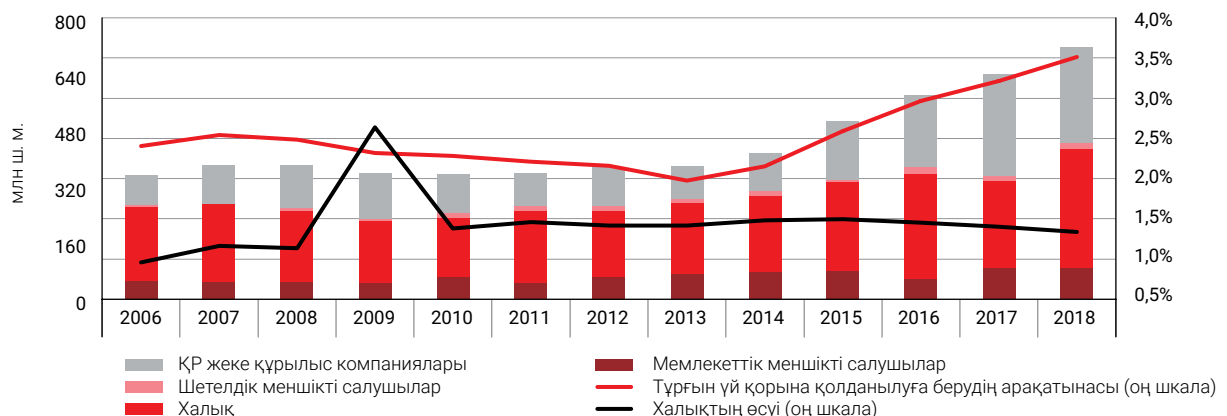
Құрылыс саласындағы жалақы және қызметкерлердің саны

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

3.16-график Тұрғын үйді іске қосу қарқыны халықтың өсу қарқынынан асып келеді және негізінен жеке меншік құрылысы есебінен өсуде

Салушылар тұрғысынан пайдалануға берілген тұрғын үйлердің ауданы, халықтың өсу қарқыны және пайдалануға берілген аудандарының тұрғын аудандарына қатынасы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

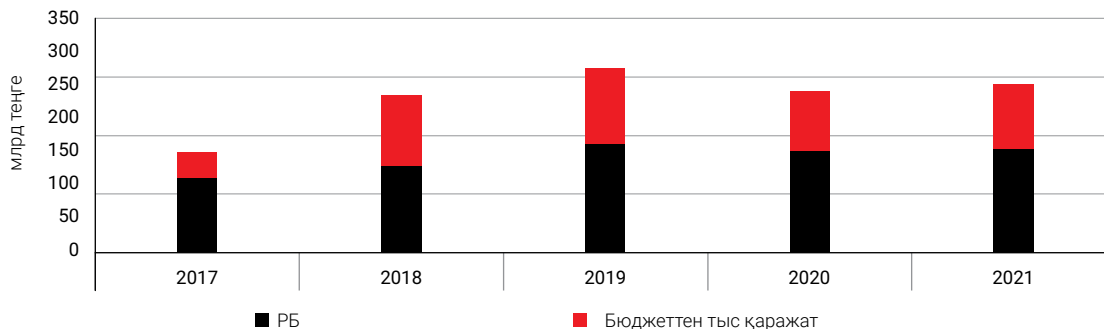
Ескертпе: 1) Пайдалануға берілген объектілерге салынып біткен жеке және көп пәтерлі тұрғын үйлер, жатақханалар және тұрғын үй ғимарттары кіреді; 2) Тұрғын үй қоры – тұрақты тұруға арналған және пайдаланылатын тұрғын үй бірліктерінің жалпы аумағы. Тұрғын үй қорының құрамына жатақханалар, балалар үйлері және қарттар үйі, саяжайлар, мотельдер, шипажайлар, демалыс үйлері, пансионаттар, келушілерге арналған үйлер, қонақ үйлер, казармалар және және демалу, маусымдық және уақытша тұруға арналған басқа ғимарттар мен үй-жайлар азаматтардың оларда тұру ұзақтығына қарамастан кірмейді. 3) 2019 жылға арналған тұрғын үй қоры бойынша деректер 2020 жылғы қазанда шығады

Құрылыс салушыларды жеңілдікпен кредиттеуге, ипотекалық кредиттеудің қолжетімділігін арттыруға және құрылысты жеке құрылыс салушылардың ынталандыруына бағытталған бағдарламалар «Нұрлы жер» бағдарламасы есебінен қамтамасыз

етіледі (3.17-график). «Нұрлы жер» бағдарламасының нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізген жағдайда, 2019–2021 ж.ж. кезеңде 42 млн ш.м. тұрғын үй пайдалануға берілуге тиіс және 2 млн адам баспана ала алады.

3.17-график «Нұрлы жер» тұрғын үй құрылысын фискалдық қолдау

«Нұрлы жер» бағдарламасын қаржыландыру

Дереккөзі: «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй құрылысы бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 22 маусымдағы № 372 қаулысы

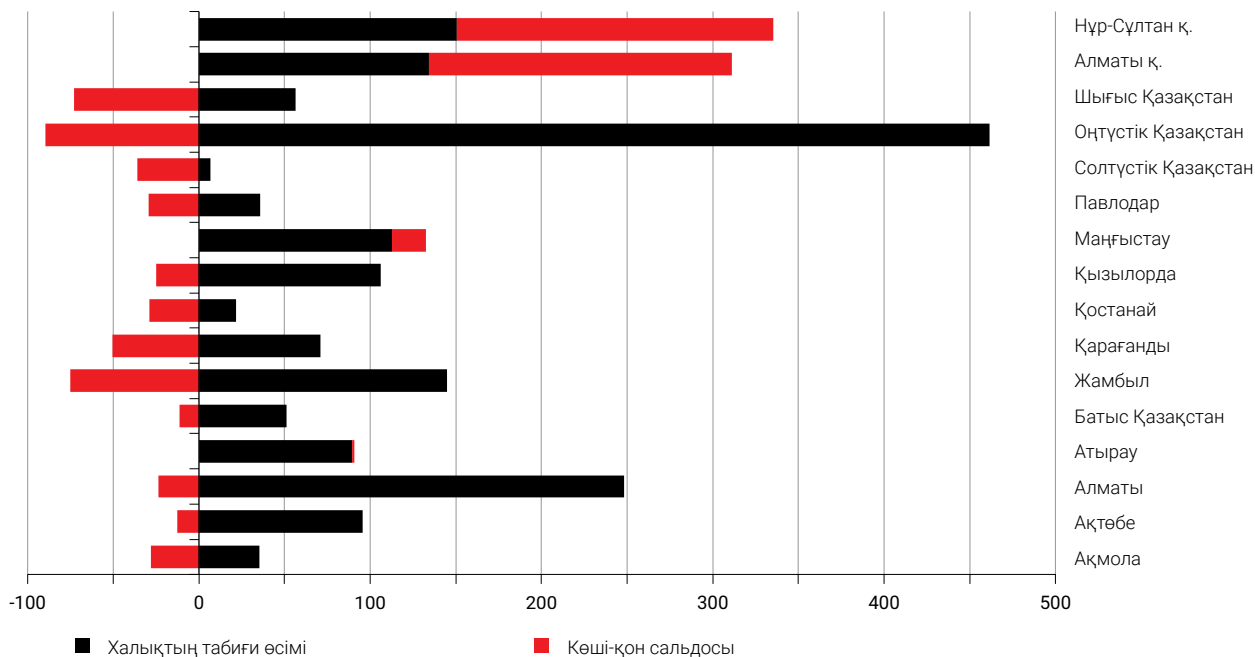
3.4. ДЕМОГРАФИЯ

Ауылдар мен шағын қалалардан қоғамдық инфрақұрылымы неғұрлым жақсы дамыған және еңбек нарығы неғұрлым ірі әрі өтімді қалаларға көшу жалғасуда. Жоғары сұранысқа ие қаладағы жылжымайтын мүлік республикалық маңызы бар қалаларда орналасқан. Көшудің нәтижесінде

олар басқа өңірлерге қарағанда тез өсіп келеді, ал ондағы жылжымайтын мүліктің бағасы облыс орталықтарына қарағанда еке есе қымбат. Соңғы жеті жылдың ішінде Маңғыстау мен Атырау облыстарынан басқа барлық облыстарда халықтың нетто көшіп кетуі байқалды (3.18-график).

3.18-график Халық Республикалық маңызы бар қалаларға ұмтылуда

2012–2019 1Ж халық санының абсолютті өсуі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 1) Табиғи өсу – белгілі бір кезеңде туылған адамдар саны мен қайтыс болғандар саны арасындағы айырма; 2) Көші-қон сальдосы – есепті кезеңде өңірге келгендердің саны мен одан кеткендердің саны арасындағы айырмашылық

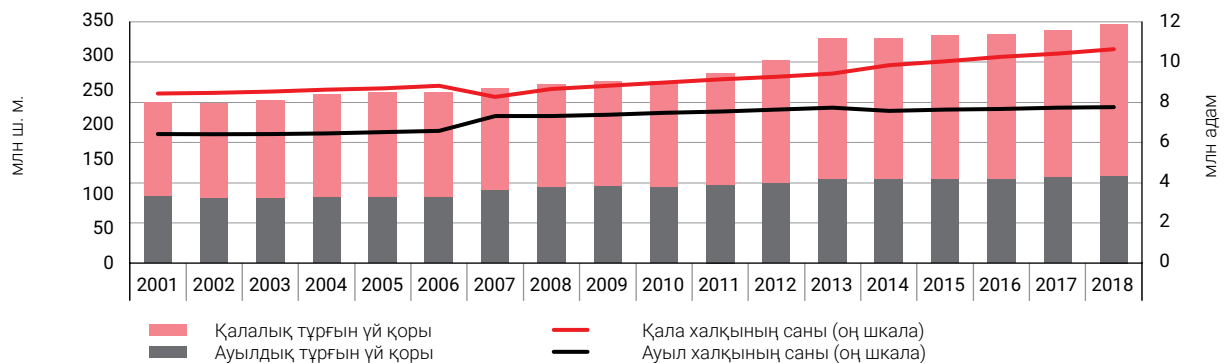
Ауылдағы үй шаруашылықтарының қалаларға жылжуына қарамастан Қазақстандағы урбандалу деңгейі салыстырмалы түрде төмен болып қалады (3.19-график, 3.20-график). Дүниежүзілік Банктің есебіне сәйкес Ресейдегі қала халқының пайызы 2017 жылы 74%-ға, Беларусь Республикасында 78%-ға тең болды, ал дамыған елдерде урбандалу үлесі 80%-дан артық болады, бұл Қазақстандағы – 58% урбандалу деңгейінен айтарлықтай жоғары. Сондай-ақ, жаңа тұрғын үйді пайдалануға берудің жоғары деңгейіне және мәмілелер өсімінің жоғары қарқынына қарамастан тұрғын үй қоры мұндай

қарқынмен өспейді, бұл – ескі және жарамсыз тұрғын үйдің тұрғын үй қорынан қалыпты шығуына байланысты.

Урбандалу өсімінің қарқыны ірі қалалардағы жылжымайтын мүліктің жоғары бағасына және ауыл халқының қала нарығындағы шектеулі мүмкіндіктеріне қатысты тежеледі және бұл ауылдық өңірлерден көшіп келушілердің құрылымдық жұмыссыздығында көрінеді. Тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыру төмен урбандалу мәселесін тек ішінара шешеді.

3.19-график Урбанизация қалалық тұрғын үйге сұраныстың өсу факторы ретінде

Тұрғын үй қорын және халық саны

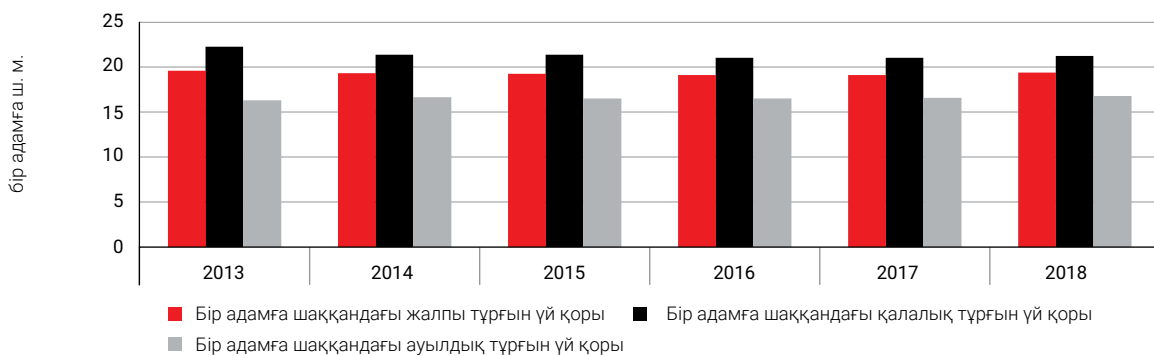

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 2019 жылға арналған тұрғын үй қоры бойынша деректер 2020 жылғы қазанда шығады

3.20-график 2013 жылдан бастап тұрғын үй қорының және халық санының арақатынасы іс жүзінде өзгермеді

Тұрғын үй қорының халық санына қатынасы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

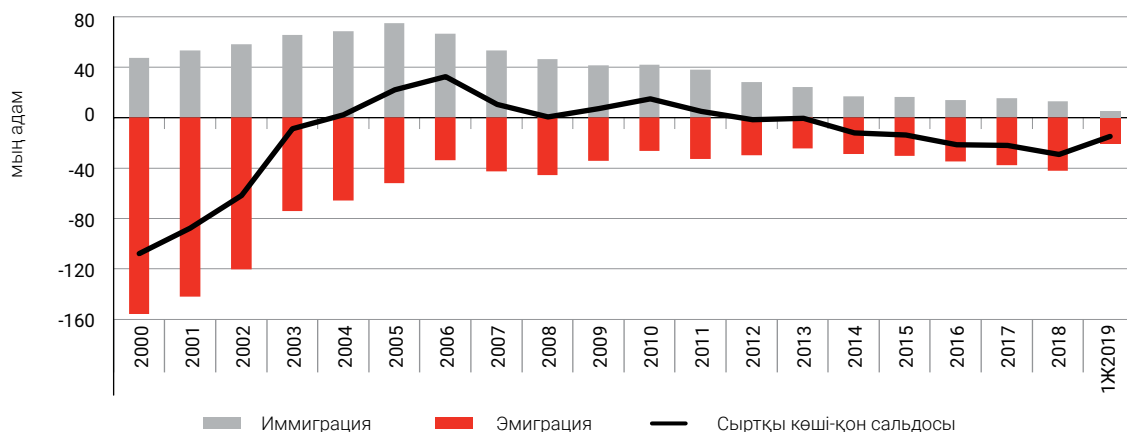
Ескертпе: 2019 жылға арналған тұрғын үй қоры бойынша деректер 2020 жылғы қазанда шығады

2000 жылдардың басында халықтың кету деңгейі неғұрлым жоғары болды, бірақ 2005 жылдан бастап сыртқы көші-қон сальдосы оң болды. Халықтың нетто кетуі 2014 жылы жаңғыртылды және қазіргі уақытқа дейін жалғасуда (3.21-график).

Облыстарда көшіп кетудің жылжымайтын мүлік нарығына әсері аз, экономиканың өсуі үшін неғұрлым маңызды тәуекел еңбек нарығына көшіп келудің нәтижесіне байланысты.

3.21-график Өскелең эмиграция

Сыртқы көші-қон сальдосы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

3.5. ЖҮЙЕЛІК ТӘУЕКЕЛДЕР

Жылжымайтын мүлік нарығындағы бағаның құлдырау тәуекелі төмен ретінде саналады. Жылжымайтын мүлік нарығында бағалар соңғы үш жыл ішінде тұрақты болды, ал мәмілелер санының өсуі жалғасып келеді. Жаңа тұрғын үй бағасының құрылыстың өзіндік құнына қатынасының және тұрғын үй бағасының жалдау құнына қатынасының көрсеткіштері тұрақты болып қалады, бұл ағымдағы бағалардың негізгі деңгейге жақын екендігін және нарықта бағаның күрт өсуінің байқалмайтындығын білдіреді. Негізгі тәуекелдер сұраныстың азаюына байланысты және халықтың нақты кірісінің азаюынан және құрылымдық жұмыссыздық пен көшіп кетудің өсуіне байланысты туындауы мүмкін.

Халықты тұрғын үймен қамтамасыз етудің өсуі халықтың, әсіресе алғаш рет баспана алатын халықтың әл-ауқатына оң әсерін тигізеді. Тұрғын

үйді сатып алу халықтың аса ірі әрі маңызды инвестицияларының бірі болып табылады, ол үй шаруашылығын тұтыну және жинау деңгейіне жанама ықпал етеді. Мемлекеттік бағдарламалар халық үшін тұрғын үйдің қолжетімділігін және жеке компаниялар үшін құрылыс саласының тартымдылығын арттырды.

Тұрғын үй бағдарламаларында тұрғын үйдің қолжетімділігіне қарамастан, бәрібір де белгілі бір тәуекелдер бар. Ең алдымен мемлекеттік қолдау, оның ішінде мөлшерлемелерді субсидиялау арқылы мемлекеттік қолдау ипотекалық кредиттеу нарығында ұзақ мерзімді нәтиже бермейді және өзара нарықтық қарым-қатынастар үшін кедергілер жасайды, бұл мемлекет тарапынан қолдау төмендеген кезде жылжымайтын мүлік нарығындағы бағалардың құлдырау тәуекелдерін тудырады.

4.

КРЕДИТТІК ТӘУЕКЕЛ

2018 және 2019 1Ж банктердің несие портфелінің кредиттік тәуекелі төмендей берді, бірақ жоғары деңгейде қалды және бұрынғыдай банк жүйесінің тұрақтылығына үлкен қауіп төндіреді. Кредиттік тәуекел деңгейінің төмендеуі қайтармау қаупі жоғары қарыздар көлемінің азаюымен, сондай-ақ кредиттік шешімдер сапасының жақсаруымен байланысты болды.

2018 жылға дейін банктердің несие портфелінің сапасы, негізінен, мемлекет проблемалы қарыздарды сатып алуы есебінен және аз дәрежеде банктер жұмыс істемейтін деп таныған қарыздарды есептен шығару; бұрын танылмаған шығындарды, соның ішінде Банктердің тұрақтылығын жақсарту бағдарламасы аясында тану және орнын толтыру және дәрменсіз банктерді жүйеден шығару есебінен жақсарды.

Кредиттік шығындарды уақтылы тану қаржылық есептіліктің сенімділігін арттыруға ықпал етті, бірақ осы күнге дейін капиталдың жеткіліктілігімен ұстап тұрды. Сонымен қатар, жекелеген банктер өтеу кестесін өзгерту, сый-ақыны капиталдандыру және қамтамасыз етуді қайта бағалау арқылы несие портфелінің сапасын агрессивті басқаруды жалғастырды.

Корпоративтік портфельдің сапасы бөлшек портфеліне қарағанда айтарлықтай төмен деңгейде қалды, оның ішінде қарыздардың жоғары шоғырлануы, қарыз алушыларда меншікті капиталдың болмауы және байланыстың жанама белгілері салдарынан. Бөлшек портфельде кредиттік тәуекелдер жанама байланыс белгілері бар ірі қамтамасыз етілген қарыздарға шоғырланған. Мұндай қарыздар көлемі 2018 жылы таратылған банктердің есебінен айтарлықтай төмендеді.

Корпоративтік сектордың кредитке қабілетті сұранысы құрылымдық өзгерістер жағдайында, сауда жасамайтын сектор үшін сауда шарттарының нашарлауы және сауда жасайтын секторда базаның төмен болуы салдарынан шектеулі болып отыр. Сонымен қатар, нақты секторда қарыз жүктемесі жоғары және төмен немесе теріс капиталы бар кәсіпорындардың үлесі жоғары. Мұндай кәсіпорындардың өз міндеттемелеріне қызмет көрсету қабілеті төмен, ал оларға кредит беру қаржы секторына қауіп төндіреді.

Корпоративтік және бөлшек кредит беруде мемлекеттік бағдарламалардың рөлі артты. Субсидияланған өнімдер нарық жағдайында кредитті ығыстырды. Мемлекеттік бағдарламалар бойынша берілген корпоративтік қарыздардың сапасы төмен, бірақ нарық жағдайындағы қарыздарға қарағанда сапасы жоғары болып тұр.

Мемлекеттік бағдарламаларға тәуелді болып отырған бөлшек ипотека мен автокредиттердің сапасы жоғары болып қала берді. Алайда кредит өте терең енген үй шаруашылықтарының қарқынды өсіп келе жатқан борыштық ауыртпалығы және жасарып жатқан кредит қарыз алушылардың төлем қабілеттілігінің неғұрлым консервативті талдауынсыз жүйелік қауіпке ұласу қаупі бар. 2019 жылы халықтың жекелеген топтарына олардың борыштық жүктемесін азайту үшін мемлекеттік қолдау көрсетілді. Тәуекелдерді шектеу үшін реттеуші кепілсіз кредит беруге қойылатын талаптарды арттырды, сонымен қатар реттеу периметріне халыққа қарыз беретін барлық ұйымдарды енгізді.

2019 жылдан бастап дәлелді пайымдаманы қолдану құқығымен тәуекелге бағытталған қадағалауға көшу банктік тәжірибеде ең ауыр бұзушылықтарды жоюға және ішкі тәуекелдерді басқару жүйесіне қойылатын талаптарды күшейтуге мүмкіндік береді. Активтердің сапасын одан әрі жақсарту кредиттік шешімдердің сапасын жақсарту бойынша банктердің үздіксіз жұмысын талап етеді, сонымен қатар банк басшылығы мен акционерлердің, аудиторлар мен бағалаушылардың жауапкершілігін арттырады.

2019 жылы активтер сапасына тәуелсіз бағалау жүргізу банктердің кредиттік портфелінің сапасын анықтауға және өміршең емес банктерді анықтау және реттеу туралы қадағалау пайымдамасының сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, банк секторының тұрақтылығына мониторинг жүргізу сапасын нығайту және жақсарту мақсатында қадағалау процесіне активтер сапасын тәуелсіз бағалау әдістемесі мен жинақталған тәжірибе енгізілетін болады.

4.1. НЕСИЕ ПОРТФЕЛИНІҢ САПАСЫ

Банктердің несие портфелінің сапасы жақсаруда, бұл банк секторының кірістілікке оралуына мүмкіндік берді. Проблемалық қарыздар көлемінің қысқаруы, негізінен, дәрменсіз банктердің жүйеден шығуы және қарыздарды мемлекеттің сатып алуы есебінен болды. Провизиялау деңгейі біртіндеп өсті, бірақ күтілетін шығындарды жабу үшін жеткіліксіз болды. 2019 жылы активтердің сапасына тәуелсіз тексеру басталды, нәтижесінде проблемалық қарыздар мен олардан күтілетін шығындар туралы неғұрлым сенімді бағалау алынады.

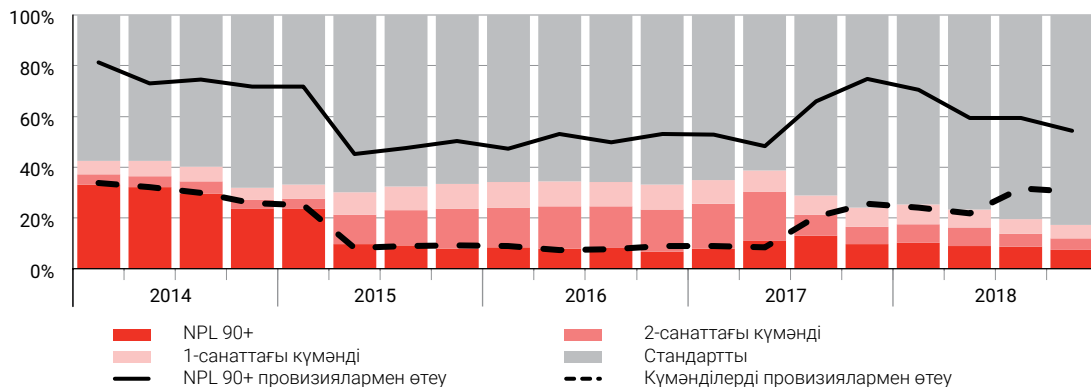
2018 жылы проблемалық қарыздар, оның ішінде банктердің есебі бойынша жұмыс істемейтін қарыздар (NPL90+), және күмәнді қарыздар Ұлттық Банктің⁶ бағалауы бойынша қысқарған (4.1-график). 2018 жылдың қорытындысы бойынша несие портфеліндегі проблемалық қарыздардың үлесі 24%-дан 17%-ға дейін төмендеді, атап айтқанда NPL90+

9,7% -дан 7,5% -ға дейін, күмәнді қарыздар – 14% -дан 9,5% -ға дейін төмендеді. Бұл ретте проблемалық қарыздар банктердің балансында сақталуда және олардың үлесі жекелеген банктерде портфельдің жартысынан көбіне жетуі мүмкін. Сонымен қатар, банктердің шоғырландырылған аудиттелген 2018 жылғы есептілігінде ҚЕХС-тің үшінші кезеңіне жатқызылған проблемалық қарыздардың үлесі 22,9% құрады.

2018 жылдың соңында жұмыс істейтін банктер бойынша проблемалық қарыздарды провизиялау коэффициенті 31% -дан 41% -ға дейін өсті (жалпы жүйе бойынша, оның ішінде дәрменсіз банктерде – 45% -дан төмендеді). Көптеген банктер, оның ішінде 2017–2021 жылдарға арналған банк секторының тұрақтылығын жақсарту бағдарламасына қатысушылар NPL90+ үшін де, күмәнді қарыздар үшін де провизияларды қалыптастырды – провизиямен қамту сәйкесінше 54% және 30% дейін өсті.

4.1-график Жалпы несие портфелінің сапасы жақсарды. NPL90+ және күмәнді қарыздар үлесі 24% -дан 17% -ға дейін төмендеді

Несие портфелінің құрылымы

Дерек көзі: Кредиттік тізілім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: NPL90+ – банктердің есептілігі бойынша жұмыс істемейтін қарыздар; Күмәнді қарыздар – NPL90+ қоспағанда, Ұлттық Банктің бағалауы бойынша төмен қайтарылымдылық белгілері бар қарыздар

Несие портфелінің сапасының жақсаруы негізінен Ұлттық Банк пен Үкімет жүргізген банк жүйесін сауықтыру шараларымен байланысты болды (4.2-график). Атап айтқанда, ең көп үлес дәрменсіз банктер жүйесінен алынған қарыздар мен мемле-

кет сатып алған проблемалық қарыздар болды, олардың жартысына жуығы шетел валютасы болды. 2018 жылы үш дәрменсіз банк жүйеден шығарылды (жалпы несие портфелінің көлемі – 2017 жылдың соңында 540 млрд теңге). ПҚК ауылшаруашылығы саласындағы триллион теңгеден астам проблемалық қарыздарды нарықтық бағадан жоғары бағамен сатып алды (2018 жылы 450 млрд теңге және 2019 жылдың басында 604 млрд теңге).

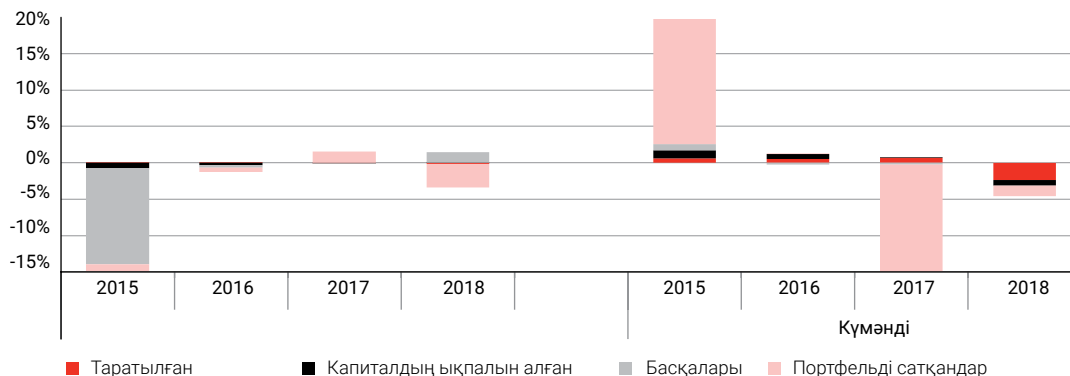
2017–2018 жылдары проблемалық портфельдерді сатқан банктер кейіннен жаңа акционерлермен капиталдандырылды. Қосымша капиталды енгізу кредит шығындарының көп бөлігін тануға, соның ішінде провизияларды қалыптастыруға және жұмыс істемейтін қарыздарды есептен шығаруға

⁶ Алдыңғы 2015–2017 жылдардағы Қазақстанның қаржылық тұрақтылығы туралы есепке ұқсас кредиттік тәуекелді талдау мақсатында Ұлттық Банк 2018 жылға арналған ақпаратты ескере отырып жаңартылған әр қарыз деңгейіндегі Кредит тіркелімінің деректері негізінде есептелген қарыз сапасының индикаторларын пайдаланды. Сонымен, мынадай белгілер бар: **NPL90+** – банктердің мәліметтері бойынша 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар; **күмәнді қарыздар (1, 2 санаттар)** – Ұлттық Банктің бағалауы бойынша қайтарылмайтын белгілері бар қарыздар, олардың ұзақ уақыт кезеңі бойына негізгі қарыз бойынша ақша ағындары жоқ және жоғары жинақталған есептелген сыйақы бар. 2 санаттағы күмәнді қарыздардың төмен сапа белгілері бар, негізгі қарыз бойынша ақша ағындары 12 және көп кезекті ай бойына жоқ; проблемалық қарыздар – NPL90+ және күмәнді қарыздардың жалпы көлемі; стандартты қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауы бойынша күмәнді қарыздардың белгілері жоқ қарыздар.

мүмкіндік берді. Сонымен бірге проблемалық қарыздардың ҚУАБҰ еншілес ұйымдарының балансына берілуі жекелеген банктердің есептері бойынша

портфель сапасының жақсаруына әсер етті. Алайда проблемалық қарыздар және олар бойынша тәуекелдер шоғырландырылған негізде қалды.

4.2-график Несие портфелі сапасының басым түрде мемлекеттік қолдау есебінен жақсаруы
Несие портфелінің өзгерісіндегі үлес

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Таратылған – 2016–2018 жж. лицензиядан айырылған 5 банк; Портфельді сатқандар – қарыздарын ПҚҚ сатып алған және арнайы қаржылық компанияға сатқан 3 банк; Капиталдың ықпалын алған – Банк секторының тұрақтылығын арттырудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасының қатысушысы 3 банк; 2) 2015 жылы NPL90+ төмендеуі БТА Банктің жүйеден шығуы, ал күмәнді қарыздардың ұлғаюы Казкоммерцбанктің БТА Банкке кредиттік желі ашуына байланысты болды. 2017 жылы күмәнді қарыздардың қысқаруы БТА-ның кредиттік желісін жабуғабукоммерцбанктің БТА Банкке кредиттік желі ашуына байланысты болды. 2017 жылы күмәнді қарыздардың қысқаруы БТА-ның кредиттік желісін жая сатып алға

Корпоративтік портфельдің сапасы бөлшек портфельіне қарағанда айтарлықтай төмен деңгейде қалды, алайда есеп берудегі айырмашылық шамалы болды. Корпоративтік портфельде күмәнді қарыздардың көлемі анағұрлым жоғары (4.3-график). Корпоративтік портфельдің сапасы көбінесе ірі қарыз алушылар мен банкпен жанама байланысы бар қарыз алушыларға байланысты. Активтердің құнын қалпына келтіру жағынан үміт

аз болса да осындай қарыз алушылар қарыздары кепіліне және өтеу кестесіне жиі талаптары жеңілдетілген, қайта құрылымдалған немесе қайта қаржыландырылған (толығырақ 4.2-бөлімде). Сондай-ақ, банк секторын жақсарту шаралары аясында проблемалы шетел валютасының портфельінің азаюына қарамастан, корпоративтік портфельде қайтарымы төмен белгілері бар валюталық қарыздар бойынша тәуекелдерді сақтап қалды (4.16-график).

4.3-график Корпоративтік қарыздардың сапасы бөлшек саудадан гөрі нашар, бірақ банктердің есептері бойынша бұл көрінбейді
Несие портфеліндегі үлес

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: NPL90+ – банктердің есептілігі бойынша жұмыс істемейтін қарыздар; күмәнді қарыздар – NPL90+ қоспағанда, Ұлттық Банктің бағалауы бойынша төмен қайтарылымдылық белгілері бар қарыздар

Пайыздық кіріс сапасы

Жүйеде орташа алғанда пайыздық кірістердің сапасы біртіндеп жақсарды, бұл жүйеден пайыздық кірісті ең аз жинайтын банктердің шығуына байланысты болды. Қадағалауды күшейту және кірісті танудың агрессивті әдістерін анықтау пай-

ыздық кірістерді жинауға оң әсер етті. 2018 жылы пайыздық кірісті жүйе деңгейінде жинау 87% құрады (4.4-график). Проблемалық қарыздарды, оның ішінде олар бойынша есептелген сыйақыларды мемлекет сатып алған кезде, бұрын есепте

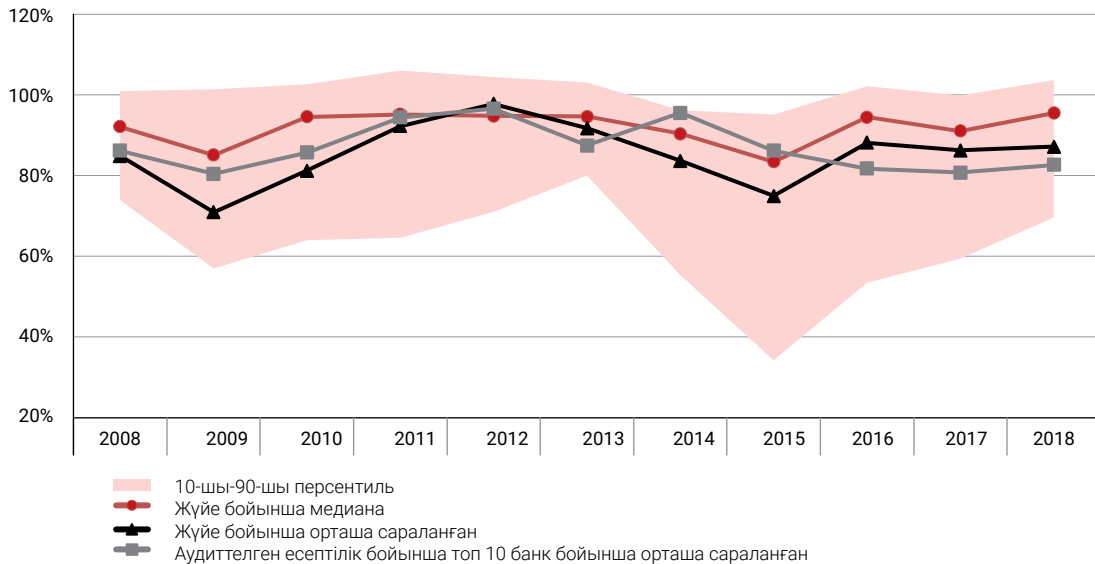

танылған пайыздық кірістердің орны толтырылды. Нәтижесінде, жекелеген банктердің пайыздық кірі-

стерінің төмен жиынтығы 2017–2018 жылдары алдыңғы жылдардағыдан 100% асып түсті.

4.4-график Жүйе бойынша пайыздық кірістің сапасы біршама өсті, бірақ кейбір банктерде төмен болып қалуда

Пайыздық кірістің жиналымдылығын бағалау

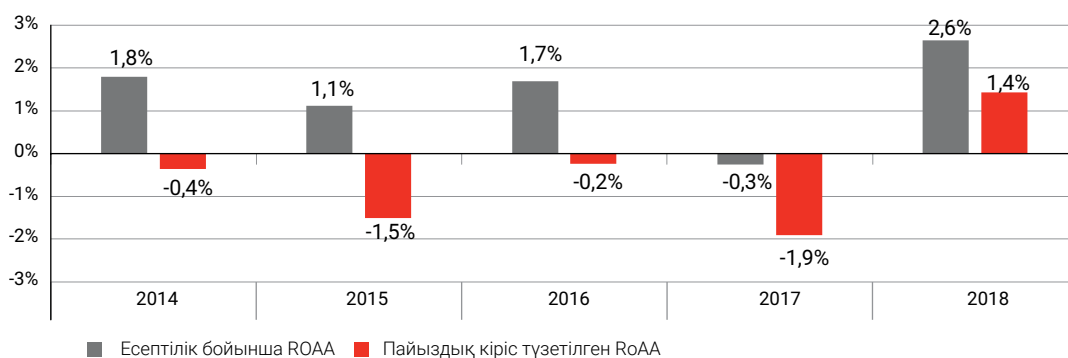
Дереккөзі: Банктердің есептілігі, кредиттік тіркелім, Банктердің аудиттелген қаржылық есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы.

Ескертпе: Топ 10 банк бойынша жиналымдылықты бағалау ақша қаражатының қозғалысы туралы есептен алынған пайыздардың пайда және зиян туралы есепте танылған пайыздық кіріске қатынасы ретінде аудиттелген қаржылық есептілікте бағаланады. Ұлттық Банктің пайыздық кірістің жиналымдылығын бағалауы есептелген сыйақы баланстарының және пайыздық кірістердің өзгерістеріне мынадай формула бойынша негізделді: $НДт = НДт-1 - ПДКт + ПДНт + КОРРт$, мұндағы $НДт$ – есептелген сыйақы балансы, $ПДКт$ – кассалық әдіспен пайыздық кіріс (бағалау), $ПДНт$ – есептеу әдісімен пайыздық кіріс, $КОРРт$ – есептен шығарылған, сатылған/берілген немесе есептелген сыйақыны капиталдандыра отырып қайта құрылымдалған қарыздар бойынша есептелген сыйақының балансын түзету. Пайыздық кірістің жиналымдылығын бағалау кезінде қарыздары сатылған/берілген жекелеген банктер алып тасталды.

2018 жылы банк секторының кірістілігі баяу қалпына келді, активтердің есептік рентабельдігі оң болды. Активтердің рентабельдік коэффициентін-

дегі елеулі айырмашылықтар экономикалық күйзелістер кезеңінде және кредиттер бойынша төлемдердің төмендеуінде байқалды (4.5-график).

4.5-график Жинақталмаған табысқа түзетумен банк секторының пайдасы төрт шығынды жылдан кейін оң аймаққа оралды

Дереккөзі: Банктердің есептілігі, Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы.

Ескертпе: Таза пайыздық кіріс есептен шығарылған, сатылған/берілген немесе есептелген сыйақыны капиталдандыра отырып қайта құрылымдалған қарыздар бойынша пайыздық кіріс бойынша түзетілді. Сатылған/берілген қарыздар бойынша есептелген сыйақы балансын түзету жекелеген банктер бойынша жүргізілді.

4.2. КРЕДИТТІК ШЕШІМДЕРДІҢ САПАСЫ ЖӘНЕ ЕСЕПТІЛІКТІҢ САПАСЫ

Соңғы үш жылда кредиттік шешімдердің сапасы біртіндеп жақсаруды жалғастырды, бұл экономикаға, қаржылық тұрақтылыққа және тұрақты және теңгерімді өсуге несие сапасын жақсартуға негіз болды. Таяу болашақта осы тенденцияны сақтау банктердің, олардың акционерлерінің, басшылығының, аудиторлар мен бағалаушылардың жауапкершілігін арттыру, қадағалау тарапынан көп күш-жігерді талап етеді, сондай-ақ мүдделі тараптардың кең ауқымы, соның ішінде салық төлеушілердің, салымшылардың және миноритарлық инвесторлардың қатысуымен банктердің қызметіне мониторинг жүргізуге тереңірек қатысуды қажет етеді.

Дұрыс несиелік шешімдерді қабылдау, соның ішінде андеррайтинг және қарыздарды қолдау, проблемалы қарыз алушылармен жұмыс, есептерде кредиттердің дәлме-дәл көрсетілуі, сотқа талап-арыз беру коммерциялық банктің акционерлер үшін банктің құнын және оның экономикаға қосатын үлесін анықтайтын қосымша құнды құрудағы негізгі қызметі болып табылады. Осылайша, соңғы үш жыл ішінде көп бөлігі кристалданған және әлеуметтендірілген банктік шығындар, осыдан бірнеше жыл бұрын қабылданған сапасыз кредиттік шешімдердің салдары болды, бірақ олар толық аяқталғаннан кейін ғана анықталды және инспекторлық тексерулер нәтижесінде танылды.

Банктер таратылған және қадағалаушылар кредит берудің ең нәтижесіз әдістерін анықтаған кезде олардың кредиттік тәуекелді бағалау рөліне қатынасы өзгерді. Банктер кредиттік тәуекелдерді басқару жүйесін дамытуға көп көңіл бөле бастады. Алайда, негізгі корпоративтік шешімдерде тәуекелдерді басқарушылардың рөлі, олардың есептілігі мен жауапкершілігі шектеулі болып қала берді.

Андеррайтинг сапасы

Кредиттік шешімдерді сапалы қабылдау процесі, ең алдымен, қарыз алушылар андеррайтингінің дұрыс құрылған жүйесіне негізделеді. Капиталдың жеткіліктілігі, өз кезегінде, несие портфелі сапасының нашарлауынан, оның ішінде тәуекелі жоғары кредиттік шешімдердің нәтижесінде мүмкін болатын шығындарды жабады.

Өткен жылдардағы банктердің несие портфеліндегі жинақталған проблемалар салмақталған кредиттік шешімдер қабылдауды шектеді, нәтижесінде берілген қарыздардың сапасы бір жылдан кейін ақ нашарлап кетті (4.6-график). Банктер несие портфелінің белсенді өсу кезеңінде, соның

Ең елеулі жосықсыз тәжірибелерді жоюға қарамастан, байланысты кредит беру мен жасырын борышқорлық тұтқаның көптеген түрлерін уақтылы анықтау үшін үнемі қырағы болу қажеттілігі сақталады.

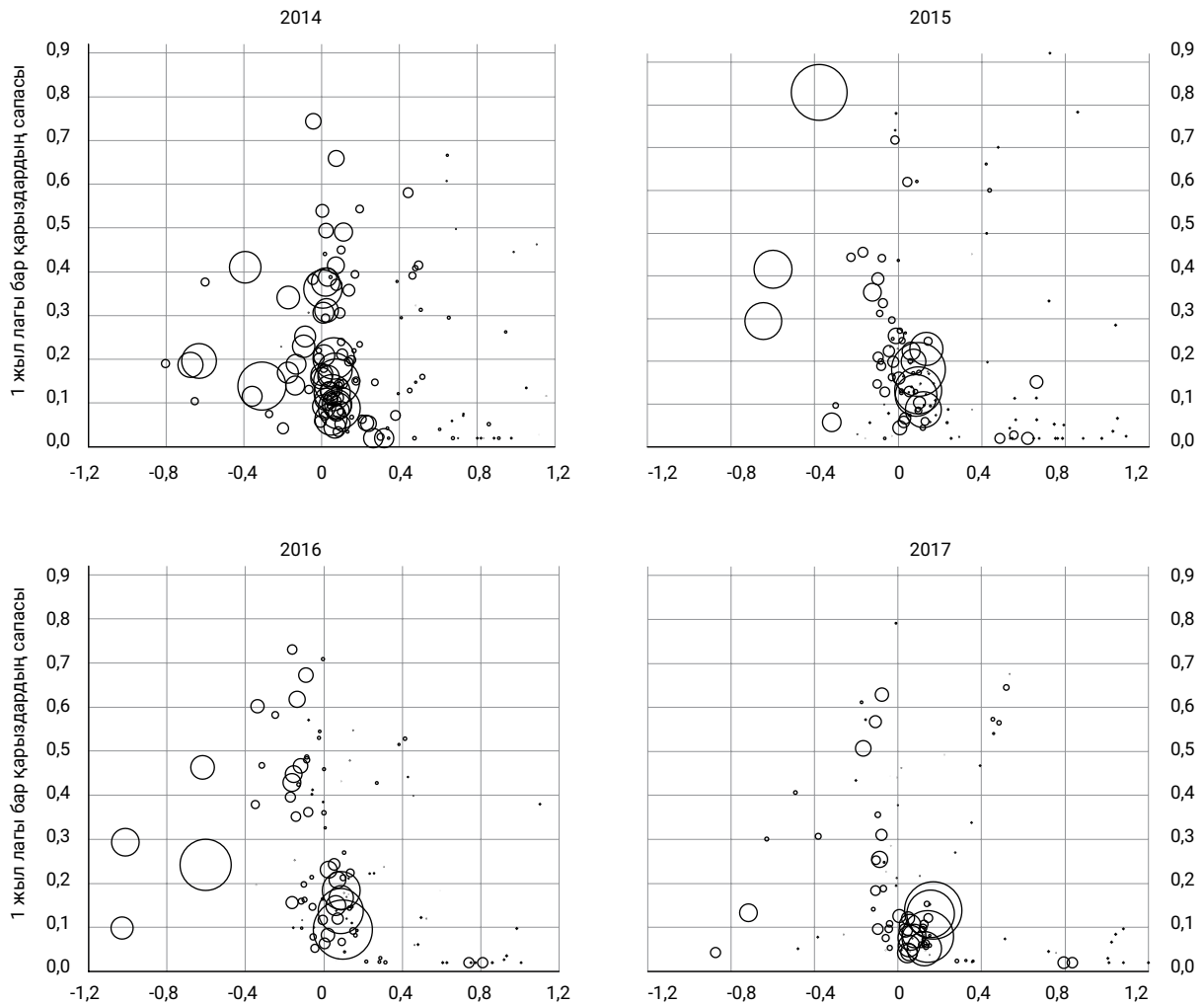
Бұл банктік заңнамаға жақында енгізілген түзетулер аясында алынған дәлелді қадағалау пайымдасына қосымша, жоғары білікті қадағалауды және шешімдердің қажетті дәлдігін қамтамасыз ететін реттеуші және басқарушы ақпаратты жинау үшін барабар жүйелерді қажет етеді. Қадағалау процесінде тәуекелге бағытталған қадағалау аясында жетекшілік етілетін ұйымдарда тәуекелдерді басқару жүйелерін және олардың корпоративтік басқарудағы рөлін кешенді бағалау күшейтілетін болады.

2019 1Ж есептіліктің сапасын, кредиттік шығындарды мойындаудың толықтығы мен уақтылылығын, оның ішінде активтердің сапасын тексеруге дейін жақсарту жалғасын тапты. Алайда, берілген қарыздардың сапасына қарағанда, есепке алу сапасының жақсаруы, кредиттік шығындардың толық танылуы және қамтамасыз етудің жеткілікті болуы оларды сіңіру үшін капиталдың жетіспеушілік мәселесіне тап болды. Реттеушілік есеп беру сапасының проблемалары қатарында банктердің проблемалық активтерді басқару бойынша байланысты компанияларға берген портфельдің нашар ашылуы басты проблемалардың бірі болып табылады. Проблемаларды шешу шоғырландырылған қаржылық есептілік принциптерін реттеуші есептілікке, соның ішінде Кредиттік тіркелімнің талаптарын ҚҰАБҰ-ға қолдануды талап етеді.

ішінде банкпен байланысты тұлғаларға кредит беру арқылы 2015 – 2016 жылдары тәуекелі жоғары кредиттік шешімдер қабылдады. Кейбір банктерде қызмет көрсетілмеу қаупі өте жоғары қарыздар сындарлы қолайлы деңгейден асып кетіп, капиталға қысым жоғарылай түсті. Соның салдарынан банктер стрессті активтерді басқару компанияларымен, соның ішінде ПҚК-мен белсенді жұмыс істей бастады, ал жекелеген банктер дәрменсіз болды. Банктерді қалпына келтіру және қадағалауды күшейту жөніндегі шараларды жүзеге асыру банктердің ішкі тәуекелдерді басқару жүйелерін қайта қарауына алып келді, бұл қарыз беру туралы шешім қабылдау сапасына оң әсер етті.

4.6-график **Кредиттік шешімдердің сапасы капиталдың жеткіліктілігімен айқындалады: капиталдандыру төмен болған кезде банктер сапасы төмен қарыздар берді**

қосымша провизияларға түзетілген k1 жеткіліктілік коэффициенті

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Жеткіліктілік коэффициенттері Ұлттық Банктің бір жыл аралығында күтілетін шығындар әдісі бойынша бағалауын көрсетеді. Әрбір нүкте бір банктің комбинациясын көрсетеді – бір тоқсан. Графиктің тақырыбындағы жыл қарыз берілген жылды көрсетеді. Көпіршіктің диаметрі беру көлеміне сәйкес келеді.

Қарыздарды қайта құрылымдау тәжірибесі

Қарыз құнын сақтау немесе қалпына келтіру бойынша жеткілікті негізделмеген болжам проблемалық қарыздарды қайта құрылымдау келешекте кредит портфеліндегі шығынды тануды кейінге қалдыру құралы ғана бола алады.

Қайта құрылымдау – бұл активтің экономикалық құндылығын сақтау және қарыз алушының борыштық жүктемесін азайту мақсатында кредиттік тәуекелді басқарудың тиімді құралы болып табылады. Тәуекелдерді басқарудың әлсіз жүйелері болған кезде есептік көрсеткіштерді жақсарту, сондай-ақ кредит портфеліндегі шығындарды мойындауды кейінге қалдыру үшін құнын ұстап тұру

немесе қарызға қызмет көрсетуді жалғастыру бойынша жеткілікті негізделген болжамдар болмаса да, осы құралды пайдалану қаупі бар. Қазақстанда бұл тәжірибе несие портфелі сапасының едәуір нашарлауы кезеңінде дамыды, бұл кезде банктер белсенді түрде нашар қызмет көрсету белгілері бар қарыздардың мерзімдерін ұзартуға және қайта қаржыландыруға кірісе⁷ бастады.

Сонымен қатар, сапалы қарыз алушылар үшін бәсекелестік және жаңа төлемге қабілетті клиенттердің жеткіліксіз саны жағдайында басқа банктердің қарыз алушыларын қайта қаржыландыру тәжірибесі таралды. Қарызды қайта құрылымдау немесе

⁷ Қайта қаржыландыру дегеніміз – сол қарыз алушыға сол немесе басқа банкте жаңа несие беру.

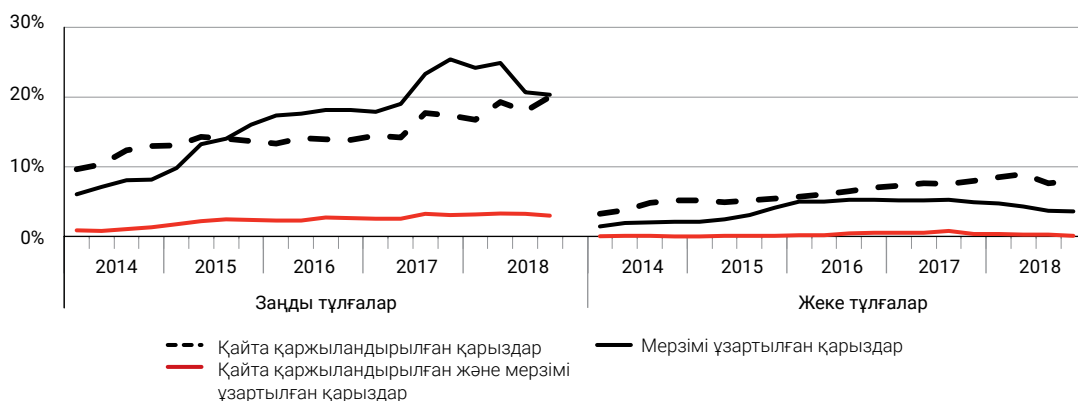
қарыз алушыны қайта қаржыландыру туралы негізделген шешім қабылдау осы құралдарды әділ пайдаланудың негізгі факторы болып қала береді, ал мұқият талдау жеткіліксіз болса, қарыздардың қайтарылмауы қаупін арттырады.

Ұлттық Банктің⁸ бағалауы бойынша, қайта құрылымдалған қарыздар корпоративтік порт-

фельде неғұрлым көп үлесті алады – 2018 жылдың соңында 43%, оның ішінде 3% – тарихында ұзарту және қайта қаржыландыру бар қарыздар. Кейбір банктерде қайта құрылымдалған қарыздар заңды тұлғалардың несие портфелінің жартысынан көбін алады. Бөлшек портфельде қайта құрылымдалған қарыздар үлесі салыстырмалы түрде төмен және 12% құрайды (4.7-график).

4.7-график Қарыздарды қайта құрылымдау бөлшек саудамен салыстырғанда корпоративтік портфельде кеңінен таралған. Корпоративтік портфельдегі қайта қаржыландырудың үлесі өсуде

Қосалқы портфельдегі үлес

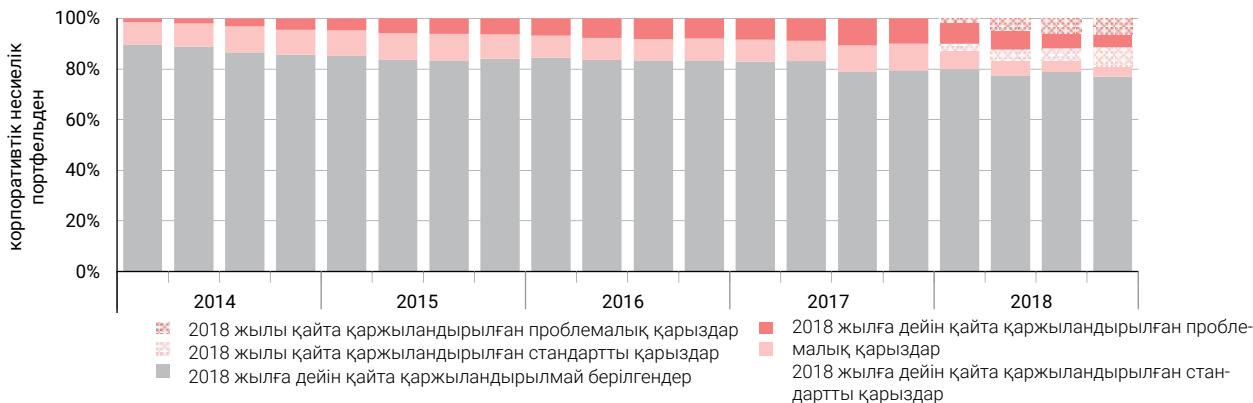

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Қайта қаржыландыру – бұл қарызды сол қарыз алушыға, сол немесе басқа банкте жаңа шарт бойынша сома өтеу сомасынан шамалы ауытқыған кезде бұрын берілген қарызды немесе қарыздарды толық өтеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндей беру (талдамалық көрсеткіш). Мерзімін ұзарту-шарт бойынша қарыз мерзімін ұзарту

Ұлттық Банктің бағалауы бойынша, 2017–2018 жылдары корпоративтік қарыздар портфелінің құрылымындағы қайта қаржыландырылған қарыздардың үлесі 23% жетті, оның 14% – 2018 жылы қайта қаржыландырылған қарыздар, оның ішінде қайта қаржыландырылған қарыздар. Банктер стандартты қарыздарды да, күмәнді қарыздарды да, яғни төмен қайтарым белгілері бар қарыздарды

қайта қаржыландырды. Корпоративтік портфельдің 12% құрайтын стандартты қарыздарды қайта қаржыландыру негізінен төлем қабілетті қарыз алушылардың шектеулі санымен және басқа банктерден клиенттерді неғұрлым қолайлы шарттармен тарту ниетімен байланысты. Қайта қаржыландырылған күмәнді қарыздардың үлесі жыл соңында 11% құрады (4.8-график).

4.8-график Қарыздарды қайта қаржыландырумен операциялар соңғы жылдары айтарлықтай ұлғайды

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Егер бір қарыз бірнеше рет қайта қаржыландырылса, ол соңғы қайта қаржыландыруды берілген күн бойынша көрсетіледі.

⁸ Кредиттік тіркелім деректері бойынша бағалау жүргізілді, қайта қаржыландыру және қарыз мерзімін ұзарту қайта құрылымдау ретінде қарастырылды.

Кредиттік тіркелімнен 2013–2018 жж. банктік қарыз шарттарын талдау бірегей қарыз алушылар – заңды тұлғалардың жалпы санының 17% қайта қаржыландырылғанын көрсетті. Қайта қаржыландырудан кейін қарыз алушылардың 66% өз қарыздарына қызмет көрсете бастады, ал 34% -ы проблемалы болып қалды. Бөлшек портфельде жеке тұлға қарыз алушылардың 78%-ында қайта қаржыландырылғаннан кейін қарыз сапасының жақсарғаны байқалды (4.1-кесте).

Қайта қаржыландыруға дейін қайтармау белгілері бар қарыз алушыларды қайта қаржыландыру көп жағдайда олардың сапасын жақсартпа алмады. Сонымен, күмәнді қарыздары бар заңды тұлға қарыз алушылардың тек 17% -ы және NPL90+ қарызы бар қарыз алушылардың 21% қарыздарын қайта қаржыландырылғаннан кейін қызмет көрсете бастайды.

4.1-кесте. Қайта қаржыландыруды алған қарыз алушының қайта қаржыландыруға дейінгі және одан кейінгі сапасы

Қарыз алушының қайта қаржыландырылғанға дейінгі сапасы	Қарыз алушының қарыздары қайта қаржыландырылғаннан кейінгі сапасы			
	Заңды тұлғалар		Жеке тұлғалар	
	Стандартты	Есептен шығарылған, NPL90+, Күмәнді	Стандартты	Есептен шығарылған, NPL90+, Күмәнді
Стандартты	75%	25%	84%	16%
Күмәнді	17%	83%	49%	51%
NPL90+	21%	79%	40%	60%
Жалпы жиынтық	66%	34%	78%	22%

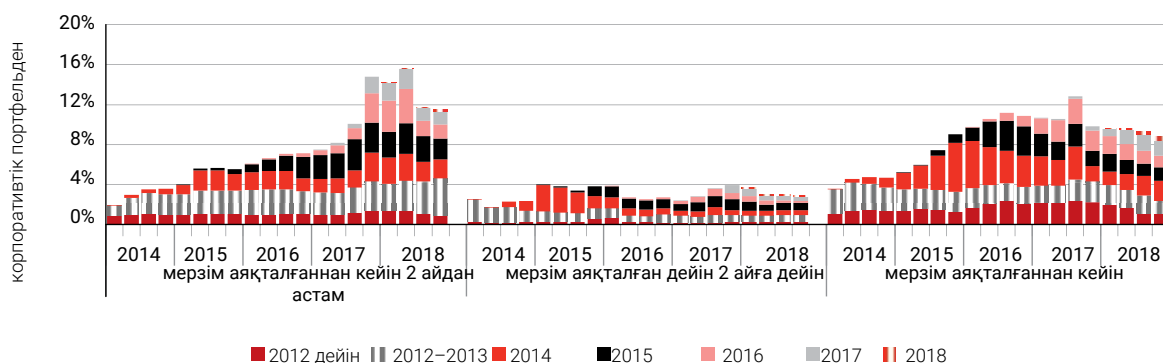
Ескертпе: Қарыз алушының сапасы оның банктер Кредиттік тіркелімге берген, 2013 жылғы сәуір – 2019 жылғы мамыр аралығындағы бүкіл деректер тарихының қайта қаржыландырылғанға дейінгі барлық қарызының және қайта қаржыландырылғаннан кейінгі барлық қарызының не нашар жағдайы бойынша айқындалады.

Қайта қаржыландырумен қатар, 2018 жылдың қорытындысы бойынша ұзартылған қарыздар да жоғары үлесті алады – несие портфелінің 20%. Бұл ретте 2018 жылы ұзартылған қарыздар үлесінің азаюы банктердің несие портфеліндегі құрылымдық өзгерістерге, негізінен банк жүйесінен проблемалы қарыздарды алып тастауға байланысты болды. Ұзартылған қарыздардың ішінде шарт

мерзімі аяқталғаннан кейін де қарыз мерзімін ұзарту тәжірибесі басым.

2017 жылға дейін банктердің корпоративтік портфелінде 2014 жылы берілген ұзартылған қарыздар басым болды. 2018 жылдың соңында заңды тұлғалардың несие портфелінде ең көп ұзартылған қарыздар 2012–2013 жж. берілген қарыздардың үлесіне келді және шамамен 5% құрайды (4.9-график).

4.9-график Банктер мерзім аяқталғаннан кейін қарыздардың мерзімін ұзартуды қолданады,...

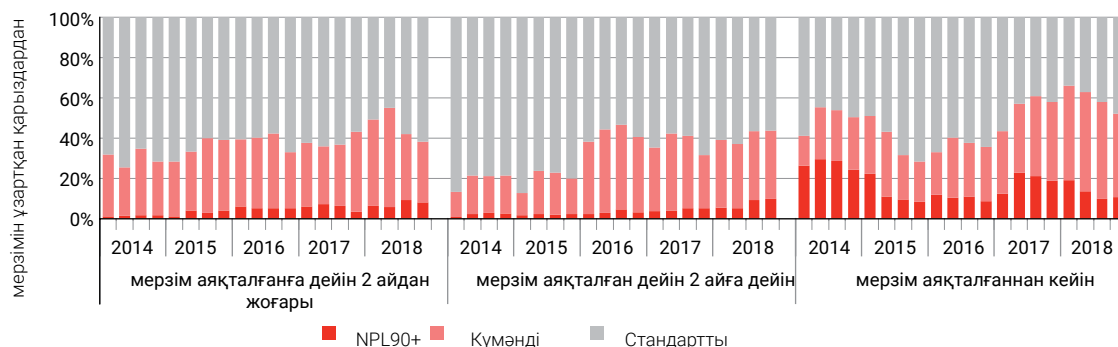

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Проблемалық қарыздар бойынша төлем кестесін қайта қарау банктерге шығындарды мойындауды кейінге қалдыруға мүмкіндік береді. Қарыздың мерзімін ұзарту туралы шешім қабылдау банктің ішкі тәуекелдерді басқару процестерімен реттеледі, ал мерзімін ұзартқаннан кейін осындай қарыздар бойынша қайтарымды күту қаншалықты орынды екені қабылданған шешімнің сапасы анықтайды. Осылайша, аса төмен сапасы шарт бойынша

мерзімі аяқталған соң мерзімі ұзартылған қарыздар портфелінде байқалады. 2018 жылдың соңына шарт бойынша мерзімі аяқталған соң мерзімі ұзартылған қарыздар портфеліндегі жартысынан астам көлемін проблемалық қарыздар алды, NPL90+ үлесі 11%, күмәнді қарыздардың үлесі 41% құрады (4.10-график).

4.10-график ... олардың басым көпшілігі күмәнді немесе NPL90+

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Өтеу кестесінің ерекшеліктері

Корпоративтік портфельде стандартты емес төлем кестелерін қолдану тәжірибесі қарыздардың қайтарылмау ықтималдығын арттырады. Стандартты емес төлем кестелері маусымдық сипаттағы бизнеске немесе бастапқы кезеңде қарыздар бойынша қызмет көрсетуге жеткілікті пайда әкелмейтін жобаларға анағұрлым негізделген.

Қарызды өтеу кестесін анықтау кредиттік шешімдер қабылдау саласына да енеді. Бөлшек қарыздар үшін өтеу жиілігі әдетте, стандартты болып табылады және ірі жеке тұлға қарыз алушыларды қоспағанда, кредит өнімдерінің талаптары бойынша белгіленеді. Сонымен бірге, ірі және орта кәсіпкерлікке кредит беру кезінде банктер әр қарыз алушыға жеке көңіл бөледі. Бұл ретте қарыз мерзімінің аяғында негізгі қарызды сыйақы төлеумен/сыйақысыз өтеу, төлемдерді неғұрлым кейінгі кезеңге қалдыратын кредит демалысы және өтеудің басқа шарттары бар жеке кестелердің тәуекелі жоғары болып табылады.

Стандартты емес өтеу кестелерін құру инвестициялауға және негізгі құралдарды сатып алуға

арналған қарызға, қарыз алушың маусымдық қызметі, қарыз алушыға өтімділікті басқаруда икемділік бере отырып, төлем қабілетті клиентті сақтап қалуға ұмтылуға байланысты болуы мүмкін. Жоғары сапалы қарыз алушылардың тар шеңбері және банктер арасындағы бәсекелестік корпоративтік клиенттерге кредиттің басқа қолайлы жағдайларын алуға мүмкіндік береді, мысалы, төмен сыйақы мөлшерлемелер, қамтамасыз ету бойынша жеңіл талаптар және басқалар. Байланысты тұлғаларға жеңілдікті шарттармен кредит беру заңды түрде шектеулі, бірақ кейбір жағдайларда банкпен экономикалық байланысты, көбінесе тұрақсыз қаржылық жағдайы бар қарыз алушыларға жеке өтеу кестесі берілуі мүмкін. Бұл жағдайда жеке өтеу кестесі, сондай-ақ проблемалық қарыздың мерзімін ұзарту немесе қайта қаржыландыру банктің несие портфелінің сапасын көтеру құралы болады.

2013–2018 жж. кезеңге банк портфеліндегі заңды тұлғалардың қарызға қызмет көрсету динамикасын талдау стандартты емес өтеу кестесі бар қарыздар үлесінің жоғары екендігін көрсетеді (4.2-кесте).

4.2-кесте Стандартты емес өтеу кестелерінің кең таралуы кредиттік шешімдердің сапасының төмендігінің көрсеткіші

Өтеу кестесі	Стандартты	Стандартты емес	Стандартты еместердің үлесі, %
Шарттар саны, мың	329	297	47,50%
Қарыз алушылар саны, мың	37	26	41,70%

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
Ескертпе: Стандартты өтеу кестесі негізгі борышты ай сайынғы өтеуді болжайды

Кредиттік тәуекелдерге мониторинг жүргізу жүйесі стандартты емес өтеу кестесі берілген қарыз алушылардың қаржылық тұрақтылығына терең талдау жасауды қажет етеді. Мұндай қарыздардың стандартты кестесі бар қарыздарға қарағанда тәуекелі жоғары болады, өйткені ақша ағындары тұрақты болмағандықтан банк қарыз алушының төлем қабілеттілігі туралы тұрақты негіздік растауды ала алмайды. Бұл ретте, қарыз алушы негізгі

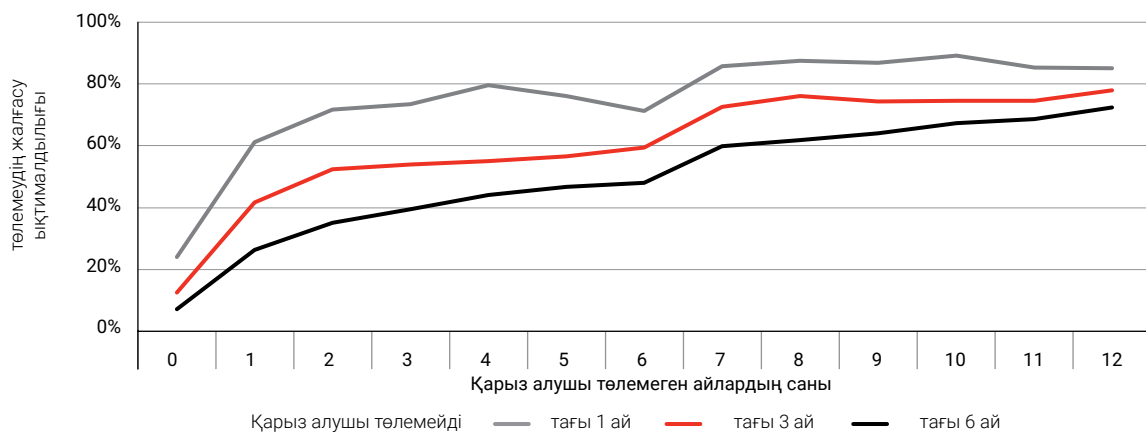
қарызды өтемеген мерзім неғұрлым ұзақ болса, соғұрлым оның қарызды төлеуді жалғастыру ықтималдығы жоғарырақ болады (4.11-график).

Егер қарыз бойынша төлемдер жеті ай ішінде төленбесе, онда қарыз алушының келесі алты айда да төлемей қалу мүмкіндігі 60% құрайды. Бұл ретте, қалған 40%-дың қарыздарының бір бөлігі уақтылы төленбейді немесе қайта қаржыландырылған

болады. 6 айдан кейін төлемеу ықтималдығының күрт артуы жарты жылдық өтеу кестесінің жиі қолданылатынын білдіреді. Қарыз алушының жарты жыл бойы төлемеу мүмкіндігі бар, содан кейін ол шамамен 30% жағдайда төлем жасайды. Алайда, егер 6 айдың шегінен өтіп кетсе, онда төлем жасау ықтималдығы әлдеқайда аз болады.

12 ай немесе одан көп уақыт ішінде төлем жасалмаған қарыздарға әрі қарай қызмет көрсетпеу ықтималдығы айтарлықтай жоғары және 70% құрайды. Мұндай кредиттік демалыстар инвестициялық қарыздар үшін де берілуі мүмкін. Алайда, тәуекел қарыз алушының меншікті капиталына емес, қарызға алынған капиталға байланысты болғандықтан, осындай стандартты емес төлем кестелерін ұсыну банктің тәуекелдерін арттырады.

4.11-график Төлемдер кестесі еркін болған сайын, қарыз алушының төлемеуді жалғастыру ықтималдылығы жоғары болады

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: Қарыз бойынша бірнеше айда негізгі борыш бойынша төлем болмаған, бірақ банк осы төлемеулерді мерзімі өткен берешек ретінде белгілемейді. Іріктеуге ай сайын өтемеу рұқсат етілетін қарыздар кіреді.

Кепілдік қамтамасыз ету

Кепіл саясатының сапасы және, атап айтқанда, оны тиімді жүзеге асыру ұтымды кредиттік шешімдердің қабылдануын қамтамасыз етеді және тым қатерлі кредит беруді шектейді.

Кепілдік қамтамасыз етумен жұмыс істеудің халықаралық стандарттарына сәйкес келетін кепіл саясаты кепілдік қамтамасыз етудің құны мен өтімділігіне байланысты тәуекелдерді толық түсінуді және құжаттаманы қамтамасыз ететін процестерді қамтиды. Банктің кредиттік тәуекелін жүзеге асырудағы ең маңызды салдары банктер қалыптастырылған кепіл саясатының жетілмегендігі және банк кепілмен жұмыс істеген кезде кездесетін мәселелер мен проблемалардың көрініс таппауы болып табылады. Қазақстандық банктердің⁹ кепіл саясатын талдау көрсеткендей, банктер өздерінің кепіл саясатын қалыптастыруда жан-жақты емес және активтердің сапасын басқаруға қажетті процедураларды реттемейді.

Кепіл саясатына сәйкес, реттеушінің¹⁰ талаптары бойынша банктер қамтамасыз етудің түріне байланысты кемінде алты айда бір рет кепілді, ірі жылжымайтын мүлкті – жылына бір рет тәуелсіз бағалау

ушыны тарта отырып қайта бағалайды. Кейбір банктер қарыз алушының жағдайы немесе кепілдік жай-күйі нашарлаған кезде, кепіл құнын төмендететін, қарызды қайта құрылымдайтын және басқа факторларды анықтаған кезде жоспардан тыс мониторинг жүргізді. Алайда, 2015–2017 жж. Қаржылық тұрақтылық туралы есепте көрсетілгендей, нарықтық конъюнктура өзгерген кезде кепілдік қамтамасыз етудің құны іс жүзінде өзгеріссіз қалады, бұл кепілді қайта бағалаудың жеткіліксіздігін растайды.

Кредиттік шешімдер қабылдау үшін кепілдің әділ құнын анықтау/қайта қарау кезінде бағалаушының біліктілігі, тәжірибесі және банкке тәуелсіздігі маңызды рөл атқарады. Реттеуші мен бағалаушылардың қызметін бақылайтын ұйымдардың өзара әрекет етуі бағалаудың сапасын, бағалау мәдениетін арттыруға және тұтастай алғанда бағалау институтына деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Соның салдарынан кепілдік қамтамасыз етуді әділ бағалау кредиттік тәуекелдерді басқарудың тиімділігін арттырады. Қадағалау функцияларын ақпараттық қамтамасыз етуді күшейту және кредиттік тәуекелдерді бағалаудың дәлдігін арттыру мақсатында

⁹ Ұлттық Банк 2018 жылы тек кепілсіз кредит беретін екі банкті қоспағанда, банктерге кепіл саясаты бойынша сауалнама жүргізді (бұл банктер бұрын қабылданған кепілдіктер үшін Тәуелсіз Бағалау Компаниясының бағасын қолданады, банктер ешқандай бағалау жүргізбейді).

¹⁰ «Кредиттеу жөніндегі құжаттамасын жүргізу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2007 жылғы 23 ақпандағы № 49 Қаулысы. ҚР Ұлттық Банкі Басқармасының 2018 жылғы 29 қазандағы № 257 қаулысына сәйкес күшін жойды.

Ұлттық Банк кепілдік қамтамасыз ету мен бағалаушылар туралы ақпаратты қоса отырып, Кредиттік тіркелімнің қолданылу аясын кеңейтуде. Осы ақпараттың негізінде тәуелсіз бағалаушылар рейтингін жүргізу банк секторындағы тәуекелдерді төмендету факторы бола алады.

Жекелеген қазақстандық банктердің кепіл саясатында кепіл берушілерге қойылатын талаптар және кепілдік қамтамасыз етуге мерзімді мониторинг жүргізу процедуралары көрсетілмеген, сондай-ақ кепілдік қамтамасыз етудің құнын анықтау әдістемесі қарыз валютасына тәуелді емес. Сондай-ақ банктік кепіл саясатында кредиттік шешімдерді қабылдауда қолданылатын, мысалы кепіл құқығын

тіркеу және тоқтату тәртібі сияқты ең маңызды процедуралар көрсетілмеген; LTV көрсеткіштерін белгілеу¹¹; әр түрлі қамтамасыз ету түрлері үшін ертеден қою индикаторларын әзірлеу, құжаттау, жұмыс жасау.

Бұл ретте, банктердің деректері бойынша, кепіл саясатынан тыс проблемалық мәселелер бар, олар мониторинг пен өндіріп алудың тиімділігін төмендетеді, оның ішінде кепілдік қамтамасыз етуге қол жеткізуге немесе қайта бағалау үшін қажетті құжаттарды ұсыну кезінде кепіл берушінің кедергі келтіруі, сонымен бірге өз құқықтарын жүзеге асыруға қатысты заңнамалық шектеулер бар (толығырақ VIII -бөлімде).

Банктердің КҮАБҮ еншілестерімен жұмыс істеу тәжірибесі

КҮАБҮ – банктердің күмәнді және үмітсіз (стрессті) активтерін басқару жөніндегі еншілес ұйымдары, банктер оларды 2011 жылдан бастап құруға құқылы.

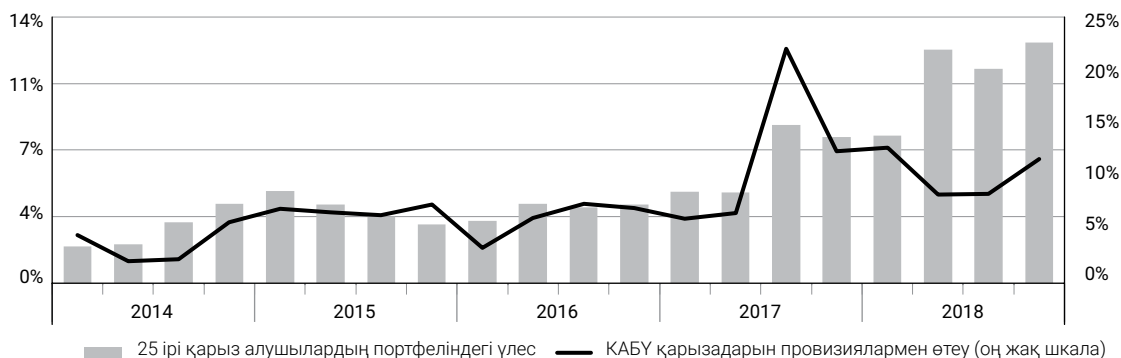
КҮАБҮ-тың құрылуы банктерге банктен тыс қызметті жүзеге асыру мүмкіндігін беру қажеттілігімен байланысты болды: жылжымайтын мүлікті салу және сату, жалға беру, заңды тұлғалардың капиталына қатысу үлестерін басқару және заң талаптарына сәйкес өзге де қызмет түрлері.

Қызмет аясын кеңейту банктерге активтердің сапасын едәуір жақсартуға мүмкіндік береді деп болжалды, өйткені банктердің балансында айтарлықтай кепіл активтері жинақталды, оларды тиімді іске асыру құрылысты аяқтағаннан, қайта ұйымдастырудан немесе басқарудың кез келген басқа түрінен кейін мүмкін болды. Алайда КҮАБҮ-ты құру бастапқы мақсаттар көбінесе бұрмаланып кеткен болатын, және банктер КҮАБҮ-ны өз баланстарындағы жұмыс істемейтін активтерінің деңгейін жасыру мақсатында КҮАБҮ-ты қолдана бастады.

КҮАБҮ-ға берілген қарыздар портфелі реттеушілік есептілікте шоғырландырылмайтыны және,

тиісінше Кредиттік тіркелімде көрініс таппайтыны есептіліктің растығы және активтердің сапасы үшін негізгі проблема болып табылады. Әдетте банктер еншілес ұйымының қарыз алуын нарықтық емес құны бойынша қаржыландырады. Сөйтіп, КҮАБҮ-қа берілген қарыздар банктің балансында КҮАБҮ-тың банк алдындағы берешегімен алмастырылады (әдетте, қарыз түрінде, бірақ кейде дебиторлық ретінде) және өтеу кестесіне байланысты қарызға қызмет көрсету мәртебесі бойынша бағаланады. КҮАБҮ-тың банк алдындағы мұндай қарыздарын провизиялармен орнын толтыру көбінесе КҮАБҮ портфеліндегі қарыздар бойынша жоғары кредиттік тәуекелінің және КҮАБҮ қызметінің ерекшелігінің есебінен жеткіліксіз болады. Осылайша, 2018 жылы КҮАБҮ-тың қарыздарын провизиялармен орнын толтыру коэффициенті 12% құрады (**4.12-график**). Еншілес КҮАБҮ-тармен бұндай жұмыс тәжірибесі банктер арасында кеңінен тараған. КҮАБҮ-ның барлығы дерлік банктердің ірі қарыз алушылары болып табылады. КҮАБҮ-ты аса басқыншылықпен пайдалану 2018 жылы таратылған банктердің бірінде байқалды, олардың алдында КҮАБҮ-ның берешегі банктің несие портфелінің 50% -дан астамын құрады.

4.12-график Провизиялау деңгейі КҮАБҮ қарыздары бойынша кредит тәуекелін КҮАБҮ қызметінің ерекшелігі есебімен орнын толтыру үшін жеткіліксіз

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

¹¹ Loan-to-value ratio – кредит сомасының кепілдің нарықтық (немесе бағалау) құнына қатынасы.

4.3. КОРПОРАТИВТІК ПОРТФЕЛЬ

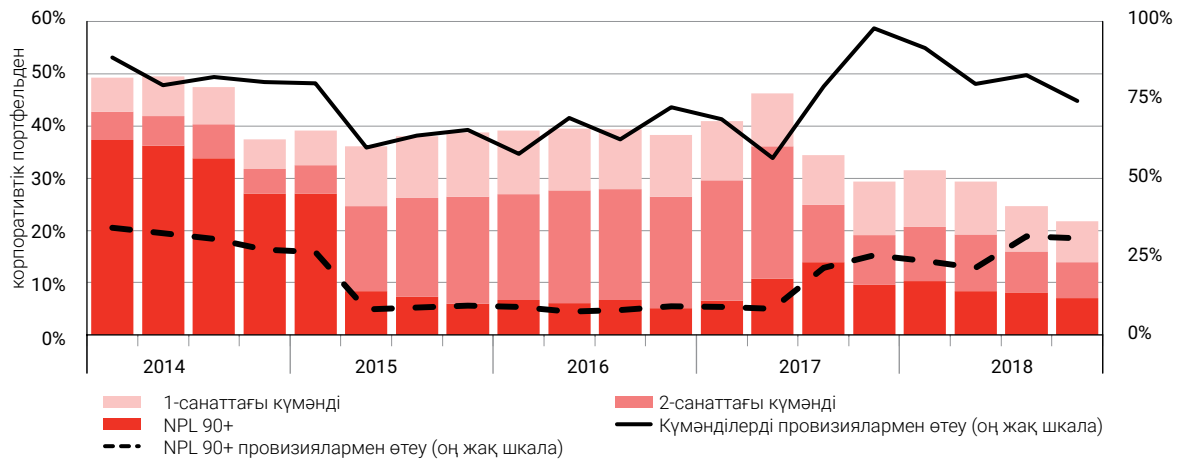
Корпоративтік сектордың кредиттік тәуекелі төмендей берді, бірақ қаржылық жағдайы тұрақсыз көптеген кәсіпорындармен шектелген еді. Ауылшаруашылық саласына байланысты проблемалық қарыздарды мемлекет осы саланы қолдау мақсатында сатып алды. 2018 жылы қарыздардың мерзімін ұзарту экономиканың барлық салаларында күмәнді қарыздар бойынша шығындар деңгейін төмендету құралдарының бірі болды. Сапалы қарыз алушылар үшін бәсекелестік қайта қаржыландырылған қарыздар көлемінің өсуіне әкелді. Корпоративтік секторға кредит беру мемлекеттік бағдарламалар қолдауымен жүзеге асырылады. Мұндай қарыздар

бойынша кредиттік тәуекел нарықтан төмен, бірақ қолайлы деп қарастыруға болмайды.

2018 жылы банктердің проблемалық қарыздарының 80%-ы корпоративтік портфельге шоғырланды. Нақты сектордағы қарыз алушылардың кредиттік тәуекел деңгейі жоғары болып қалды, проблемалық қарыздар корпоративтік портфелінде 22% орын алды (жылына –7пп) (4.13-график).

Дәрменсіз және біріктірілген банктерді қоспағанда, банктердің проблемалық қарыздарының орнын толтыру 2018 жылы 29%-дан 40%-ға дейін өсті. Тұтастай алғанда, жүйе бойынша бұл көрсеткіш 49% -дан 45%-ға дейін төмендеді.

4.13-график Корпоративтік портфель сапасының жақсаруы негізінен нашар қарыздарды есептен шығару және мемлекетке сату есебінен болды

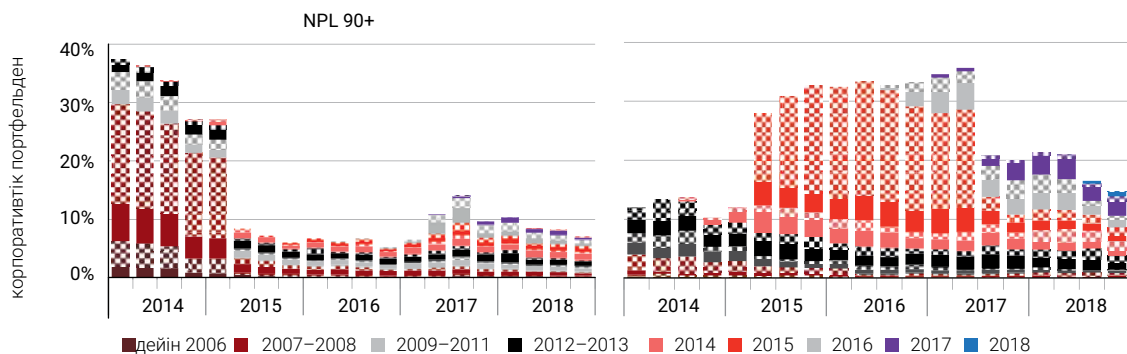

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

2018 жылдың аяғында қалпына келтіру шараларын жүзеге асырғаннан кейін проблемалық корпоративтік қарыздар портфелінің құрылымында ең үлкен көлем 2014 және 2016 жылдары берілген

NPL90+ қарыздарға (1,4% және 1,1%, сәйкесінше) және 2014 жылы шетел валютасында және 2017 жылы теңгемен берілген күмәнді қарыздарға (1% және 2,5%) тиесілі болды (4.14-график).

4.14-график Корпоративтік портфельде өткен жылдардағы проблемалық қарыздар сақталады

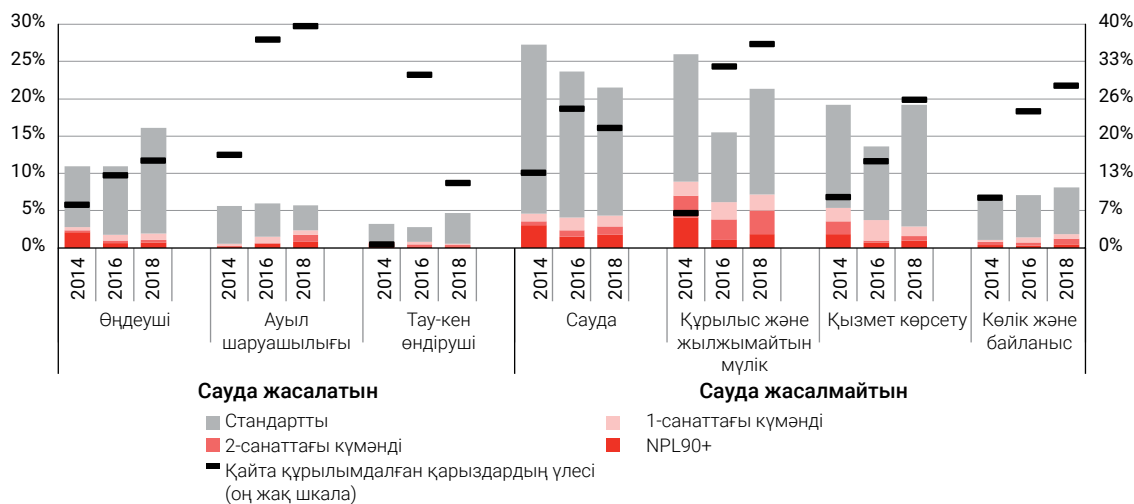

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
Ескертпе: Өрнекті бояу валютамен берілген қарыздарға сәйкес келеді

Жинақталған проблемалардың ең көп көлемі бизнесті кредит берудің негізгі көлемі бағытталған саудаға жатпайтын¹² экономика секторының салаларында сақталды (4.15-график). 2018 жылы корпоративтік несие портфеліндегі саудаға жататын сектор үлесінің ұлғаюы байқалды, оның ауыл шаруашылығын қоспағанда, қарызға қызмет көрсету сапасы, саудаға жатпайтын салаларға қарағанда айтарлықтай жоғары. Саудаға жататын¹³ сектордағы проблемалық қарыздар үлесі жалпы алғанда 2018 жылы 28%-дан 18%-ға дейін, саудаға жатпайтын сектор салаларында – 31%-дан 23%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте 2018 жылы экономиканың барлық салаларында қайта құрылымдалған қарыздардың өсуі байқалды: мұндай қарыздар сапалы қарыз алушылар үшін бәсекелестіктің жоғарылауы аясында қайта қаржыландырылды немесе төлем мерзімдері ұзартылды.

Ауыл шаруашылығы, құрылыс пен жылжымайтын мүлік¹⁴, көлік пен байланыс салаларындағы қарыздардың сапасы, бұрынғыдай, төмен деңгейде қалды. 2018 жылы мемлекет тарапынан портфельді қалпына келтіру, негізінен, ауыл шаруашылығында жұмыс істеп тұрған төмен қайтарымдылық белгілері бар кәсіпорындардың қарыздарына әсер етті. Мемлекет (ПҚК) агроөнеркәсіптік кешенді қолдау мақсатында 2018–2019 жылдың басында ауыл шаруашылығының проблемалық қарыздарын номиналды құны бойынша сатып алды. Банк секторының бұрын сатып алынған активтерінен басқа, сатып алынған талаптар бойынша ықтимал залал, өзінің борыштық міндеттемелері бойынша ПҚК кредиттік тәуекелін арттыруы мүмкін.

4.15-график Тарихи қарыздар циклдік секторларда шоғырландырылған

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Қайта құрылымдалған қарыздар – қайта қаржыландырылған немесе мерзімі ұзартылған қарыздар. ККБ берген БТА желісін қоспағанда

Ағымдағы жылы валюталық қарыздар көлемі 2017 жылмен салыстырғанда 23%-ға азайды. Мұндай қарыздардың сапасы біршама жақсарды, бірақ бұрынғыдай олар бойынша қайтармаудың жоғары тәуекелі сақталады. Сонымен, 2018 жылдың соңында күмәнді қарыздардың үлесі ірі бизнестің валюта портфелінде 8%-ды, ал NPL90+ – 4%-ды құрайды. Бұл ретте ШОБ-тың валюта портфелі іріден гөрі әлдеқайда нашар. Сонымен, ондағы күмәнді қарыздардың үлесі 2018 жылдың соңында 28%-ды құрайды, ресми есептілікте банктер осы

қарыздардың тек 10% ғана NPL90+ түрінде көрсеткен (4.16-график).

2018 жылы ШОБ-тың ұзартылған валюталық қарыздар көлемі 51%-дан біртіндеп 46%-ға төмендеді, ал теңге портфелінде шамамен 20%-ға құрады. Бұл ШОБ қарыздарын да қамтитын ПҚК-ға қарыз беруден бұрын, банктердің есептілікті жақсарту үшін осы қарыздардың мерзімін ұзартуына байланысты болуы мүмкін (4.17-график).

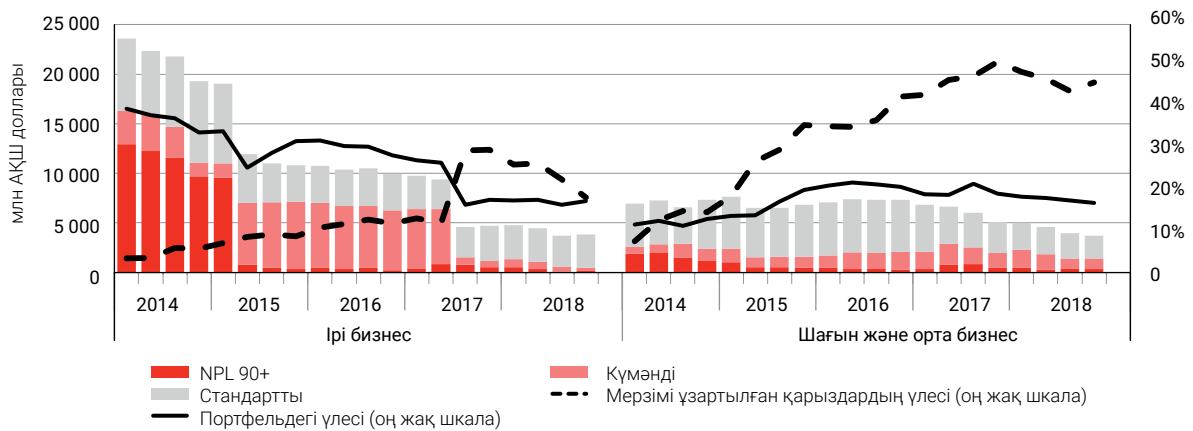
¹² Саудаға жатпайтын секторлар құрылыс пен жылжымайтын мүлікті, сауданы, көлік пен байланысты, қызмет көрсетуді қамтиды

¹³ Саудаға жататын сектор – тау-кен қазу және өңдеуші өнеркәсіп, сондай-ақ ауыл шаруашылығы

¹⁴ Құрылыс пен жылжымайтын мүлік – өз ішінде құрылысты және жылжымайтын мүлікпен жасалатын операцияларды қамтиды

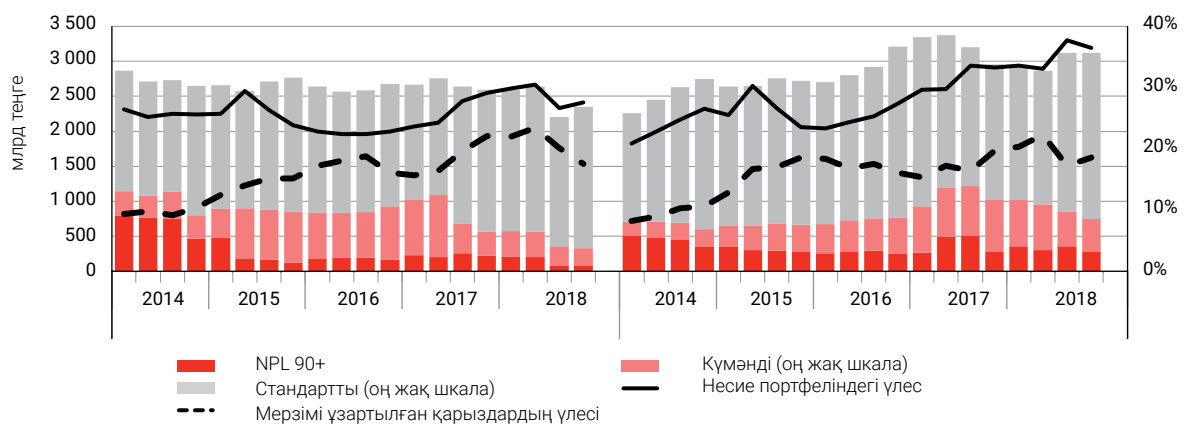
4.16-график ШОБ секторының жанама валюталық тәуекелі төмендеуде, бірақ мерзімін ұзарту өсуде

Валюталық портфель

4.17-график Теңгелік портфельдегі қайта құрылымдау валюталық портфельдегіге қарағанда төмен

Теңгелік портфель

Ірі қарыз алушылар және кредиттік тәуекелдің шоғырлануы

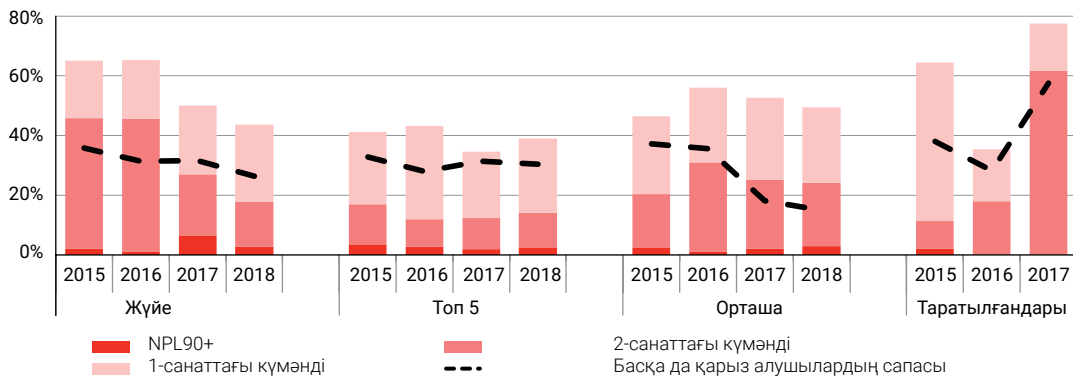
Банк портфельдері сапасының ірі қарыз алушылардың шоғырлануына тәуелділігі жүйе бойынша біртекті емес. Осылайша, кейбір банктерде 25 ірі қарыз алушының қарыздарының үлесі корпоративтік портфельдің қомақты үлесін алуы, ал басқаларда – үштен бір бөлігінен аспауы мүмкін. Әрбір жеке банкте ірі қарыз алушыларды кредит беру мәселесі және олардың шоғырлану деңгейі кредит саясатымен анықталады және корпоративтік мәдениет сапасы мен капиталдың жеткіліктілігіне байланысты болады.

Ірі корпоративтік қарыз алушылардың сапасы беймәлім болып қала береді. Банктер проблемалық қарыздар деңгейін бұрмалаудың құралдары ретінде шарттық мерзімін ұзарту, талаптарын өзгерту және қайта қаржыландыру мүмкіндіктерін пайдалануды жалғастырды. Ірі қарыз алушылардың мерзімі ұзартылған қарыздарының көлемі 2017 жылдың соңында 17%-ды, ал 2018 жылы – 15%-ды құрады. Сонымен қатар, банктердің ірі

қарыз алушылары санына қарыздарының сапасын қолдағы бар ақпарат бойынша бағалау қиынға соғатын ҚҰАБҰ да кіреді. Банктер алдындағы ҚҰАБҰ қарыздары бойынша міндеттемелер өсе түсті. Атап айтқанда, 2015 жылы ҚҰАБҰ қарыздары банк жүйесінің ірі қарыз алушылар портфелінің 2%-ын, ал 2018 жылы – 9%-ын құрады (4.2-бөлімде толығырақ).

Жалпы жүйе бойынша 2018 жылы ірі қарыз алушылардың банктердің корпоративтік портфеліндегі шоғырлануы 50% деңгейінде сақталып қалды (4.18-график). Бұл ретте ірі қарыз алушыларға жоғары тәуелділік дәріменсіз банктерде байқалды. Есептілікті ұсынудың соңғы күніне 25 үздік қарыз алушылардың осы банктер портфеліндегі шоғырлануы орташа есеппен 65%-ды құрады, ал жекелеген банктерде 90%-дан асты. Олардағы ірі қарыз алушылардың қарыздарының сапасы 2017 жылы 35%-дан 77%-ға дейін күрт төмендеді, бұл олардың байланыстылығын жанама түрде көрсетті.

4.18-график Ірі қарыз алушылардың сапасы жақсарды және басқа да қарыз алушылармен теңестірілді. Ірі қарыз алушылардың тәуекелдерін банктер есептілікте ашпайды
Ірі қарыз алушылар бойынша портфелінің құрылымы

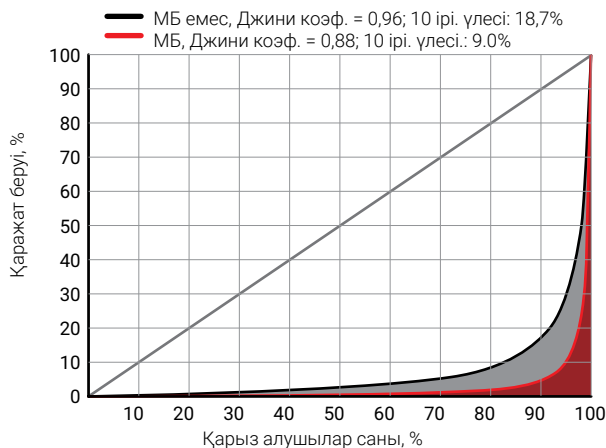
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Банктердің топтары 2019.01.01. жағдай бойынша несие портфелінің шамасы бойынша есептелген (орта банктер – 15 банк); таратылғандар – 2016–2018 жылдары лицензиясынан айырылғандар. Басқа да қарыз алушылардың сапасы – 25 ірі қарыз алушыларға кірмеген қарыз алушылардың портфеліндегі проблемалық қарыздардың үлесі.

Мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде берілген қарыздар

Мемлекеттік кредит беру бағдарламалары көбінесе ШОБ және экономиканың басым салалары үшін бизнесті қолдау мен қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру мақсатында жасалған.

2018 жылдың соңында мемлекеттік бағдарламалар бойынша кредиттер нарықтық кредиттерге қарағанда аз шоғырланған: қарыздың орташа мөлшері 3 есе аз, бір қарыз алушыға орташа тәуекел – 4 есе аз болды. Бұл ретте мемлекеттік бағдарламалар бойынша қарыздар беруді шоғырландыру – 2013 жылдан бастап 10 ірі қарыз алушының үлесі, Джини коэффициенті – 2014 жылдан бастап төмендей берді (4.19-график). Бұл үрдіс нарықтық корпоративтік қарыздармен салыстырғанда анағұрлым жоғары мемлекеттік бағдарламалар бойынша қарыздар сапасына оң әсер етті.

4.19-график Мемлекеттік бағдарламалар бойынша берілген қарыздардың шоғырлануы нарықтақ қарыздардан айтарлықтай төмен және төмендеуі жалғасуда

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: Есептер 2013–2018 жылдар кезеңі үшін жасалды

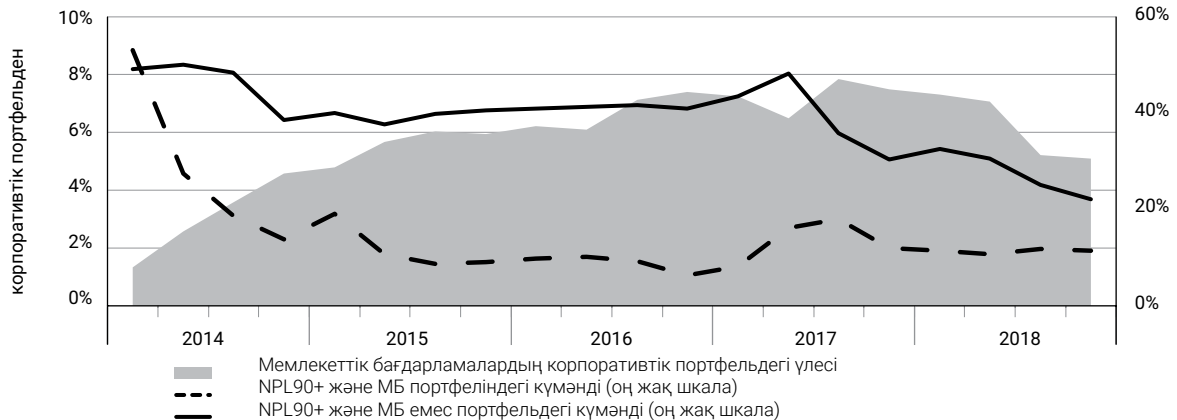
Ұлттық Банктің бағалауы бойынша, мемлекеттік бағдарламалар бойынша проблемалық қарыздардың үлесі тарихи түрде нарықтық қарыздардан төмен болып қалады (4.20-график). Бұл ретте 2017–2018 жылдардағы сапаның нашарлауы, негізінен, лицензиясынан айырылған немесе қалпына келтірілген банктер портфелі сапасының нашарлауымен байланысты болды. Бұл мемлекеттік бағдарлама операторлары тарапынан бақылауды күшейту және реттеушімен өзара әрекеттесу қажеттілігін көрсетеді (дәрменсіз банктердегі мемлекеттік бағдарламалар бойынша қарыздардың үлесі 57%-ға жетті).

2014–2018 жылдар кезеңін талдау қорытындысы бойынша мемлекеттік бағдарламалар бойынша жалпы шығарылымдағы күмәнді және жұмыс істемейтін қарыздардың орташа үлесі 10%-ды құрады, берудің ең төменгі сапасы 2014 және 2015 жылдары болды (проблемалық қарыздардың үлесі – сәйкесінше 17% және 20%).

Экономика салалары бөлігінде мемлекеттік бағдарламалар бойынша кредит берудің негізгі көлемі қарыздарға қызмет көрсетуі салыстырмалы түрде жоғары болған өңдеуші өнеркәсіпке тиесілі болды. Қарыздардың ең төменгі сапасы көлік, ауыл шаруашылығы және тау-кен қазу өнеркәсібі салаларында байқалды. Қайта қаржыландыру мақсатында берілген мөлшері бойынша барынша ірі және валюталық қарыздар ең төменгі сапаға ие болды.

Мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде берілген қарыздардың тиісті сапасын қамтамасыз ету үшін мемлекет қаражатын тиімді игере алатын төлеуге қабілетті қарыз алушыларды мұқият таңдау қажет.

4.20-график Мемлекеттік бағдарламалар бойынша берілген қарыздардың сапасы нарықтақ қарыздардан жоғары

4.4. БӨЛШЕК ПОРТФЕЛЬ

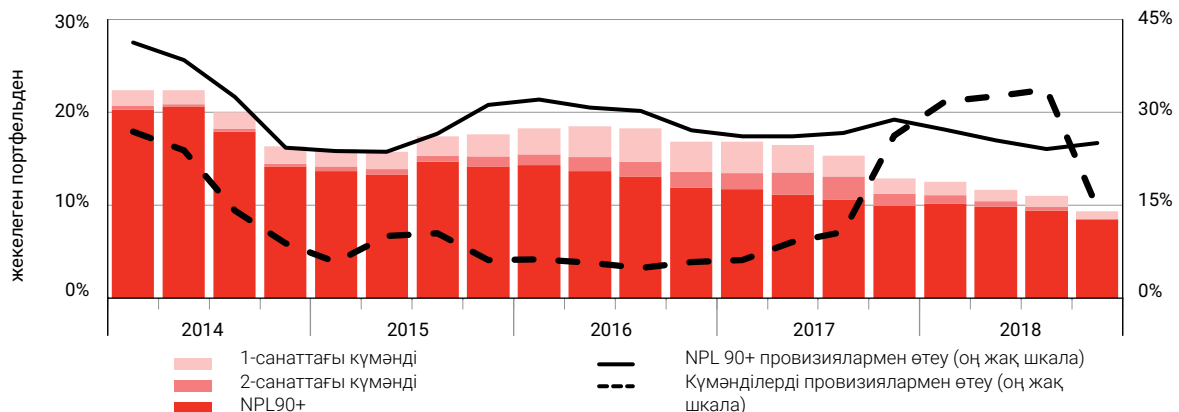
2018 жылы бөлшек портфельдің жоғары өсуі жалғасты, бұл негізінен кепілсіз кредит беру есебінен болды. Ипотеканың және автокредит берудің өсуі де қарқын алуда, бірақ мемлекеттік бағдарламалар қолдау көрсетеді. Қамтамасыз етілген тұтынушылық қарыздар портфелі, негізінен, төлем тәртібі төмен ірі қарыз алушылардың қарыздарының төмендеуі есебінен қысқарды. Бөлшек қарыз алушылардың кредит тәуекел деңгейі қалыпты және олардың кірістерінің өзгеруіне және банктердің төлем қабілеттілігін бағалау сапасына сезімтал. Үй шаруашылығының борыштық жүктемесі біртіндеп өсіп келеді, бірақ әлі де сындарлы деңгейге жеткен жоқ. Бөлшек сегментті реттеу бойынша қабылданатын шаралар осы сегменттің тұрақты өсуіне мүмкіндік бере отырып, тәуекелдердің өсуін шектейді.

2018 жылы банктер бөлшек портфельді белсенді түрде арттыруды жалғастырды. Жыл қорытын-

дысы бойынша банк жүйесінің несие портфельіндегі бөлшек үлесі тұтынушылық портфельдің жылдық өсімінің 17% (2017 жылы 13%) болуы нәтижесінде 37%-ға (жылына +5пп) жетті. Кепілсіз кредит беру портфель өсімінің негізгі нарықтық факторы болып қала береді, автокредит беру мен ипотекалық тұрғын үй кредитін беру сегменттерінің өсуіне негізінен мемлекеттік бағдарламалар қолдау көрсетті.

Бөлшек портфель қарыздарының сапасы корпоративтік қарыздан едәуір жоғары. Бөлшек портфель бойынша проблемалық қарыздар үлесі 2018 жылы 13%-дан 9%-ға дейін төмендеді (4.21-график). Бөлшек кредиттер бойынша кредиттік шығындар, корпоративтік қарыздар портфелінен айырмашылығы, уақтылы мойындалады – күмәнді қарыздар деңгейі 1%-ды ғана құрайды. Құнсызданған қарыздары жекелеген банктердің есептілігінде толығымен көрсетілмеген қамтамасыз етілген тұтынушылық кредит беру ерекше болып табылады.

4.21-график Бөлшек портфельдің кредиттік шығыны төмен және толық көлемде танылады
Бөлшек портфельдегі проблемалық қарыздар

2018 жылы проблемалық қарыздар көлемін қысқартуға негізгі үлес қосқан 2016–2018 жылдары лицензиясынан айырылған, банктерде шоғырланған, төмен қайтарымдылық және жанама байланыс белгілері бар ірі тұтынушылық қамтамасыз етілген қарыздар болды. Бұл қарыздар, қызмет көрсету сапасының төмен белгілерінің болуымен қатар, бірнеше рет қайта қаржыландырылды және/немесе мерзімі ұзартылды (4.22-график).

Кепілсіз тұтынушылық кредит беру портфелінің едәуір көлемі жұмыс істемейтін қарыздар-

дың төмен үлесін NPL90+ (8%), 2018 жыл ішінде көлемінің NPL90+ абсолютті мәнінде біртіндеп өсуіне қарамастан сақтады. Автокредит беру және жылжымайтын тұрғын жай кепілімен проблемалық қарыздар үлесі іс жүзінде өзгеріссіз қалды – тиісінше 9% және 7%. Бұл ретте ипотекалық тұрғын үй қарыздары сегментінде проблемалық қарыздарды қысқарту байқалады, олардың төмендеуіне мемлекеттік бағдарлама шеңберінде валюталық ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру маңызды фактор болды.

4.22-график Бөлшек портфель кепілсіз және ипотекалық тұрғын үй қарыздары есебінен қарқынды өсті

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

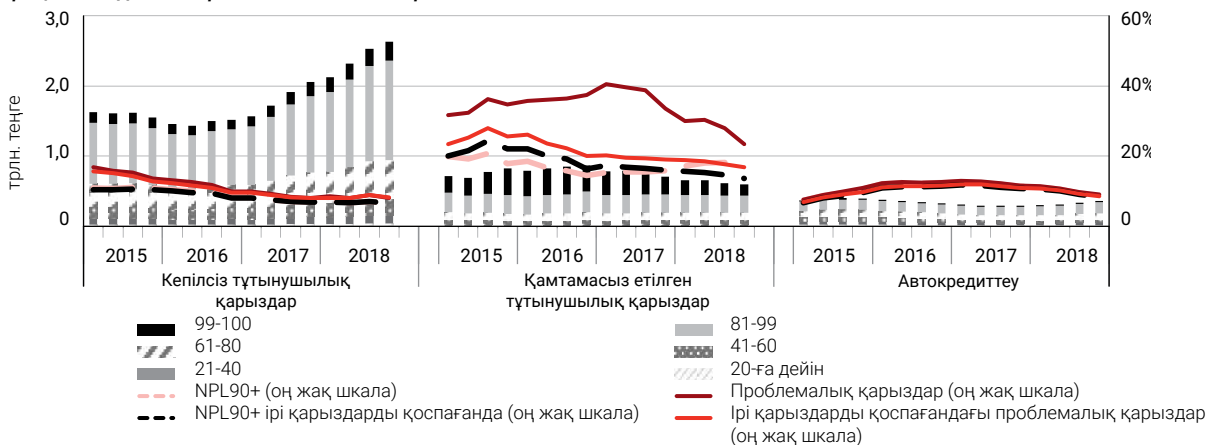
Тұтынушылық қарыздардың кредиттік тәуекелі

Тұтынушылық кредит беру, атап айтқанда кепілсіз кредит беру, корпоративтік кредит беруге қарағанда, банктер үшін кірістілігі әлдеқайда жоғары және айналымдылығы жылдам түрі болып қала берді. Тұтынушылық кредит берудің барлық сегменттерінде қарыз сапасы жақсарды. Байланыстылықтың жанама белгілері бар ірі қарыздар бойынша, әсіресе, барынша жоғары тәуекел байқалды.

2018 жылы тұтынушылық қарыздар сапасының жақсаруы жалғасты. Ұлттық Банктің бағалауы бойынша банктер мен проблемалық қарыздардың

есептілігі бойынша NPL90+ үлесі біртіндеп азайды (4.23-график). Бұл ретте кепілсіз қарыздармен және автокредитпен салыстырғанда, қамтамасыз етілген қарыздардың сапасы айтарлықтай нашар күйде қалды. Бұл ірі қарыздарға қызмет көрсету сапасының төмендігімен байланысты болды (негізгі борыштың қалдығы 99-шы процентиль мәнінен жоғары), ол 2016 жылы қамтамасыз етілген қарыздар портфелінің жартысын дерлік құрады (4.24-график). Кепілсіз және автокредит портфеліндегі ірі қарыздар үлесі, тиісінше, 10% және 6%-дан аспады.

4.23-график Тұтынушылық қарыздардың жақсаруы жалғаса бастады. Қамтамасыз етілген қарыздар портфеліндегі тәуекелдер жоғары болып қалуда
Процентильдік топтар бойынша негізгі борыш

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

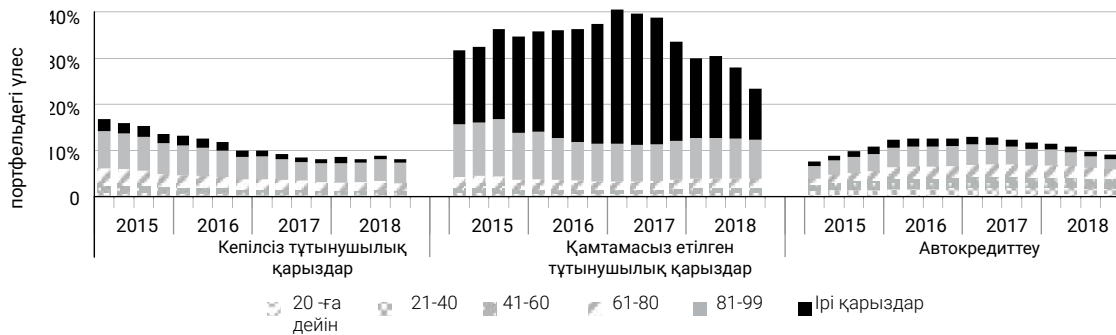
Ескертпе: Ірі қарыздар – негізгі борыш бойынша қалдық 99-шы процентильдің мәнінен жоғары болатын қарыздар

Кепілсіз қарыздар портфеліндегі проблемалық қарыздар үлесі 2018 жылы 10%-дан 8%-ға дейін, автокредиттер – 12%-дан 9%-ға дейін, қамтамасыз етілген қарыздар – 40%-дан 24%-ға дейін (ірі қарыздарды қоспағанда – 19%-дан 17%-ға дейін) төмендеді. Кепілсіз және автокредит портфеліндегі

проблемалық қарыздар үлесінің төмендеуі кредит берудің жоғары өсу қарқыны аясында; қамтамасыз етілген қарыздар портфелінде – дәрменсіз банкроттердің жүйеден шығуы және ірі проблемалық қарыздарды есептен шығару есебінен орын алды.

4.24-график Проблемалық қамтамасыз етілген қарыздар портфеліндегі негізгі бөлікті ірі қарыздар құрады
Процентильдік топтар бойынша проблемалық қарыздар

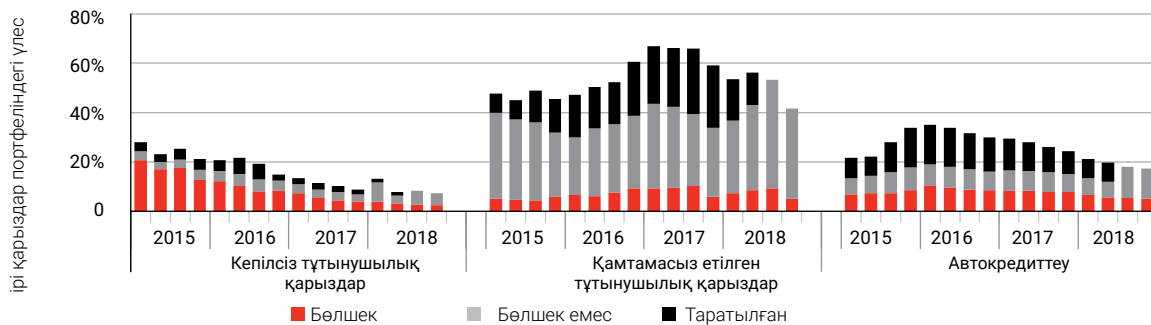
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Процентильдер негізгі борыш бойынша қалдық сомасының негізінде қалыптастырылды. Ірі қарыздар – негізгі борыш бойынша қалдық 99-шы процентильдің мәнінен жоғары болатын қарыздар.

Проблемалық ірі тұтынушылық қамтамасыз етілген қарыздар мен автокредиттердің едәуір бөлігі 2016–2018 жылдары лицензиясынан айырылған банктерге тиесілі. 2017–2018 жылдар кезеңінде ірі қамтамасыз етілген қарыздар портфеліндегі про-

блемалық үлесі 67%-дан 42%-ға, және автокредиттер – 30%-дан 17%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте бөлшек емес банктер портфелінде ірі қарыздар бойынша тәуекелдер сақталады.

4.25-график Проблемалық ірі қарыздар таратылған және бөлшек емес банктерде шоғырландырылды
Банктер топтары бойынша проблемалық ірі қарыздар

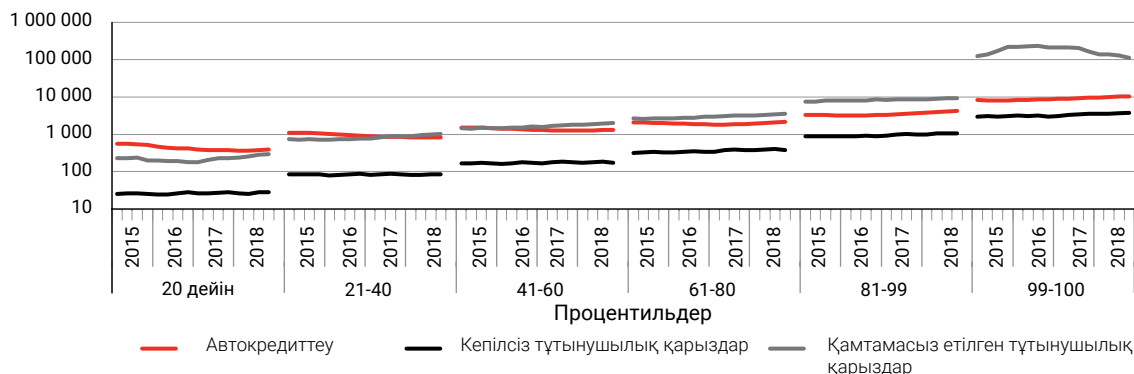
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: Бөлшек банктер – несиелік портфеліндегі бөлшек қарыздардың үлесі 50% және одан жоғары болатын банктер

Қамтамасыз ету бар портфель негізгі борыш сомаларының едәуір таралуымен сипатталды (4.26-график). Бұл ретте ірі қамтамасыз етілген қарыздар тұтынушылық ретінде қаралуға тым үлкен болды, олардың негізгі борыш бойынша

орташа қалдығы 99-шы процентиль мәнінен 8 есе асып кетуі мүмкін. Сонымен бірге, кепілсіз қарыздар портфеліндегі және автокредиттер портфеліндегі бұл асып түсу тек 1,3-1,4 есені құрады.

4.26-график Қамтамасыз етілген тұтынушылық қарыздардың кепілсіз қарыздардан және автокредиттерден айырмашылығы олар мөлшері бойынша аз тепе-тең бөлінген
 Бір қарыз алушыға шаққанда орташа негізгі борыш, мың теңге

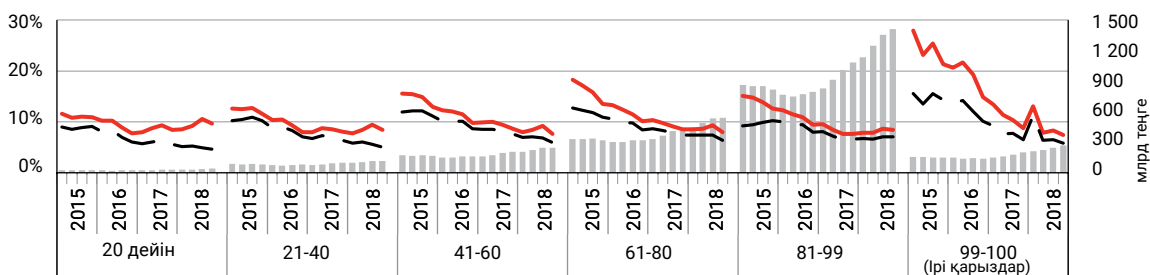

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

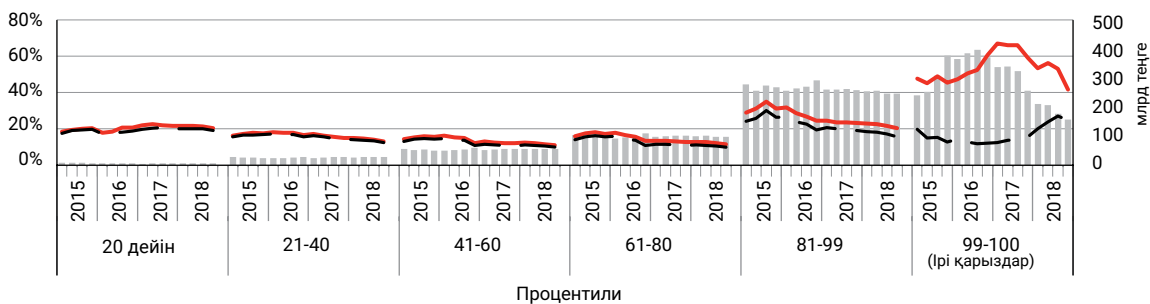
2018 жылы кепілсіз тұтынушылық портфельде проблемалық қарыздар үлесі жалпы төмендеді. Алайда, 40-шы процентильге дейінгі ұсағырақ кепілсіз қарыздар бойынша олардың сапасының нашарлауы байқалды (4.27-график). Қамтамасыз

ету бар тұтынушылық қарыздар мен автокредиттер портфеліндегі барынша төменгі қызмет 99-шы процентиль мәнінен жоғары ірі қарыздар бойынша байқалды.

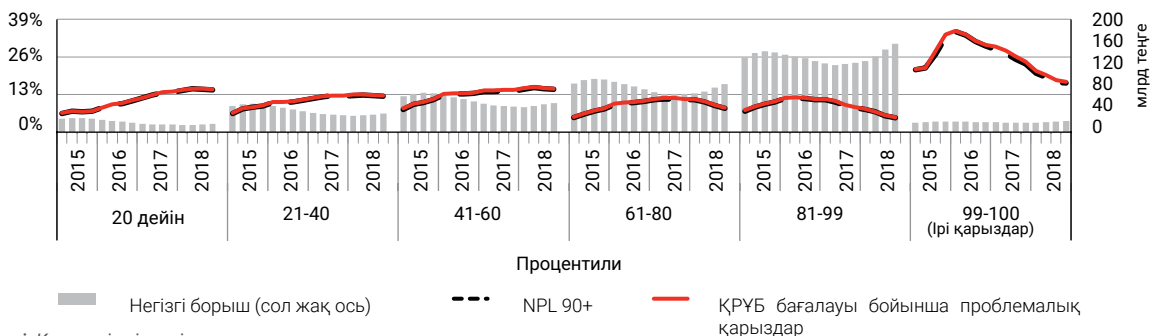
4.27-график Портфельдің сапасы тұтынушылық кредиттеудің барлық сегментінде жақсарды
 Кепілсіз тұтынушылық қарыздар

Қамтамасыз етілген тұтынушылық қарыздар

Автокредиттеу

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

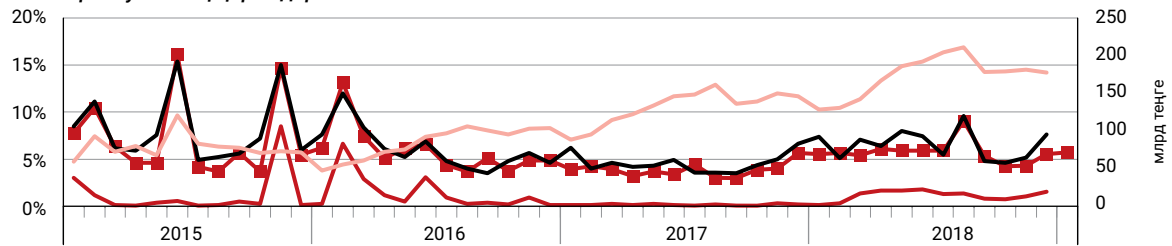
Ескертпе: Осы бөлімде кредиттік карталар бойынша берілгендерді қоспағанда, тұтынушылық мақсатқа берілген қарыздарды талдау қамтылады

Автокредиттер мен кепілсіз қарыздар беру сапасы айтарлықтай жоғары деңгейде қалды, бұл бірінші және екінші төлемдердің дефолт деңгейінің төмендеуінен көрінді. Сонымен, 2018 жылы автокредиттер бойынша бірінші және екінші төлемдердің дефолт деңгейі автокредиттер беру көлемінің ұлғаюы аясында 4% деңгейінде қалды. Өз кезегінде, кепілсіз қарыздар бойынша бірінші және екінші төлемдер дефолтының ұлғаюы байқалды, бұл порт-

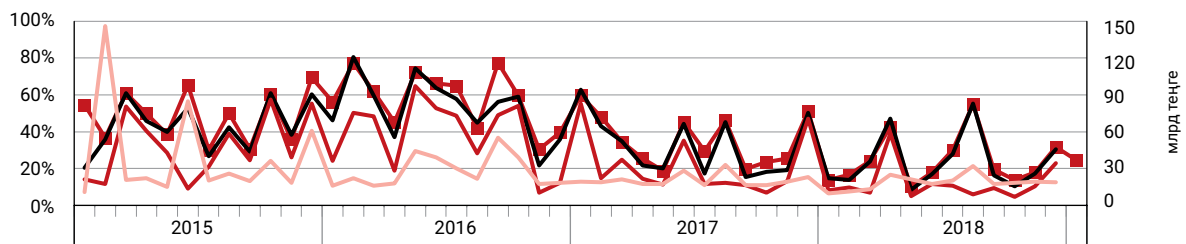
фельдің жетілуіне қарай кейінгі проблемалық қарыздар деңгейінде сипат алуы мүмкін. Кепілсіз қарыздар беру сапасының төмендеуіне сондай-ақ бұрын бөлшек кредит беруге бағдарланбаған банктер әсер етті, олардың кіруі қарыз алушылардың өтініштерін қарау және олардың төлем қабілеттілігін бағалау процестері бөлігінде айтарлықтай технологиялық кедергілермен шектелген.

4.28-график 2018 жылы кепілсіз қарыздар бойынша бірінші және екінші төлемдер дефолты жиіледі

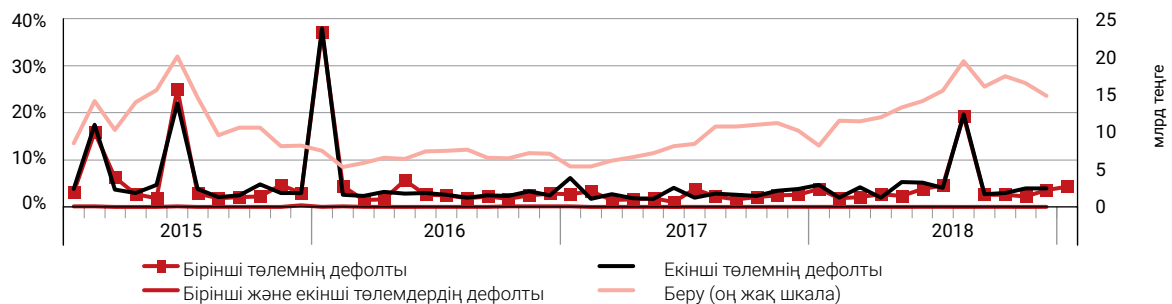
Кепілсіз тұтынушылық қарыздар

Қамтамасыз етілген тұтынушылық қарыздар

Автокредиттеу

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1-төлемнің дефолты – бұл 30 күндік жеңілдікті кезең ескеріле отырып қарызды өтеудің бірінші кезеңі шеңберінде бірден мерзімінің өтуі туындаған қарыздардың үлесі; 2-төлемнің дефолты – бұл 30 күндік жеңілдікті кезең ескеріле отырып бірінші кезеңде төлем болған кезде қарызды өтеудің екінші кезеңінде шеңберінде мерзімінің өтуі туындаған қарыздардың үлесі; бірінші және екінші төлемнің дефолтына қатарынан бірінші және екінші төлем бойынша төлеулер болған қарыздар кіреді. Беру көлемінде кредиттік карталар бойынша бір ай шеңберінде берілген және өтелген қарыздар ескерілмейді.

4.1-бокс. Тұтынушылық кредит беруді дамыту ерекшеліктері

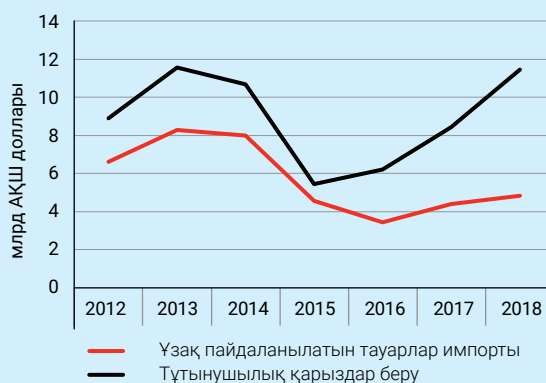
2018 жылы экономиканың өсуіне үй шаруашылығын тұтынудың оң үлес қосуына нақты кірістердің өсуімен қатар, тұтынушылық, көбіне кепілсіз кредит берудің өсуі де ықпал етті. Кепілсіз қарыздар 2018 жылы 23%-ға (2017 жылы

21%-ға) өсті және оларды беру көлемі ұзақ пайдаланылатын тауарлар импортынан айтарлықтай асып түсті (1-график, 2-график).

1-график. Тұтынушылық қарыздардың қарқынды өсуі 2018 жылы жалғасты

2-график. Тұтынушылық кредиттеу ұзақ пайдаланылатын тауарлар импортын қаржыландырады

Дереккөзі: Банктердің есептілігі

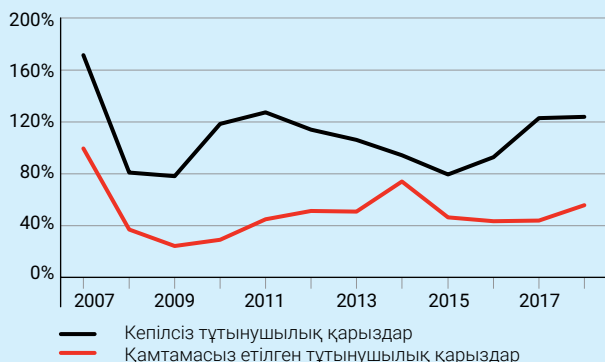
Кредит беру процестерінің технологиялық дамуы (кредиттік өтінімдерді қарау жылдамдығын қысқарту, транзакциялардың жеңілдігі және т.б.) және қарыздың жоғарғы сомасы мен мерзімін ұлғайту есебінен кепілді қарыздармен салыстырғанда, тұрғындар үшін кепілсіз қарыздар тартымдылығы артты¹. Кепілсіз қарыздарға сұраныстың өсуі дәстүрлі корпоративтік банктер тарапынан ұсыныстардың кеңеюіне, сонымен қатар жеке-

Дереккөзі: Банктердің есептілігі, ҚР ҰЭМ СК

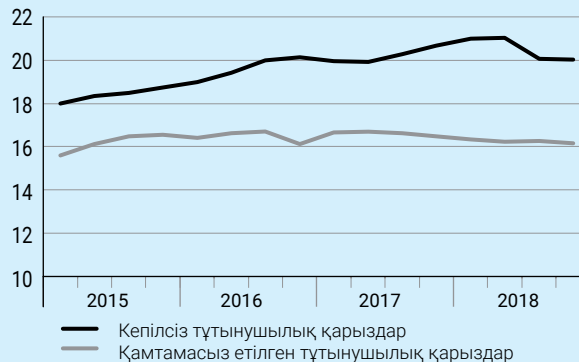
леген банктердің кепілді кредит беруден бас тартуына ықпал етті. Сонымен бірге, кепілсіз қарыздар барынша жоғары мөлшерлемелермен берілді, тезірек айналды және қамтамасыз ету бар қарыздарға қарағанда мөлшері бойынша кем болды (3-график). Бұл банктердің жоғары кірістілігін және портфельдің төмен шоғырлануын қамтамасыз етті.

3-график. Кепілсіз қарыздар қамтамасыз етілгенге қарағанда екі есе жылдам айналды және неғұрлым жоғары мөлшерлемелер бойынша берілген

Жылдың соңында несие портфеліне беру

Сыйақының орташа сараланған мөлшерлемелері

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

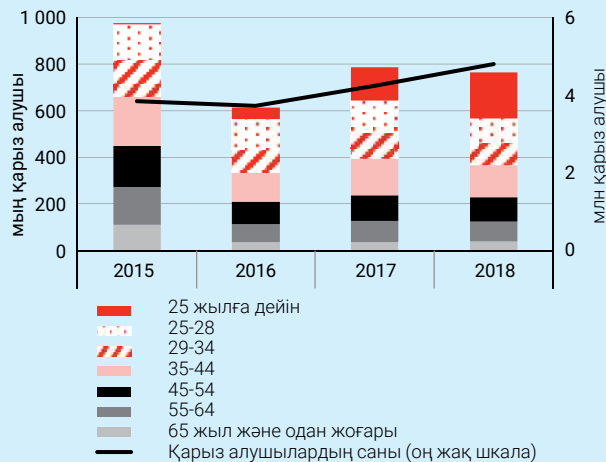
Ескертпе: Мөлшерлемелер ірі қарыздарды қоспай негізгі борыштың қалдықтары бойынша сараланды (99-шы процентильден жоғары).

2017–2018 жылдары банктердің тұтынушылық қарыздары енуінің артуы байқалды, оның ішінде 25 жасқа дейінгі жас ұрпақ арасында жаңа қарыз алушылардың өсуіне байланысты (4-график). Қарыздардың енуі артқан сайын, сапалы қарыз

алушылар үшін банктердің бәсекелестігі күшейе түсті. Нарық барынша толықты, банктер кепілсіз қарыздарды белсенді түрде қайта қаржыландырды, сондай-ақ кредит беру шарттарын жеңілдетті (5-график).

4-график. Тұтынушылық кредиттеу жасарып келеді

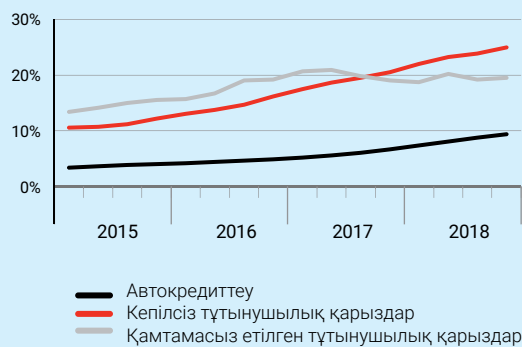
Әртүрлі жас бойынша жаңа қарыз алушылар

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

5-график. Тұтынушылық қарызды қайта қаржыландыру күшеюде

Қайта қаржыландыру үлесі

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы
Ескертпе: Мөлшерлемелер ірі қарыздарды қоспай негізгі борыштың қалдықтары бойынша сараланды (99-шы процентилен жоғары).

Кепілсіз қарыздар портфелінің өсуі халықтың нақты кірістерінің баяу өсуі аясында халықтың борыш жүктемесін арттыруға алғышарттар жасады (толығырақ 1.8-бөлімде). Борыштың орташа қалдығы 570 мың теңгеге дейін өсті (2016 жылы -*430 мың теңге), бір қарыз алушыға кепілсіз қарыздардың орташа саны – 1,6 дейін (2016 жылы – 1,4).

Сонымен қатар, 2018 жылы халықтың борыш жүктемесінің өсуі банктік емес кепілсіз кредит беру нәтижесінен де орын алды. 2019 жылы

Екінші деңгейдегі банктер мен микроқаржы ұйымдарындағы кепілсіз тұтынушылық қарыздар бойынша айыппұлдар мен өсімпұлдар есептен шығарылды және халықтың жекелеген топтарының берешектері (300 мың теңгеге дейінге сомаға) өтелді². Бұл ретте қаржы ұйымдарының жауапкершілігін күшейту мақсатында табысы күнкөріс деңгейінен төмен тұрғындарға қарыз беруге және 90 күн кешіктірілгеннен кейін тұрақсыздық айыбы мен комиссияларды есептеуге тыйым салынды.

Сондай-ақ, тұтынушылық кредит берудегі тәуекелдердің өсуіне жол бермеу үшін Ұлттық Банк банктердің меншікті капиталының жеткіліктілігіне қойылатын талаптарды күшейтті және 2020 жылдан бастап халыққа кредит беретін барлық заңды тұлғалар (онлайн кредит беру компаниялары, ломбардтар және кредиттік серіктестіктер) реттеу периметріне қосылды. Тиісінше, барлық кредит беру субъектілері бір реттелетін алаңда жұмыс істейді және шекті сыйақы мөлшерлемелері, кредиттік бюроларға ақпарат беру, борыштық жүктемесі коэффициентін есептеу сияқты реттеуші талаптарды сақтайды.

¹ «Банктерден кредит беру бойынша жауап алу» зерттеу нәтижесі бойынша

² «Қазақстан Республикасы азаматтарының борыш жүктемесін азайту шаралары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 26 маусымдағы № 34 Жарлығы

Кредит карталарының сегменті

Қазақстандағы кредит карталары нарығының ерекшелігі – оларды тұтынушылық кредит беру үшін классикалық Револьверлік карталармен қатар пайдалану. Соңғы екі жылда карточкалық кредит портфелі¹⁵ өсті. Жүйеде осы портфельдің сапасы 2018 жылдың екінші жартысында аздап нашарлады. Жалпы алғанда, осы сегментте қалыпты тәуекелдер байқалады, бірақ қарқынды дамып келе жатқан нарық пен қарыз алушылардың борыш жүктемесінің деңгейін бақылау қажет.

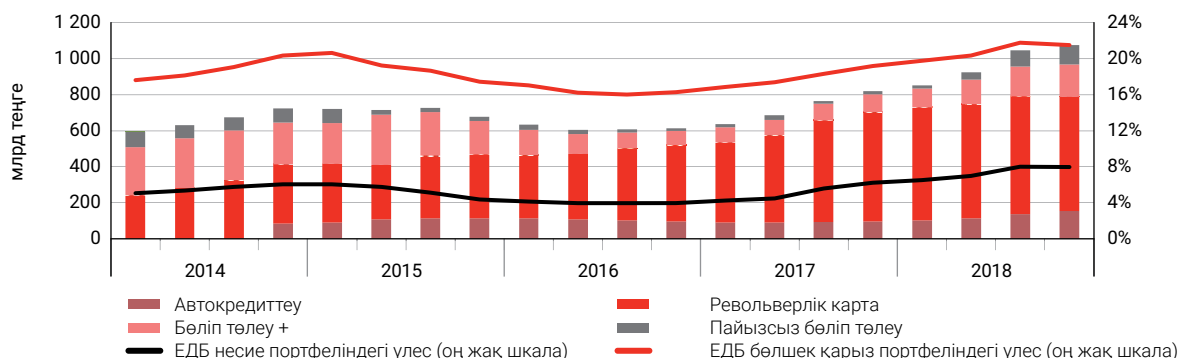
Қазақстандық банктердің тәжірибесінде кредит карталары классикалық мағынада да, автомобильдерді қоса алғанда, тұтынушылық қарыздар беру үшін де қолданылады. Жалпы, карталар бойынша кредиторлық берешек көлемі, сонымен бірге Револьвер-

лік карталар бойынша берешек те артып келеді. Осылайша Ұлттық Банктің бағалауы бойынша кредит карталары портфеліндегі Револьверлік карталардың үлесі 2017 жылдың соңында 84%-ға жетті, 2018 жылдың соңында ол 69%-ға дейін төмендеді (4.29-график).

2012 жылдан бастап 2018 жылға дейін банктердің карточкалық кредит портфелінің көлемі кемінде 0,4 трлн теңгеден шамамен 1,1 трлн теңгеге дейін 3 есе өсті және банк жүйесінің несие портфелінің 8%-ын құрады. 2015 жылдың соңында, 2016 жылы еркін ұлттық валютаның құбылмалы бағамына ауысқаннан кейін тұтынушылық сұраныстың, халықтың нақты табысының азаюы салдарынан нарықтың қысылуы орын алды.

¹⁵ Портфель револьверлік кредит карталарын ғана емес, сонымен қатар кредит карталары арқылы берілген тұтынушылық қарыздарды да қамтиды

4.29-график **Кредиттік карталар арқылы берілген қарыздар портфелінің өсуі**

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

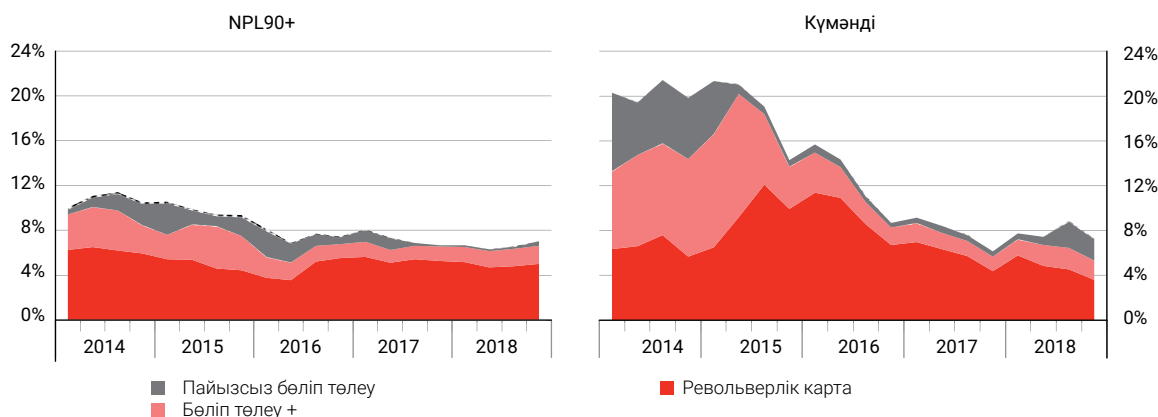
Ескертпе: Тұтас бояу – теңгедегі қарыздар, өрнекті бояу – шетел валютасындағы қарыздар (іс жүзінде жоқ). Бөліп төлеу + – Пайызбен бөліп төлеу немесе бір картадағы бірнеше қарыз, олардың біреуі бөліп төлеу; Револьверлік карта – классикалық кредиттік карта

Карточкалық өнімдер нарығы, және сәйкесінше, картонка портфелі біртіндеп қалыптасты және оған қызмет көрсету сапасы банктердің осы сегментті дамытуда тап болған бірқатар проблемаларды көрсетті. Карталарды сату кезеңінде банктер өнімді әлеуетті пайдаланушылардың кредиттілігімен, ал карталарды пайдалану кезеңінде – ай сайынғы төлем бойынша есеп айырысудың қиындықтарына және кәдімгі кредитпен салыстырғанда, өнімді жауапты қабылдаудың аздығына байланысты көптеген мерзімі өткен берешектермен бетпе-бет келді. Кредит картасын қабылдау мен пайдаланудағы қиындықтар қарыз алушылардың төлеу мерзім-

дерін өткізіп алуларының пайда болуына және кредиттік тарихтарының нашарлауына әкелді.

2014 жылдан бастап 2017 жылға дейін кредит карталары арқылы берілген қарыздардың сапасын жақсарту бойынша жалпы үрдіс байқалды. Карточкалық кредит портфеліндегі қарыздар үлесі NPL90+ 11%-дан 8%-ға дейін төмендеді. 2018 жылдың екінші жартысында портфельдің біршама нашарлауы тіркелді, бұл негізінен бөліп-бөліп төлеуге сатып алынған тауарларға берілген кредиттер есебінен болды (4.30-график).

4.30-график **Кредиттік карталар арқылы берілген қарыздар сапасының төмендеуі**

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

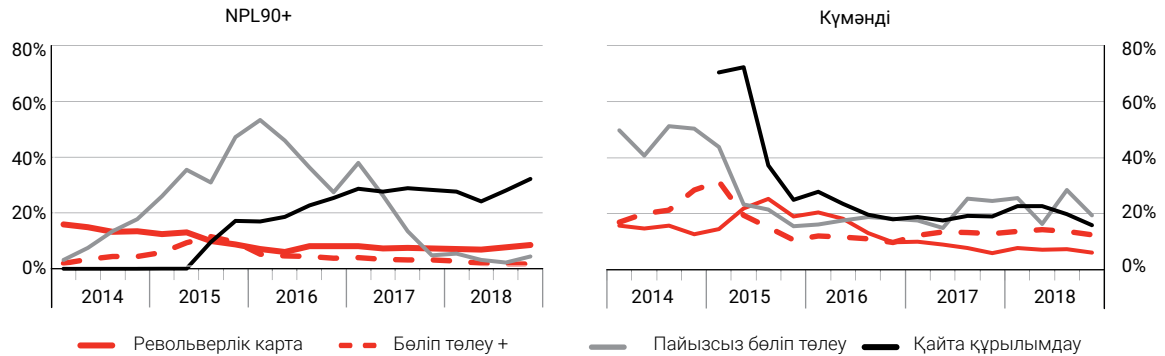
Ескертпе: Тұтас бояу – теңгедегі қарыздар, өрнекті бояу – шетел валютасындағы қарыздар (іс жүзінде жоқ). NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар – NPL90+-ті қоспағанда Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес қайтарылымдылығының төмен белгілері бар қарыздар. Бөліп төлеу + – Пайызбен бөліп төлеу немесе бір картадағы бірнеше қарыз, олардың біреуі бөліп төлеу.

Кейбір банктер кредит карталарының сапасын жақсарту үшін қайта құрылымдауды, яғни кредит картасы бойынша талаптарды өзгертуді, мысалы, проблемалық кредиттер бойынша шығындарды тануды ауыстыруға мүмкіндік беретін сыйақы мөлшерлемесін төмендетуді қолданды. Шын мәнінде,

мұндай қарыздар бойынша, кейіннен 90-нан бастап одан да көп күн өтемі жасалмаған жағдайда, қарыз NPL90+ емес, NPL180+ болды, бұл қайта құрылымдау тиімділігінің төмендігін көрсетеді (4.31-график).

4.31-график **Кредиттік карталар бойынша қайта құрылымдалған баланстардағы және «Бөліп төлеу» сегментіндегі күмәнді қарыздардың жоғары үлесі**

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; күмәнді қарыздар – NPL90+-ті қоспағанда Ұлттық Банктің бағалауына: сәйкес қайтарылмдылығының төмен белгілері бар қарыздар. Бөліп төлеу + –Пайызбен бөліп төлеу немесе бір картадағы бірнеше қарыз, олардың біреуі бөліп төлеу.

4.2-бокс. Кредит карталарының нарығын дамыту

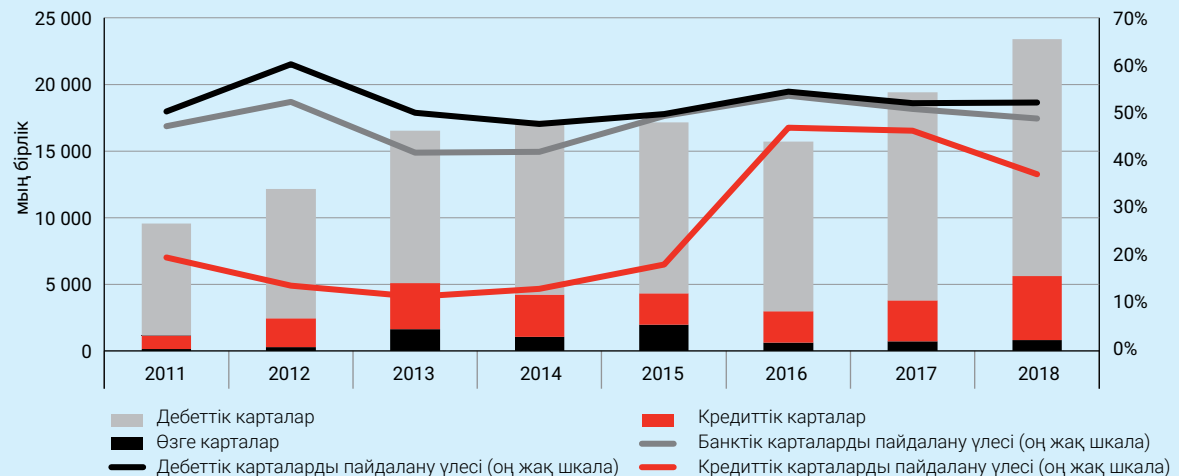
Банк карталарының нарығы қалыптасты және саны жағынан жетілді. Кредиттік карта өнімдерінің белсенді дамуы жалғасуда, кредит карталары нарығының даму көрсеткіштері басқа дамушы елдер деңгейінде. Қазақстандағы кредит карталары нарығының ерекшелігі – тұтынушылық кредит, оның ішінде автокредит беру және оларға қызмет көрсету үшін карталарды кеңінен қолдану.

Кредит карталарының үлесі артып келеді, бірақ олардың ішіндегі ең көп тарағандары дебет карталары болып қалып отыр, олар айналымдағы карталар санының төрттен үш бөлігін құрайды. 2011 жылдан бастап 2018 жылға дейін айналымдағы кредит карталарының саны 900 мыңнан 4,6 миллионға дейін 5 есе өсті, ал олардың үлесі 10%-дан 20%-ға дейін екі есеге артты. Осы мерзім ішінде ай сайынғы пайдаланылатын несие карталарының саны 200 мыңнан 1,7 млн бірлікке дейін

10 есеге жуық өсті, ал олардың қолданыстағы карталардың жалпы санындағы үлесі 4%-дан 15%-ға дейін өсті. 2018 жылы карталар санының өсуі оларды пайдалану белсенділігінің біршама төмендеуіне әкеп соқты (1-график).

Жылына кемінде бір рет пайдаланылған кредит карталарының үлесі 2014 жылғы айналымдағы карталардың шамамен 45%-нан 2017 жылы 85%-ға дейін өсті және ортаәлемдік деңгейге жетті¹. 2016 жылға дейін кредит карталарын пайдаланудың төмен пайызы нақты тауар сатып алу үшін біржолғы кредит алу мақсатында карта алған клиенттер есебінен тез өсуімен байланысты болды. Кредит карталарын шығару тиісті сұранысқа ие болмады, кредит карталары клиенттерге тоғыспалы сату шеңберінде басқа банк өнімдеріне толықтырулар түрінде таңылды.

1-график **Банктік карталардың өсуі және оларды пайдалану қарқындылығының өсуі**

Дереккөзі: Ұлттық Банк

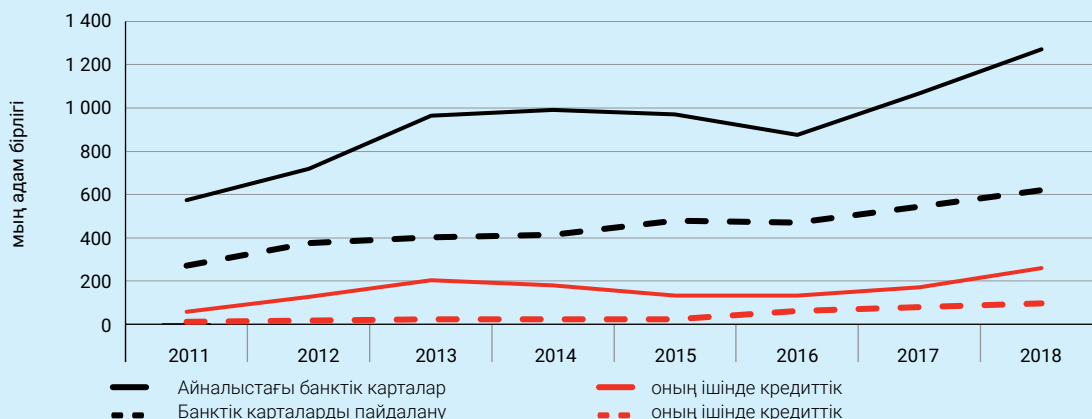
Ескертпе: Кредиттік карталар – Революерлік карталар және тұтынушылық қарыздар берілген карталар; өзге карталар – кредиттік лимиті бар карталар және алдын ала төленген карталар

¹ World Bank – Financial Inclusion Index (Findex)

Қазақстанда айналыстағы кредит карталарының ену деңгейі 2011 жылғы мың адамға шаққандағы

60 картадан 2018 жылы 250-ге дейін өсті, бұл Ресей деңгейімен бірдей (2-график).

2-график Банктік карталардың, оның ішінде кредиттік карталар енуінің күшеюі

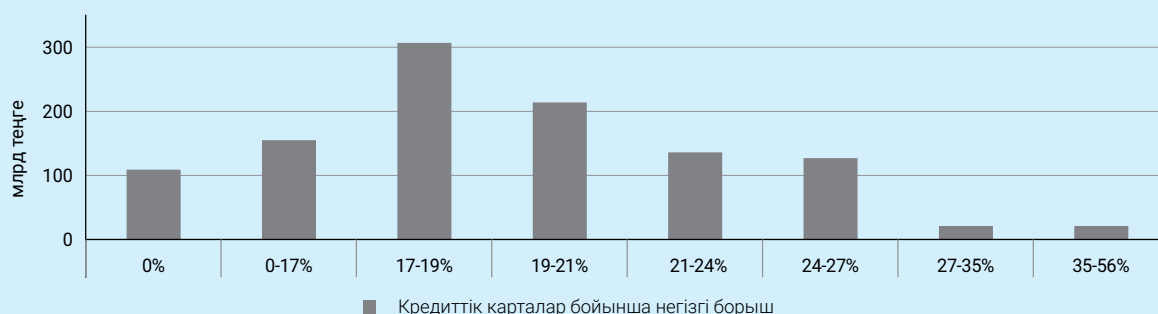
Дереккөзі: Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Кредиттік карталар – револьверлік карталар және тұтынушылық қарыздар берілген карталар

Басқа кредит өнімдерімен салыстырғанда кредит карталарын пайдалану ыңғайлылығы жоғары сый-ақы мөлшерлемесімен төленеді. Кредит карталары

бойынша ең көп таралған номиналды пайыздық мөлшерлемелер: 0% (бөліп-бөліп төлеу карталары), 18%, 20-21%, 23-25%, 27%, 39% және 45% (3-график).

3-график Кредиттік карталар бойынша негізгі борыштың балансын 2019.01.01. пайыздық мөлшерлемелерге қарай бөлу

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Кредиттік карталар – револьверлік карталар және тұтынушылық қарыздар берілген карталар

Кредит карталары бойынша кеңінен таралған 50 мың теңгеге дейін еселенген 50-ден 500 мың теңгеге дейінгі лимиттер, ірі лимиттер арасында 1, 1,5 және 3 млн теңге жиі кездеседі. Сонымен қатар, кредит картасы көбінесе балансты жүргізу механизмі ретінде, мысалы, нақты тауарды сатып алу үшін әрекет етеді және ол автоматты түрде жаңартылмайды.

Соңғы екі жылда Револьверлік карталар бойынша, сондай-ақ қайта құрылымдалған қарыздар бойынша негізгі борыштың орташа алынған сомасының өсуі байқалды. 2015 жылдан бастап кредит карталары арқылы қызмет көрсетілетін автокредиттер бойынша орташа алынған берешек сомасының шамалы төмендеуі осы сегментте кредит

берудің пайдаланылған автомобильдер жағына жылжуымен байланысты (4-график).

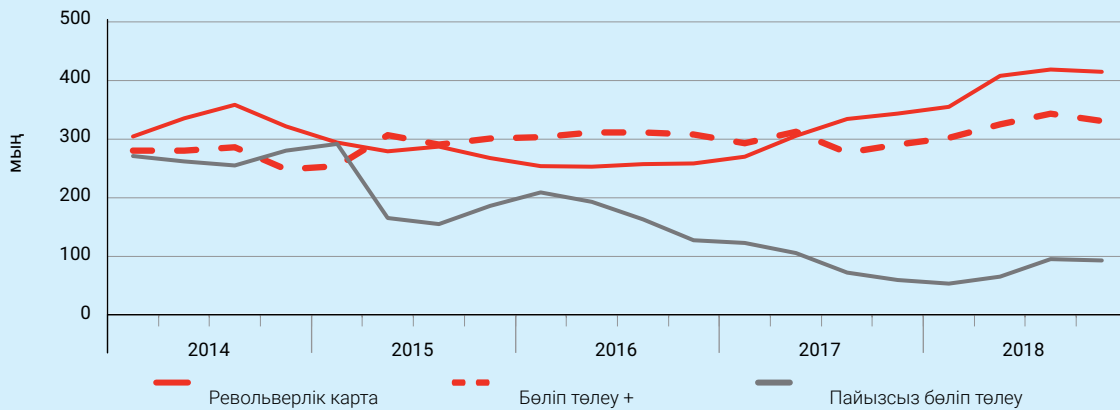
Халықтың нақты кірісінің өсуі аясында Қазақстанда қашықтықтан қызмет көрсету арналарын, қолма-қол ақшасыз төлемдер мен интернет-банкингті одан әрі дамытуға байланысты кредит карталарын тарату жалғасады деп күтілуде. Алайда, тұрғындардың ұялы телефондармен қамтылуының артуына байланысты лездік төлем жүйесін іске қосу арқылы мобильдік төлемдер, соның ішінде QR-кодпен пайдаланумен жасалатын төлемдер төлем құралы ретінде кредит карталарымен бәсекеге түседі.

² Салыстыру үшін, Польшадағы ену деңгейі шамамен 300 картаны, Вьетнамда – шамамен 100 картаны құрайды. Дамыған елдерде көптеген тұрғындардың бірнеше кредит карталары бар, сондықтан АҚШ пен Канададағы көрсеткіш бірдей деңгейде – мың адамға шаққанда 4 200 карта, Жапонияда – 2 300 карта.

Қазақстанда биометриялық технологияларды енгізу, соның ішінде карталарды пайдаланбай қызмет көрсетуге болатын биометриялық бан-

коматтарды тарату кредит карталарына сұранысты шектеуі мүмкін.

4-график Револьверлік карталар бойынша негізгі борыштың орташа алынған сомасының ұлғаюуы

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: Бөліп төлеу + -- Пайызбен бөліп төлеу немесе бір картадағы бірнеше қарыз, олардың біреуі бөліп төлеу.

Ипотекалық тұрғын үй қарыздарының кредиттік тәуекелі

Ипотекалық тұрғын үй қарыздарының (ИТҚ) кредиттік тәуекелі төмен деңгейде қалды. Ипотекалық қарыздар нарығы айтарлықтай дәрежеде мемлекеттік бағдарламалар есебінен қалыптасты, банктердің жеке ипотекалық бағдарламалары жоғары сыйақы мөлшерлесіне байланысты іс жүзінде сұранысқа ие болмады. Мемлекеттік бағдарлама шеңберінде валюталық ипотеканы теңгемен қайта қаржыландыру жалғасты.

2018 жылы тұрғындарға ипотекалық кредит берудегі мемлекеттің рөлі жаңа әлеуметтік кредит беру бағдарламаларын енгізумен күшейе түсті. Түрлі мемлекеттік ипотекалық бағдарламалар («Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ бағдарламалары, «Нұрлы жол», «Нұрлы жер», «7-20-25», «Баспана Хит», «Әскери баспана») халыққа бастапқы тұрғын үйді де, қайталама тұрғын үйді де алуға мүмкіндік берді, бұл ретте кейбір бағдарламалар тіпті меншігінде жылжымайтын мүлігі бар қарыз алушылар үшін де қолжетімді болды. Банктердің жеке ипотекалық бағдарламаларына пайыздық мөлшерлемелерінің жоғары болуына байланысты қалың бұқара топтарының қызығушылығы артпады (толығырақ III-бөлімде).

Соңғы 5 жылда ИТҚ портфелі сапасының артуы байқалды, онда проблемалық қарыздар үлесі 2018 жылы 10,9%-ға дейін төмендеген. ИТҚ беру сапасының жақсаруы да жалғасты, 2016–2018 жылдары берілген қарыздарға жақсырақ қызмет көрсетілді және 90 күннен астам мерзімге кешіктірілген қарыздар көлемі азайды (4.32-график).

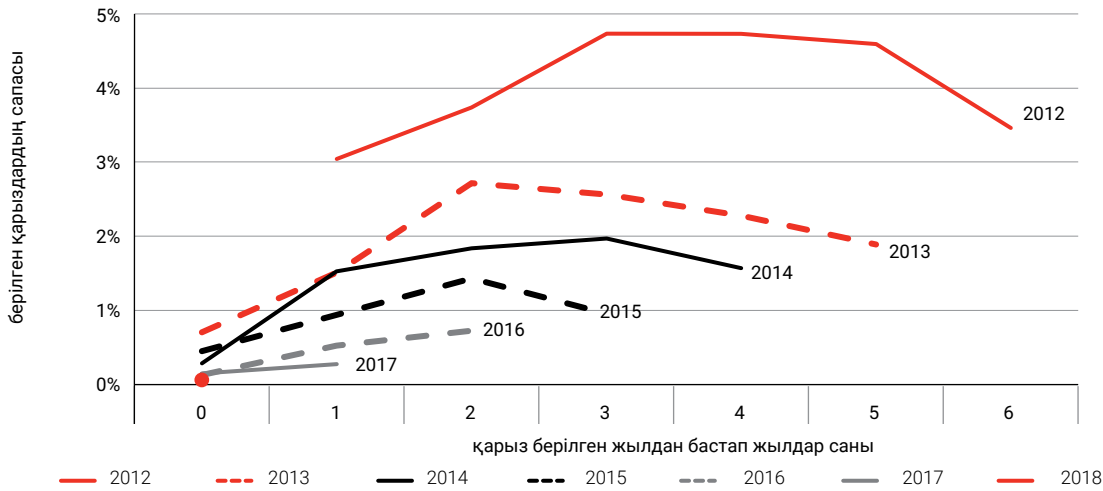
Проблемалық қарыздар көлемі 2016 жылдың ортасынан бастап төмендеуін жалғастырды, NPL90+ портфелінің жартысынан көбін бұрынғыдай валюталық қарыздар алды (4.33-график, 4.34-график). Дағдарысқа дейінгі және дағдарыс жылдарында, негізінен шетел валютасымен берілген ипотекалық қарыздар бойынша шығынды банктер мойындады немесе қайта қаржыландырды. Ұлттық Банктің валюталық ипотеканы қайта қаржыландыру бағдарламасы, жұмыс істемейтін қарыздарды қоса алғанда, жеке тұлғалардың валюталық ипотекалық қарыздарын теңгеге аударуға мүмкіндік берді¹⁶. Бұл ретте 2018 жылы 2011 жылдан ертерек берілген қарыздар әлі де жұмыс істемейтін ипотекалық қарыздар көлемінің 75%-ын құрады.

Осы валютада кірісі жоқ жеке тұлғаларға шетел валютасында ипотекалық қарыздар² беруге тыйым салу және Қайта қаржыландыру бағдарламасын жүзеге асыру валюталық проблемалық портфельдің және тиісінше, болашақта ипотека бойынша валюталық тәуекелдің төмендеуіне ықпал етті. Теңгедегі ипотекалық портфельде NPL90+ деңгейі төмен болып қалды (2018 жылы 3%), оның сапасының сақталуы халықтың сұранысының артуы жағдайында қабылданған кредиттік шешімдермен анықталады.

¹⁶ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2015 жылғы 18 тамыздағы бағамы бойынша аударым (бір АҚШ доллары үшін 188,35 теңге)

¹⁷ «Банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 34-бабының 3-1-тармағына сәйкес 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап жеке тұлғаның банкке өтініш берген күнінің алдында қатарынан 6 ай ішінде осы валютада кірісі жоқ жеке тұлғаларға шетел валютасында ипотекалық қарыздар беруге тыйым салынады

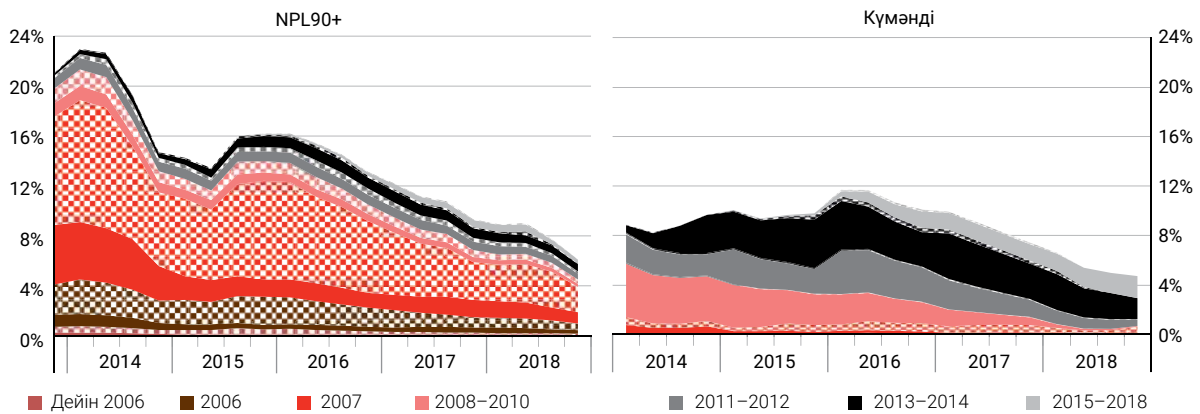
4.32-график **Ипотекалық тұрғын үй қарыздары сапасының жақсаруы**

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: Бастапқыда берілген қарыздардың жалпы көлеміндегі NPL90+ үлесі; «БТА Банк» АҚ активтерін беруге байланысты «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қоспағанда, 2016 ж. берілген қарыздар

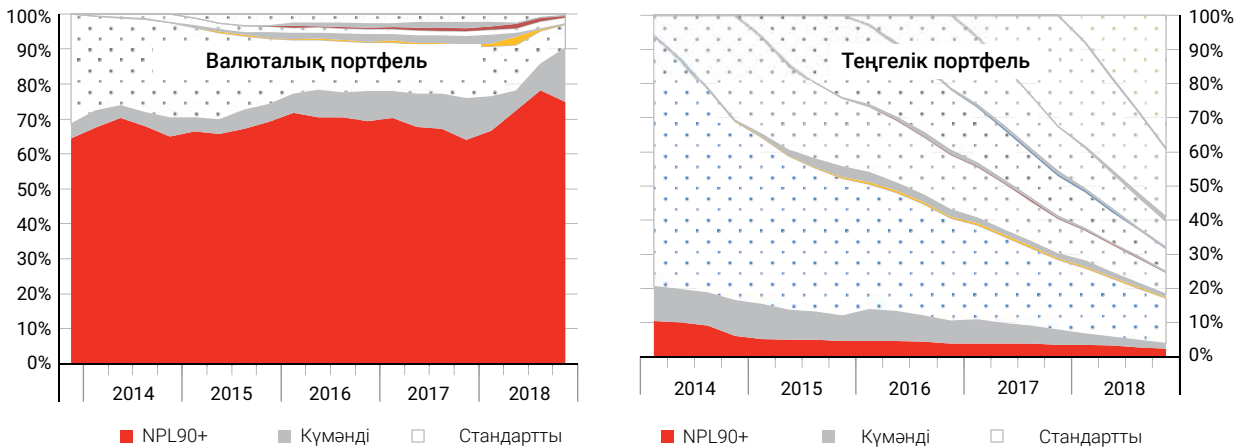
4.33-график **Ипотекалық тұрғын үй қарыздары портфелінің сапасы жақсарды**
Ипотекалық тұрғын үй портфеліндегі проблемалық қарыздардың үлесі

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: ұтас бояу – теңгедегі қарыздар, өрнекті бояу – шетел валютасындағы қарыздар; NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; Күмәнді қарыздар – NPL90+ті қоспағанда Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес қайтарылымдылығының төмен белгілері бар қарыздар

4.34-график **Винтажтар бойынша ипотекалық тұрғын үй қарыздарының портфелі**

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: Түстік саладан басталатын қатарынан әрбір үш сала тиісті беру жылының портфелін білдіреді (2014 жылға дейін, 2015, 2016, 2017, 2018 жылдар). NPL90+–банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар. Күмәнді займы – NPL90+ті қоспағанда Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес қайтарылымдылығының төмен белгілері бар қарыздар

5.

ҚОРЛАНДЫРУ
ТӘУЕКЕЛДЕРІ

Банк секторының өтімділік тәуекелдері өтімділігі жоғары активтердің қомақты қорының аясында орташа деңгейде сақталды, олардың үлесі жиынтық активтердің үш бөлігінен астам болды. Ұлттық Банк ақша нарығының мөлшерлемелерін базалық мөлшерлеменің пайыздық дәлізі шеңберінде ұстап тұру мақсатында, артық өтімділікті қысқа мерзімді ноттар мен тұрақты қолжетімділік операциялары арқылы реттеуді жалғастыруда. Ақша-кредит саясаты тетігінің айқындығы және болжамдығы банктерге өтімділік тәуекелдерін басқаруға және оларды төменгі деңгейде сақтауға мүмкіндік береді.

Банктердің балансында валюталық алшақтықты кеңейтетін және валюталық тәуекел мен өтімділік тәуекелі арасында таңдауды шиеленістіретін міндеттемелердің әлі де жоғары долларлануы қорландырудың негізгі тәуекелі болып қалуда. Долларлану қарқыны баяулады және оның одан әрі төмендеуі өзгермелі бағамды және пайыздық мөлшерлемелер саясатын ұстануды қоса алғанда, сенімді макроэкономикалық саясатты, сондай-ақ контрциклдық фискалды саясатты талап етеді.

Тікелей валюталық тәуекелдер аздаған болып қалуда. Банк секторының ашық валюталық

позициясы (АВП) меншікті капиталынан $\pm 0,5\%$ аралықта тұр және біршама валюталық өтімділік болуы арқасында шекті мәндерден алшақ. Валюталық қарыздардың үлесі 27%-дан 19%-ға дейін қысқаруына қарамастан, валюталық қарыздар бойынша шығындарды танумен байланысты жанама валюталық тәуекелдер жоғары болып қалуда.

Қорландырудың төмен орнықтылығы осалдықтың басқа факторы болып қалуда. Ол кредиторлардың, ерекше мемлекеттік сектор кредиторларының жоғары шоғырлануымен және мерзімді қорландырудың төмен үлесімен айқындалады. Депозиттердің мерзімді нарығын қалыптастыру үшін 2018 жылы нарықтық бенчмаркке байланысты тәуекелдерге қарай халықтың депозиттері бойынша шекті мөлшерлемелердің жаңа тетігі енгізілді.

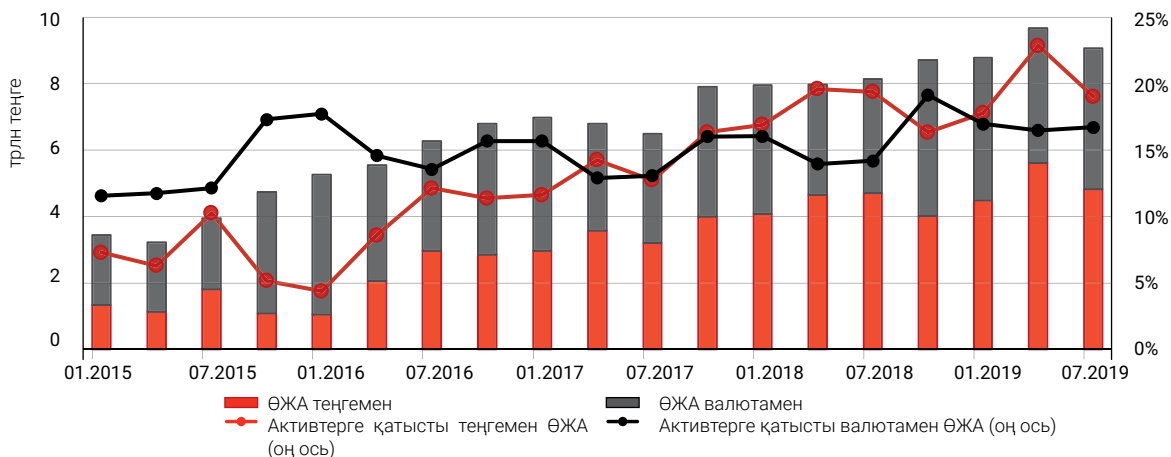
Қорландырудың орнықтылығын одан әрі арттыру өтімділіктің пруденциялық нормативтері (LCR, NSFR) шегінде тәуекелдерді барынша барабар көрсетуді, пайыздық тәуекел бойынша есептіліктің сапасын арттыруды, сондай-ақ Базель Банктік қадағалау комитетінің талаптарына (Pillar 2) сәйкес «қадағалап бағалау» шараларын кеңінен қолдануды талап етеді.

5.1. ӨТІМДІЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРІ

Банк секторында 2018 жылы өтімділіктің біршама қоры сақталды. Өтімділігі жоғары активтер¹⁸ 1,5 жылда 14%-ға ұлғайып, 2019 жылғы 1Ж соңында 9,1 трлн теңгеге немесе банк секторы активтері-

нен 36%-ға жетті (5.1-график). Бұл ретте теңгемен өтімділіктің көлемі өсуі (14%-дан 9%) ӨЖА жиынтық көлемінің өсіміне негізгі үлесті қосты.

5.1-график Банк секторының ӨЖА көлемі 2016 жылдың басынан бері біртіндеп ұлғаяуда

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: ӨЖА-да қолма-қол ақша, бағалы металдар, коршоттар, банкаралық салымдар және МБҚ (ауыртпалық салынғандарды қоспағанда) қамтылады. Тоқсанның соңындағы деректер.

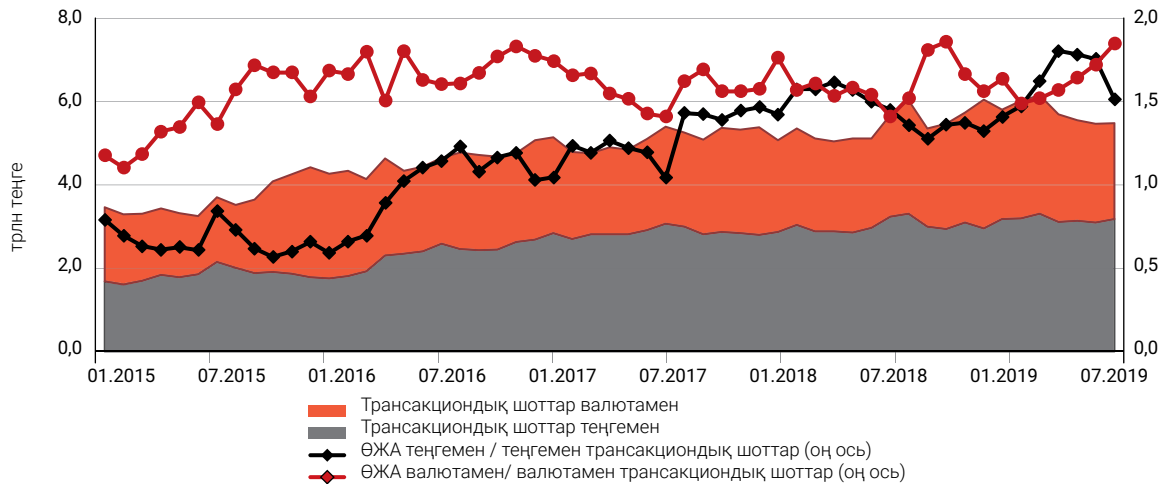
¹⁸ ауыртпалық салынған ӨЖА есептемегенде

Банк секторының 2019 жылғы 1 шілдеде ӨЖА көлемі жеке және заңды тұлғалардың трансакциондық шоттары бойынша теңгемен міндеттемелері мөлшерінен 1,5 есе, валютамен 1,9 есе артты (5.2-график). Жүйелі түрде әрқашан осын-

дай болған жоқ, және бұл жағдай банк секторы үшін тән емес болды. Өтімділіктің осындай қоры қаржылық тұрақтылықтың міндеті шарты емес, банктердің тиімділігі тұрғысынан қажетті емес болып табылмайды.

5.2-график Ағымдағы кезде артық болуы кезінде ӨЖА трансакциондық шоттар түрінде әлеуетті әкетулерді толығымен өтейді

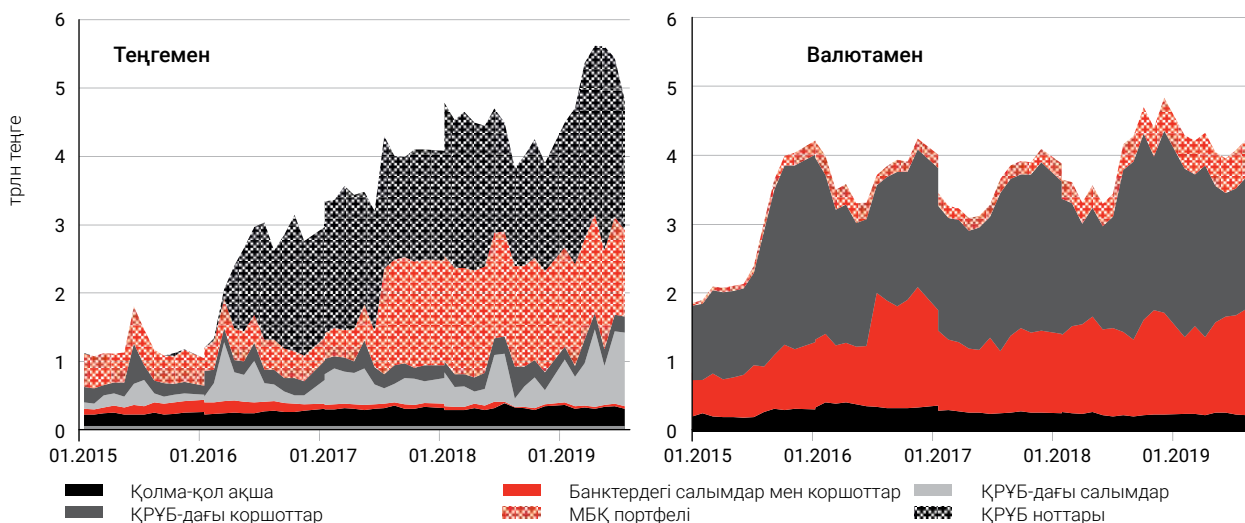
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Трансакциондық шоттарда банкаралық коршоттарды қоса алғанда, ЖТ мен ЗТ ағымдағы шоттары мен талап етілгенге дейінгі депозиттері қамтылады.

Банктердің теңгемен және валютамен өтімділігі жоғары активтерінің көлемі тиісінше 4,8 және 4,3 трлн теңге салыстыруға болатындай болып қалды. Банктер теңгемен өтімділікті көбінесе

МБҚ мен Ұлттық Банктің ноттарына, валюталық өтімділікті Ұлттық Банктегі коршоттарға (45%) және шетел банктеріндегі шоттарға (34%) орналастырды (5.3-график).

5.3-график ӨЖА теңге бөлігінде МБҚ мен ҚРҰБ ноттары, валюталық бөлігінде ҚРҰБ-дағы және шетел банктеріндегі коршоттар басым

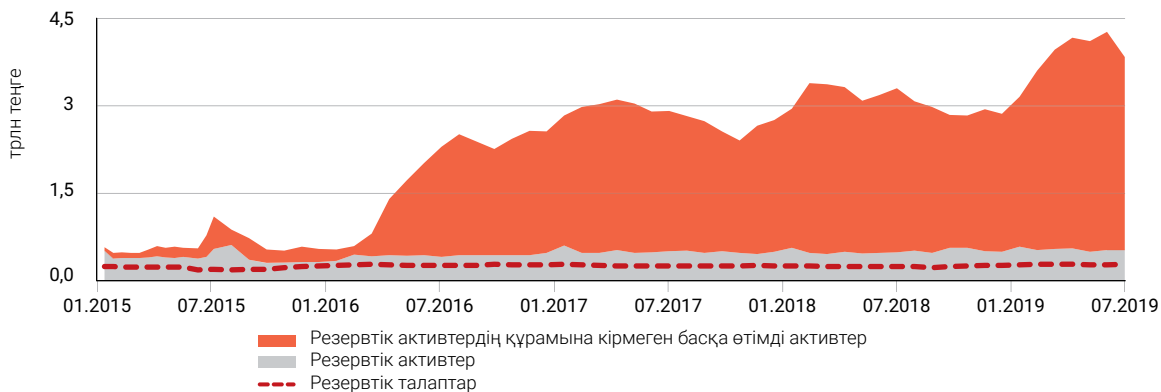
Дереккөзі: ЕДБ реттеуіш есептілігі

Ескертпе: ӨЖА-да қолма-қол ақша, бағалы металдар, коршоттар, банкаралық салымдар және ауыртпалық салынғандарды қоспағанда, МБҚ қамтылады. Тоқсанның соңындағы деректер.

Ұлттық валютадағы ӨЖА көлемі бюджет тапшылығын қаржыландыру, банк секторын қалыпқа келтіру бағдарламаларын қаржыландыру, сондай-ақ міндеттемелерді долларсыздандыру есебінен қалыптасқан теңгемен өтімділік профицитін ұлғайта отырып, өсуін жалғастыруда. Бұл ретте 2019 жылғы 1Ж ӨЖА көлемі ұлғаюы банк секторын мемлекеттік қолдау бағдарламалары шеңберінде ақшалай қаражат әкелінуіне де негізделді.

2019 жылғы 1Ж соңында кассадағы қолма-қол ақша және Ұлттық Банктегі коршоттардағы ұлттық валютадағы қаражат түріндегі резервтік активтер резервтік талаптардан 2 есе асты. Мәселен, банктер бастапқы теңгемен өтімділік көлемін 2017 жылдан бастап қажетті ең төменгі 250 млрд теңгеге жуық мөлшерде 450-550 млрд теңге аралығында ұстап тұрды (5.4-график). Бұл ретте Ұлттық Банктің салымдары мен ноттарына орналастырылған теңгемен өтімділік, яғни резервтік активтерге конвертацияланатын активтер резервтік талаптардан 12 есе асты.

5.4-график 2016 жылдан бастап банктер ең төменгі резервтік талаптарды біршама қормен орындайды

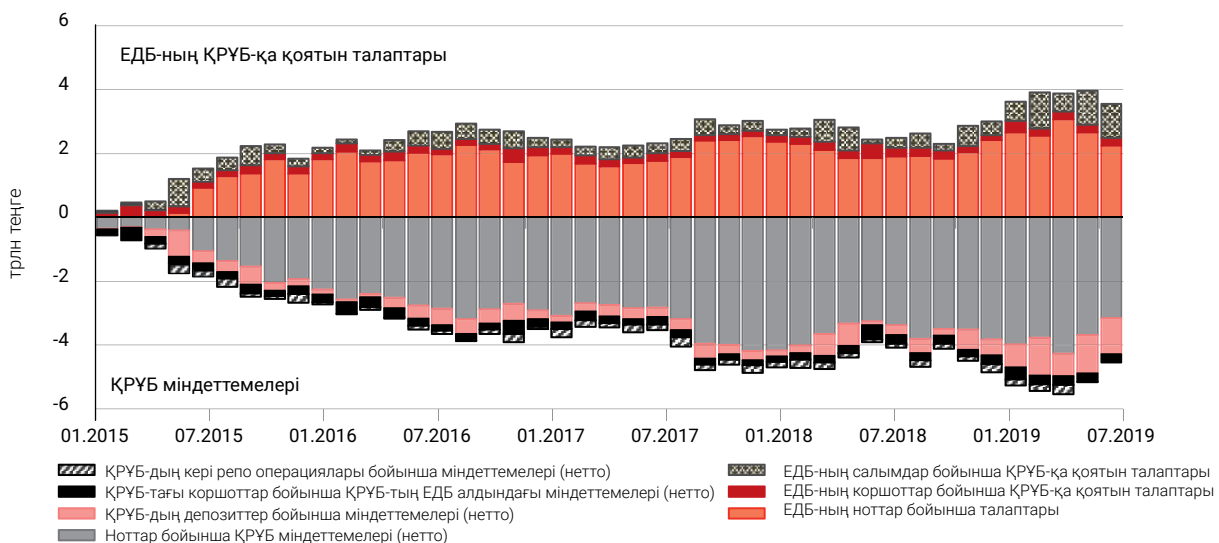
Дереккөзі: ЕДБ деректері

Ескертпе: ҚРҰБ-қа теңгемен талаптарда банктердің корреспонденттік шоттарда, ұлттық валютадағы салымдар мен ноттарда орналастырылған қаражаттар бойынша талаптары қамтылады. Резервтік активтер – ҚРҰБ-дағы банктердің корреспонденттік шоттарында ұлттық валютадағы қаражаттардың қалдығы және қолма-қол ақша (касса, жолдағы, банкоматтардағы, терминалдардағы ақша). Резервтік талаптар – ҚРҰБ-дағы ұлттық валютамен корреспонденттік шоттардағы банктердің қолдауына міндетті қаражаттың барынша аз көлемі. ЕРТ, резервтік активтер және ҚРҰБ-қа талаптар бойынша деректер кезеңде орташа көрсетілген.

Ұлттық Банкке қойылатын банктердің талаптары 2019 жылғы 1Ж соңында 3,6 трлн теңге (5.5-график) болды. Негізінен Ұлттық Банктің қысқа мерзімді міндеттемелерімен ұсынылған банк секто-

рындағы теңгемен ӨЖА артылуы ақша нарығының мөлшерлемесін нысаналы дәлізде қолдау үшін олардың тұрақты қаржыландыру қажеттілігін қажет етеді.

5.5-график ҚРҰБ негізінен ноттар арқылы артық өтімділікті реттейді

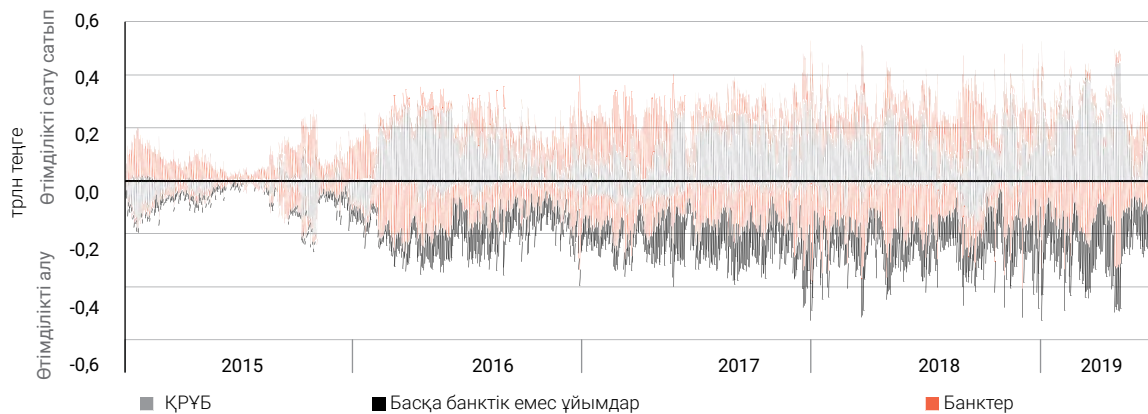
Дереккөзі: ЕДБ, ҚРҰБ есептілігі

Ескертпе: ҚРҰБ-қа теңгемен талаптарда банктердің Ұлттық Банкке корреспонденттік шоттарда, салымдар мен ұлттық валютадағы ноттарда орналастырылған қаражаттар бойынша талаптары қамтылады. ҚРҰБ міндеттемелері – депозиттер, репо, ноттар және банктердің корреспонденттік шоттары бойынша ашық позиция.

Ноттардан басқа Ұлттық Банк ұйымдастырылған репо нарығында нетто-сатып алушы ретінде де болды (5.6-график), тұрақты қолжетімді құралдары арқылы ұсынылатын өтімділіктің қалдық көлемін TONIA¹⁹ мөлшерлемесі базалық мөлшерлеменің нысаналы пайыздық дәлізі шегінде тұратындай реттеді. Сұранысы жоғары кезеңде, кезең кезеңмен, атап айтқанда, 2018 жылғы 3-тоқсанда Ұлттық Банк дәліздің жоғары шегінде кері репо арқылы өтімділікті ұсынды.

Валюталық өтімділік қоры нақты секторға қатысты қысқа валюта позициясының, яғни депозиттер және несие портфелі бойынша өтемақы қажеттілігімен байланысты. Банктер валюталық түсімі жоқ қарыз алушыларға арналған бұндай қарыздар бойынша жоғары кредит тәуекелдеріне байланысты валюталық кредит беруде шектеулі.

5.6-график ҚРҰБ нарықтағы теңгемен өтімділікті дәліздің төмен шегінде біркүндік репо нарығында алып қояды

Дереккөзі: ҚҚБ деректері

Өтімділіктің құрылымдық профициті ақша-кредит саясатының пайыздық арнасының тиімділігіне әсер ететін атап өткен жөн, ал қысқа мерзімді ноттарда ақшаға тез конвертациялану қасиеті бар және бос өтімділікті толық көлемде байланыстырмайды. Ақша-кредит саясатының қолданылуын күшейту және банктердің өтімділікті басқару сапасын жақсарту үшін 2019 жылғы 1Ж:

- Ұлттық Банктің 7 күндік қысқа мерзімді ноттарының орнына ашық нарық операцияларының негізгі құралы ретінде 7 күндік депозиттік аукциндар енгізілді;
- ең төменгі резервтік талаптар (ЕРТ) бойынша талаптар оңтайландырылды. Атап айтқанда, банктердің ЕРТ есептегенде ескерілетін міндеттемелері валюталар мен мерзімдер бойынша бөлінді, резиденттік қағидаты бойынша бөлу алып тасталды. Резервтік активтерге енгізілетін қолма-қол қассаның көлемі шектелді (ЕРТ-ның орта мөлшерінен 50%). ЕРТ нормативтері сегізден төртке дейін қысқартылды (теңгемен және

шетел валютасымен қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелер үшін).

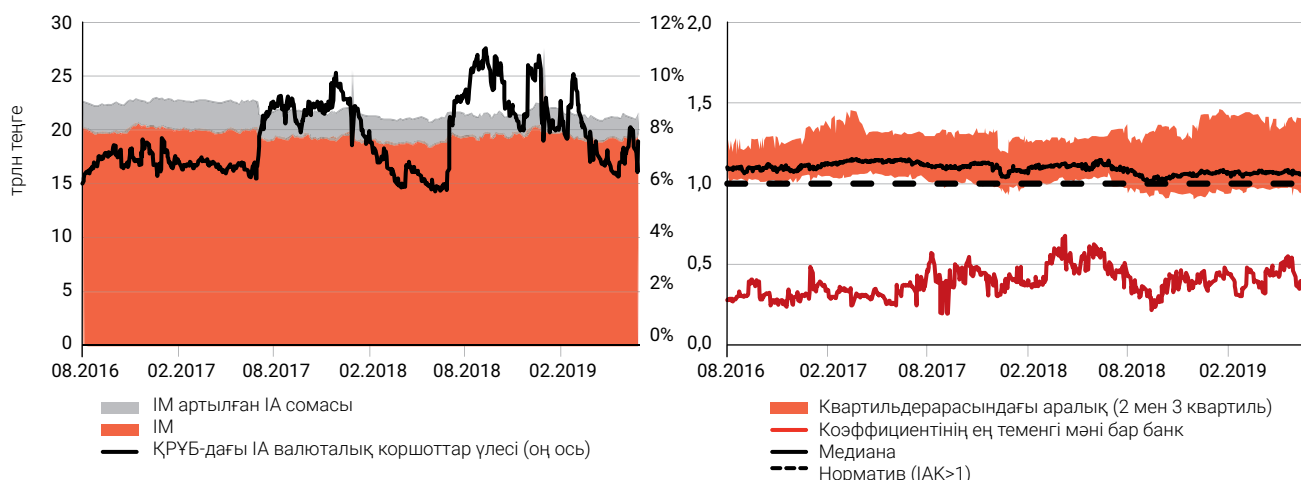
2019 жылғы 1Ж аяқталған бір жарым жыл ішінде банктердің шетел шоттарындағы қаражаты 1,5 трлн теңгеге жетіп, 22%-ға өсті. Ұлттық Банктегі валюталық корреспонденттік шоттар 1,9 трлн теңгеге дейін 14%-ға төмендеді. Банктердің «ішкі активтері» деп аталатыннан, яғни Қазақстанда орналастырылған және банк қаражатының бөлігін ішкі активтерге (IAK) орналастыру бойынша пруденциялық нормативті орындау үшін пайдаланатыннан 9% құрады (5.7А-график). Кредиттеуді ынталандыру IAK нормативінің жүйелі мәлімденген мақсаты болды. Қазіргі уақытта көптеген банктер ҚРҰБ-дағы валюталық шоттардағы қаражатты есепке алусыз IAK орындайды (5.7Б-график). Тек жеке шағын шетел банктерінде ғана ҚРҰБ валюталық корреспонденттік шоттары IAK орындау үшін сындарлы.

¹⁹ Tenge OverNight Index Average

5.7-график

А. ҚРҰБ-дағы валюталық корреспонденттік шоттар – салыстырмалы түрде ішкі активтердің аз бөлігі

Б. бұл ретте көптеген банктерде валюталық корреспонденттік шоттардағы қаражат ІАК орындауға әсер етпейді

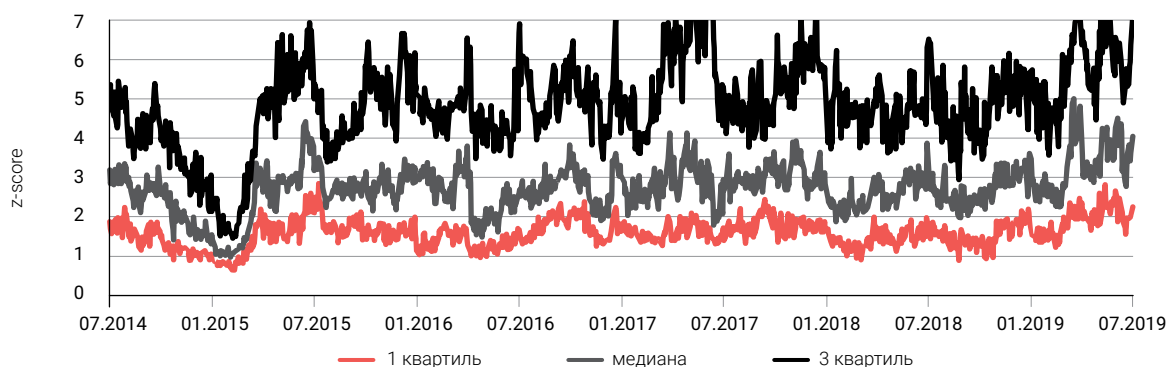

Ескертпе: ІА – ішкі активтер, еуробондтарды, ІМ – Қазақстан резиденттері алдындағы ішкі міндеттемелерді және меншікті капитал бөлігін қоспағанда, реттелген борыштың, шығарылған облигациялардың орташа айлық шамасының сомасы ретінде есептелген ішкі міндеттемелер. ІАК – ішкі активтерге салым коэффициенті (>=1). Квартильдер арасындағы аралық – 2 және 3-квартилдерге кірген банктер.

Күн ішілік өтімділіктің талдауы 2018 жылы – 2019 жылғы 1Ж банктердің көбінде шоттардағы теңгелік қаражат сомасы депозиттік базаның бір күндік стандартты ауытқуын жабу үшін жеткілікті деңгейде ұсталып тұрғанын көрсетті (5.8-график). Сонымен қатар, 2018 жылғы үшінші тоқсанда банктер индикатордың барлық кварталдерінде теңгелік өтімділіктің әкетілуіне ұшырады, бұл салық

аптасында алып қоюмен, сондай-ақ теңге бағамына қысыммен байланысты болды. Бұл ретте теңгелік өтімділікке күтілмеген сұраныстың күшею кезеңінде де ақша нарығының мөлшерлемелері дәліздің жоғары шекарасынан артқан емес. Бастапқы өтімділіктің жеткіліксіздігі туындаған жағдайда, банктерде теңгемен қарыз өтімділікке сұранысты қанағаттандыру үшін өтімді активтер бар.

5.8-график ЕДБ теңге қаражатының деңгейі банктердің көбінде депозиттер бойынша бір стандартты ауытқуды өтеу үшін жеткілікті

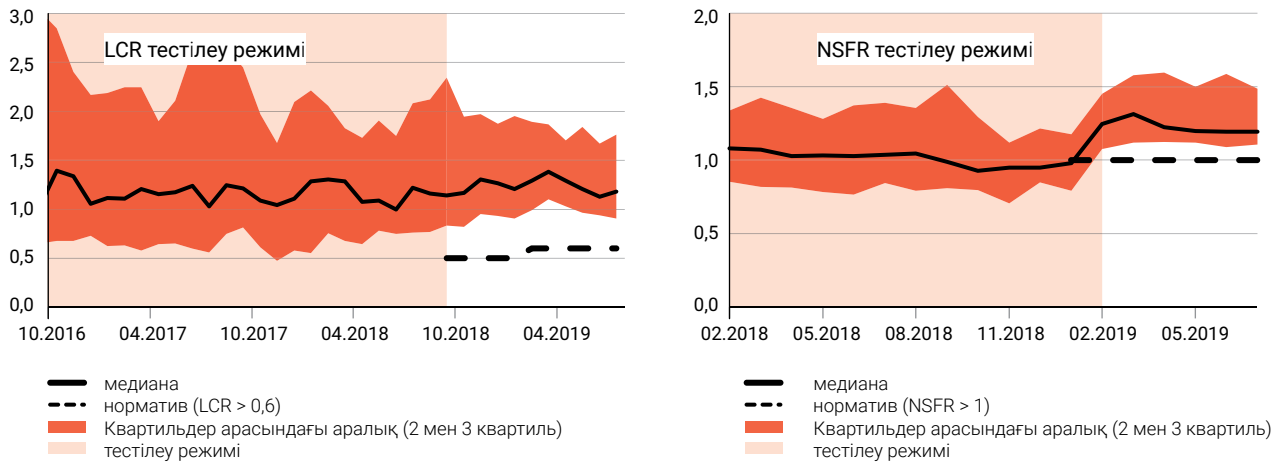
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Базалық өтімді активтер жеткіліктілігінің индикаторы банктердің базалық өтімді активтерінің (кассадағы қолма-қол ақша, бағалы металдар, ҚРҰБ-дағы/ЕДБ-дегі коршоттардағы және салымдардағы қаражат) және 3 айдағы ұлттық валютадағы депозиттердің бір күндегі есеппен стандартты ауытқуының арақатынасы ретінде есептелген (Z-score). 2018–2019 жж. 1 квартал базалық өтімді активтердің жеткіліктілігі бойынша 7-ші банкке сәйкес келеді. Күн сайынғы деректер.

Өтімділіктің артылуына қарамастан, өтімділік нормативі LCR (өтімділікті өтеу коэффициенті) кезең-кезеңмен енгізіледі және Базель ұсынған 1,0 деңгейдегі реттеуіш мән 2022 жылдан бастап күшіне енеді. Тұрақты қорландырудың нетто коэффициентін (NSFR) 2018 жылы банктер өтімділік тәуекелін бағалау үшін тестілеу режимінде есептеді. 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап орындау үшін қажетті ең аз

мөлшер 1,0 деңгейде белгіленді. 2019 жылғы 1Ж қорытындысы бойынша LCR және NSFR нормативтерін тәуекелдері жүйеге елеулі ықпал етпейтін бір банкті қоспағанда, барлық банктер орындауда (5.9-график).

5.9-график **Банктердің көбі LCR және NSFR нормативтерін ағымдағы анықтамаларға сәйкес орындайды**

LCR және NSFR нормативтерін есептеу кезінде депозиттер бойынша мерзімінен бұрын өтегені үшін айыппұлдың болуы не болмауы орнықты және мерзімді қорландыруды айқындауда ескерілмейді және нормативтерді есептеуге әсер етпейді.

Осы нормативтерді түсіну Базель қағидаттары мен мағынасына сәйкес келу мәселелері орнықты қорландыруды айқындаумен байланысты және сондықтан қорландыру орнықтылығы жөніндегі шағын бөлімде толығырақ қаралады.

5.2. ҚОРЛАНДЫРУ ТӘУЕКЕЛДЕРІ

Қорландыру құрылымындағы негізгі тәуекелдер нақты мерзімді қорландырудың төмен үлесімен, сондай-ақ кредиторлардың, негізінен мемлекет-

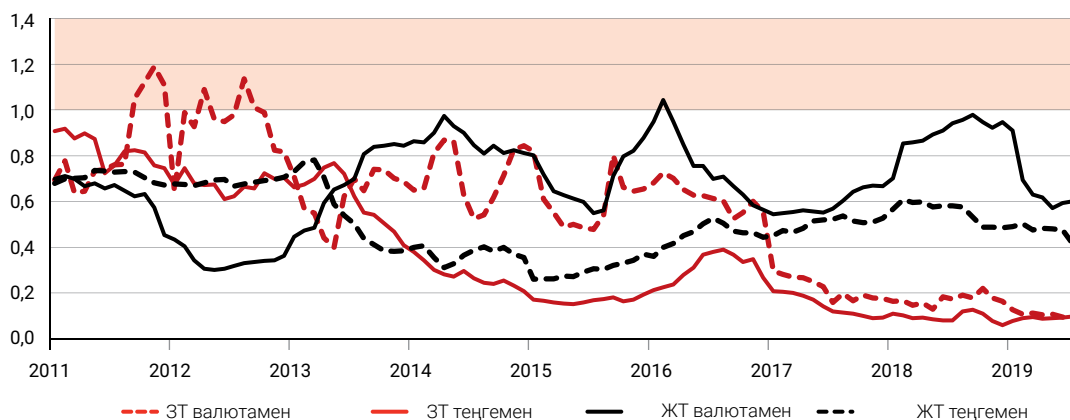
тік компаниялардың жоғары долларлануымен және шоғырлануымен байланысты.

Қорландырудың төмен орнықтылығы

Банктердің қорландыру орнықтылығының проблемасы мерзімінен бұрын алып қойғаны үшін айыппұлдары бар нақты мерзімді депозиттердің үлесі

төмен болуында байқалады. Депозиттер банктер міндеттемелерінің 75%-ын құрайды. Олардың нақты мерзімділігі өте төмен болып қалуда (5.10-график).

5.10-график **Номиналды мерзімі 1-5 жылдық салымдардың бір жылдан кем орташа айналымдылығы**

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Орташа айналымдылығы салымдарды тарту және алу жөніндегі айналымдарды ескере отырып дебиторлық берешектің айналымдылық мерзімінің түрлендірілген формуласы бойынша айқындалады. Есептік айдағы деректер

2018 жылға дейін мерзімді депозиттер бойынша мөлшерлемелер мерзімінен бұрын алып қоюды білдірмеді. Жүйелі түрде, тұрақсыз банктер көш-басшы болған салымшылар үшін бәсекелестік жеке депозиттер бойынша мөлшерлемелерді шектеген кезде бағаға байланысты емес талаптарға ауысты. Нәтижесінде, мерзімді дерлік салымдардың басым көпшілігін қандай да бір айыппұлсыз мерзімінен бұрын алуға (толтыруға) рұқсат етілді. Нақты мерзімді депозиттер іс-жүзінде талап етілгенге дейінгі салымдардан ерекшеленбеді. Бұл ретте депозиттік өнімдер бойынша талаптарды әзірлеген кезде басты рөлді тәуекелдермен және қазынашылықпен үйлестірусіз бизнес бөлімшелер атқарды.

Базель Банктік қадағалау комитеті банктердің тәуекелдерін басқару жүйесі шеңберінде де, сол сияқты пруденциялық реттеу (LCR/NSFR) шеңберінде де мерзімді депозиттер бойынша мерзімінен бұрын алып қою тәуекелін ескеруді ұсынады. Әлемдік практикада банктер мерзімді салым шарттарына сыйақының елеулі бөлігін жоғалту, мерзімінен бұрын алып қою туралы алдын ала ескерту және т.б. сияқты ынталандырмайтын талаптарды енгізу арқылы мерзімінен бұрын алып қою тәуекелін төмендетеді.

Тікелей заңнамалық тыйымдарсыз нарық тетіктерімен депозиттердің мерзімді нарығын дамыту

және банктердің қорландыру базаларын ұзарту, сондай-ақ пайыздық тәуекелдерді төмендету үшін Ұлттық Банк ҚДКҚ-мен бірлесіп мына шараларды жүзеге асырды:

- 2018 жылғы 4-тоқсаннан бастап халықтың теңгемен депозиттері бойынша, 2019 жылғы маусымнан бастап – валюталық депозиттері бойынша ҚДКҚ-ның шекті мөлшерлемелерінің жаңа тетігі енгізілді. Жаңа тетікте: (1) шекті мөлшерлемелерді нарықтық мөлшерлемелерге байланыстыру және оларды депозиттің мерзіміне қарай саралау; 2) депозиттердің баға белгілеуінде мерзімінен бұрын алып қою тәуекелін есепке алу үшін мерзімді депозиттердің реттеуіш анықтамасын енгізу; (3) толтыру құқығының құнын есепке алу (5.1-боксты қараңыз) көзделді
- заңнамалық деңгейде: (1) жоғары кірістілікті және мемлекеттік кепілдіктің аса жоғары мөлшерін көздейтін, бірақ мерзімінен бұрын алып қоюды ынталандырмайтын (сыйақыны жоғалту және мерзімінен бұрын алып қою туралы 30 күн бұрын міндетті хабарлау) жинақ депозиттері енгізілді; (2) өзгермелі мөлшерлемелері бар депозиттерді ұсыну мүмкіндігі көзделді; (3) ағымдағы шоттар бойынша сыйақыға тыйым салу және талап етілгенге дейінгі салымдар бойынша мөлшерлемені жылдық 0,1% аспайтын деңгейде шектеу енгізілді.

5.11-график Банктерді жеке қорландыруда нақты мерзімді депозиттердің рөлі аз болып қалуда, бірақ қарқынды өсуде

Банктер шекті мөлшерлемелердің жаңа жүйесіне көшкеннен кейін нақты мерзімді депозиттерді белсенді ұсына бастады. Соған қарамастан, халықтың депозиттер құрылымында осындай қорлардың үлесі өте төмен – 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтың соңында бар-жоғы 2%-дан асады, алайда қарыштап өсуі жалғасуда (5.11-график). Корпоративтік сектор бойынша статистика жоқ, бірақ депозит нарығында жағымсыз бәсекелестіктің болуы заңды тұлғалардың нақты мерзімді депозиттерінің көлемін де елеулі емес деп болжауға мүмкіндік береді.

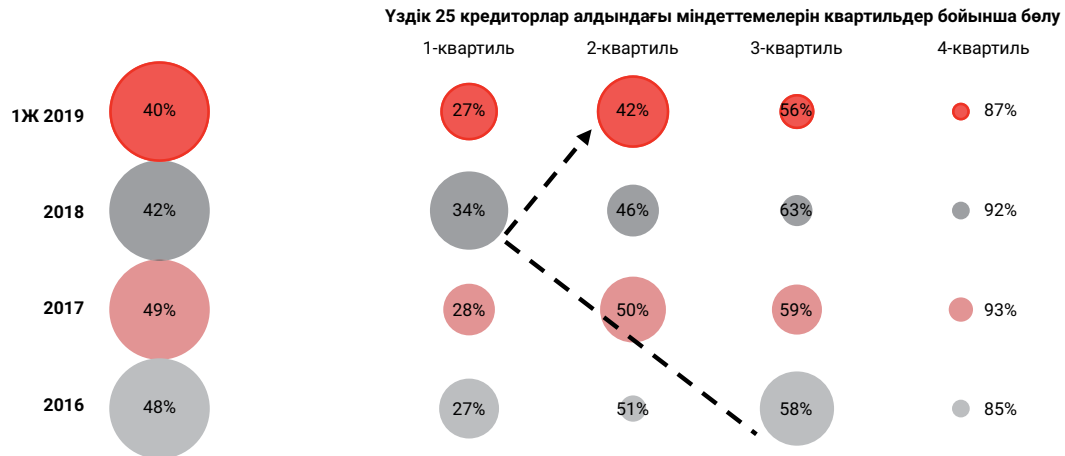
Әрі қарай қорландырудың тұрақтылығын арттыру және тәуекелдерді дұрыс көрсету үшін реттеушінің де, банктердің өздерінің де шара қабылдауы талап етіледі. Атап айтқанда, реттеуші тарапынан пруденциялық құралдарға (LCR/NSFR) депозиттердің «мерзімділігінің» реттеушілік анықтамасын енгізуі қажет және Базель (Pillar 2) ұсынымдары шеңберінде қадағалауды күшейтуі керек. Банктер, өз кезегінде, тәуекелдерді басқару жүйесін күшейтуін жалғастыруы қажет, оның ішінде депозиттік өнімдер бойынша мөлшерлемелерді қалыптастырған кезде тәуекелшілер мен қазынашылардың рөлін арттыруы қажет.

Қорландырудың шоғырлануы Банктер міндеттемелерінің 40% (2017 жылдың соңында 49%) 25 ірі кредиторлардың үлесіне тиесілі, олардың үштен екісі – мемлекеттік компаниялар. Есептік бір жарым жылдың ішінде ірі жекелеген салымшыларды және мемлекеттік емес заңды тұлғаларды қоса ірі кредиторлардың барлық топтарында міндеттемелердің қысқаруы жүрді.

Банктер бөлігінде шоғырлану тәуекелін талдау кезінде бұл тәуекелге көбінесе ұсақ банктер тобы ұшырағыш болып отыр, міндеттемелердегі ірі кредиторларының үлесі орташа есеппен 87%-ды құрайды (5.12-график). Аса ірі банктердің 25 ірі кредиторлар алдындағы міндеттемелерінің үлесі 2016 жылдың соңындағы 58%-дан 2019 жылдың 1 Ж соңында 42%-ға дейін біртіндеп төмендеді.

5.12-график Аса ірі кредиторлар мен салымшылар ірі банктерде шоғырланған, бірақ шоғырлану проблемасы бірнеше ұсақ банктерде күрделі болып отыр

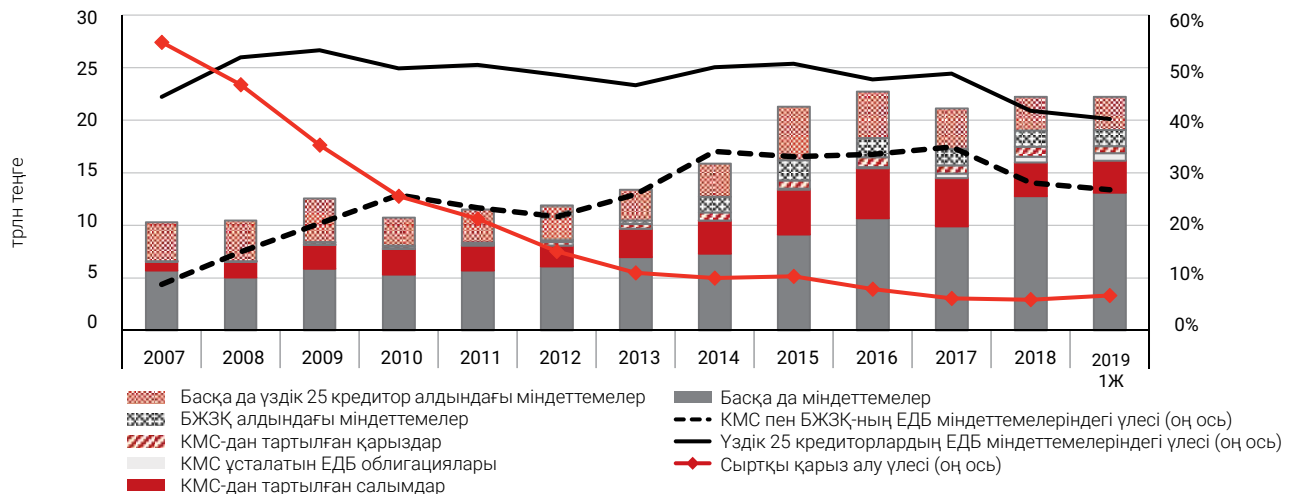
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Квартильдер бойынша саралау және бөлу банк міндеттемелеріндегі осы банк үшін ірі 25 кредитордың үлесі бойынша жүзеге асырылады: 1-квартиль – ірі кредиторлардың ең аз үлесі бар банктер, 4-квартиль – аса көп үлесі бар банктер. Көпіршіктің көлемі сектор міндеттемелеріндегі банктердің квартал міндеттемесінің үлесіне үйлесімді. Көпіршіктің ішінде ірі кредиторлардың квартал бойынша орташа үлесі көрсетілген.

Мемлекеттік компанияларға тәуелділік. Қорландырудың жоғары шоғырлануы, мемлекеттік секторға тәуелділік және қорландырудың төмен орнықтылығы мәселелері тығыз байланысты. Мемлекеттік компаниялар үлесінің күрт ұлғаюы 2008 жылғы дағдарыстан кейін сыртқы қарыз алуға қолжетімділіктің қысқаруы аясында басталды. 2007–2017 жылдары КМС пен БЖЗҚ-

ның міндеттемелері құрылымындағы үлесі сыртқы қорландырудың қысқаруына (55%-дан 6%-ға дейін) қарай 10%-дан 35%-ға дейін өсті. 2019 жылғы 1 жартыжылдықтың соңында мемлекеттік компаниялар мен мемлекеттік органдар тарапынан қорландыру үлесі төмендеп, банк секторы міндеттемелерінен 27%-ды (2018 жылдың басында 35%) құрады (5.13-график).

5.13-график 2018 жылдың ортасынан бастап ірі қорландыру, оның ішінде мемлекеттік сектордың қорландыру үлесі біртіндеп төмендеуде, алайда айтарлықтай болып қалуда

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: КМС – мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор. БЖЗҚ алдындағы міндеттемелерге салымдар және орналастырылған бағалы қағаздар бойынша міндеттемелер кіреді. Басқа да міндеттемелерге КМС болып табылмайтын басқа да тұлғалар немесе ірі кредиторлар алдындағы міндеттемелер кіреді.

Мемлекеттік сектордан қорландырудың 55%-дан астамы тартудың барынша орнықсыз және қымбат түрі – депозиттер арқылы тартылған. Мемлекеттік сектордан тартылған қорландырудағы депозиттер үлесінің төмендеуіне (2017 жылдың соңындағы 67%-дан) қарамастан, бұл өлшем қомақты болып қалуда. Есепті 1,5 жылда мемлекеттік компаниялардың банктердегі депозиттерінің көлемі 1,6 трлн теңгеге азайды. Мемлекеттік компаниялардың депозиттік қорларының қысқаруына сыртқы борышты өтеу қажеттілігі, сондай-ақ депозиттерді облигацияларға айырбастау нәтижесі себеп болды. Сонымен қоса, жүйе құраушы екі банктің қосылуынан бұрын ірі мемлекеттік холдинг осы банктерде депонирленген қаражатты, оның ішінде банктердің біреуінің бастамасымен мерзімінен бұрын алды.

Негізінен үлкен емес жекелеген банктерде мемлекеттік сектордың белгілі бір кезеңдерде қорландырудағы үлесі 100%-ға дейін (5.14А-график) жеткен. Бұл ретте кейбір банктерде бүкіл қорландыру мем-

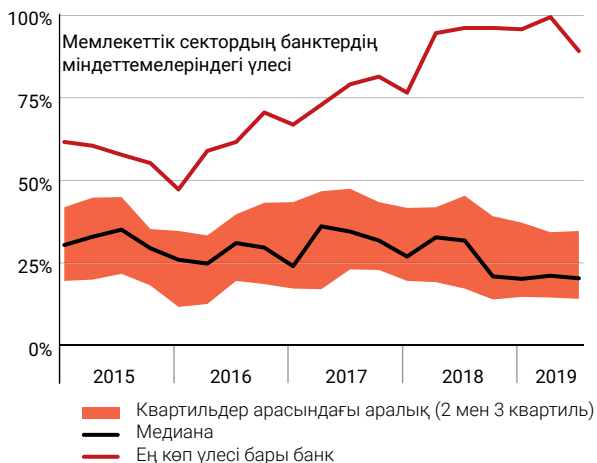
лекеттік сектордың депозиттері түрінде тартылған (5.14Б-график).

Мемлекеттік сектордан қорландыру тәуекелдері, біріншіден, жеткілікті капиталдандырылмаған және дәрменсіз банктерді қорландырумен және екіншіден, мемлекеттік кредиторлардың шығындарын қысқарту үшін дәрменсіз банктердің шығындарын фискалдандырумен байланысты.

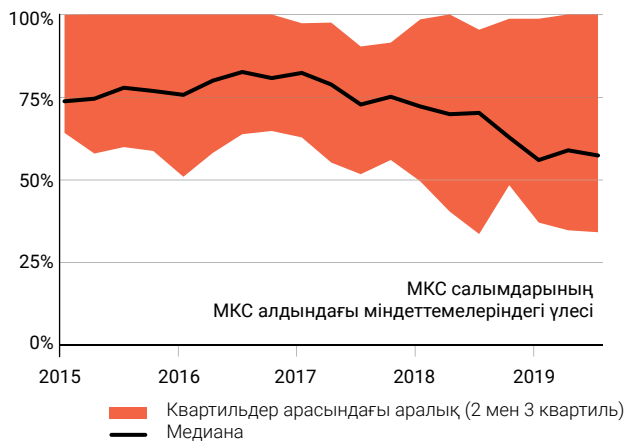
Бірінші жағдайда, нарық қатысушыларын ынталандыру мен олардың іс-әрекеті бұрмаланады, екінші жағдайда, шығындарды мемлекеттік секторға ауыстырмастан дәрменсіз банкті ретімен реттеу мүмкіндігі шектеледі. Аталған тәуекелдердің нарықтық қорландыруға тән тәуекелдерге қарағанда айқындылығы азырақ, бірақ олардың іс-әрекетінің салдары қаржы секторының тұрақты дамуына және қаржылық тұрақтылыққа айтарлықтай қауіп төндіреді.

5.14-график

А. Жекелеген банктерде мемлекеттік сектор міндеттемелердің жартысынан астамын қорландырады

Б. Негізінде мерзімсіз депозиттер түрінде тарту

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Банктердің қорландырылуы мемлекеттік сектордан жоғары тәуелділігі бір мезгілде шешілуі мүмкін емес және банктер, реттеуші және мемлекеттік сектор тарапынан кешенді және жүйелі жұмысты талап етеді. Банктер корпоративтік депозиттерді қорландырудың тұрақтылығын есепке алуды қосқанда, қорландыру тәуекелдерін басқару

жүйесін жақсартуы тиіс. Реттеуші тарапынан тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде КМС-тан қорландыру үшін тән тәуекелдерді есепке алу талап етіледі. Квази- және мемлекеттік сектор тарапынан КМС-тың уақытша бос өтімділікті орналастыру үшін банктерді таңдауда тәуелсіздігін күшейту бойынша жұмыстар жүргізілуі тиіс.

5.3. ДОЛЛАРЛАНДЫРУ ТӘУЕКЕЛДЕРІ ЖӘНЕ ВАЛЮТАЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР

Депозиттерді долларландыруға байланысты тәуекелдер долларландыру деңгейінің 2018 жылғы 47%-дан 2019 жылғы 1Ж 43%-ға дейін төмендеуіне қарамастан жоғары болып қалады. Долларландыру теңгемен бөлшек депозиттердің өсуі және ірі валюталық салымдардың төмендеуі аясында қысқарды.

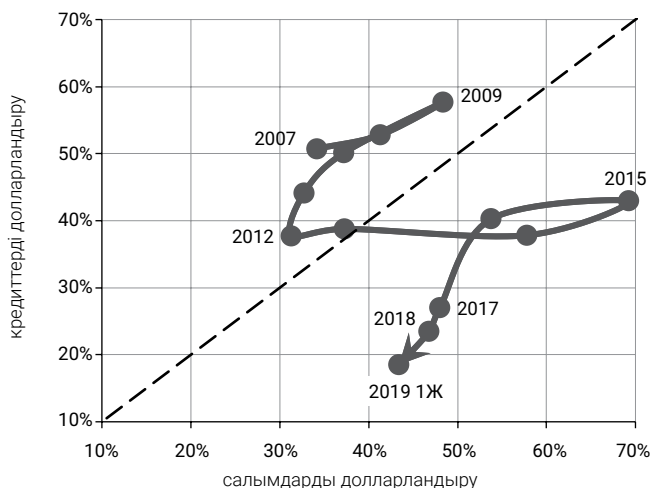
Долларландыру сыртқы күйзелістер күшейген кезде теңгелік өтімділікке қысым жасайды және валюталық тәуекелдерді көтереді. Банктерде хеджирлеудің ұзын нарықтық құралдарын шектеу талаптарымен долларландыру тәуекелдерін басқару қабілеті шектеледі. Ұлттық Банк долларландыруды күрт өсірген жағдайда нарықтыққа

жақын мөлшерлемелер бойынша ұзақ мерзімді валюталық своптарды сатушы ретінде әрекет етуді талап етуі мүмкін. Тікелей валюталық тәуекел аз болып табылады. Жанама валюталық тәуекелдер төмендеді, бірақ валюталық қарыздар үлесінің төмендеуіне қарамастан жоғары болып қалады. Айтарлықтай іске асырылмаған жанама валюталық тәуекел валюталық қарыздар бойынша танылмаған зиянға байланысты.

Долларландыру тәуекелдерін төмендету үшін икемді айырбастау бағамы саясатын жалғастыру және валюталық кредиттеуді ынталандырмау, сондай-ақ экономиканы әртараптандыру және сыртқы күйзелістерге осалдықты төмендету үшін институционалдық реформалар жүргізу қажет.

Депозиттердің жоғары долларландырылуы оның 2018 жылғы 47%-дан 2019 жылғы 1Ж 43%-ға дейін төмендеуіне қарамастан банктерді қорландыру жағындағы осалдықтың негізгі факторы болып қалады. Бұл ретте соңғы жылдары депозиттерді долларсыздандыру процесі тұтастай алғанда баяулады, бұл уақытта кредиттік портфельді долларсыздандыру белсенді түрде жүріп жатыр (5.15-график). Бұл валюталық кредиттік портфельді сатып алуға және есептен шығаруға, оның ішінде банктерді қалыпқа келтіру шаралары шеңберінде, сондай-ақ пруденциялық нормативтердегі орташа алынған көтеріңкі тәуекелге байланысты.

5.15-график 2018–2019 жылдары депозиттерді долларсыздандыру кредиттік портфельге қарағанда баяу өтті

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі
Кезеңнің соңындағы деректер.

Бұдан әрі долларсыздандыруға қажетті талаптар макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау, өзгермелі бағам және инфляциялық таргеттеу режимінің сенімді болуын қолдау, валюталық кредиттеуді ынталандырмау, сондай-ақ контрциклдық фискалдық қағидаларды қабылдау болып табылады.

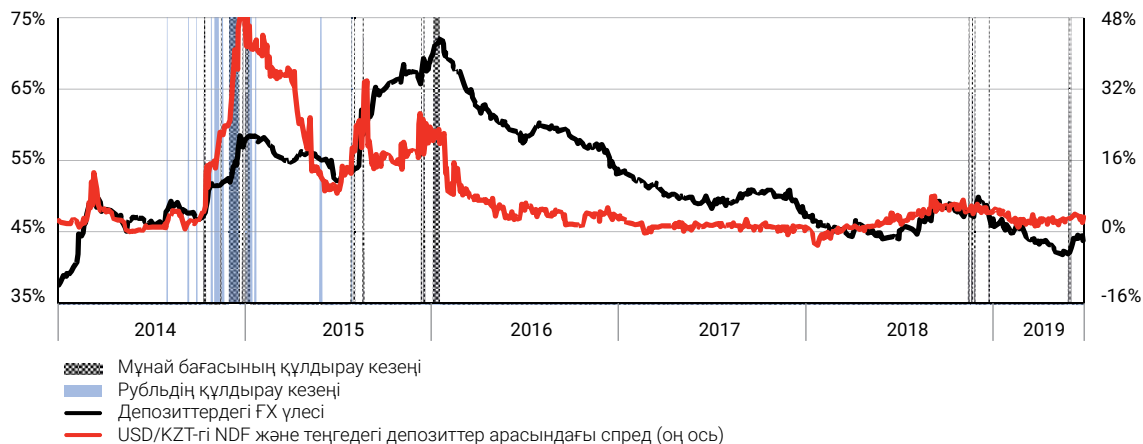
Банктердің депозиттерді долларландыру тәуекелдерін басқару жөніндегі мүмкіндіктері шектеулі. Долларландыру деңгейіне әсер ететін басты факторлар теңгенің әлсіреуі және мұнай бағасының төмендеуі болып отыр. 2014–2015 жылдары белгіленген айырбастау бағамы кезінде долларландыру деңгейіне бағамдық қайта бағалау салдары айтарлықтай әсер етті. Икемді айырбастау бағамына өткен соң долларландыру деңгейіне қайта бағалау әсері едәуір төмендеді (5.16-график).

Қазақстанда салым субъектіне, салымның түрі мен мөлшеріне қарай мынадай долларландыру ерекшеліктері байқалады:

1. Жекелеген депозиттер сегментінде долларландыру мерзімді салымдарда (49%), ал корпоративтік сегментте – трансакциялық шоттарда (49%, 5.17-график) шоғырланған.

2. Халықтың депозиттерін долларландыру салым мөлшерімен байланысты – депозиттер неғұрлым ірі болса, оларды долларландыру да жоғары болады (5.18-график). 2019 жылғы 1Ж мөлшері 1 млн теңгеге дейін бөлшек депозиттерді долларландыру 10%-ды, ал 500 млн теңгеден астам – 84%-ды құрады. Осылайша, халықтың депозиттерін долларсыздандыру мүмкіндігі негізінен мөлшері орташа салымдар үшін сақталады, ұсақ салымдар үшін – таусылған, ал ірі депозитторлар валюталық депозиттерге артықшылық береді.

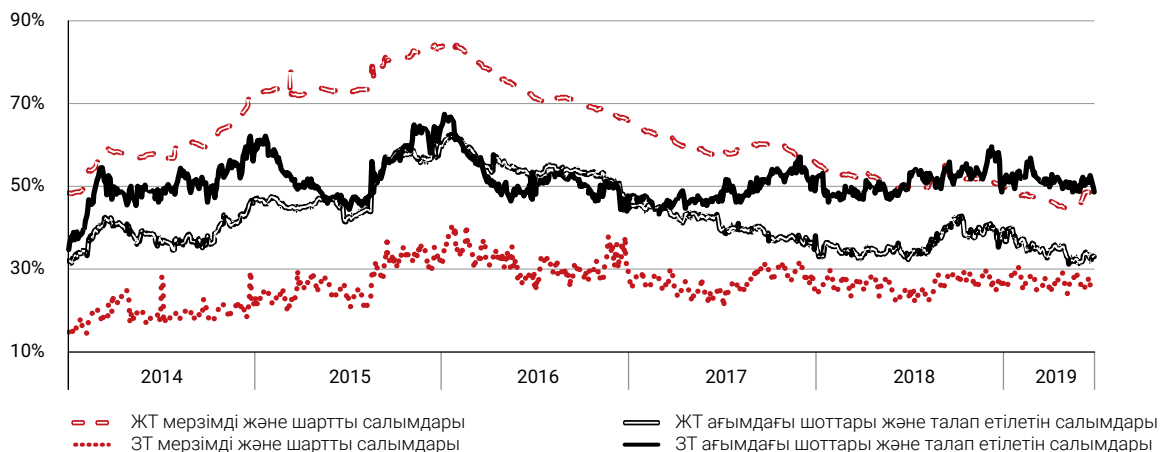
5.16-график Бағамдық күтулер сыртқы құбылмалылық кезінде күшейетін міндеттемелердің долларландырудағы негізгі фактор болып табылады

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: RUBKZT бағамының әлсіреу кезеңдері – рубльдің теңгеге қатысты құнсыздануының маңызды кезеңдері.

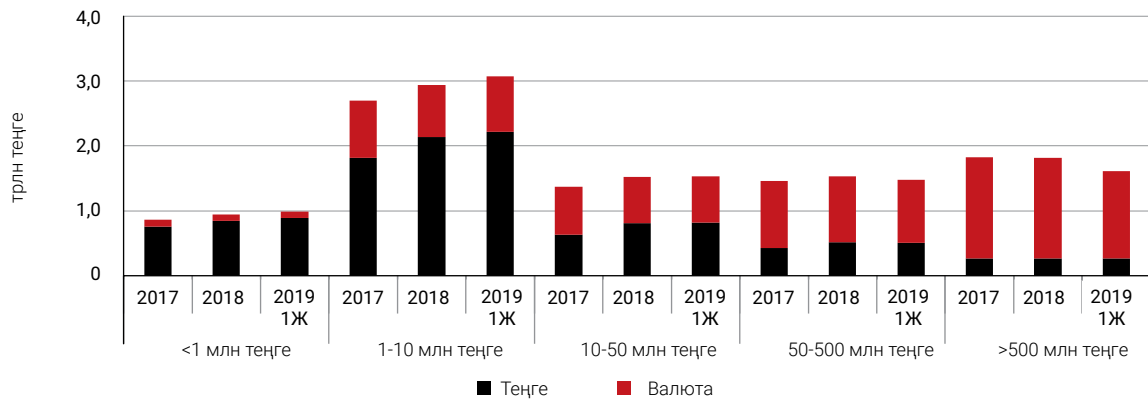
5.17-график Халықтың мерзімді салымдары бойынша депозиттерінің долларландыруы ағымдағы шоттарға қарағанда жоғары, ал корпоративтік секторда – керісінше

3. 2018-1Ж 2019 жылдары халық арасында мөлшері бойынша аздаған теңгелік кредиттердің өсімі (790 млрд теңге) және 50 млн теңгеден астам (275 млрд теңге, **5.19-график**) мөлшері бар ірі валюталық салымдардың әкетілуі байқалды, ол шетелдік инвестициялау құралдарының барынша тартымды кірістілігіне байланысты болуы мүмкін. Корпоративтік сегментте Ұлттық Банктің бағалау бойынша біршама төмендеу квазимемлекеттік секторда байқалды (**5.20-график**).

2019 жылғы екінші жартыжылдықта жүйеден валюталық депозиттердің әкетілуіне жол бермеу үшін Ұлттық Банк ҚДКҚ-мен бірлесе отырып нақты мерзімді ұзақ валюталық депозиттер бойынша кірістілікті 2%-ға дейін өсіріп, шекті мөлшерлемелер тетігін өзгертті. Қазіргі кезде валюталық салымдар бойынша мөлшерлемелерді одан әрі ырықтандыру банк секторының тәуекелдері ұлғаюына әкелуі мүмкін. Атап айтқанда, бұл банктер орналастыра алатын деңгейден мөлшерлемелер біршама жоғары өсуіне әкелуі мүмкін.

5.18-график Халықтың депозиттері ірі болған сайын, долларландыру жоғарырақ болады, долларсыздандыру мүмкіндігі мөлшері орташа депозиттер үшін сақталады

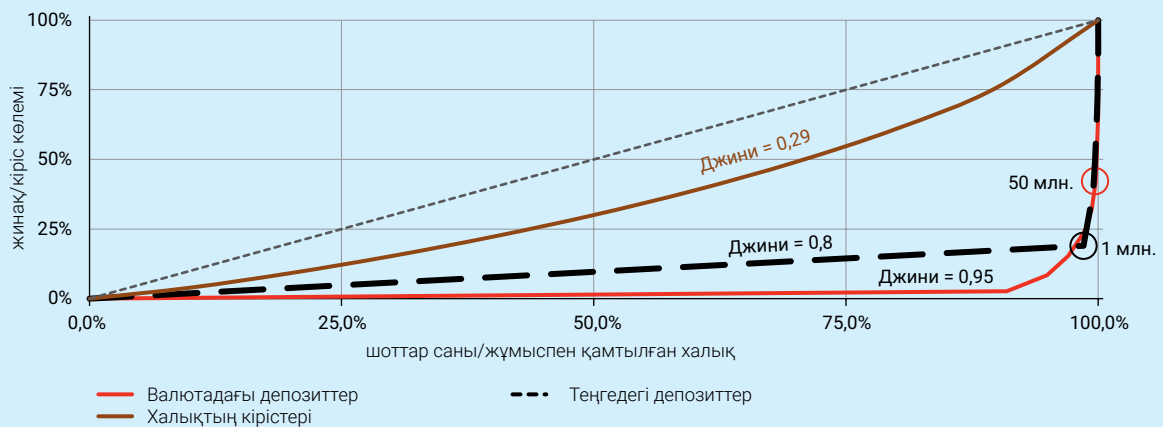
Дереккөзі: ҚДКҚ

5.1-бокс. Халықтың депозиттерін бөлудің біркелкілігін бағалау

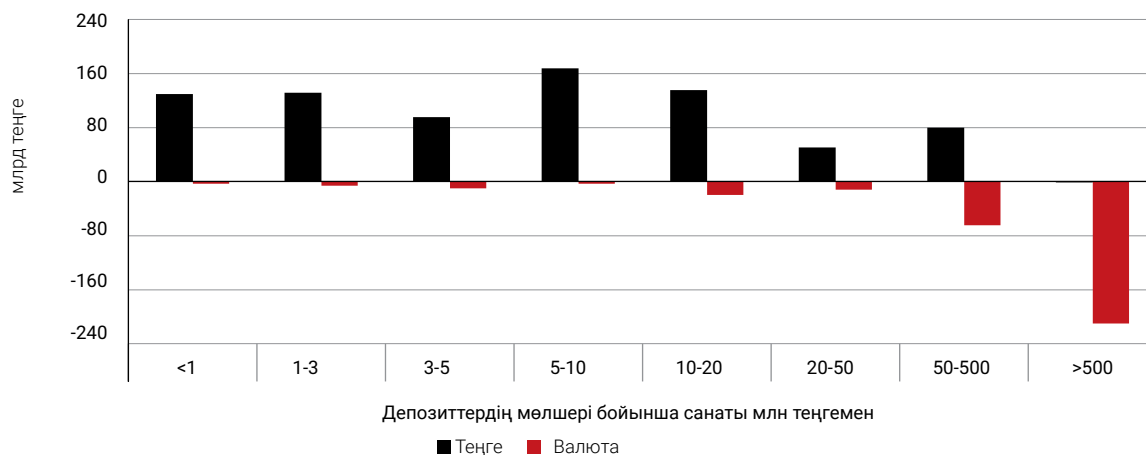
Халықтың депозиттерін Джини коэффициентінің негізінде бөлудің біркелкілігін бағалай валюталық салымдардың бөлінуі теңгемен салымдарға қарағанда, біркелкілігі аздау екенін көрсетті. Ірі валюталық салымдарда жинақтың негізгі көлемі жинақталған, ал ұсақ теңгелік депозиттер көп шоттардың шоғырлануымен сипатталады. Атап айтқанда, ұлттық валютадағы 1 млн теңгеге дейінгі депозиттер теңгемен шоттар-

дың санынан 99%-ды және олардың қаражаты көлемінен 19%-ды құрайды, шетел валютасындағы депозиттер 50 млн теңгеден астам санатында валюталық шоттардың санынан 0,3%-ды және олардың қаражаты көлемінен 58%-ды құрайды (2,3 трлн теңге) (1-график). Депозиттермен салыстырғанда, халықтың кірістері біркелкі бөлінгенін атып өту қажет.

1-график. Халықтың депозиттерін бөлудің біркелкілігін бағалау

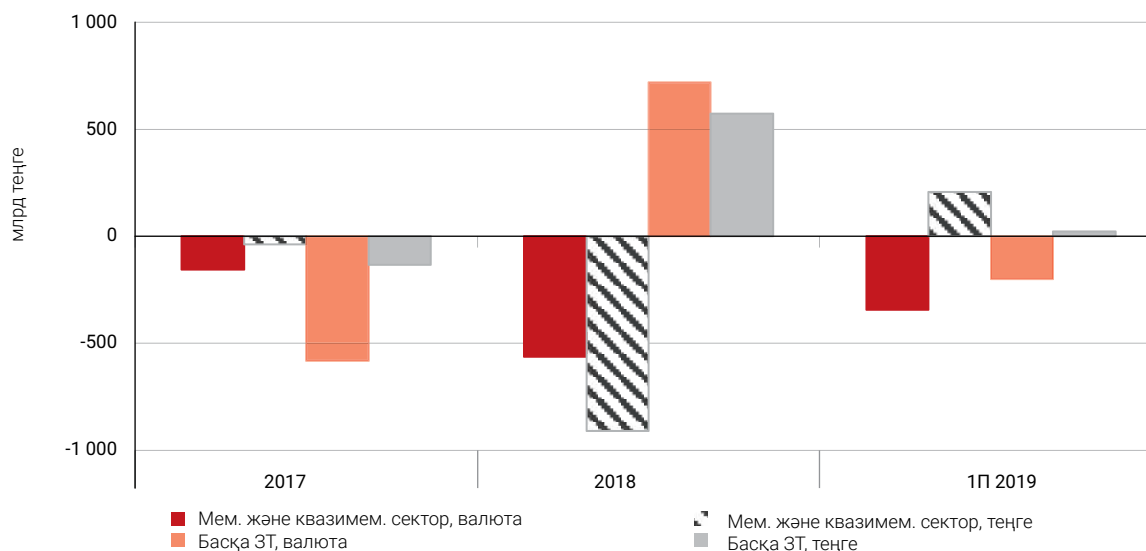

5.19-график 2018 – 2019 жылғы 1Ж жеке депозиттердің әкелінуі теңгемен шамалы депозиттер есебінен орын алды, ал ірі валюталық салымдар қысқарды

Дереккөзі: ҚДКҚ

5.20-график Корпоративтік сегментте валюталық және теңгелік депозиттердің барынша төмендеуі квазимемлекеттік секторда орын алды

Ескертпе: ҚРҰБ үздік 25 кредиторлар бойынша деректердің негізіндегі бағалауы. 2019 жылғы 1Ж – жарты жылдың өзгерісі

Бұл ретте банктер бұрынғыша валюталық қорландыруды белсенді түрде тартып отыр (5-21-график), банк жүйесінің валюталық тәуекелді қоса алғанда, қорландыру тәуекелдерін ескере отырып, депозиттер бойынша баға саясатын қалыптастыру мүмкіндігі шектеулі болып қалуда.

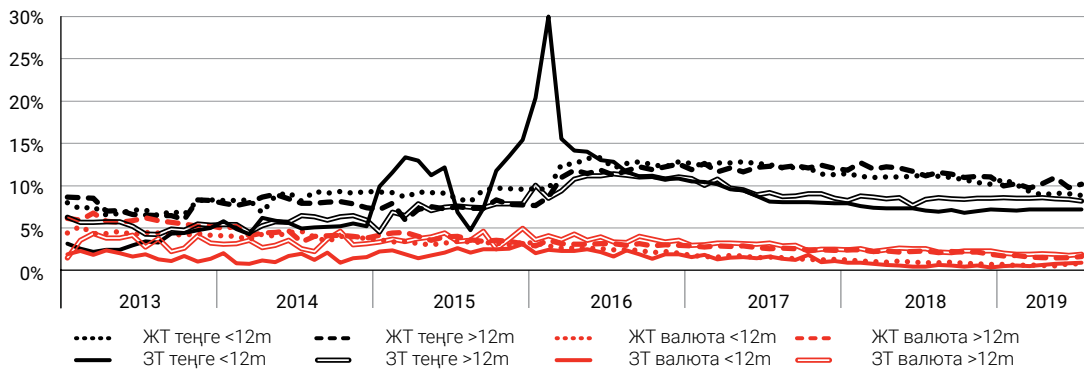
Бизнес бөлімшелер мен тәуекелдерді басқару жөніндегі бөлімшелер арасында жеке банк деңгейінде үйлестіру төмен болып қалуда. Жүйе деңгейінде банктердің тәуекелдерді ескере отырып тарту мөлшерлемесін белгілеу қабілеті капитал мен өтімділік бойынша жағдайы төмен банктер тарапынан валюталық салымдарға күшейтілген бәсекелестікті тежейді. Орнықтылықты жоғалту, неғұрлым жоғары тәуекел қабылдау және қаржылық

делдалдық сапасы есебінен өсу жағына орын ауыстыру өткен он жылдықтағы банктік жоғалтулардың бір себебі болды.

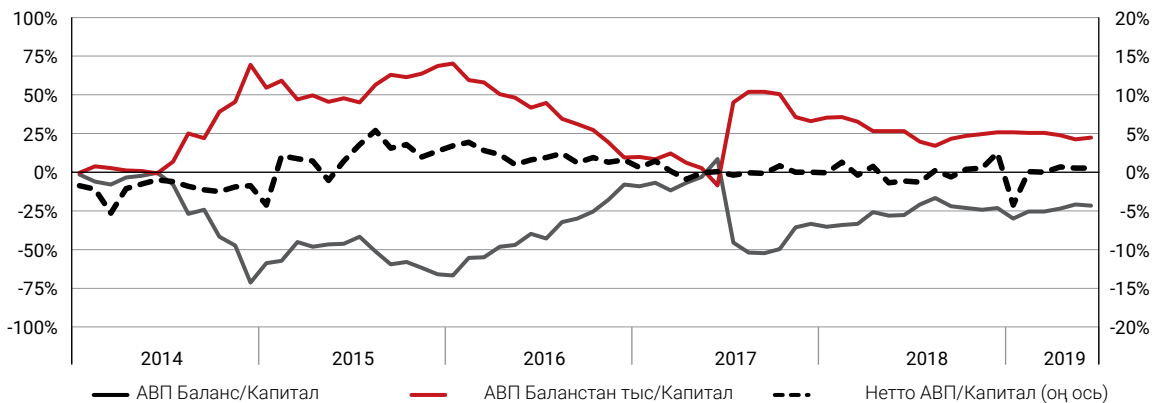
Валюталық тәуекел. Тікелей валюталық тәуекел аз ғана – жүйе бойынша капиталға қатынасы бойынша нетто ашық валюталық позиция (АВП) 0,5% (нормативі 25% болған кезде) болды. Валюталық қарыздар үлесінің 27%-дан бастап 19%-ға дейін қысқаруына қарамастан жанама валюталық тәуекелдер жоғары болып қалуда.

2018 жыл – 2019 жылғы 1-жартыжылдық аралығында баланстық және баланстан тыс позициялар арасында айырманың қысқаруы байқалады (5.22-график).

5.21-график *Теңгемен және валютамен депозиттер тартудың құны біртіндеп төмендейді*

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

5.22-график *Маңызды банктік жүйенің қысқа баланстық позиция тікелей валюталық тәуекелді ыңғайлы деңгейде сақтау үшін ұзақ баланстан тыс позициямен өтеледі*

Соған қарамастан банктер міндеттемелердің жоғары долларлануы есебінен қалыптасқан баланс бойынша қысқа позицияны бейтараптандыру үшін айтарлықтай ұзақ баланстан тыс позицияны қолдауға мәжбүр. Валюталық тәуекелдерді төмендету үшін банктер негізінен қысқа мерзімді сипаттағы

туынды қаржы құралдарын пайдаланады. Валюталық тәуекелді тиімді басқару мақсатында хеджирлеудің ұзақ нарықтық құралдарын дамыту, сондай-ақ пруденциялық реттеу шеңберінде жанама валюталық тәуекелдерді одан әрі барабар есепке алу қажет.

5.4. ПАЙЫЗДЫҚ ТӘУЕКЕЛ

Инфляциялық таргеттеуге көшу және ақша-кредит саясатының болжамдылығы банктерге қазіргі уақытта жоғары емес болып табылатын пайыздық тәуекелдерді барынша тиімді басқаруға мүмкіндік берді. 2018 жылдан бастап депозиттер мен кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі байқалады. Алайда, орналастыру және тарту мөлшерлемелері арасындағы спред қысқарды, өйткені депозиттер бойынша мөлшерлемелер кредиттер бойынша мөлшерлемелерге қарағанда аз дәрежеде төмендеді. Депозиттік қорландырудың құнын дұрыс көрсету және пайыздық тәуекелдерді төмендету үшін Ұлттық Банк 2018 жылы депозиттер бойынша толықтыру құқығының құнын есептеу тетігін енгізді.

2018-1Ж 2019 жылдары жеке және заңды тұлғалардың берілетін кредиттері мен тартылатын депозиттері бойынша мөлшерлемелердің төмендеуі байқалды. Жеке тұлғалардың жаңадан тартылған депозиттері бойынша теңгемен орташа алынған мөлшерлемелер 1,3 пайыздық тармаққа, берілген теңгемен кредиттер бойынша 1,9 пайыздық тармаққа төмендеді. Нәтижесінде, бөлшек секторда орналастыру және тарту мөлшерлемелері арасындағы спред 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтың соңына қарай 2018 жылдың басындағы 8,6 пайыздық тармаққа қарағанда 8,0 пайыздық тармақты құрады (5.23А-график). Заңды тұлғалардың депозиттері бойынша орташа алынған мөлшерлемелер 0,7 пайыздық тармаққа, кредиттер бойынша – 1,5 пайыздық тармаққа төмендеді, бұл тиісінше тарту және орналастыру мөлшерлемелері арасындағы спредтің 4,5 пайыздық тармаққа дейін 0,8 пайыздық тармаққа тарылуына әкеп соқты (5.23Б-график).

зиттері бойынша мөлшерлемелердің төмендеуі байқалды. Жеке тұлғалардың жаңадан тартылған депозиттері бойынша теңгемен орташа алынған мөлшерлемелер 1,3 пайыздық тармаққа, берілген теңгемен кредиттер бойынша 1,9 пайыздық тармаққа төмендеді. Нәтижесінде, бөлшек секторда орналастыру және тарту мөлшерлемелері арасындағы спред 2019 жылғы бірінші жартыжылдықтың соңына қарай 2018 жылдың басындағы 8,6 пайыздық тармаққа қарағанда 8,0 пайыздық тармақты құрады (5.23А-график). Заңды тұлғалардың депозиттері бойынша орташа алынған мөлшерлемелер 0,7 пайыздық тармаққа, кредиттер бойынша – 1,5 пайыздық тармаққа төмендеді, бұл тиісінше тарту және орналастыру мөлшерлемелері арасындағы спредтің 4,5 пайыздық тармаққа дейін 0,8 пайыздық тармаққа тарылуына әкеп соқты (5.23Б-график).

5.23-график **Теңгемен жаңа депозиттер мен кредиттер бойынша орташа алынған мөлшерлемелер төмендеді**

А. жеке мөлшерлемелер

Б. корпоративтік мөлшерлемелер

Дереккөз: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Тарту мөлшерлемелері – есепті кезеңде тартылған депозиттер бойынша орташа алынған мөлшерлемелер (жаңа депозиттер және бұрын ашылған депозиттерді толықтыру). Орналастыру мөлшерлемелері – есепті кезеңде жасалған жаңа банктік қарыз шарттары бойынша орташа алынған мөлшерлемелер. Бөлшек сегмент – ЖТ депозиттері мен кредиттері, корпоративтік сегмент – ЖТ депозиттері мен кредиттері. Есепті кезең – ай.

Есепті кезеңде салымдар бойынша мөлшерлемелерді төмендету факторларының бірі депозиттер бойынша ҚҚГҚ шекті мөлшерлемелерін қайта қарау, оның ішінде мерзімінен бұрын алу тәуекелдерін және толықтыру құқығын ескере отырып, шекті мөлшерлемелердің жаңа тетігін енгізу болып табылады.

Жаңадан берілген кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі көптеген банктерде

2018 – 2019 жылғы 1-жартыжылдық ішінде байқалады. Кредиттер бойынша мөлшерлемелер депозиттер бойынша мөлшерлемелерге қарағанда көп дәрежеде төмендеді, бұл пайыздық спредтің азаяуына себепші болады. Бұл ретте бөлшек сектор бойынша пайыздық спред тұтынушылық кредиттер бойынша неғұрлым жоғары мөлшерлемелер есебінен корпоративтік сектордан жоғары (5.24-график).

5.24-график **Қаражатты тарту және орналастыру мөлшерлемелері арасындағы айырмашылық корпоративтік және бөлшек сегмент бойынша төмендейді**

2018 жылы жаңадан жасалған шарттарға қарағанда неғұрлым жоғары мөлшерлемелер бойынша бұрын ашылған депозиттерді толықтырумен байланысты пайыздық тәуекелдерді төмендету үшін Ұлттық

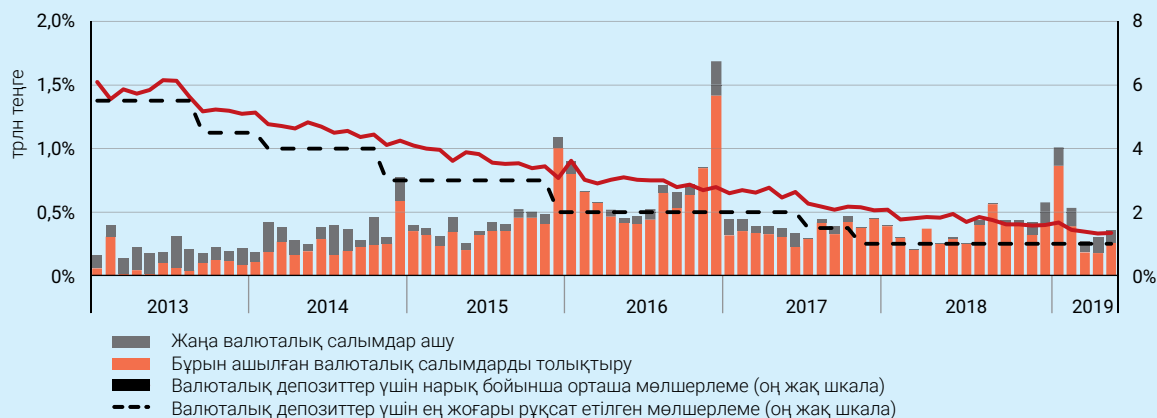
Банк депозиттер бойынша мөлшерлемелерді анықтау кезінде толықтыру құқығы құнын есепке алу моделін енгізді. Толықтыру құқығы құнын бағалау моделі 1-бокста толық берілген.

5.2-бокс. Белгіленген мөлшерлеме бойынша депозитті толықтыру құқығы – банктердің ескерілмеген пайыздық тәуекелі.

Қазақстанның депозит нарығында банктердің барлығы дерлік салымшыларға депозитті толықтыру құқығын береді. 2016 жылы талдау жүргізілген шарттардың 83%-ы толықтыру құқығын берген. Мөлшерлемесі белгіленген және ұзақ мерзіммен ұсынылатын мұндай депозиттер банктер үшін опциондық пайыздық тәуекел көзі болып табылады. Нарықтық пайыздық мөлшерлемені депозит мөлшерлемесінен төмен

азайту кезінде салымшы нарықтықтан жоғары мөлшерлеме бойынша жинау мүмкіндігіне ие болады, тиісінше банктерді қорландыру құны бұрын ашылған депозиттер мерзімдерінің аяқталуына дейін жоғары деңгейде сақталады. Бұл пайыздық тәуекелдерді және банктерді қорландырудың орташа құнын ұлғайтады, сондай-ақ ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерінің қолданысын төмендетеді.

1-график. Төмендеу үстіндегі мөлшерлемелер кезінде тарту негізінен бұрын ашылған салымдарды толықтыру есебінен болды

Источник: ҚДКҚ, ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

БҚБК (2016) опциондық пайыздық тәуекелді автоматты және іс-әрекетті болып екіге бөледі. Автоматты опциондық тәуекел айқын кіріктірілген опциондарымен құралдарға негізделеді. Іс-әрекетті опциондық пайыздық тәуекел пайыздық мөлшерлемені өзгерткен кезде клиенттің іс-әрекетін өзгертетін құралдар талабының икемділігіне негізделеді. Депозиттік өнімдер жағдайында – бұл нарықтық мөлшерлеме төмендеген кезде мөлшерлемесі белгіленген депозитті толықтыру болып табылады. Базель іс-әрекетті опциондық пайыздық тәуекелді стресс-тестілеу сценарийлерін әзірлеу кезінде ескеруді және пайыздық мөлшерлеме мен клиенттің іс-әрекеті өзгерген жағдайда зияндарды бағалауды ұсынады.

Тиімді баға белгілеу кезінде опциондық пайыздық тәуекел депозит бойынша мөлшерлемені белгілеу кезінде ескерілуі тиіс, яғни толықтыру құқығымен депозиттер бойынша мөлшерлемелер өзге тең талаптар жағдайында олар бойынша бұл құқық берілмейтін депозиттермен салыстырғанда төмен болуы тиіс. Қазақстандық банктер депозиттер бойынша мөлшерлемелерді белгілеген кезде опциондық пайыздық тәуекелді

ескермеген. Мысалы, 2016 жылы толықтыру құқығын шектейтін депозиттері бар банктердің басым бөлігі толықтыру құқығымен депозиттер бойынша мөлшерлемелерді сол деңгейде немесе толықтыру құқығы берілмеген депозиттерден жоғары белгілеген.

Опциондық пайыздық тәуекелдерді есепке алу мақсатында 2018 жылы Ұлттық Банк ҚДКҚ-мен бірлесіп депозиттік нарықтың мөлшерлемелерін саралап реттеуді енгізді. Жаңа тетіктерге¹ сәйкес толықтырылатын депозиттер бойынша шекті мөлшерлемелер депозитті толықтыру опционының құнын ескереді. Белгіленген мөлшерлеме бойынша депозитті толықтыру құқығының құнын бағалау моделі бірқатар кемшіліктермен Блэк свопциондарының (1976) баға моделінің өзгерген түрі болып табылады².

¹ «Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ Директорлар кеңесінің шешімімен бекітілген Жеке тұлғалардың жаңадан тартылатын депозиттері бойынша сыйақы мөлшерлемесін айқындау және белгілеу әдістемесі

² Неғұрлым толығырақ И. Әлімбетова мен Е. Мустафиннің «Банк депозитін бастапқы пайыздық мөлшерлеме бойынша толықтыру құқығын бағалау әдістемесі» (2019) мақаласын қараңыз

ҚДКҚ-нің Шекті мөлшерлемелердің әдістемесіне сәйкес депозитті толықтыру құқығының құны мынадай формула бойынша есептеледі (1):

$$\text{СПП}_t = e^{-R \cdot t} [\text{МСВ}_t \cdot \Phi(-d_2) - F^d \cdot \Phi(d_1)] \cdot t/2 \cdot k \quad (1)$$

мұнда:

МСВ_t – мерзімімен жаңадан тартылатын депозиттер бойынша ҚДКҚ-нің ең жоғары мөлшерлемесі;

F^d – t/2 күніне және t/2 мерзімге депозит бойынша форвардтық мөлшерлеме. Депозиттердің форвардтық мөлшерлемесі МБҚ-нің форвардтық мөлшерлемесіне және депозиттер нарығы мен МБҚ нарығы арасындағы Спредке байланысты есептеледі;

Φ – кумулятивтік стандартты қалыпты бөлу;

k – салымды толықтыру коэффициенті, күтілетін толықтыру көлемінің бастапқы салымға қатысты ара салмағын білдіреді;

R_t – t мерзімімен МБҚ кірістілігінің мөлшерлемесі;

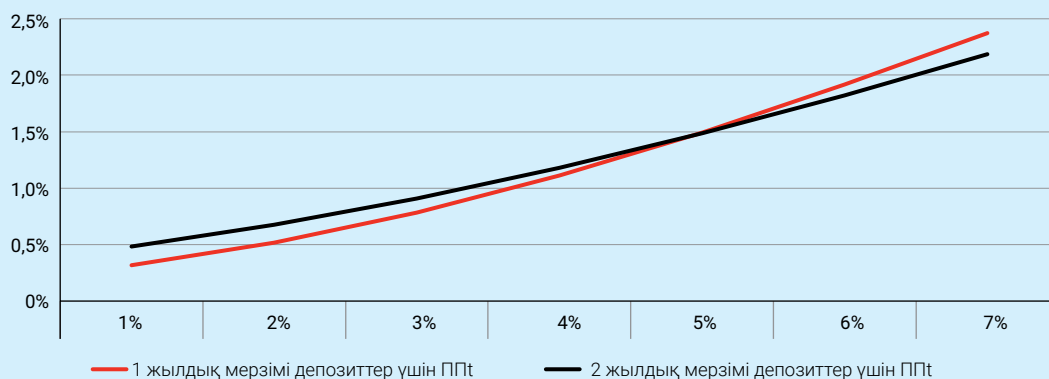
R_t – депозиттің жылдармен көрсетілген мерзімі.

d1 және d2 коэффициенттері мынадай формулалар бойынша есептеледі:

$$d_1 = (\ln F^d - \ln \text{МСВ}_t) / \delta + \delta / 2$$

$$d_2 = d_1 - \delta$$

2-график. Толықтыру опционы құнының сезімталдығы

Ұсынылған модель әрбір жеке депозитті толықтырған кезде банк ұшыраған шығынды нақты бағалауды талап етпейді. Жеке депозит бойынша шығындар мөлшері болжануы қиын нарықтық пайыздық мөлшерлемелердің деңгейі, толықтырулардың мөлшері сияқты факторларға байланысты болады. Алайда, бұл формула жүйе бойынша тәуекелдердің орташа бағалауын береді және толықтыру құқығы бар депозиттер бойынша жеке ең жоғарғы мөлшерлемені қолдану жүйелік тәуекелдерді азайтуға бағытталған.

мұнда:

δ – депозит мерзімінің жартысына келтірілген пайыздық мөлшерлемелер құбылмалылығы

δ^d – ұзақ мерзімді болашақта күтілетін пайыздық мөлшерлемелер құбылмалылығы.

Толықтыру құқығының құны (2) формула бойынша жылдық тиімді мөлшерлемеге ауыстырылады және (3) формула бойынша толықтыру құқығы жоқ депозиттер бойынша және толықтыру құқығы бар депозиттер бойынша ең жоғарғы мөлшерлемелер арасындағы Спред есебінде қолданылады:

$$\text{ПП}_t = (1 + \text{СПП}_t)^{1/t} - 1 \quad (2)$$

$$\text{МСВ}_{\text{mm}} = \text{МСВ}_t - \text{ПП}_t \quad (3)$$

Осылайша, модельге сәйкес депозитті толықтыру опционының құны негізінен депозиттердің ең жоғарғы сыйақы мөлшерлемесіне және депозиттердің форвардтық мөлшерлемесіне (байланысты болады. 1-графикте депозиттерді бір жылдан екі жылға дейінгі мерзімге толықтыру құқығының құны Спредпен бірге өсетінін көруге болады. Басқаша айтқанда, депозит бойынша ұсынылатын мөлшерлеме болжамды сыйақы мөлшерлемесінен едәуір асып кетсе, опционның құны артады.

6.

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ШОҒЫРЛАНУЫ

2018 жылы дәрменсіз банктерді қайта құру және тарату нәтижесінде банк секторының шоғырлануы нығая түсті. Өспелі шоғырлану жағдайларында банктерді жүйелік маңызы барларға жатқызу критерийлерін қайта қарау мәселелері, капитал проблемаларын шешпей, кредиттік тәуекелі жоғары банктер мен активтерінің сапасы төмен банктердің өзара бірігуіне жол бермеу, проблемалық банктерді анықтау және реттеу тетіктерінің тиімділігін арттыру өзекті болады.

Сақтандыру компанияларын шоғырландыру тоқтаусыз өсіп, банктердің деңгейіне жетті. Басқарушы компаниялардың шоғырлануы өте жоғары болып қалады.

Бірігу және кірігу процестері, сондай-ақ дәрменсіз қаржы ұйымдарын шығару барлық қаржы секторына, әсіресе соңғы бес жыл ішінде әсер етті (6.1-график). Шоғырлану мен таратуға әсіресе транзиттік немесе күрделі қаржылық жағдайдағы ұйымдар, сондай-ақ қызметін әрі қарай жалғастыруға дәрменсіз ұйымдар ұшырады.

Жалпы нарықты шоғырландыру процестері 2014–2015 жылдары қаржы секторында орын алған күйзелістен кейін күткен үрдістер болды. 2014 жылы мемлекет бұрын сауықтырылған үш банктің капиталынан шықты, нәтижесінде «Альянс банк» АҚ мен «Темір банк» АҚ арасында шоғырландыру және оларды «Форте Банк» АҚ-ға сату жөнінде екі ірі мәміле, сондай-ақ «Казкоммерцбанк» АҚ мен «БТА Банкі» АҚ арасында активтер мен міндеттемелерді бір уақытта айырбастау жөнінде мәміле жүргізілді.

Сондай-ақ 2014 жылы нарықтан шетелдік «HSBC Bank Kazakhstan», АҚ шықты, оның акцияларын «Халық банкі» АҚ сатып алды. 2015 жылы «Еуразиялық банк» АҚ ұсақ «EU Bank» АҚ-ты (бұрынғы «БанкПозитив Қазақстан» АҚ) жойып жіберді. 2017 жылдан бастап екі жүйе құрушы банк – «Казкоммерцбанк» АҚ мен «Халық банкі» АҚ арасында бірігу басталды. 2014–2017 жылдары банктер үшін орындау қиынға соққан нормативтік талаптардың тиімділігін арттыру және оларды орындау шоғырлану үшін негіздеме болды. Нарықта капиталы төмен банктерді қолдау үшін капиталы артық банктердің қорларын үлестіру жүзеге асырылды.

Сонымен қатар, соңғы бес жыл ішінде бес дәрменсіз банктің, оның ішінде 2016 жылы «Қазинвестбанк» АҚ-тың, 2017 жылы «Delta Bank» АҚ-тың, 2018 жылы «Qazaq Banki» АҚ-тың, «Астана банкі» АҚ-тың, «Эксимбанк» АҚ-тың лицензиялары қайтарып алынды, бұл шоғырлануға әкелді. 2017 жылы алғаш рет Р&А – дәрменсіз банктің талап қою құқықтары мен міндеттемелерін сау банктің пайдасына қайта табыстау мәмілесі жасалды, оның шеңберінде таратылатын «Қазинвестбанк» АҚ-тың активтері мен міндеттемелерінің бір бөлігі «Альфа-Банк» ЕБ АҚ-тың пайдасына өтті.

Бірмезгілде қаржы секторында кросс-холдингтерді¹ – бас ұйымның, жалғыз акционердің² басшылығымен бір секторда әрекет ететін немесе басшылық арқылы байланысты компанияларды біріктіру әлеуеті сақталды. 2019 жылдың басында банк секторында біріктіру мүмкін болатын кросс-холдингтер болды.

6.1-график Шоғырландыру процесі барлық қаржы секторларын қозғап, компаниялар саны қысқаруда

*Дереккөзі: Ұлттық Банк
Ескертпе: Кросс-холдингтер – бас ұйымның, дауыс беретін акциялардың 5%-нан артығын иеленетін жалғыз акционердің (акционерлердің) басқаруындағы немесе басшылық арқылы байланысты компаниялар.*

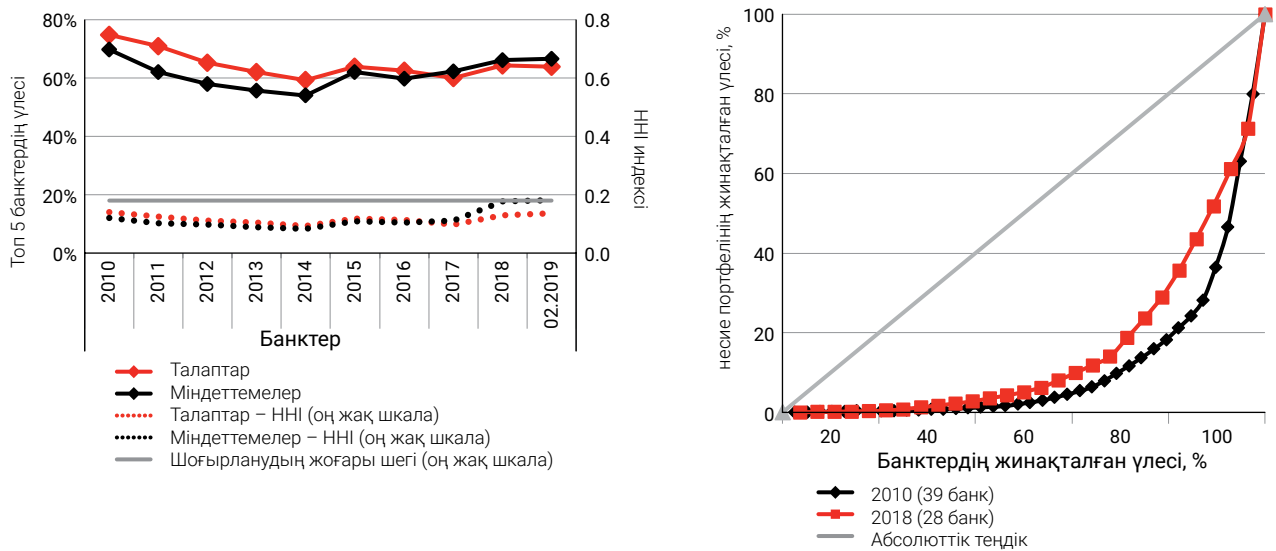
2018 жылы екі жүйе құрушы банктердің арасындағы бірігу жөніндегі мәміле жүйеден дәрменсіз банктерді шығару сектордың шоғырлануының артуына әкелді (6.2-график). Бірігу жөніндегі мәмілеге және салымдардың неғұрлым ірі банктерге

өтуінің жалғасуына байланысты несие портфелі бойынша Херфиндаль – Хиршман индексі 0,13 болды, ал клиенттердің салымдары бойынша шоғырланудың жоғары деңгейіне – 0,18 жетті.

²⁰ Бұрын болған кросс-холдингтер қорыта келгенде не шоғырландыру рәсімдерінен өтті не таратылды.
²¹ Компанияның 5%-дан артық дауыс беретін акцияларын иеленуші акционер.

6.2-график **Банк секторының шоғырлануы күшейе түсті, бұл ретте несиелік портфельі бойынша бөлудің біркелкі еместігі төмендеуін жалғастыруда**

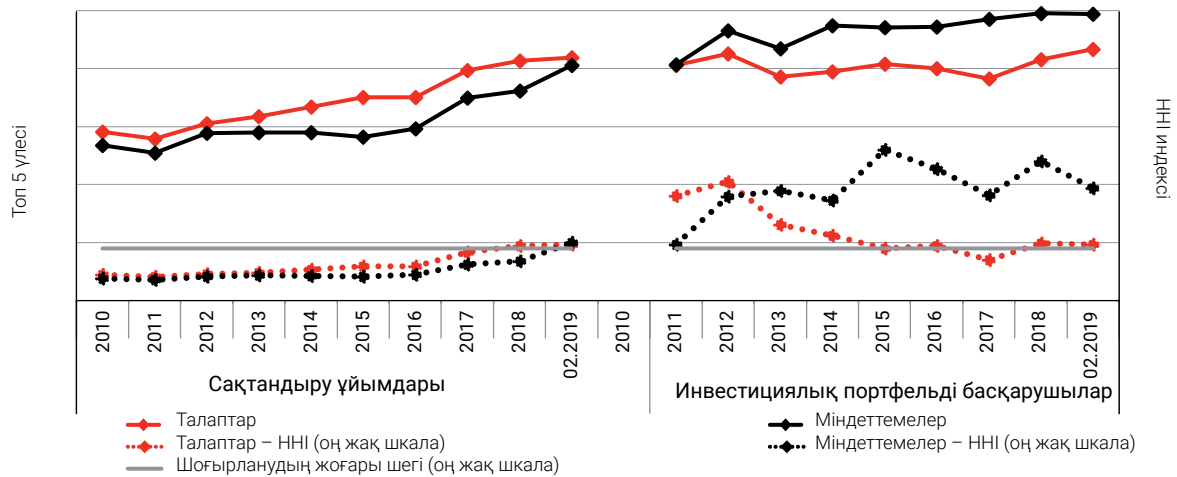
Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: Банктер бойынша талаптар несиелік портфельін, міндеттемелерді – клиенттердің салымдарын білдіреді. ННИ – Херфиндаль-Хиршман индексі барлық банктердің нарықтық үлестерінің қосынды квадратын білдіреді. Индекс мәнінің жалпыға бірдей келесі түсіндірмесі: 0,10 төмен – шоғырланудың төмен деңгейі, 0,10 бастап 0,18 дейін – орташа деңгейі, 0,18 жоғары – жоғары деңгейі. Ескертпе: Сурет 2010 және 2018 жылдардағы банк секторындағы қарыздар портфельін бөлудің теңсіздің дәрежесін көрсетеді.

Сақтандыру секторы бойынша шоғырлану деңгейі банктік деңгейден кейін орын алады, себебі нарықтың үштен екісін банктің акционерлері бақылайды. Әлі күнге халықтың төмен қаржылық сау-

аттылығы, сақтандыру және инвестициялық секторлардың кішігірім мөлшерінің аз бәсекелестік нарықтары осы топтар үшін жоғары шоғырланудың басты себептері болып табылады (6.3-график).

6.3-график **Сақтандыру секторындағы шоғырлану қатарынан жетінші жыл артып келеді**

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: сақтандыру компаниялары бойынша талаптар – инвестициялық портфельді басқарушылар бойынша сақтандыру резервтері – жиынтық активтер. Сақтандыру компаниялары бойынша міндеттемелер бөлігінде – сақтандыру сыйлықақылары; инвестициялық портфельді басқарушылар бойынша – міндеттемелер.

Зейнетақы активтерін басқару жүйесін реформалау мәселесі ашық күйінде қалады. Жеке компаниялар басқаратын зейнетақы активтері біріктіріліп, Ұлттық Банктің басқаруына берілген 2014 жылдан бастап секторда шоғырлану деңгейі өте жоғары, бәсекелестік пен ерікті институтционалдық инве-

сторлардың басқаруындағы активтердің деңгейі өте төмен күйде қалды.

Төмен сападағы активтердің капиталға қысым жасауы аясында жекелеген банктер шоғырлануда тиімділікті арттыру, барынша орнықты серіктестер табу және қосымша капитал алу мүмкіндігін көреді.

2018 жылы бірқатар банктер бірігу жөнінде мәмілелер жасауға ниет білдірді, бірақ бұл банктерді біріктіру тоқтатылды, себебі бұл банктерді біріктіру несие портфельдерін проблемалық қарыздардан тазарту мәселесін шешуге мүмкіндік бермеді және капиталдың қажетті құйылуын қамтамасыз еткен жоқ.

Нарықтың тиімді жұмыс істеуі үшін капиталға қатысты мәселелерді шешпей, кредиттік тәуекелі жоғары және активтерінің сапасы төмен банктердің өзара бірігуіне жол беруге болмайды. Активтерінің сапасы төмен және кредиттік тәуекелі жоғары банктер үшін мәселелерді шешу шоғырландыру саласына жатпайды. Шоғырландыру онысыз да төмен капиталдың бұзылуына, проблемалардың нарыққа өтуіне, сектордың және депозиторлар қаражатының тұрақтылығына қатер тудыруға әкелуі мүмкін.

Қаржы нарығында бәсекелестіктің даму преспективалары

Зейнетақы секторында жоспарланып отырған активтерді жеке компаниялардың басқаруына беру жоғары шоғырлану мәселесін шешуге мүмкіндік береді және басқару тиімділігін арттыру үшін және сол сияқты эмитенттер мен экономиканың тиімділігі үшін нарық тәртібінің белгілерін қабылдауға және беруге қабілетті неғұрлым орнықты тетіктің негізін жасайды. Нарықтың дамуы тарапынан зейнетақы активтерін басқаратын инсти-

Жүйелік маңыздылығы

Банк секторын шоғырландыру нәтижесінде жүйелік маңызы бар банктерді анықтау және күшейтілгені реттеу мәселелері өзекті болады. Жүйелік маңыздылық банктердің көлемімен ғана емес, сонымен қатар бұл банктердің операциялардың едәуір көлемін өзіне жинақтаумен, қаржы нарығының негізгі сегменттерінде үстем болатынымен байланысты. Жүйелік маңызы бар банктер бизнесті жүргізу кезінде қосымша жауапкершілік атқарады, сондықтан оларға өз орнықтылығын арттыру және орын алған жағдайда өз дәрменсіздігінің салдарын, олардың қаржы секторына әсерін азайта отырып, ескеру қажет.

Бүгінде халықаралық тәжірибеде ұлттық жүйелік маңызы бар банктерге қатысты жоғарлатылған, оның ішінде стресс-тест, капитал жеткіліктілігі, өтімділік, тәуекелдерді басқару жүйелері бойынша реттеу талаптары, сондай-ақ өз дәрменсіздігін реттеу бойынша жоспарлар – «нақты өсиетнамалар» (living wills) әзірлеу көзделген. Ұлттық Банк 2015 жылы жүйелік маңызы бар банктерге қатысты капитал жеткіліктілігі бойынша неғұрлым жоғары талаптар белгіледі.

Ішінара, жүйелік маңызы бар банктерге қатысты тәуекелдер реттеудің тиімсіз әдістерін қолдану кезінде және дәлірек айтқанда, банк секторын сауықтыру үшін мемлекет қаражатын пайдалану тәжірибесінде көрінетін проблемалық банктерді реттеу тәуекелдерімен байланысты (толығырақ

Бұл ретте, нарықтық экономикада банктердің саны реттелмейді. Банк секторын сауықтыру тұрғысынан нарықтың құрылымы мен бәсекелестік дәрежесін реттеу емес, сектордың сенімділігі мен қаржылық орнықтылығын күшейту, сондай-ақ проблемалық ойыншыларды уақтылы шығару қажет. Пруденциялық нормативтерді және заңнаманың әрі реттеушінің басқа да талаптарын орындауға дайын кез келген жосықты қатысушылардың банк нарығына еркін кіруі үшін жағдайлар жасау маңызды. Тиімді шоғырландырудың түпкілікті мақсаты экономиканы сенімді, тез әрі арзан төлемдер жүргізетін, халыққа ақша жинауға мүмкіндік беретін және қайтара алатындарға кредит беретін берік, таза әрі функционалды банк жүйесімен қамтамасыз ету болып табылады.

туционалды инвесторлардың пайда болуы бәсекелестік ортаны құрады, осылайша бағалы қағаздар нарығында шоғырлану деңгейін төмендетеді. 2021 жылы Қазақстанның қаржы нарығы шетелдік компаниялардың филиалдары үшін ашық болады, бұл қазақстанның компанияларынан тиімділікті арттыруды, қаржылық және техникалық дайын болуды талап етеді.

7.2-бөлімде). Өте үлкен банктерге қатысты тәуекелдерді азайтуға арналған шараларды оларды іске асыру кезеңдеріне қарай бөлуге болады:

- үшінші тұлғалардың шығасыларын және шоғырлану арқылы туындағана бақа салдарларды оларды құратын жүйелі банктерге көшіру;
- капиталды жоғалтуды қоса алғанда, жүйелік тәуекелдерді құратын жүйелі банктер оқиғаларының орын алуын азайту;
- оқиғалар орын алған кезде бүкіл сектордың ірі банкке тәуелділігін азайту;
- банктерді фискалды қолдаусыз реттеу кезінде қоғамдық шығындарды қықсартатын және реттеу процесін (P&A мәмілелерін жасау, тұрақтандыру банкін құру – bridge bank, bail-in міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрылымдау) жылдамдататын реттеу тетіктерінің тиімділігін арттыру;
- жүйелі банктерге қатысты шешімдер қабылдау үшін реттеушінің тәуелсіздігін және сенімділігін күшейту.

Жалпы банк жүйесінде нарықтың орнықтылығын арттыру, инфрақұрылымды және бағалау қызметін және тәуелсіз аудитті қоса алғанда ілеспе қызмет көрсететін институттарды дамыту, пруденциялық талаптардың ұтымдылығы, қадағалаудың сапасы және қарқындылығы, корпоративтік басқару мен тәуекелдерді басқару жүйелеріне қойылатын талаптар, реттеу есептілігінің сапасы тәуекелді азайтудың шешуші факторлары болып табылады.

7.

**БАНКТЕРДІ
ТӘУЕКЕЛГЕ
БАҒДАРЛАНҒАН
ҚАДАҒАЛАУ ЖӘНЕ
РЕТТЕУ БОЙЫНША
ЗАҢНАМАЛЫҚ
РЕФОРМАЛАР**

2018 жылы тәуекелге бағдарланған қадағалауды және уәжді пайымдау қағидаттарын ендіре отырып, Ұлттық Банктің қадағалау мандатын күшейту бойынша заңнамалық реформа іске асырылды. Қаржы ұйымдарының мөлшерін, маңыздылығын, күрделілігін және тәуекелдерін ескере отырып, шараларды қолдануды көздейтін қадағалаудың тепе-теңдік қағидаты енгізілді. Анықталған тәуекелдерді жоймаған жағдайда, кейіннен қатаңдата отырып, ұсынымдық сипаттағы шаралардан бастап қадағалау шараларын қолдануға кезең-кезеңмен өту тәсілі заңнамалық тұрғыдан бекітілді. Формалды заңдық өлшемшарттармен шектелместен, экономикалық белгілер негізінде банктердің баланысты тараптарын анықтау үшін «байланыстылық презумпциясы» енгізілді.

Жүйелік салдарды және мемлекеттік залалдарды төмендетуді ескере отырып, төлемге қабілетсіз банктерді анықтау мен реттеудің жаңа тетігі енгізілді. Проблемалық банктерді олардың қаржылық жай-күйіне қарай жіктей отырып, оларды сәйкестендіру және реттеу үдерісі регламенттелді. Заң деңгейінде осындай банктердің капиталын арттыруға арналған триггерлер мен мерзім айқындалды. бұл қадағалау шаралары мен реттеу шараларын бөлуге, сондай-ақ төлемге

қабілетсіз банктер бойынша шешімдер қабылдаудың шұғылдығын арттыруға мүмкіндік берді.

Міндеттемелерді мәжбүрлеп қайта құрылымдауды қоса алғанда (bail-in), реттеушіге реттеудің толық жабдықтамасы ұсынылды. Реттеу кредиторлар кезектілігінің иерархиясын ескере отырып акционерлермен және кредиторлармен келісу және банктің мүлкін міндетті тәуелсіз бағалау қажеттілігінсіз жүзеге асырылады. Сонымен қатар, банкті тарату жүйелік тәуекелдерге алып келетін жағдайда ғана мемлекеттің қатысу бөлігінде шектеулер енгізілді. Реттеушінің сот тәртібімен банктің төлемге қабілетсіз болу алдында жасалған, активтерді шығару және жекелеген кредиторларды басымдықпен шығару белгілері бар мәмілелердің күшін жою негіздері енгізілді.

Қадағалаудың жаңа режиміне толыққанды өтудің негізгі кезеңі – 2019 жылы банктер активтерінің сапасын тәуелсіз бағалауды жүргізу болып табылады. Бұл банктердің нақты жай-күйін диагностикалауға, үстеме капиталдандыру бойынша реттеушілік талаптарды негіздеуге және банк секторын сауықтыру бойынша қажетті шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

7.1. ТӘУЕКЕЛГЕ БАҒДАРЛАНҒАН ҚАДАҒАЛАУ ЖӘНЕ УӘЖДІ ПАЙЫМДАУ

2018 жылы тәуекелге бағдарланған қадағалау және төлемге қабілетсіз банктерді реттеу тетігі бойынша қабылданған заңнамалық түзетулер (бұдан әрі – Тәуекелге бағдарланған қадағалау бойынша заң) қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және жинақталған жүйелік тәуекелдерді төмендету үшін маңызды жағдай болып табылады.

Тәуекелге бағдарланған қадағалау реттеушіге банктердің қызметін түсіндіруге және формалды белгілер бойынша емес, факторлардың жиынтығын ескере отырып олардың жай-күйін бағалауға мүмкіндік береді. Тәуекелге бағдарланған қадағалау қағидаттары халықаралық практикада тиімді банктік қадағалаудың негізгі элементі²² ретінде кеңінен пайдаланылады. Тәуекелге бағдарланған қадағалаудың орталық элементі – Еуропа одағының SREP (Supervisory review and evaluation process) моделіне негізделген қадағалаудың жаңа моделі болып табылады. SREP жалпы қағидаттары мынадай негіз құрайтын төрт элемент айналасында құрылған: (1) бизнес моделін талдау, (2) тәуекелдерді басқарудың ішкі жүйесін бағалауды қоса алғанда, корпоративтік басқаруды бағалау, (3) тәуекелдерді өтеу үшін капитал жеткіліктілігін бағалау, (4) тәуекелдерді өтеу үшін өтімділік жеткіліктілігін бағалау. Осы элементтерді бағалау банктердің

қаржылық жай-күйіндегі жағымсыз өзгерістерді олардың туындауының ерте кезеңдерінде сәйкестендіруге және қажетті қадағалау мен түзету шараларын уақтылы және барабар қолдануға мүмкіндік береді.

Қадағалау ден қою нысандарын заңнамалық кеңейту анықталған тәуекелдерді жоймаған жағдайда кейіннен шараларды қатайту арқылы банкке ұсынымдық сипаттағы шараларды жіберу арқылы қадағалау шараларын кезең-кезеңмен қолдануға мүмкіндік береді. Қадағалау шаралары тепе-теңдік, заңдылық, негізділік, объективтілік және біркелкі көзқарас қағидаттары негізінде қолданылатын болады. Нәтиже жүйелік маңыздылығын, қызметтің күрделілігін және қабылданатын тәуекелдерді ескере отырып, қаржы ұйымдарының қызметін икемді реттеу болады

Банктің қызметін кешенді талдау олардың даму жоспарларын, қабылданған тәуекелдердің банктердің стратегиясы мен бизнес моделіне сәйкес келуін, ресурстарды және банктің айқын және бақыланатын бизнесті қолдау қабілетін бағалауды қамтиды. Қадағалау органының банктермен тәуекелдерді басқару жүйесінің, корпоративтік басқарудың, сондай-ақ тәуекелдерді өтеу үшін капиталдың және өтімділіктің қажетті деңгейін айқындау рәсімдерінің әлсіз жақтарын жою, яғни банктердегі сапалы менеджмент көзделетін тығыз өзара әре-

²² Базель банктік қадағалау комитеті белгілеген тиімді банктік қадағалаудың негіз құраушы қағидаттары (қыркүйек 2012)

кет болжанады. Тәуекелге бағдарланған қадағалаудың тиімділігіне қадағалау органына тәуелсіздік беру және оның икемді және шұғыл шешім қабылдауын қамтамасыз ететін уәжді пайымдау негізінде әрекет ету құқығын беру жолымен қол жеткізіледі. Уәжді пайымдау – бұл реттеушінің алқалы органының қадағалап ден қою шаралары үшін негіз болып табылатын негізді кәсіби пікірі. Уәжді пайымдауды қолдану банк секторының жинақталған жүйелік проблемалары – несие портфелі сапасының төмен болу, банктердің байланысты тараптарын кредиттеу және активтерді әкету, тәуекелдерді басқару жүйелері, есептілік, тәуелсіз бағалау сапасының төмен болу, сондай-ақ банктердің басшылығы мен меншік иелері жауапкершілігінің жеткіліксіз болу проблемаларын шешу үшін қажет.

Ұлттық Банк заңнамалық түзетулерді енгізуге дейін қадағалау шараларын заңнаманың талаптары мен пруденциялық нормативтерді формалды бұзған кезде ғана қолдана алатын. Превентивтіліктің болжау құралдарының болмауы және ден қоюдың постфактумы реттеушінің қадағалау функцияларының тиімділігін шектеген және төмендеткен болатын, өйткені банктер іс жүзінде заңнаманың талаптары мен реттеушілік нормативтерді формалды түрде сақтау үшін бірқатар схемалар қолданған еді.

Ұлттық Банк қадағалау қызметі шеңберінде провизияларды төмендетуге және есептілікте капиталдың нақты деңгейін жасыруға мүмкіндік берген мынадай анағұрлым көп тараған схемаларды анықтады:

- 1) әдеттегідей, қарыз бойынша төлемдердің мерзімін жүйелі түрде ұзарту не кезеңнің соңында негізгі төлемдерді төлеумен қарызды өтеудің жеңілдікті кезеңін ұсыну жолымен іс жүзінде банкпен байланысты тұлғалардың төлемге қабілетсіз қарыз алушылардың қарыздарын қайта құрылымдауы. Бұл банктердің іс жүзінде қызмет көрсетілмейтін қарыздарды стандартты ретінде жіктеуіне, сондай-ақ шығындарды тану мен олар бойынша провизиялар қалыптастыруды кейінге қалдыруына мүмкіндік беріп отырды;
- 2) кепіл құнын аса көтеру, сондай-ақ пайдалануға енгізілмеген объектілер бойынша ақша ағынын қоса алғанда, заңдық тәуекелдері және өтеудің күмәнді көздері бар кепілдер; тыйым салулары бар мүлік; олардың төлем қабілеттілігі туралы құжаттамалық растау болмаған кезде компаниялардың және жеке тұлғалардың кепілдіктері мен кепілдемелері бойынша ақша ағынын; сақтандыру төлемінен бас тарту үшін көптеген негіздері бар сақтандыру шарттарын есепке алу, тағы басқалар. Кепілдердің құнын және олар бойынша ақша ағынын аса көтеру банктердің провизияларды төмендетуіне, шығындарды танымауына және реттеуші есептілікте капиталдың нақты деңгейін жасыруға мүмкіндік берді;
- 3) проблемалық қарыздарды бір мезгілде банктердің еншілес ұйымдары да және оның ірі қарыз алушылары да болып табылатын

КАБҰ-ға беру. Нәтижесінде, банктер КАБҰ проблемалық қарызын сатып алуды және активтің құнын қалпына келтіру шығыстарын қаржыландырып отырды. Сонымен қатар, проблемалық қарыздар кейіннен қайтарып алу мүмкіндігімен коллекторлық ұйымдарға берілді. Нәтижесінде, капитал бойынша реттеуші есептілікте және пруденциялық нормативтерде көрсетпестен шоғырландырылған деңгейде банктің жағында елеулі тәуекелдер сақталып отырды (IV. Кредиттік тәуекел бөлімін қараңыз). Осы проблеманы шешу үшін тәуекелге бағдарланған қадағалауды енгізумен қатар шоғырландырылған негіздегі пруденциялық реттеуге өту қажет.

Сонымен қатар, Ұлттық Банк қадағалау қызметі шеңберінде іс жүзінде банктердің басшылығының не меншік иелерінің байланысты тараптары болған, бірақ заңнамада белгіленген тараптар байланыстылығының формалды өлшемшарттарына сәйкес келмейтін тұлғаларға кредиттік тәуекелдерді тиісінше бағалаусыз қарыздар беру схемаларын анықтады. Мұндай қарыздар төлем қабілеттілігінің деңгейі төмен, сапалы кепілі жоқ қарыз алушыларға және төмен пайыздармен беріліп отырды. Нәтижесінде, байланысқан кредиттеу – активтерді шығарудың негізгі арнасы, сондай-ақ активтер, тәуекелдерді басқару жүйесі сапасының төмен болуының және банктер есептілігінің дәйексіз болуының негізгі себебі болды.

Байланысты тұлғаларды айқындау шеңберінде заңнамалық түзетулердің негізгі элементі – байланыстылықтың болмауын дәлелдеу ауыртпалығын банкке көшіру болжанын байланыстылық «презумпциясын» енгізу болып табылады. Байланыстылық «презумпциясы» реттеушіге банктердің байланысты тұлғаларын мәмілелер бойынша нарықтық емес талаптар, сапалы кепілі жоқ қаржылық тұрақты емес қарыз алушыларға қарыз беру, басқалар сияқты жанама белгілер негізінде анықтау құқығын береді.

Сонымен қатар тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде «өзге ақпарат аудиті» ендірілді. Бұл бағыт тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйелерін, корпоративтік басқаруды, стратегия мен бизнес модельді, ақпараттық технологиялар, ақпараттық қауіпсіздік жүйелерін, сондай-ақ қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жүйелерін бағалауды болжайды. Қадағалаушы орган қаржы ұйымдарының қызметіндегі тәуекелдер мен кемшіліктерді анықтаған жағдайда өзге ақпарат аудитін жүргізуді талап етуге, аудиттеуге жататын мәселелерді, аудиторлық ұйымдарға қойылатын талаптарды белгілеуге және аудиторлық тексеру жоспарын келісуге құқылы. Өзге ақпарат аудитінде осы тәуекелдер ауқымды сипатқа ие болғанға дейін ерте араласу және уақтылы және пәрменді шаралар қабылдау мақсатында қаржы ұйымдары қызметінің ең тәуекелді салаларын бағалау көзделеді.

Тәуекелге бағдарланған қадағалауды енгізудің қаржы ұйымдарының қызметіне байланысты барлық тәуекелдерді жоймайтынын атап өту қажет, алайда, реттеушінің проблемалардың ауқымына қарай оларды төмендету үшін алдын алу шараларын және тиімді шаралар қолдануына мүмкіндік береді. Бұл ретте банктер ағымдағы нарықтық ахуалға, даму стратегиясына, банк операцияларының мөлшеріне және күрделілік деңгейіне сәйкес келетін барабар тәуекелдерді басқару жүйесінің болуын қамтамасыз етуге тиіс. Банктердің олардың қызметіне тән тәуекелдерді дербес және сапалы басқару және оларды басқаруға қажетті үдерістерді дұрыс құру мақсатында, Ұлттық Банк назарды формалды талаптардан қағидаттарға ауыстырумен банктердегі тәуекелдерді басқару жүйелеріне қойылатын жаңа талаптарды қабылдады.

Қадағалау мандатын кеңейту бойынша қабылданған заңнамалық түзетулер Ұлттық Банктің 2019 жылы банктер активтерінің сапасын тәуелсіз бағалауды жүргізуі (asset quality review, AQR) және оның нәтижелері бойынша түзету шараларын қабылдауы үшін құқықтық негіз жасады. AQR халықаралық инвесторлардың банк жүйесіне деген сенімін қалпына келтіру үшін және активтерді және капитал жеткіліктілігін терең және кеңінен тексеру жолымен экономиканы кредиттеу үшін жеке қорландыруды тарту үшін халықаралық практикада кеңінен танымал болып табылады. Сапаны тәуелсіз бағалау банктердің нақты жай-күйін диагностикалауға, олардың залалдары мен капитал жеткілік-

тілігін бағалауға, сондай-ақ үстеме капиталдандыру бойынша реттеушілік талаптарды негіздеуге және банктерді сауықтыру, оның ішінде банктің акционерлері мен кредиторлары есебінен сауықтыру бойынша одан кейінгі шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

2019 жылдың бірінші жартысында Ұлттық банк AQR жүргізу үшін қажетті дайындық жұмыстарын жүргізді. Халықаралық консультантты тарта отырып, AQR әдіснамасын (Еуропалық Орталық Банктің әдіснамасы базасында) бейімдеу және оны бекіту, бағалауға жататын банктердің кредиттік портфелін таңдау бойынша жұмыстар жүргізілді. Тексеруге банк жүйесінің барлық активтерінің шамамен 87%-на иелік ететін 14 банк кірді. AQR аяқтау 2019 жылдың соңына дейін жоспарланған.

Банктерді қазіргі акционерлердің қаражаты есебінен қайта капиталдандыруды қосқанда, кешенді тексерудің нәтижелері бойынша тексеруге кіретін әр банк бойынша түзету іс-қимылдарының жеке жоспарлары әзірленеді және бекітіледі. AQR көмегімен анықталған банктер есептілігіндегі және тәуекелдерді басқарудағы кемшіліктер 2020 жылы қадағалау процесінде пайдаланылатын болады. Сандық және сапалық нәтижелер тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде, оның ішінде капиталға қадағалау үстемақысы түрінде жаңа қадағалау құралын қолдануға қатысты ескерілетін болады.

7.2. ТӨЛЕМ ЖАСАУҒА ҚАБІЛЕТСІЗ БАНКТЕРДІ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ РЕТТЕУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ

Төлем жасауға қабілетсіз банктерді анықтау мен реттеудің жаңа тетігін енгізу жөніндегі заңнамалық реформалар төлем жасауға қабілетсіз банктерді тиімді реттеудің халықаралық қағидаттарына негізделген барлық шаралар кешенін қамтиды. Атап айтқанда:

1. Проблемалық банктерді анықтау және реттеу процесі регламенттелді.

Тәуекелге бағдарланған қадағалау бойынша Заң қабылданғанға дейін проблемалық банктерді сәйкестендіру және реттеу процесі реттелмеген болатын. Заңнамада банкті төлем жасауға қабілетсіз деп міндетті түрде тану және реттеу шараларын қолдану үшін триггерлер (негіздер) болған жоқ. Бұл проблемалық банктерді және акционерлердің жауапкершілігін анықтау рәсімдерінің айқындығын төмендетіп, жауап шараларын қабылдауды созды және реттеушінің беделдік және құқықтық тәуекелдерін күшейтті.

2019 жылдан бастап күшіне енген жаңа реттеу режимі проблемалық банктерді олардың

қаржылық жағдайына байланысты сыныптауды көздейді. Заңнамалық деңгейде проблемалық банктерді анықтау үшін триггерлер, сондай-ақ мұндай банктердің капиталын арттыруға арналған мерзім айқындалды. Атап айтқанда, проблемалық банктер мынадай санаттарға сыныпталады:

- 1) қаржылық жағдайы тұрақсыз банктер. Реттеуші пруденциялық нормативтердің ресми бұзылуын күтпестен, банктерді осы санатқа жатқызады. Мұндай банктердің қызметіндегі елеулі тәуекелдерді, оның ішінде көрінісі есептілікте капитал бойынша талаптардың бұзылуына әкелетін танылмаған шығындарды анықтау негіз болып табылады. Банктің тұрақтылығын (капиталдануын) арттыру мерзімі бір жылдан аспауы тиіс, бірақ қаржылық жағдай жақсарған кезде бір рет ұзартылуы мүмкін;
- 2) төлем жасауға қабілетсіз банктер. Егер қаржылық жағдайы тұрақсыз банк қаржылық жағдайын заңда белгіленген мерзімде жақсартпаса, онда реттеуші оны төлем жасауға қабілетсіз деп таниды. Реттеуші банкті заңмен белгіленген мерзімнен ертерек те төлем жасауға қабілетсіз деп тануға құқылы. Оның негізі

банктің нарықтық емес жағдайлардағы мәмілелерді, қаржылық жағдайды жақсарту бойынша шаралардың орындалмауын, сондай-ақ капиталдың жеткіліктілік көрсеткіштерінің төмендеуін (нормативтік мәндердің 1/3 дейін) қосқанда, банктің қаржылық жағдайының одан әрі нашарлауына әкелетін мәмілелерді жасауы болып табылады.

Проблемалық банктерді анықтау рәсімдерін заң деңгейінде триггерлерді белгілеу және мерзімдерді шектеу арқылы регламенттеу осы шаралардың айқындығын арттыруға мүмкіндік береді және қажетті шараларды қабылдаудың жеделдігін арттырады.

2. Реттеушіге жүйелік зардаптар мен мемлекеттік шығындарды барынша азайта отырып, төлем жасауға қабілетсіз банктерді жедел реттеу бойынша толық мандат берілді, соның ішінде:

1) Шығындарды банк акционерлері жұтқаннан кейін ірі кредиторлармен оларды ішінара бөле отырып, төлем жасауға қабілетсіз банктің міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрылымдауды енгізу (bail-in). Жаңа тетік енгізілгенге дейін заңнамалық нормалар кредиторлардың кем дегенде 75% келісімімен банк міндеттемелерін ерікті түрде қайта құрылымдау мүмкіндігін ғана көздеді, бұл кредиторларға шығындарды бөлу және банктік реттеу жағдайында мемлекеттік шығындарды барынша азайту мүмкіндігін шектеді.

Bail-in тетігі реттеушіге төлем жасауға қабілетсіз банктің ірі кредиторлар алдындағы міндеттемелерін акционерлік капиталға айырбастау туралы, оларды ішінара есептен шығару, сондай-ақ міндеттемелер бойынша мерзімдер мен мөлшерлемелерді өзгерту туралы шешім қабылдауға құқық береді.

Шетел заңнамасымен реттелетін банктердің халықаралық міндеттемелерін (атап айтқанда, еуооблигациялар бойынша) мәжбүрлеп қайта құрылымдауға қарсы тұру қаупін азайту үшін шетел заңнамасына сәйкес банктер шығаратын бағалы қағаздар проспектісіне мәжбүрлеп қайта құрылымдау бойынша нормаларды міндетті түрде енгізу жөніндегі талаптар енгізілді.

Bail-in тетігі, сондай-ақ басқа да реттеу шаралары осы тетікті қолданбай жойылуға жататын төлем жасауға қабілетсіз банктерге ғана қолданылатындығын атап өткен жөн. Таратылған жағдайда банктің активтері барлық кредиторлар алдындағы міндеттемелерді жаппайды. Сондықтан, bail-in енгізу кепілдік берілмеген және қамтамасыз етілмеген кредиторларға банктің төлем қабілеттілігі мен беделін қалпына келтіруге байланысты капиталды (капиталдың бір бөлігін) қайтаруға мүмкіндік беретін заңнамада айқын белгіленген қағидалар мен нормалардың болуына мүмкіндік беретін тетік ретінде қарастырылады.

2) Заңнамалық реформалар қабылданғанға дейін қолданыста болған төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеу құралдары жетілдірілді (төлем жасауға қабілетсіз банктің активтері мен міндеттемелерін басқа банкке немесе тұрақтандыру банкіне беру). Атап айтқанда, реттеу режимінің жеделдігі мен тиімділігін арттыруға арналған халықаралық қағидалар, оның ішінде кредиторларға/депозиторларға арналған қорғаныс тетіктері іске асырылды. Атап айтқанда:

- депозиторлармен және кредиторлармен реттеу жөніндегі шараларды келісу, сондай-ақ шаралар тиімділігін төмендететін және төлем жасауға қабілетсіз банктің құнын одан әрі жоюға әкелетін өзге де кедергілерді (оның ішінде салықтық) жою қажеттілігі жойылды. Сондай-ақ реттеудің жаңа режиміне сәйкес мүлкті, оның ішінде кепілді тіркеу бір мезгілде активтер мен міндеттемелерді беру туралы бірыңғай шарт негізінде және оларды тіркегені үшін баждар/алымдар төлемей жүзеге асырылады. Бұл төлем жасауға қабілетсіз банктің активтері мен міндеттемелерін беру жөніндегі операцияны жүргізу кезінде уақыттық және қаржылық шығындарды азайтуға мүмкіндік береді;
- банкті тарату шеңберінде белгіленген кезектілік иерархиясына және акционерлердің үлесін алдын ала таратуға (есептен шығаруға) сәйкес кредиторлардың/депозиторлардың құқықтары мен мүдделерін сақтау;
- егер реттеу жөніндегі шаралардың нәтижесінде олар тәуелсіз бағалаушының қорытындысын ескере отырып, жою кезіндегіден гөрі көп шығындарға ұшыраса, депозиторлар мен кредиторларға өтемақы тетігін енгізу;
- мәжбүрлеп тарату қаржы жүйесінің жүйелік тәуекелдерін жүзеге асыратын банктерге қатысты және байланысты кредиторлар алдындағы акционерлік капитал мен міндеттемелер есебінен шығындарды жапқаннан кейін ғана төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеу кезінде мемлекеттің қатысуын көздейтін шектеулер енгізілді (bail-in);
- төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу жөніндегі шараларды қолданбас бұрын банктің қаржылық және мүлктік жағдайын, оның ішінде бағалаушыларды, аудиторлық ұйымдарды және басқа да ұйымдарды тарта отырып міндетті бағалау жүргізуді енгізу.

Бұған қосымша, 2019 жылы заңнамалық түзетулер әзірленді және қабылданды, оған сәйкес төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу шаралары туралы шешімдердің күшін жою аталған шешімдерді қабылдау нәтижесінде туындаған құқықтық салдардың өзгеруіне немесе тоқтатылуына әкеп соқпайды (2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап енгізіледі).

3) Реттеушінің сот тәртібінде банктердің төлем жасауға қабілетсіздігі қарсаңында жасалған активтерді алу белгілері және жекелеген кредиторларды кезектен тыс алып тастау белгілері бар мәмілелердің күшін жою үшін негіздер енгізілді.

Тәжірибе көрсеткендей, қаржылық жағдайдың нашарлауына байланысты проблемалық банктің басшылығы мен иелері активтерді нарықтық емес бағамен сату, кепіл затын ауыстыру және қайтарылмайтын қарыздар беру арқылы активтерді алуға тырысады, нәтижесінде банк шығынға ұшырайды және активтердің сапасы нашарлайды. Бұдан басқа, банктердің төлем жасауға қабілетсіздігі қарсаңында жекелеген ірі кредиторлардың/депозиторлардың талаптарын қанағаттандыру үшін мәмілелер жасалады. Бұл мәмілелер банк активтерінің құнын жоюға әкеледі, өзге депозиторлар мен кредиторлардың мүдделерін бұзады, сонымен қатар төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу кезінде мемлекеттік қаражатты пайдаланған жағдайда мемлекет шығындарын арттырады.

Осындай жосықсыз мәмілелер нәтижесінде алынған активтерді қайтару және банктің төлем жасауға қабілетсіздігі қарсаңында жекелеген кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру үшін реттеушінің, оның ішінде кредиторлардың сұратуы бойынша, осындай мәмілелерді олар бойынша шешім қабылдаған адамдарды жауапкершілікке тарта отырып, сот тәртібімен жою құқығы енгізілді.

4) Үздік халықаралық тәжірибені ескере отырып, соңғы сатыдағы қарыздарды (ССҚ) жетілдіру арқылы уақытша қиындықтарға тап болған төлем жасауға қабілетті банктердің өтімділігін қолдаудан төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеудің қаржыландыру тетігі бөлінді. Бұрын қолданылған заңнамада активтер кепілімен қамтамасыз етілген төлем жасауға қабілетті банктерге қатысты ғана ССҚ беру шарттары және нарықтық мөлшерлемелер регламенттелмеген. Бұл Ұлттық Банктің кредиттік тәуекелдерін күшейтіп, АКС-мен мүдделер қақтығысын тудырды.

ССҚ тетігі арқылы төлем жасауға қабілетсіз банктерге өтімділікті қолдауды шектеу және тәуекелге бағдарланған қадағалау жөніндегі Заң шеңберінде тиімсіз реттеу тәуекелдерін жою үшін Ұлттық Банк үздік халықаралық тәжірибенің негізінде ССҚ тетігін жетілдірді. 2019 жылдан бастап күшіне

енген қайта қаралған тетік ССҚ-ны уақытша өтімділік проблемаларына душар болған төлем жасауға қабілетті банктерге ғана ұсынуды көздейді. ССҚ тек бір жылға дейін ұзарту құқығымен 3 айға дейінгі мерзімге толық қамтамасыз етумен және ұлттық валютада ұсынылады.

Бұдан басқа, төлем жасауға қабілетті банктердің ССҚ-ға қолжетімділігін арттыру мақсатында кепілмен қамтамасыз ету тізбесі кеңейтілді. Қамтамасыз ету ретінде, нарық активтерінен басқа, банктің сапалы кредиттік портфелі және жылжымайтын мүлік сияқты нарықтық емес активтер қабылдануы мүмкін.

2018 жылы төлем қабілеті жоқ банктерді реттеу бойынша заңнамалық түзетулерді қабылдау банк секторын қалыпқа келтіруді және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің қажетті талаптары болып табылады. Осы заңнамалық түзетулер реттеушіге қажетті мандатты ұсынады, сондай-ақ реттеу барысын айтарлықтай оңтайландырады.

Алайда, құқықтық өрістің іске асырылған реформасына қарамастан, банк секторы мен экономикада сақталып отырған құрылымдық проблемалар мемлекеттік шығыстарды барынша азайтып, тиімді реттеу мүмкіндігін шектейді. Атап айтқанда, банктерді қорландыру құрылымында мемлекеттік қатысудың жоғары шоғырлануы шектеулер болып табылады (6-бөлімді қараңыз), оның нәтижесінде төлем жасауға қабілеті жоқ банктер реттелген жағдайда олардың капиталдан тыс шығындары мемлекеттік сектор кредиторларының шығындарына алып соғады. Сонымен қатар, корпоративтік банкроттықтың тиімсіз институты банктердің проблемалық активтерімен, оның ішінде қалыпқа келтіру немесе реттеу рәсімдерінен өтіп жатқан активтерімен жұмысты қиындатады (8-бөлімді қараңыз). Аталған кедергілерді жою Үкімет пен Ұлттық Банк арасында кешенді жұмысты талап етеді және реттеу тетігінің тиімділігін одан әрі арттыруға ықпал ететін болады.

8.

КОРПОРАТИВТІК БАНКРОТТЫҚ

Банкроттық рәсімдерінің тиімділігін арттыру арқылы кәсіпорындарды қалыпқа келтіру бойынша жағдайлар жасау қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің басым міндеті болып табылады. Тиімді банкроттық институтысыз экономика нарықтық және тиімді болуы мүмкін емес. Тиімсіз банкроттық институты банкроттің кредиттік тәуекелдерін арттырады және жұмыс істемейтін қарыздардың жүйелі жоғары деңгейін төмендетуге мүмкіндік бермейді. Нәтижесінде, дәрменсіз борышкерлердің мүлігі экономикалық айналымға тартылмайды және өзінің өтімді құнын жоғалтады, бұл экономиканың дәрменсіз кәсіпорындардан таза руын және экономиканың нақты секторын кредиттеудің өсуін шектейді.

2019 жылдың 1Ж банкроттық шеңберінде кепіл кредиторға абсолюттік басымдықты ұсыну бойынша маңызды заңнамалық реформа іске асырылды. Алайда, Қазақстандағы банкроттық институтының басқа да көптеген іргелі проблемалары шешілмеген. Атап айтқанда, оңалту және банкроттық рәсімдері кредиторлардың бастамасымен, бақылауымен және ұжымдық мүддесінде өтпейді. Оларға кеш бастамашылық жасалады, созылған, шығынды, айқынды емес және активтерді шығару үшін мүмкіндіктер жасайды. Заңнама және құқық қолдану практикасы, әсіресе оңалту кезінде кепіл кредиторларының құқықтарын қорғау қағидаттарына сәйкес келмейді.

Корпоративтік банкроттық жөніндегі заңнамадағы олқылықтар, сондай-ақ қаржылық талдау және корпоративтік құқық саласындағы банкроттық процесіне қатысушылардың төмен біліктілігі дәрменсіз борышкерлердің жауапкершіліктен кетуі үшін «амал» жасайды. Кредиторларға бақылауды беруді талап ететін қайта құрылымдау мүмкіндіктері іс жүзінде жоқ. Тарату дәрменсіздікті шешу жағдайларының 90%-дан астамын құрайды. Нәтижесінде, дәрменсіз борышкерлер корпоративтік банкроттық рәсімдеріне көбінесе сапасы төмен кепілден басқа, активтерсіз кіреді.

Бұдан басқа, борышкерді қайта құрылымдау рәсімі кредиторлардың бақылауымен өтуі және дәрменсіз борышкерлердің жауапкершіліктен кету мүмкіндігін болдырмауы тиіс. Банкроттық рәсімдеріне барлық қатысушылардың біліктілігін дамыту, Жоғарғы Соттың түсіндірулерін қоса алғанда, құқық қолдану практикасын пысықтау және оларды міндетті түрде сақтау, басқарушы жүргізетін қаржылық талдауға қойылатын әдістемелік ұсынымдар мен талаптарды және сот шешімдерін негіздеудің міндеттілігін әзірлеу талап етіледі. Банкроттық институтының тиімділігін одан әрі арттыру кепіл кредиторларының басым құқығын қоса алғанда, кредиторлардың мүдделерін іске асыруды ескере отырып, банкроттық рәсімдері мен мерзімдерін оңтай-

ландыруды және кепіл мүлігін кепіл кредиторына берудің реттелген тетіктерін қолдануды талап етеді.

Тиімді банкроттық институты проблемалық, бірақ қалыпты компанияларды қайта құрылымдау мүмкіндігін ұсыну және дәрменсіз және қалыпты емес компанияларды инвесторлар үшін құн шығынын азайтып, нарықтық тәсілдермен реттеп шығару арқылы инвесторлардың болжануын қамтамасыз етеді және сенімін арттырады. Дұрыс құрылған банкроттық институты инвестицияларды тартуға, экономикада ресурстарды тиімді бөлуді қамтамасыз етуге, қаржы секторының тәуекелдерін және кредит төлеуге қабілетті қарыз алушылар үшін кредит құнын төмендетуге, сондай-ақ кепіл мүлігін елдің экономикалық айналымына тез қайтаруға мүмкіндік береді.

2019 жылғы 1Ж кепілі бар кредиторлардың негізгі басымдығын көздейтін заңнамалық түзетулер қабылданды. Алайда, құқықтық реттеу проблемаларын және кредиторлардың мүдделерін қорғаудың барабар тетіктерінің болмауын қоса алғанда, банкроттық институтының көптеген іргелі проблемалары, сондай-ақ сот және құқық қолдану тәжірибесінің, басқарушылар қызметінің проблемалары, бизнес-этика қағидаттарының сақталуы шешілмей қалуда және қайта қарауды талап етіп отыр.

Заңнамалық деңгейде борышкер мен кредиторлар арасындағы қайта құрылымдауға байланысты әлеуеттік жоғалтуларды әділ бөлуді қамтамасыз ететін, халықаралық тәжірибеде көзделген дәрменсіз борышкерді тиімді оңалту және қайта құрылымдау жөніндегі халықаралық қағидаттар толық көлемде іске асырылмады. Компанияны тарату кезінде кредиторлар мен борышкердің шығындарын бағалау әділ бөлу бағдары болып табылады. Бұл үшін кредиторлардың мүдделерін ескере отырып, борышты қайта құрылымдау схемасын әзірлеу үшін борышкердің қаржылық жағдайын және мүлкін тәуелсіз бағалау қажет.

Сонымен қоса, банкроттық процесіне қатысушылардың (басқарушылардың, судьялардың, кредиторлардың) қаржылық талдау және корпоративтік құқық саласындағы біліктілігінің жеткіліксіздігі дәрменсіз борышкерлердің жауапкершіліктен жалтаруына және активтерді шығаруына «амал» жасайды. Бұл ретте борышкердің адал емес мәмілелерінің күшін жою бойынша қуынымның ескіру мерзімдерінің өтіп кету тәуекелдерін ұлғайтады, бұл шығарылған активтерді қайтару және осындай мәмілелер бойынша шешімдер қабылдаған адамдарды жауапкершілікке тарту мүмкіндігін төмендетеді.

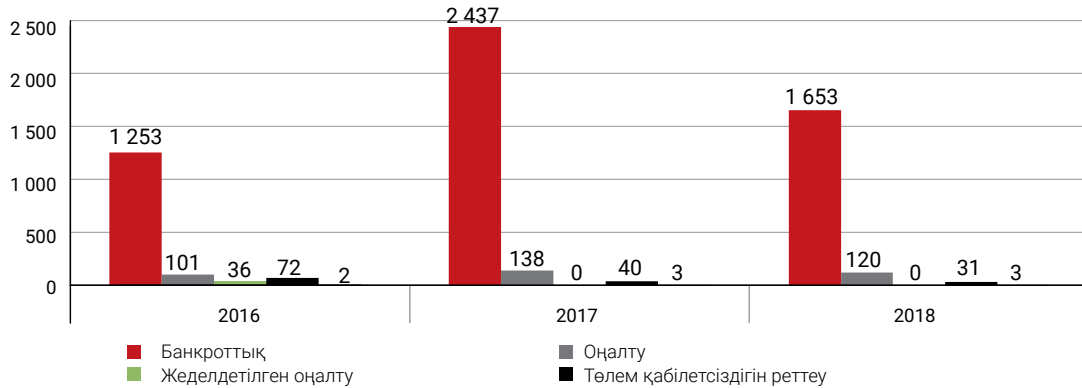
Банкроттық институтын дамытудың нарықтық экономика сұраныстарына сәйкес келмеуі бірқатар фактілерді растайды:

1. Қазақстандағы дәрменсіздікті реттеудің негізгі тетігі – банкроттық (мәжбүрлеп тарату).

Құқық қолдану тәжірибесі Банкроттық туралы заңдағы төлем қабілеттілігін қамтамасыз ету және борышкерді сақтау бойынша бірқатар рәсімдердің болуына қарамастан, істердің көптеген бөлігі борышкерді таратумен аяқталады. Мысалы, 2018 жылы алдыңғы жылдар сияқты борышкердің корпоративтік дәрменсіздігі шешілген жағдай-

лардың 90%-дан астамы мәжбүрлеп таратумен аяқталды (8.1-график). Мәжбүрлеп тарату кредиторлар мен борышкер үшін, сол сияқты экономика үшін қажеттілігі шамалы әрі шығыны жоғары болып табылады, өйткені компанияның мүлкі бірте-бірте сатылады, бұл оның құнының азаюына, кредитор үшін қайтарымдылығының төмендеуіне және жұмыссыздықтың өсуі сияқты әлеуметтік шиеленіске алып келеді.

8.1-график *Тиімділігі төмен реттеу әдісі басым – банкроттық (тарату)*

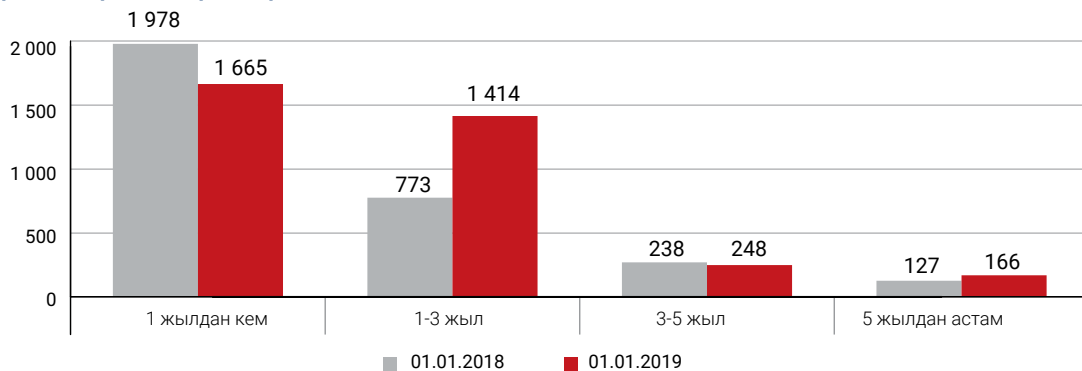
Дереккөз: ҚРҚМ МКД

2. Корпоративтік банкроттықтың ұзақ мерзімі.

2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша банкроттық рәсімдерінің жартысынан астамы бір жылдан аса уақытқа және әрбір оныншы рәсім үш жылдан астам уақытқа созылады. Осы уақыт ішінде борышкердің мүлкі тозады, нарықтық құнын жоғалтады, осыған байланысты кредиторлардың,

әсіресе кепілі бар кредиторлардың шығындары ұлғаяды. Бұл ретте банкроттық мерзімдерінің ұзару үрдісі байқалады. Мәселен, 01.01.2019 жылы 1 жылдан аз банкроттық сатысындағы компаниялардың саны 19%-ға азайды, ал 1 жылдан астам банкроттық сатысындағы компаниялардың саны 56%-ға ұлғайды (8.2-график).

8.2-график *01.01.2018 жылы және 01.01.2019 жылы банкроттық сатысындағы компаниялардың банкроттық рәсімдерінің ұзақтығы*

Дереккөз: ҚРҚМ МКД

3. Оңалту және банкроттық процедураларын қолдануға кредиторлар қызығушылығының төмен болуы.

Көптеген корпоративтік кредиторлар, оның ішінде кепіл ұстаушылар оңалту мен банкроттық процедураларын бастауға мүдделі емес. 2018 жылы кепілді

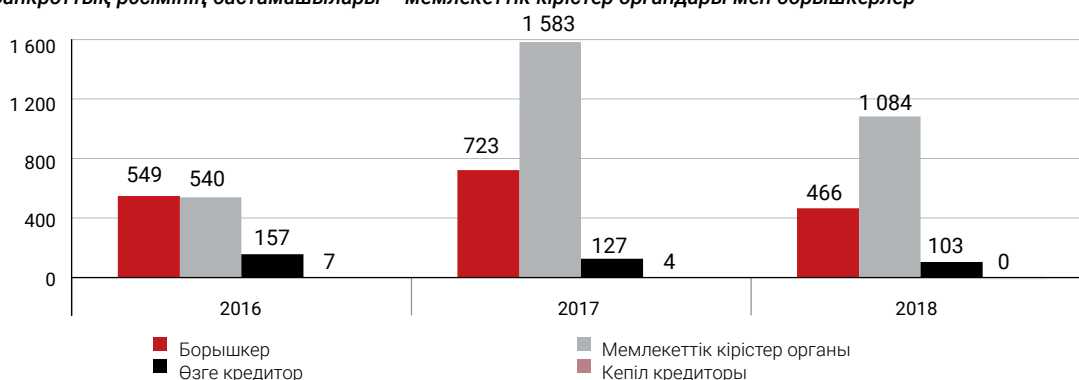
кредиторлардың бірде-бір бастамасы болған жоқ. Көп жағдайда Қазақстанда банкроттық туралы процедуралардың бастамашысы салық органдары немесе борышкерлер, ал оңалту процедураларының бастамашысы борышкерлер болып табылады (8.3А-кесте және 8.3Б-кесте).

8.3-график **Оңалту және банкроттық рәсімдерінің бастамашылары**

8.3А. Оңалту рәсімінің бастамашылары – борышкерлер

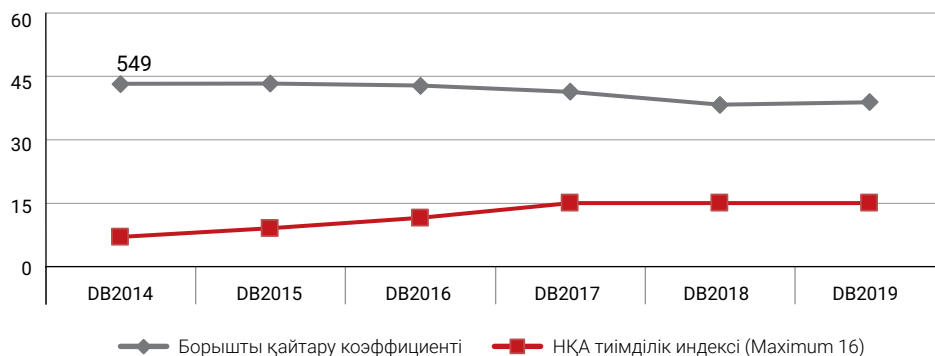
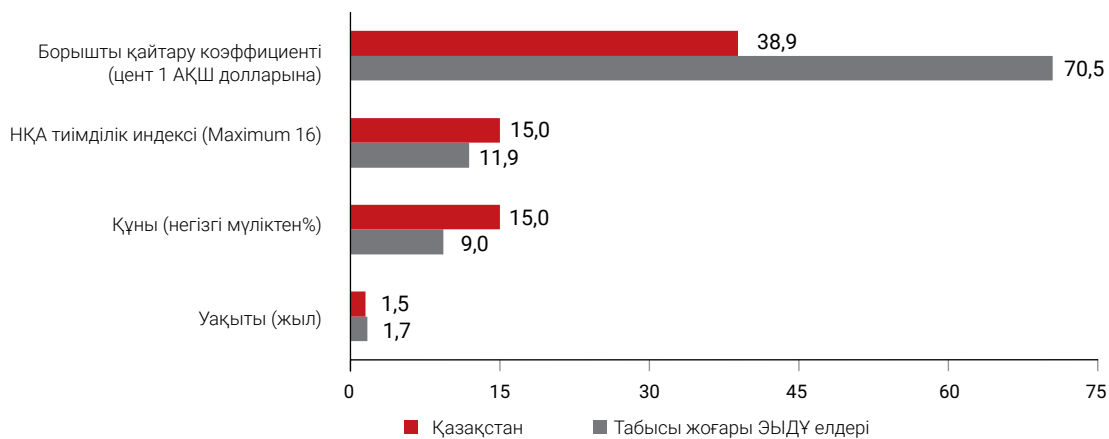

8.3Б. Банкроттық рәсімінің бастамашылары – мемлекеттік кірістер органдары мен борышкерлер

Дереккөз: ҚРҚМ МҚД

8.4-график **«Төлем қабілетсіздігін шешу» индикаторы бойынша көрсеткіштер**

Дереккөз: Дүниежүзілік Банк, Doing Business

4. Банкроттық процедураларының тиімділігін сипаттайтын төмен көрсеткіштер. Дүниежүзілік Банктің бағалауы бойынша («Бизнес жүргізу 2019» баяндамасы), Қазақстандағы банкроттық процедуралары тиімділігінің көрсеткіштері төмен болып тұр – Қазақстанда қарыздарды өтеу коэффициенті ЭЫДҰ елдеріне қарағанда 2 есе төмен, ал шығындар 1,6 есе жоғары. Бұл ретте заңнаманы үнемі жетілдіруге қарамастан, қарызды өтеу деңгейі 2014 жылдан бастап төмендеп келеді, нәтижесінде Қазақстан НҚА тиімділік индексі бойынша ең жоғары рейтингке жетті (Әлем бойынша 1-орын, **8.4-кесте**).

НҚА тиімділігінің индексі бойынша жоғары рейтингке 2014–2018 жылдардағы заңнамалық реформалардың нәтижесінде қол жеткізілгенін атап өткеніміз жөн, олар мынаны көздейді: (1) кредиторлардың құқықтарын кеңейту, оның ішінде кредиторларға оңалту рәсімдеріне бастама жасауға, сот шешіміне шағымдануға құқық беру, оңалту рәсімдерін жүргізу немесе банкроттық барысындағы әкімшінің іс-әрекеттері, сондай-ақ борышкер мен әкімшіден ақпарат сұрату; (2) кредиторлардың оңалту жоспарларына дауыс беру процесі оңтайландырылған; (3) дәрменсіздік туралы іс жөнінде өндіріс қозғалғаннан кейін борышкердің ағымдағы шығындарын қаржыландыру үшін кредит алу тетігі бекітілген.

Алайда, Дүниежүзілік Банк рейтингінде Қазақстанның позициясын жақсарту бойынша заңнамалық өзгерістердің фрагменттік сипаты және заңдарды қолданудың тиімсіз тәжірибесі банкроттық институтының мәселелерін кешенді түрде шешуге мүмкіндік бермейді.

Ұлттық Банк жүргізетін корпоративтік банкроттықтың қолданыстағы тетіктерін талдау заңнамада және сот пен құқық қолдану тәжірибесінде, оның ішінде әкімшілер институтын қоса алғанда, мынадай негізгі кемшіліктерді анықтады:

1. Кредиторлардың шектеулі өкілеттіктері және оңалту мен банкроттық шеңберінде олардың мүдделерін қорғау тетіктерінің жоқтығы.

Қазақстандағы банкроттық туралы заңнама: 1) жеделдетілген оңалтуды; (2) төлем қабілетсіздігін реттеуді; (3) оңалтуды қоса алғанда, борышкердің төлем қабілеттілігін қалпына келтіруге бағытталған бірқатар рәсімдерді қарастырады.

Сонымен бірге, аталған рәсімдердің ешқайсысында кредиторлардың құқықтары мен мүдделерін, әсіресе халықаралық озық тәжірибеде көзделген кепілді түрдегі механизмі іске асырылмаған. Оңалту рәсімдері кредиторлардың бастамасымен емес, бақылауында емес және ұжымдық мүдделерге сәйкес емес өткізіледі. Атап айтқанда, оңалту рәсімдерінде кредиторлардың рөлі борышкердің өзі әзірлейтін және әкімшіге енгізетін оңалту жоспарын

келісумен шектеледі. Нәтижесінде, борышкердің келісімі болмаған жағдайда, кредиторлар жоспарға оларды борышкердің жауапсыз әрекеттерінен қорғайтын қажетті шараларды енгізе алмайды. Негізінен, оңалту рәсімдері дәрменсіз компанияға дағдарыстан шығуға мүмкіндік беретін борышкерді жүйелі түрде қайта құрмай берешекті төлеу мерзімін кешіктіруге дейін созылады, Әдетте, бұл компанияны таратуды уақытша ғана кідіртуге мүмкіндік береді, бірақ оның қалпына келуіне ықпал етпейді.

Кредиторлардың құқықтарын барынша шектеу мен мүдделеріне қысым жасау, сондай-ақ борышкерлердің жауапкершіліктен жалтару мүмкіндігін барынша шектеу жеделдетілген оңалту рәсімдерінің шеңберінде байқалады. Сонымен, жеделдетілген оңалту рәсімі борышкердің мүлкті басқару құқығынан бас тарту мүмкіндігін көздемейді. Сонымен қатар, жеделдетілген оңалту жөніндегі заңнамалық нормалар мемлекеттік қолдау көрсетілген компаниялар үшін бірқатар негізсіз жеңілдіктерді қамтиды, олар кредиторларды осы рәсімнің орындалуын бақылаудан толықтай айырады. Атап айтқанда, мұндай компанияларға қатысты: (1) кредиторлардың құқықтары мен мүдделеріне шектеу қоятын кредиторлардың көпшілігінің жоспарды мақұлдауы талап етілмейді; (2) мерзімдер борышкер заңнамалық шектеулерді ескерусіз дербес белгіленуі мүмкін (2 жылдан ұзақ болуы мүмкін). Мұндай заңнамалық нормалар жеделдетілген оңалтудың мәнін бұрмалауға әкеп соқтырады және борышкерлерге оларға берілген құқықтарды теріс пайдалануға мүмкіндік береді.

2. Борышкердің банкроттық қарсаңында жасаған жосықсыз мәмілелерін жою бойынша шектеулер.

Дәрменсіз борышкер активтерінің құнын кредиторлар мүддесінде барынша арттыру тәсілдерінің бірі банкроттық қарсаңында борышкер жасаған және нарықтық емес мәмілелерді қоса алғанда, активтерді шығару белгілері бар жосықсыз мәмілелердің сотта күшін жою және жекелеген кредиторлардың талаптарын қолайлы қанағаттандыру болып табылады. Бұл аталған мәмілелер бойынша шешім қабылдаған тұлғаларды жауапкершілікке тарту және теріс пайдаланушылықты анықтау жолымен борышкер шығарған активтерді қайтаруды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Банкроттық туралы заңда мұндай мәмілелерді даулау тетігі көзделген. Алайда жосықсыз мәмілелерді жою жөніндегі банкроттық туралы заңнамада аталған тетіктің тиімділігін төмендететін мынадай шектеулер бар:

1) Банкроттық туралы заңда көзделген мәмілелерді жою жөніндегі нормалар жеделдетілген оңалту және төлем қабілетсіздігін реттеу кезінде қолданылмайды. Бұл теріс пиғылды борышкерлерге жауапкершіліктен жалтару үшін көрсетіл-

ген рәсімдерді теріс пайдалануға мүмкіндік береді;

- 2) оңалту және банкроттық рәсімдеріне бастамашылық жасау мерзімдерінің ұзаруы борышкердің жосықсыз мәмілелерін жою бойынша талап қою мерзімінің өту тәуекелдерін ұлғайтады, бұл шығарылған активтерді қайтару және лауазымды адамдарды жауапкершілікке тарту мүмкіндігін төмендетеді.
- 3) бухгалтерлік құжаттаманы әдейі жоғалту банкроттық қарсаңында жасалған мәмілелерге толыққанды талдау жүргізудің мүмкін еместігіне әкеледі. Бұл борышкерге талап қою, мәмілелерді жарамсыз деп тану және мүлікті қайтару, борышкердің лауазымды адамдарын жауапкершілікке тарту барысын қиындатады.

3. Жалғыз кредитордың өтініші бойынша банкроттыққа бастамашылық жасау бойынша шектеулер.

Ұлттық Банк 2018 жылы жүргізген сауалнама аясында банктер жалғыз кредитордың өтініші бойынша борышкерді банкрот деп танудан соттардың бас тарту тәжірибесін атап өтті. Бұл банкроттық туралы заңда, егер кредитор салық органы болып табылатын жағдайларды қоспағанда, сот жалғыз кредитордың өтініші бойынша борышкерді банкрот деп танудан бас тарта алатын ережелер қамтылуына байланысты. Бұл кредитордың банкроттыққа бастамашылық жасау мүмкіндігін шектейді және төлем қабілеті жоқ борышкерді банкрот деп тануды ұзартады, бұл борышкердің активтері құнының бұзылуына әкеледі және кредиторлардың шығындарын арттырады.

4. Борышкердің лауазымды адамдарын борышкерді банкрот деп уақтылы мойындау бойынша шаралар қолданбағаны үшін субсидиарлық жауапкершілікке тартудағы сот тәжірибесінің кемшіліктері.

Кредиторлардың мүдделерін қорғау және компанияның менеджментін борышкерді банкрот деп тану бойынша уақтылы шараларды қабылдауға ынталандыру тәсілдерінің бірі тиісті шараларды қабылдамағаны үшін лауазымды адамдарды субсидиарлық жауапкершілікке тарту болып табылады. Сондықтан Банкроттық туралы заңда борышкердің төлем қабілетсіздігі жағдайында өзін банкрот деп тану туралы, сондай-ақ жекелеген кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру борышкердің басқа кредиторлар алдындағы ақшалай міндеттемелерін орындаудың мүмкін болмауына әкеп соқтыратын болса сотқа уақтылы (алты ай ішінде) жүгіну міндеті белгіленген. Бұл міндетті орындамаған кезде борышкердің лауазымды адамдары кредиторлар алдында ортақ субсидиарлық жауапты болуға тиіс. Жоғарғы Соттың түсіндірмесіне сәйкес, бұл міндет субсидиялық жауапкершіліктің дербес түрі болып табылады және себеп-салдарлық байланыстың болуын талап етпейді. Алайда, Ұлттық Банк 2018 жылы жүргізген сауалнама аясында банктер

борышкердің менеджментін субсидиарлық жауапкершілікке тарту бойынша сот тәжірибесін атап өтті. көп жағдайда менеджменттің әрекетсіздігі (банкрот деп тану туралы өтінішті бермеу) және кәсіпорынды банкроттыққа дейін жеткізу арасындағы себеп-салдарлық байланыстың болмауы соттың бас тартуы үшін негіздер болып табылады.

5. Тәуекелдерді бағалау жүйесінің төмен болуы және байланысты кредиттеу кредиторлар тарапында банкроттықтың кеш басталу және банкроттық рәсімдері қайтарымдылығының төмен болу себептеріне жатады.

Бірақ бұл корпоративтік банкроттық институтының шегінен шығады. Мысалы, байланысты тараптарға қарыздар беру тәжірибесі және оларды кейіннен қайта құрылымдау борышкердің нақты дәрменсіздігі кезінде оны дефолт деп тануды кейінге қалдыруға және кепілдерді өндіріп алу және корпоративтік банкроттық рәсімдерінің басталуына әкеледі. Бұл борышкердің дәрменсіздігін реттеу рәсімдерінің тиімділігін азайтады, борышкер активтерінің құнын, оның ішінде оларды борышкердің шығаруы және борышкердің байланысты кредиторлардың талаптарын қанағаттандыруы есебінен жояды. Борышкерді дефолт деп тануды кейінге қалдыру борышкердің жосықсыз мәмілелерінің күшін жою бойынша талап қоюдың ескіру мерзімінің өтіп кету тәуекелін ұлғайтады. Нәтижесінде дәрменсіз борышкерлер кепілдегі мүлікті қоспағанда, активтерсіз корпоративтік банкроттық рәсімдерін бастайды. Бұдан басқа корпоративтік банкроттық және кепілдерді өндіріп алу кезіндегі төмен қайтарымдылық көбінесе байланысты тараптарға берілген қарыздар бойынша қамтамасыз ету болып табылатын қабылданған кепілдердің төмен сапасына байланысты. Бұл – ең алдымен банктердің өздерінің шала істелген жұмыстары, нашар корпоративтік басқару, нашар құрылған тәуекелдерді бақылау мен бағалау жүйесі.

Көрсетілген мәселелерді кредиттік шешімдер қабылдайтын тұлғалардың жауапкершілігін арттыру, сондай-ақ қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін жете бағалауды қамтамасыз етуге тиіс банктердің ішкі процестерінің және тәуекелдерді басқару жүйелерінің сапасын және кепіл бойынша құқықтық тәуекелдерді қоса алғанда кепілдер сапасын жақсарту тұрғысынан қарау қажет. Өз кезегінде реттеуші тарапынан тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде байланысты кредиттеуді және банктердің қызметін қадағалауды күшейту талап етіледі (*қар. Банктерді тәуекелге бағдарланған қадағалау және реттеу бойынша заңнамалық реформалардың VII бөлім*).

Тиімділікті арттыру үшін банкроттық рәсімдерінің мерзімдерін қысқарту, кредиторлардың бақылауымен борышкерді қайта құрылымдау мүмкіндігімен банкроттық институтын құру қажет. Оңалту рәсімдері шеңберінде кредиторларға кеңейтілген

құқықтарды және бақылауды беру кредиторлар үшін анағұрлым қолайлы жағдайларда жоспарды іске асыру кезінде қалыпты бизнесті сақтап қалу мақсатының басымдығын көрсетеді.

Сот шешімдерінің айқындылығын арттыру, сондай-ақ заң нормаларын біркелкі түсіндіруді қамтамасыз ету және сот тәжірибесінен әдеттегі кемшіліктер мен сот қателіктерін жою үшін Жоғары Соттың түсіндірмелерін қоса алғанда, құқық қолдану тәжірибесін қалыптастыру және

оларды міндетті түрде орындауды қамтамасыз ету қажет.

Банкроттық саласында ары қарай цифрландыру (басқарушылардың, электрондық сауда алаңдарының, өзін өзі реттейтін ұйымдардың ақпаратын, сот актілерінің базасын және басқаларды қоса қамтитын бірыңғай электрондық деректер қорын құру) банкроттық рәсімдерін оңтайландыруға және оның айқындылығын арттыруға мүмкіндік береді.

9.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫН ДАМУ ЖӨНІНДЕГІ КЕҢЕСТІҢ ҚЫЗМЕТІ

2018 жылғы – 2019 1-жарты жылдығы аралығында Қазақстан Республикасының қаржылық тұрақтылығы және қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңес (бұдан әрі – Кеңес) тоқсан сайын қаржылық тұрақтылық, жүйелік тәуекелдерді төмендету және қаржы секторын дамыту жөніндегі барынша өзекті мәселелерді қарады. 2019 жылдың бірінші жартысында Ұлт-

тық Банк пен қадағалау органын 2020 жылдан бастап бөлуді көздейтін реттеудің институционалдық моделін реформалау бойынша заңнамалық түзетулер әзірленді. Осыған байланысты қаржылық тұрақтылық мәселелері жөніндегі ведомствоаралық алқалы орган ретіндегі Кеңестің рөлі күшейтілетін болады.

9.1. КЕҢЕСТІҢ 2018 ЖЫЛҒЫ – 2019 1-ЖАРТЫ ЖЫЛДЫҒЫ АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

2018 жылғы – 2019 1-жарты жылдығы аралығында Кеңестің 6 отырысы өткізілді, онда қаржы секторының ағымдағы проблемалары, оларды шешу жолдары және перспективалық даму бағыттары талқыланды. Атап айтқанда, есепті кезеңде Кеңес мүшелері келесі мәселелерді қарап, олар бойынша шешімдер қабылдады:

- **мерзімді депозиттердің болмауына байланысты депозиттер нарығының мәселелері және реттеуші шешімдер.** Кеңес Ұлттық Банк ұсынған мерзімді депозиттер нарығын дамыту жөніндегі реттеуші шаралар кешенін қолдады. Нәтижесінде 2018 жылғы 4-тоқсаннан бастап мерзіміне, мерзімінен бұрын алу талаптарына және толықтыру мүмкіндігіне қарай депозиттер бойынша ҚДКҚ сараланған шекті мөлшерлемелерінің жаңа тетігі енгізілді²³ (6-бөлімді қараңыз). Мұндай тәсіл банктерді орнықты ұзақ мерзімді қорландырумен қамтамасыз етуге, мерзімді депозиттер нарығын қалыптастыруға, депозиттік өнімдер арасында бәсекелестік үшін жағдай жасауға және депозиттік нарықта баға белгілеуді нарықтық баға белгілеуге жақындауға бағытталған;
- **қаржы секторының киберқауіпсіздік стратегиясы.** Кеңес Ұлттық Банк әзірлеген қаржы секторының киберқауіпсіздігі жөніндегі 2018–2022 жылдарға арналған стратегияны²⁴ мақұлдады. Стратегия қаржы секторының тұрақты жұмыс істеуі мақсатында киберкеңістікте қаржылық қызметтерді қауіпсіз ұсыну үшін жағдай жасауға бағытталған;
- **қарыз алушы-жеке тұлғаларға кредит беру кезінде қарызға қызмет көрсету және банктік шот жүргізу үшін комиссияларды қайтарудың сот тәжірибесі.** Жүргізілген жұмыс нәтижесінде банктер болашақ кезеңдерге төлемдер бойынша қарыздарға қызмет көрсетуге байланысты қолданыстағы банктік қарыз шарттары бойынша ай сайынғы комиссияларды ұстап қалу практикасы тоқтатылды;
- **банк секторын реттеуді жетілдіру, оның ішінде жұмыс істемейтін қарыздар бойынша лимит және меншікті капиталдан қорландыруды шоғырландырғаны үшін шегерім.** Кеңес тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде

кредиттік тәуекелді және активтердің сапасын тұрақты жүйелі бағалауды енгізу, банктерде тәуекелдерді басқару жүйесіне қойылатын жаңа талаптарды бекіту, сондай-ақ капиталға жеке үстеме арқылы жоғары шоғырлану тәуекелін реттеу бойынша тәсілді мақұлдады;

- **автомобильдер өндірісін ынталандыру және азаматтардың сұраныстарын қанағаттандыру үшін «Баспана» ИҰ» АҚ-тың инфрақұрылымын пайдалана отырып, нарықтық талаптармен автокредиттерді секьюритилендіру.** Кеңес отандық өндірістегі авто көлікті кредиттеуді ынталандыру бойынша Ұлттық Банк ұсынған ұсыныстарды құптады. Кейіннен Отандық өндірістегі жеңіл автокөлікті сатып алушыларды кредиттеу бағдарламасы²⁵ бекітілді, ол отандық автоөндірісті дамытуға, импорталмастыруды күшейтуге, Қазақстандағы инвестициялық ахуалды жақсартуға бағытталған;
- **реттеушіге қаржылық алаяқтыққа бағытталған және/немесе қаржы жүйесін тұрақсыздандыруға алып келетін заңға қарсы интернет-ресурстарды бұғаттау бойынша өкілеттіктер беру.** Кеңес реттеушіге Интернет желісінде заңға қарсы ресурстарға қолжетімділікті тоқтату бойынша өкілеттіктерді заңнамалық тұрғыдан бекітіп беру туралы Ұлттық Банктің ұсынысын қолдады. Заңнамаға қажетті түзетулер 2020 жылы енгізіледі;
- **Еуропа орталық банкінің «SREP» әдіснамасының негізінде тәуекелге бағдарланған қадағалау енгізу, сондай-ақ 2019 жылы қазақстандық банктер активтерінің сапасын бағалау мәселелері.** Кеңес Ұлттық Банктің тәуекелге бағдарланған қадағалау және активтердің сапасын бағалау әдіснамасымен жұмыс жөніндегі ұсынысын қолдады. Нәтижесінде, Ұлттық Банк активтердің сапасын бағалау әдістемесін әзірлеп, бекітті²⁶. Активтердің сапасын бағалау әрбір банкке қатысты түзету іс-қимылдарының жеке жоспарларын әзірлеу және бекітуге мүмкіндік береді.

Одан басқа, Кеңес берген тапсырмаларды ескере отырып, банктердің тәуекелдерін басқару жүйелеріне қойылатын жаңа талаптар әзірленді²⁷.

Ұлттық Банктің «SREP» бойынша әдіснамасын

2019 жылы саралаудан өткізу қадағалау санкцияларын қолданбай жүзеге асырылатын болады.

9.2. ҚАРЖЫ СЕКТОРЫН РЕТТЕУДІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МОДЕЛІН ӨЗГЕРТУ АЯСЫНДА КЕҢЕСТІҢ РӨЛІН КҮШЕЙТУ

2019 жылдың бірінші жарты жылында Ұлттық Банк орталық банкті және қадағалау органды бөлумен қаржы секторын реттеу моделінің реформасы бойынша заңнамалық түзетулер әзірледі. Нәтижесінде, 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап Ұлттық Банктің қаржы нарығын реттеу жөніндегі мандаты жаңадан құрылатын Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігіне²⁸ (бұдан әрі – Агенттік) беріледі.

Ұлттық Банк пен қадағалау органын бөлуге байланысты 2020 жылдан бастап Кеңестің қаржылық тұрақтылық және жүйелік тәуекелдерді азайту мәселелері жөніндегі ведомствоаралық алқалы орган ретіндегі рөлі заңнамалық тұрғыдан күшейтілді. Бұл ретте дамыған елдердің (ЕО елдері, АҚШ, Австралия және т.б.) қаржылық тұрақтылығы бойынша ұқсас ведомствоаралық алқалық органдардың қызметі мен қызметі ескерілді. Атап айтқанда, халықаралық тәжірибеде Қаржылық тұрақтылық жөніндегі кеңес мемлекеттік органдар арасында өзара іс-қимыл мен ақпарат алмасудың тиісті деңгейін қамтамасыз ете отырып, дағдарысқа қарсы шараларды және макропруденциялық саясатты қоса алғанда, қаржылық тұрақтылықты және жүйелік тәуекелдерді төмендету жөніндегі шараларды үйлестіруді және келісуді жүзеге асырады. Бұл ретте Кеңес мүшелерінің құрамын қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдар ұсынады. Бұл Орталық банктер, қадағалау органдары және төлемге қабілетсіз банктерді реттеу жөніндегі органдар, сондай-ақ фискалдық органдар. Халықаралық тәжірибеге сәйкес, Кеңестің Қазақстандағы рөлін күшейту үшін мемлекеттік органдар міндетті түрде Кеңестің алдын ала қарауына шығаратын мәселелердің тізбесі заңнама тұрғысында айқындалған. Атап айтқанда, бұл мыналарды іске асыру шараларымен байланысты мәселелер:

1) **макропруденциялық саясат.** Осы мәселелер шеңберінде Кеңестің рөлі жүйелік тәуекелдерді бағалау мен мониторинг нәтижелерін қарау және оларды төмендету шаралары, сондай-ақ макропруденциялық саясатты, оның ішінде пруденциялық реттеу құралдары бойынша ұсыныстар беру болып табылады. Бұл ретте Кеңес Ұлттық Банктен тәуекелдерді жүйелі бағалау нәтижелерін және оны азайту бойынша ұсыныстарды, ал Агенттіктен бақыланатын ұйымдар мен реттеуші шаралар туралы ақпаратты сұратуға құқылы;

2) **дағдарысқа қарсы шаралар,** оның шеңберінде Кеңес мемлекеттік органдардың ұсыныстарын қарайды және оларды жүзеге асыру үшін ұсыныстар береді;

3) **оларды тарату жүйелік тәуекелдерге алып келетін төлемге қабілетсіз банктерді реттеу, сондай-ақ банктерді қалпына келтіруді қаржыландыру.** Осы мәселелер шеңберінде Кеңес ұсыныстарды қарастырады және оларды іске асыру бойынша ұсынымдар береді. Бұл ретте Кеңес Агенттіктен банктердің қаржылық жағдайы туралы ақпаратты, банктерді реттеу немесе қалпына келтіру жөніндегі шаралар бойынша, сондай-ақ қалпына келтіру бағдарламалары аясында банктерге бұрын берілген қаржыландыруды жүзеге асыру барысы, сұраныстың негізделуі, мемлекет қатысуының орындылығы мен тиімділігі туралы ұсыныстарды және басқа да қажетті ақпаратты сұратуға құқылы.

Бұдан басқа, функционалдың өзгеруіне байланысты Кеңес құрамы 2020 жылдан бастап өзгертіледі, оған Ұлттық Банктің, Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің, Қаржы министрлігінің, Ұлттық экономика министрлігінің бірінші басшылары, сондай-ақ Президент Әкімшілігінің өкілі кіреді. Бұл ретте қаралып отырған мәселеге байланысты Кеңес отырыстарына қаржы секторының өкілдері мен басқа да сарапшылар шақырылуы мүмкін.

Осылайша, көрсетілген өзгерістер Үкіметтің, Ұлттық Банктің және Агенттіктің іс-қимылдарын үйлестіруге мүмкіндік береді және жүйелік тәуекелдердің күшеюі жағдайында шешімдердің тиімділігі мен жеделдігін арттырады.

²⁴ Ұлттық Банк Басқармасының 2018 жылғы 29 қазандағы № 281 қаулысымен бекітілген

²⁵ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 31 мамырдағы № 79 қаулысымен бекітілген

²⁶ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 19 шілдедегі № 122 қаулысымен бекітілген

²⁷ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 12 қарашадағы № 188 қаулысымен бекітілген

²⁸ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржы нарығын реттеу мен дамыту, микроқаржылық қызмет және салық салу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 03 шілдедегі Заңы

²³ 2018 жылғы 12 шілдедегі № 12 шешімімен өзгерістер енгізілді

QAZAQSTAN ULTTYQ BANKI